

Het Nederlands in Noord-Frankrijk

Sociolinguïstische, dialectologische en contactlinguïstische aspecten

H. Ryckeboer

bron

H. Ryckeboer, *Het Nederlands in Noord-Frankrijk. Sociolinguïstische, dialectologische en contactlinguïstische aspecten*. Vakgroep Nederlandse Taalkunde, Gent 1997

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/ryck002nede01_01/colofon.php

© 2009 dbnl / H. Ryckeboer

Woord vooraf

Reeds vanaf mijn jeugd was ik geboeid door de nabijheid van een ander land, waar men tegen mijn verwachting in dezelfde taal sprak als in mijn eigen omgeving. Die verwondering heeft al tijdens mijn studententijd en nog vaak daarna geleid tot verkenningstochten naar Frans-Vlaanderen. De confrontaties hebben ertoe geleid dat ik dat stukje Nederlands dat daar in Frankrijk verloren ligt, steeds meer ben gaan liefhebben en bestuderen. Nadat ik vanaf 1972 verbonden was aan de redactie van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten zijn dat vele tientallen taalkundige expedities geworden, waarbij ik in de eerste plaats de dialectvragenlijsten mondeling ging opvragen. Ondertussen heb ik - niet zonder pijn in het hart - moeten vaststellen hoe vlug het gesproken Nederlands dialect daar in de laatste decennia is achteruitgegaan, maar ook hoezeer de studie van het Nederlands taalpatrimonium in Noord-Frankrijk verwaarloosd is, niet alleen ter plaatse, maar ook vaak in de kring van Nederlandse en Vlaamse neerlandici. Des te meer ben ik ervan overtuigd geraakt, hoe belangrijk dat nationaal en cultureel geïsoleerde dialect is voor de geschiedenis van het Nederlands tout court en voor de studie van allerlei vormen van taal- en cultuurcontact. Vandaar dat ik menige gelegenheid heb aangegrepen om diverse aspecten van het Nederlands in Noord-Frankrijk wetenschappelijk te belichten. Een keuze van artikelen die deze materie behandelen, is hier gebundeld¹. Daar is een niet eerder gepubliceerde studie aan toegevoegd, waarin de neerslag van het contact met het Nederlands in het lexicon van de Noord-Franse dialecten wordt behandeld².

Bij het publiceren van deze bundel past het, dat ik diegenen dank die het mij mogelijk hebben gemaakt, om mij jarenlang op de studie van de taal en taaltoestand in Noord-Frankrijk toe te leggen. Met name wil ik hier wijlen prof. Willem Pée in herinnering brengen, die mij zijn wetenschappelijke belangstelling en liefde voor Frans-Vlaanderen heeft doorgegeven, en prof. em. V.F. Vanacker danken, die van W. Pée dezelfde belangstelling en zorg heeft overgenomen. Voorts dank ik prof. J. Taeldeman, die de totstandkoming van menige studie van nabij heeft gevolgd of heeft gestimuleerd en voorts mijn collega's dr. M. Devos,

- 1 Van de eerder verschenen artikelen is de oorspronkelijke spelling behouden; het laatste artikel is gespeld volgens de jongste Woordenlijst Nederlandse Taal (Den Haag 1995).
- 2 Een voorstudie daarvan verscheen in Erica en Jetske Klatter-Folmer (red.), *Artikelen van de tweede sociolinguïstenconferentie*, Delft, Eburon, 1995, 507-521 (Ryckeboer 1995b)

dr. J. Van Keymeulen, lic. V. De Tier en lic. K. Van der Sypt voor hun op- en aanmerkingen en ondersteuning. Mijn dank ook aan André Degroote voor het cartografisch tekenwerk. Dit boek wil ik graag opdragen aan de vele vrienden van en in Frans-Vlaanderen, die mijn belangstelling en zorg voor dit stukje Nederlands taal- en cultuurpatrimonium delen.

Gent, 20 februari 1997

Lijst van afkortingen

Fr.:	Frans
Mfr.:	Middelfrans
Mnl.:	Middelnederlands
Ndd.:	Nederduits
Ndl.:	Nederlands
Nfr.:	Nieuwfrans
Ofr.:	Oudfrans
Onfr.:	Oudnederfrankisch
Vl.:	Vlaams
Zndl.:	Zuid-Nederlands

Globaliserende samenvatting van de artikelen.

Inleiding: geografische en historische situering.

In Noord-Frankrijk wordt in het arrondissement Duinkerke (Dunkerque) (département du Nord) door ouderen op of van het platteland nog een West-Vlaams dialect gesproken. Het verspreidingsgebied van dit Nederlandse dialect in Frankrijk wordt gewoonlijk Frans-Vlaanderen genoemd. Aan de rand daarvan verloopt nog steeds de Germaans-Romaanse taalgrens, zoals die door Willem Pée, bij zijn opnamen voor de Reeks Nederlandse Dialect-Atlassen net voor de Tweede Wereldoorlog is vastgelegd. Die taalgrens kan men laten aanvangen ten oosten van Duinkerke, ze beschrijft een curve rondom de volledig verfranste agglomeratie en industrieterreinen van Duinkerke en buigt dan zuidwestelijk af en omschrijft in een grote boog een 90-tal dorpen en gehuchten in de omgeving van de stadjes Sint-Winoksbergen (Bergues), Kassel (Cassel) en Hazebroek (Hazebrouck) en bereikt de Belgische grens net ten zuiden van het stadje Belle (Bailleul). Hoewel die taalgrens in de laatste 50 jaar nauwelijks is verschoven, is ze door de sterke veroudering en uitdunning van de laatste generatie Vlaamssprekenden momenteel aan het imploderen (zie Ryckeboer 1977 en 1994).

In Frankrijk zelf wordt de term *Flandre* veelal ruimer gebruikt. Hij slaat dan op de hele noordelijke regio, het oude graafschap Vlaanderen met inbegrip van het vroegere graafschap Artois of Artesië, m.a.w. op dat deel van de Spaanse Nederlanden dat in de tweede helft van de 17de eeuw door Lodewijk XIV bij Frankrijk is ingelijfd. Die hele regio, die met inbegrip van de Boulonnais overeenkomt met de huidige Région Nord - Pas-de-Calais, wordt ook wel - vooral in historische context - de Franse Nederlanden genoemd. Deze regio is de eeuwen door een gebied van taalcontact, taalverschuiving en taalomschakeling geweest. De sporen hiervan zijn in de gesproken dialecten aan weerszijden van de taalgrens nog duidelijk te traceren (zie Ryckeboer 1997).

De historische taalgrens vormde zich volgens M. Gyseling reeds in de 7de en 8ste eeuw als een soort evenwichtslijn in een tweetalige zone, die na de verovering door de Germanen van het geromaniseerde Noord-Gallië was ontstaan. Ze verliep vanaf de monding van de Canche tot net boven Rijsel (Lille). Terwijl het verloop van de taalgrens meer oostelijk in het huidige België in de volgende duizend jaar weinig noemenswaardige wijzigingen heeft ondergaan, kende men in het huidige Pas-de-Calais in diezelfde tijd een bestendig achteruitwijken van het

Nederlands ten gunste van het Picardisch. Hoe die taalomschakeling historisch is verlopen, is bij gebrek aan voldoende documenten moeilijk precies te reconstrueren, maar men kan vermoeden dat dit proces een voorafspiegeling is geweest van wat zich in de 20ste eeuw in Frans-Vlaanderen afspeelt, nl. een diglossische situatie die leidt tot taalerosie en tenslotte tot taalverlies en bijgevolg opschuiving van de taalgrens (zie Ryckeboer 1977 en 1997).

Ten westen van de Aa is op enkele schaarse uitzonderingen na uitsluitend het Frans (in zijn Picardische variant) als schrijftaal in gebruik geweest. Alleen in de stad Sint-Omaars (Saint-Omer) tot in de 17de eeuw en in de polderdorpen van de driehoek tussen Calais (Kales), Sint-Omaars en Grevelingen (Gravelines) is volgens enkele schaarse getuigenissen tot in de 18de eeuw af en toe ook Nederlands geschreven. Ruminghem, Clairmarais en twee oostelijke buitenwijken van Sint-Omaars en het gehucht Schoubrouck (van Renescure/Ruischeure) waren de laatste grensplaatsen in Pas de Calais waar het gesproken Nederlands dialect tot in het begin van deze eeuw heeft overleefd. Deze afkalving van het Nederlands in Pas-de-Calais en de daaropvolgende opschuiving van de taalgrens is m.i. vooral het gevolg van het feit dat het Picardisch in de regio een veel hoger prestige genoot dan het Nederlands (Zie Ryckeboer 1997). Immers als spreektaal is de variant van het Nederlands er niet door het Frans, wel door het regionale Picardisch vervangen. De gestage vooruitgang van het Picardisch heeft aan de westgrens van het oude graafschap Vlaanderen voortgeduurd tot in de 19de eeuw, b.v. in het toen nog tweetalige gebied tussen Burburg (Bourbourg) en Grevelingen (Gravelines) en in een aantal dorpen ten zuidwesten van Hazebroek (Ruischeure/Renescure en Boeseghem). Dat blijkt o.m. uit Nederlands substraat in het lokale Picardische dialect (Poulet 1987 en Ryckeboer 1997).

In het noorden van het graafschap Vlaanderen heeft het Frans weliswaar altijd een groot prestige gehad, maar tweetaligheid bleef er beperkt tot een kleine bovenlaag van adel, ambtenaren en kooplui. Het Nederlands is er als volkstaal nooit bedreigd geweest. Pas vanaf de verovering door Lodewijk XIV van de Nederlandsprekende kasselrijen Belle, Burburg, Kassel en Sint-Winoksbergen is in Frans-Vlaanderen een onomkeerbaar gebleken proces van verfransing ingezet. Behoudens enkele beperkingen in de administratie en justitie behield het Nederlands tot aan de Franse Revolutie grotendeels zijn cultuurtaalfuncties, zeker zijn functie van literaire taal, getuige de intense literaire activiteit in de rederijkerskamers. Vanaf de 19de eeuw ging het Nederlands sterk aan functieverlies lijden en tengevolge daarvan ook aan structuurverlies. De invloed van het Frans was aanvankelijk sterk regionaal (d.w.z. Picardisch) gekleurd, maar vanaf de 20ste eeuw is er in het uitsluitend dialectisch Nederlandssprekende Frans-Vlaanderen een taalomschakeling ten gunste van het Standaardfrans en niet langer van het Picardisch vast te stellen (Ryckeboer 1990 en 1997).

Sociolinguïstische aspecten

De officiële Franse taalpolitiek is er vanaf de Franse Revolutie op gericht geweest alle minderheidstalen of dialecten uit te roeien. Vooral in de onderwijswetgeving werd het monopolie van het Frans geïnstitutionaliseerd. Niettemin werd in de 19e eeuw het Nederlands nog als intermediaire taal gebruikt om Frans te leren lezen en schrijven. Tot aan de Eerste Wereldoorlog werd ook in veel dorpen - ondanks een verbod - het catechismusonderwijs in het Vlaams gegeven, zodat een zekere alfabetisering van de clerus in het Nederlands onvermijdelijk bleef. Reeds in de jaren '80 van de vorige eeuw uitten locale intellectuelen als Henri Blanquaert en M. Blomme hun ongenoegen over het functieverlies van de taal in 'geleerde' domeinen. Ze constateerden de culturele vervreemding van Nederland en België en lieten zich pessimistisch uit over de overlevingskansen van hun moedertaal (Ryckeboer 1983a en 1989). De voortdurende achteruitgang van het Vlaams, doordat tussen de twee wereldoorlogen nagenoeg iedereen tweetalig werd en na de Tweede Wereldoorlog het Vlaams nauwelijks nog aan de jonge generaties werd doorgegeven, is nochtans in Frankrijk nooit het voorwerp geweest van een serieus sociolinguïstisch onderzoek. Het bleef bij beperkte onderzoeken door studenten, die niettemin reeds in de jaren '70 duidelijke indicaties opleverden over de tweetaligheidssituatie en de evolutietrends ervan. De behoefte aan een breder taalsociologisch onderzoek voor de uitstippeling van een adequate cultuur- of onderwijspolitiek was en blijft nochtans evident (Ryckeboer 1976 en 1994). Toch duurde het tot 1983 vooraleer een Gentse student onder mijn leiding een vergelijkend taalsociologisch onderzoek in de Franse en Belgische Westhoek kon ondernemen over de status en de functie van dialect en standaardtaal (Ryckeboer-Maeckelberghe 1987).

Hieruit blijkt dat de Franse standaardtaal in Frans-Vlaanderen een veel ruimer bereik heeft en dominantier is dan het Nederlands in de Belgische Westhoek. Door het gebrek aan onderwijs zowel over het eigen taalkundig erfgoed als van het Nederlands als vreemde taal, blijkt de kennis over en van het Nederlands (eventueel in zijn dialectische variant) zeer gering te zijn.

De onderzoeksresultaten, ingewonnen bij scholieren en hun ouders in het grensstadje Hondshoote met betrekking tot het taalgebruik in verschillende domeinen en met betrekking tot de taalkennis, tonen aan dat het Vlaamse dialect - tenzij bij grote uitzondering - niet meer aan de jonge generatie wordt doorgegeven en dat slechts een vierde van de generatie van de ouders nog het Vlaams min of meer beheerst. Het Vlaams is niet meer als gezinstaal in gebruik, zeker niet met jongeren en uiteraard ontbreekt het in alle domeinen waar ook de geschreven taal aan bod komt. De actieve kennis van het Vlaamse dialect beperkt zich dan ook tot de ouderen en een kleine helft van de middengeneratie. Aan de jongeren is het Vlaams nagenoeg helemaal onbekend. Het Vlaamse dialect is uit nagenoeg alle

domeinen van het leven verdwenen, alleen in zeer informele situaties, waar de ouderen in de meerderheid zijn, bij voorbeeld in het dorpscafé, heeft men de meeste kans nog Vlaams te horen spreken. De ouders achten het voor 82% in een opvoedingssituatie niet meer geschikt om het Vlaams dialect aan de jongere generatie door te geven, terwijl evenveel van de jongeren daar precies omgekeerd over denken.

Als men de taalkennis relateert aan de sexe, de leeftijd en de scholingsgraad, dan blijkt dat de vrouwen duidelijk minder (33%) dan de mannen (48%) nog over een actieve kennis van het Vlaams beschikken. Een en ander laat zien dat de verfransing bij de vrouwen reeds van onmiddellijk na de Eerste Wereldoorlog is ingetreden, terwijl die bij de mannen pas vanaf de jaren dertig is ingetreden.

De Frans-Vlaamse generatiekloof in taalgebruik en taalkennis steekt schril af tegen de taalsituatie in de Belgische Westhoek, waar het traditionele dialect nog een veel dominantere rol vervult in alle domeinen van het dagelijks leven en waar het gebruik van de standaardtaal - afgezien van haar schrijftaalfunctie - zeer marginaal is.

Niettemin leeft er nog steeds een zekere tweetaligheid voort in Frans-Vlaanderen. Ten minste attitudeel blijkt deze tweetaligheid, gekoppeld aan de grenssituatie een niet te verwaarlozen factor voor het uitstippelen van een adequaat talenonderwijs in de regio. Met name blijkt uit het onderzoek dat de vraag naar onderwijs van het Nederlands (als taal van de bureu) en/of van de Vlaamse 'moedertaal' het aanbod verre overtreft. In het licht van de groeiende socio-economische contacten over de grens heen en de mogelijkheden tot Europese interregionale samenwerking blijft een ruimer en beleidsgericht sociolinguïstisch onderzoek in de regio noodzakelijk.

Uit een eerdere enquête gehouden in 1981 in Bray-Dunes bleek dat de taalkundige familiale achtergrond en de grenssituatie cumulatief werkten ten gunste van een niet geringe belangstelling voor het Nederlands als vreemde taal: de helft van de leerlingen wenste zulk onderwijs, een vierde zelfs als eerste vreemde taal (Ryckeboer 1983a). Gelukkig hebben het Rectorat de Lille en de Nederlandse Taalunie voor het lager en secundair onderwijs op deze behoefte ingespeeld met de organisatie van geïntegreerd Frans-Nederlands onderwijs in Belle (Bailleul) en Wervik-Zuid (Wervicq-Sud)³.

3 Zie: Van Hemel, Hedwig/Halink, Ruud (1992): 'Belle: hartje van onderwijs Nederlands in Frans-Vlaanderen' (Bailleul: le centre de l'enseignement du néerlandais en Flandre française). In: *De Franse Nederlanden - Les-Pays-Bas français* 17, 60-74 (avec résumé français), Rekkem, Ons Erfdeel.

Voor het hoger onderwijs, in het bijzonder voor de Neerlandistiek aan de universiteiten van de regio, is de taak weggelegd om het eigen Nederlandstalig taal- en cultuurpatrimonium te ontsluiten en te bestuderen. Dit studie- en onderzoeksdomein dient in de opleiding van de leraren Nederlands van de regio geïntegreerd te worden (zie Ryckeboer 1994).

Dialectologische aspecten

Het Nederlandse dialect in Noord-Frankrijk vertoont een aantal specifieke kenmerken door zijn perifere ligging aan de zuidwestelijke rand van het Nederlandse taalgebied, door zijn eeuwenlang contact met het aangrenzende Frans en door zijn staatkundige isolatie van de laatste 300 jaar. Het Vlaams is er zodoende in de laatste 200 jaar gespeend van invloed van de Nederlandse standaardtaal of van ontwikkelingen binnen Belgisch Vlaanderen. Het Frans-Vlaams vertoont weliswaar de typische kenmerken van het Westvlaams, maar door de genoemde 'Sonderstellung' heeft het bijzonder archaische en conservatieve trekken. Typische voorbeelden daarvan worden geleverd door het voortbestaan van Middelnederlandse taalelementen, als daar zijn de Middelvlaamse vorm *soe* voor het persoonlijk voornaamwoord van de derde persoon vrouwelijk enkelvoud (Ryckeboer 1972)⁴ en het Middelnederlandse preteritumsuffix *-ede* bij zwakke werkwoorden (Ryckeboer 1973). Voor zover dialectgegevens een hulpmiddel zijn voor de historische benadering van de overkoepelende standaardtaal, nemen de Frans-Vlaamse gegevens vaak een sleutelpositie in ter verklaring of reconstructie van evoluties in het Nederlandse taallandschap.

Enkele isoglossen ten westen van de staatsgrens reflecteren b.v. zeer oude tegenstellingen in het Nederlands, met name de verspreiding van enkele zogeheten ingweonismen. Daaronder neemt de palatalisering van de Wgm. korte *u* een bijzondere plaats in. Dit verschijnsel is lexicaal diffuus en het lijkt in het uiterste westen van Frans-Vlaanderen nauwelijks nog voor te komen (vgl. de kaart 3 in Ryckeboer 1977). Dat kan erop wijzen dat maritieme contacten met de Anglo-Friezen van de zesde tot de achtste eeuw aan de basis van dit verschijnsel zouden liggen en dat hiervoor (alleen) de kuststrook tussen Oostende en Wissant in aanmerking kwam van wege de Tweede Duinkerke transgressie (Ryckeboer 1991c).

Ook de realisatie van de lange *a* vertoont in een uiterste westelijke hoek van Frans-Vlaanderen parallellen met het noordelijke Kustnederlands, met name een duidelijke tendens tot palatale uitspraak. Die uitspraak is veralgemeend in het

4 Zie ook P.C. Paardekooper, Het Vlaamse /zu/ enz. 'zij' enz.: stervend en springlevend. In: *Leuvense Bijdragen*, 80 (1991) 15-42.

Standaard Nederlands, hier komt ze alleen voor vòòr vèlaire consonanten (Ryckeboer 1977, kaart 4).

Een relict van een middeleeuwse morfologische eigenaardigheid van het kustnederlands is de deletie van de auslautende *-n* bij werkwoordsvormen en bij bepaalde substantieven en bijwoorden of voorzetsels. Ze komt vandaag nog voor in het uiterste westen van Frans-Vlaanderen (Ryckeboer 1975).

Het ontbreken van inversie na een zinsaanvang met een ander zinsdeel dan het onderwerp kan een syntactisch ingweonisme genoemd worden, net als de achteropplaatsing van een inherente bepaling buiten de tang. De invloed van het Frans kan hier wel versterkend hebben gewerkt. Die Franse invloed op de verschillende taalcomponenten van het Vlaamse dialect, vooral op de lexicale component is in Frans-Vlaanderen vanwege de lange taalcontactsituatie en het frequente voorkomen van code-switching aanzienlijk groter dan in de Belgisch-Vlaamse dialecten (Ryckeboer 1977).

Een paar conservatieve eigenschappen van het Frans-Vlaamse dialect vallen samen met de rijksgrens, zoals b.v. de uitspraak van de oude *-sk* als *-sj* (ook aan het wordeinde) of de uitspraak van de intervocalische *-nd-* (Ryckeboer 1987). Die rijksgrens is daardoor in de laatste twee eeuwen steeds meer een dialectgrens gaan vormen. Een aantal isoglossen vallen inderdaad samen met die rijksgrens volgens de kaart 2 in Ryckeboer (1977).

Hoewel het Frans-Vlaamse lexicon een grote eenheid en verwantschap vertoont met het aangrenzende Westvlaams (Ryckeboer 1977, kaart 1) vormt de rijksgrens in dat opzicht toch vaak een markante scheidingslijn. Het Frans-Vlaamse lexicon vertoont in de erfwoordenschat ten opzichte van het aangrenzende West-Vlaams enkele archaïsmen of aparte ontwikkelingen, waarvan de belangrijkste aan de orde komen in Ryckeboer (1987).

Contactlinguïstische aspecten

De taalvermenging is vaak door de Frans-Vlamingen als een minderwaardige 'verbastering' van hun taal ervaren. Dat was reeds zo voor de 18e-eeuwse Kasselse schoolmeester Andries Steven, auteur van een veel gebruikt taalhandboek, evenals voor de 19e-eeuwse onderwijzer uit Armboutscappel M. Blomme, die zich beiden over die 'taalverbastering' beklagen of er zich voor schamen (Ryckeboer 1983a en 1989). Het feit dat de administratie al vroeg na de annexatie gedeeltelijk en later ook volledig is verfranst, heeft o.m. meegebracht dat alle plaatsnamen in de regio, althans in de geschreven taal, in hun Franse of verfranse vorm werden gebruikt. De weerslag daarvan in het lokale Vlaamse dialect werd onderzocht, gekoppeld aan hypothesen over de contactbevorderende of contactbelemmerende aspecten van geografisch-historische entiteiten (Milis-Ryckeboer 1985). Daartoe werd door de twee auteurs een lijst opgesteld met de Franse namen van historische en actuele landstreken, van waternamen, bosnamen en plaatsnamen in de regio (met uitsluiting van Frans-Vlaanderen zelf). Die namen werden voorgelegd aan informanten van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten met de vraag ze te vertalen naar hun Vlaamse dialect. De antwoorden werden door de historicus Milis ook vergeleken met historisch gangbare Nederlandse benamingen. Het onderzoek toont aan dat het voortleven van oude Nederlandse benamingen sterk gebonden is aan lokale en regionale contacten en contactmogelijkheden. Zo blijken veel Nederlandse namen slechts bewaard te zijn, als ze in de onmiddellijke omgeving van de sprekers voorkomen, of als er een gecontinueerd cultuurcontact in het spel is. Dat verklaart b.v. het voortleven in het Frans-Vlaamse dialect van Nederlandse namen als *Atrecht*, *Kamerijk*, *Dowaai*, *Kales*, *Sint-Omaars*, *Ariën* en *Rijsel*, allemaal steden die voor het leven van de Frans-Vlamingen relevant waren, terwijl de in België levende Nederlandse namen voor grensplaatsen als *Komen*, *Waasten*, *Tourkonje* en (verouderd) *Robaais* daar alleen met hun Franse tegenhanger bekend zijn. Die plaatsen waren immers vrij ver afgelegen en historisch of economisch minder belangrijk voor hen. Bovendien wees het onderzoek uit dat bij tweetaligen verschillende taalcodes binnen één woord op verschillende manieren vermengd kunnen worden. Dat bleek o.m. uit de 'vertaling' van sommige Franse namen, waarbij de taalinterferentie zich in verschillende mate en in verschillende taalcomponenten binnen hetzelfde woord afspeelde (Milis-Ryckeboer 1985). Een typisch voorbeeld daarvan leveren de hybride vormen *Onare* en *Olare* voor *Saint-Martin-au-Laërt*. In beide vormen is het Franse *au* [o:] overgenomen en proclitisch bij de naam gevoegd. In de eerste vorm is de oude casus *-n* van het Nederlands lidwoord *Den Aard* bewaard gebleven en in beide vormen de datiefuitgang *-e* van 'in/op den aarde'. De intervocalische deletie van de *-d-* in dit geval beantwoordt nog aan een Vlaamse dialectontwikkeling (vgl. eerappel < eerdappel) en is homofoon aan de actuele Franse uitspraak van *Laërt*, nl. [la:r].

Voorlopige indicaties over de Franse taalinterferentie in het Vlaamse dialect in Frans-Vlaanderen kan men lezen in Ryckeboer (1977). Een grondiger onderzoek naar die taalinterferentie en vooral de grammaticale integratie van het Franse leengoed in het Vlaamse dialect is onder mijn leiding gedaan in de scriptie van R. Vandenberghe (1995)⁵ en zal het onderwerp uitmaken van een latere publicatie. De historisch ruimere aanwezigheid van het Nederlands in de regio Nord - Pas-de-Calais is ook nog af te lezen uit de aanwezigheid van heel wat Nederlandse lexicale elementen in de Noord-Franse dialecten en het Noord-Franse regiolect (Ryckeboer 1997 - in deze bundel).

De studie van het taalcontact met het Nederlands in de Noord-Franse dialecten was tot voor kort sterk belemmerd door een tekort aan voldoende gelocaliseerde gegevens. Door het verschijnen van het eerste deel van de *Atlas linguistique et ethnographique du Picard* in 1989 en van een dialectmonografie over de driehoek Calais, Grevelingen, Sint-Omaars van de hand van Denise Poulet in 1987 is dat euvel grotendeels verholpen. Uit deze nieuwe bronnen - aangevuld met enkele oudere - heb ik een groot aantal woorden van Nederlandse origine gelicht. Door hun geografische verspreiding te toetsen aan hun historisch voorkomen wordt een beter licht geworpen op het historisch taalcontact, de diachronie en diastratie van de taalomschakeling en de aard en omvang van het Nederlands substraat in de dialecten en het regiolect van Nord - Pas-de-Calais.

Hierbij worden verschillende categorieën van ontleningen aan het Nederlands behandeld. Het betreft achtereenvolgens:

- algemeen Franse woorden die door bemiddeling van de Noord-Franse dialecten in de algemene taal zijn gekomen,
- woorden met een ruime regionale verspreiding in het noorden van Frankrijk, waarvan de ontlening hoofdzakelijk aan grensoverschrijdend cultuurcontact te danken is,
- woorden die als Nederlands substraat te beschouwen zijn. Die laatste ontleningen worden in twee chronologisch en geografisch onderscheiden categorieën ondergebracht naargelang ze ten zuiden of alleen ten noorden van de taalgrenszone in de 14de eeuw te situeren zijn.

Bij dit alles is ook aandacht besteed aan taalsystematische invloed, met name aan morfologische parallellie met het Nederlands en aan speciale kustnederlandse eigenschappen van de ontleningen en hun eventuele parallellie met het Engels.

5 Vandenberghe, Roxanne (1995): *Het Frans-Vlaamse Dialect: Morfologische integratie van de Franse lexicale ontleningen en syntactische kenmerken*, Licentiaatsverhandeling Universiteit Gent, pro manuscripto.

Deze contactlinguistische analyse van de Noord-Franse dialectwoordenschat werpt een nieuw licht op de taalgeschiedenis van Noord-Frankrijk, speciaal op de historische aanwezigheid van het Nederlands aldaar. Ze werpt tegelijk heel wat vragen op die uitnodigen tot nader onderzoek.

Voor een overzicht van de opgenomen artikelen met opgave van de bron wordt verwezen naar de inhoudsopgave blz. 5. Andere publicaties van H. Ryckeboer die aanvullend of recapitulerend handelen over aspecten van het Nederlands in Noord-Frankrijk zijn:

Carnel, Charles-Désiré, Frans-Vlaamse geleerde en Vlaamse strijder uit de 19e eeuw, *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 5, Brussel, 1972, blz. 168-175. (Ryckeboer 1972b)

Het Vlaams van de Franse Westhoek in het geheel van het Nederlandse Taalgebied. In: *De Franse Nederlanden/Les Pays-Bas Français - Jaarboek uitgegeven door de Stichting Ons Erfdeel* 4 (1979), blz. 139-156, met 9 kaarten. (Een vulgariserende compilatie van Ryckeboer 1976 en 1977)

Van groepstaal naar stadsdialekt in West-Vlaanderen. In: *Taal en Tongval* 33 (1981), blz. 109-115 (O.m. over het vroegere Vlaamse stadsdialekt van Duinkerke). (Ryckeboer 1981)

(in samenwerking met Joost De Geest en Luc Ravier) Enquête Onderwijs Nederlands in Noord-Frankrijk. In: *Open Deur, Tijdschrift van het Ministerie van Nederlandse Cultuur* 14, Brussel (1982), blz. 50-67. (De Geest, Ravier, Ryckeboer 1982)

Medewerking aan de plaat Alpha 5030 van André-Marie Despringere, *Vie Musicale Populaire en Flandre française / Volksmuziek uit Frans-Vlaanderen, Nivelles/Nijvel*, 1982 (transcriptie van de Frans-Vlaamse liederen en vertaling van de commentaartekst in het Nederlands). (Ryckeboer 1982b)

De Hollanders, een mediterrane volk? in: *Taal en Tongval* 34 (1982), blz. 117 (Over het woord *middellands* in Frans-Vlaanderen). (Ryckeboer 1982c)

Voor te + infinitief. Verkenning naar de dynamiek van een dialectisme. In: *Taal en Tongval* 35 (1983), blz. 83-89, met 3 kaarten. (O.m. over het gebruik van *om* in plaats van *voor* in Frans-Vlaanderen) (Ryckeboer 1983b)

Aspects socio-linguistiques de l'enseignement du néerlandais dans le Nord de la France. In: *Plat Pays, Revue de l'Association des néerlandisants du Nord* 1 (1984) 1. 15-25 en 2. 32-38. (Ryckeboer 1984, Franse vertaling van Ryckeboer 1983a)

Willem Pée en Frans-Vlaanderen. In: *De Franse Nederlanden/Les Pays-Bas Français - Jaarboek uitgegeven door de Stichting Ons Erfdeel* 14 (1989), blz. 37-52. (Ryckeboer 1989)

Jenseits der belgisch-französischen Grenze: der Ueberrest des westlichsten Kontinentalgermanischen. In: L. Kremer en H. Niebaum (red.), *Grenzdialekte. Studien zur Entwicklung kontinentalwestgermanischer Dialektkontinua. Germanistische Linguistik* 101-103, blz. 241-271, Olms, 1990. (Ryckeboer 1990)

Le Flamand de Busbecq et ses interférences avec le gotique de Crimée. In: André Rousseau (red.), *Actes du Colloque international sur les traces de Busbecq et du Gotique (30 novembre - 2 décembre 1989, Bousbeque, Lille). Collection UL3, Travaux et Recherches*, Presses Universitaires de Lille, 1991, blz. 167-178. (Ryckeboer 1991a)

Flandre: brève introduction historique et linguistique. Le Reuzelied: sources textuelles, origines du texte, circonstances d'exécution et fonctions dans les sources anciennes, analyse des structures des textes. In: A.-M. Despringere (red.), *Poésies chantées de tradition orale en Flandre et en Bretagne. Collection Musilingue I, Rencontres pluridisciplinaires*, resp. blz. 14-25, 38-55, 93-99, 115-121, Edition Champion, Paris, 1991. (Ryckeboer 1991b)

Het Vlaams in Frankrijk. Heropleving of taaldood? In: *Raaklijnen, Tijdschrift voor Cultuur, Educatie, Welzijn en Vrije Tijd*, 12(1994)4, 21 - 26. (Ryckeboer 1994)

Vlaams *vort(en)*, *vortig(en)*, Nederlands *garstig*, *gortig*. Een etymologische oefening op dialectologische basis. In: Cajot José, Ludger Kremer, Hermann Niebaum (eds.) *Lingua Thedisca. Beiträge zur Sprach- und Literaturwissenschaft Jan Goossens zum 65. Geburtstag*, Zentrum für Niederlande-Studien, Münster, 1995, 528-538. (De Frans-Vlaamse vorm *vartig* en varianten blijkt een sleutel tot de etymologie te verschaffen) (Ryckeboer 1995a)

Frans-Nederlands taalcontact in het noorden van Frankrijk. In: Huls, Erica en Jetske Klatter-Folmer (red.). *Artikelen van de tweede sociolinguïstieconferentie*, Delft, Eburon, 1995, 507-521 (Ryckeboer 1995b).

(in samenwerking met Bruno Callebaut) Contacts linguistiques français-néerlandais dans le Nord de la France. In: P. Nelde, Z. Sary, W. Wölck, H. Goebel (red.) *Kontaktlinguistik/Contact Linguistics/Linguistique de Contact*, deel II, Berlin - New York, 1240-1251. (Ryckeboer 1997b)

Sociolinguïstische aspecten

De behoefte aan een taalsociologisch onderzoek in Frans-Vlaanderen

Drs. Hugo Ryckeboer

**wetenschappelijk medewerker aan de Rijksuniversiteit te Gent
chargé de cours à l'université de Lille III
Sint-Denijs-Westrem (B)**

Het gebruik van het Vlaams in de Franse Westhoek is sterk aan het achteruitgaan. Daar is iedereen die met de toestand vertrouwd is het over eens. Voor sommigen is het zelfs gedoemd om binnen afzienbare tijd te verdwijnen. Ook dat kon wel eens waar zijn. Daarom is het een van de dringendste behoeften van de beschrijvende of historische Nederlandse taalkunde om zoveel mogelijk van dat Vlaams taalgoed vast te leggen, voor het eventueel te laat is. Wie echter met dit doel naar de Franse Westhoek komt en er gekonfronteerd wordt met de mensen die leven in een zeer eigenaardige, haast unieke situatie van tweetaligheid, kan er niet buiten over die situatie te reflecteren en er met de mensen ter plaatse over te praten. Daarbij dringen zich een veelheid van indrukken, meningen en emoties op die de geïnteresseerde bezoeker alleen maar in onzekerheid kunnen achterlaten. Ook als men gaat lezen wat politiek, cultureel, taalkundig of pedagogisch geïnteresseerden, zowel in België en Nederland als in Frankrijk zelf in de media erover debiteren, kan men zich moeilijk van de indruk ontdoen dat het merendeel daarvan op voorwetenschappelijke indrukken en meningen gebaseerd is. Dat men op die manier meer misverstanden in de wereld helpt dan eruit, hoeft niemand te verwonderen. Wie daar het minst bij gebaat is, is juist de gemeenschap van de Frans-Vlamingen zelf, om wie het tenslotte te doen is. Daarom

dit pleidooi om het paard voor de wagen te spannen, d.w.z. een grondig taalsociologisch onderzoek in Frans-Vlaanderen dringend te laten voorafgaan aan het uitstippelen van een politiek die zich met deze taalsituatie zou inlaten. Aangezien die politiek een zaak van de Fransen is, lijkt het mij evident dat ook dat onderzoek door Fransen uit die streek zou worden gehouden.

Waarom is zo'n onderzoek noodzakelijk? In een tweetalige gemeenschap zijn er steeds spanningen en conflicten die duidelijk die tweetaligheid betreffen en waaronder individuen of de gemeenschap gebukt kunnen gaan of waarmee ze ook hun voordeel kunnen doen. Daarom is het noodzakelijk de mechanismen van die negatieve of positieve effecten in al hun facetten en interacties te ontleden en te beschrijven, opdat daaruit voor iedereen de optimale voorwaarden geschapen kunnen worden om van die unieke situatie te profiteren, c.q. de nadelen ervan te ondervangen. Eenvoudiger gezegd. die studie moet niet in eerste instantie een antwoord willen geven op de vraag: wat zal er met het Vlaams in Frans-Vlaanderen gebeuren binnen afzienbare tijd? De cruciale vraag is: wat kan er in de Frans-Vlaamse gemeenschap veranderen, liefst verbeteren, als die haar taalsituatie kent en weet te evalueren. Daarom moet het onderzoek op de huidige taalsituatie en het huidig ontwikkelingspatroon ervan gericht zijn. Dat wil niet zeggen, dat de kennis van de historische momenten die de huidige stand van zaken hebben bepaald, niet veel kan verklaren, en dat daaruit niet de gepaste konklusies kunnen worden getrokken.

Twee globale aspecten van de tweetaligheid in Frans-Vlaanderen dienen onder de loupe te worden genomen. Ten eerste dient de plaats van het Frans en het Vlaams in het leven van de individuen en van de gemeenschap te worden beschreven. M.a.w. er dient een antwoord te komen op de vraag: wie spreekt (leest en schrijft) wat, tegen wie, waar, wanneer en waarom? Ten tweede moet de interferentie van de twee talen vastgesteld worden. Wat is de intrinsiek taalkundige kwaliteit van het Frans en van het Vlaams ten gevolge van de invloed

van de twee talen op elkaar? Uit die beschrijving moeten de psychologische, sociale en pedagogische implicaties van de tweetaligheid afgeleid worden. Daarna kan een evaluatie gemaakt worden van de vastgestelde taalvaardigheid of taal-deficiëntie in elk van de twee talen.

Dat het Vlaams in de laatste twee eeuwen in Noord-Frankrijk gestadig terrein heeft verloren, zowel geografisch als numeriek, is iedereen bekend. Een goed overzicht daarvan gaf Willem Pée in zijn opstel: *Anderhalve eeuw Taalgrensverschuiving en Taaltoestand in Frans-Vlaanderen*⁽¹⁾. Daarin en in zijn latere bijdragen⁽²⁾ heeft hij niet alleen aandacht besteed aan de geografische verschuiving van de taalgrens maar ook aan de sociale en demografische factoren die het Vlaams tot in een bedreigde minderheidspositie hebben teruggedrongen. Een eerste poging om de verhouding tussen Vlaams en Frans preciezer te benaderen waren de artikelen en kaartjes van Alex Vanneste in *Ons Erfdeel*⁽³⁾. Zijn onderzoek berustte op een schriftelijke enquête die onder de notabelen (burgemeesters, pastoors, gemeentesekretarissen) werd gehouden. Een schriftelijke enquête is voor een dergelijk onderzoek uiteraard weinig betrouwbaar, en al heeft de auteur zoveel mogelijk ter plaatse wat gecontroleerd of aangevuld, de resultaten van dat onderzoek kunnen niet veel meer zijn dan een interessante inleiding tot het probleem. Hij toont o.m. aan dat de regressie van het Vlaams algemeen is, maar dat deze taal het best stand houdt in de kleine, bovendien ontvolkende rurale gemeenten. Als de belangrijkste oorzaken van die regressie noemt hij: de officiële status van het Frans als onderwijs-, administratie- en cultuurtaal en de enorme uitbreiding van de industrialisatie rond Duinkerke en de impact daarvan op het Vlaamse achterland. De door Vanneste meegedeelde cijfers zijn uiteraard door de subjektiviteit van zijn informanten zeer approksimatief en eigenlijk ook niet zo relevant omdat zijn klassifikatie van gemeenten als overwegend Frans of overwegend Vlaams weinig zegt over de kompleksiteit van de sociale rol van elke taal. We missen elke informatie over rang, status en funktie van de sprekers van de ene of de andere taal, ook over de spreiding van het

taalgebruik over de diverse leeftijdsgroepen of beroepen en over de attitudes tegenover de ene of andere taal.

Het enige diepergaand taalsociologisch onderzoek tot op heden is bij mijn weten gekomen van twee Westvlaamse studenten⁽⁴⁾ en van een groep Franse scholieren van de vierde klas van het Institut Saint-Jacques te Belle⁽⁵⁾. Anne Lauwers onderzocht Merris (718 inwoners), Piet Vandekerckhove Pradeels (158 inwoners) en de Franse scholieren ondervroegen 200 personen in Oud Berkijn (Vieux-Berquin), 't Drooghout (Sec-Bois), De Walle (La Motte-au-Bois) en Den Park (Le Parc). Toevallig liggen al deze plaatsen min of meer gegroepeerd ten zuiden van de lijn Hazebroek-Belle. De drie auteurs trachten eerst de verhouding van het taalgebruik binnen de gemeenschap vast te leggen. Hun percentages van de diverse groepen tweetaligen zijn niet helemaal vergelijkbaar, omdat ze niet precies dezelfde criteria gebruiken om de graad van tweetaligheid vast te stellen. Ik heb hun onderscheidingen enigszins genivelleerd om drie vergelijkbare categorieën op te stellen.

- a - Spreekt uitsluitend Frans, kent eventueel enkele woorden Vlaams, maar kan geen Vlaamse konversatie volgen.
- b - Spreekt bijna uitsluitend Frans, maar beheerst het Vlaams passief.
- c - Spreekt de twee talen in vrijwel gelijke mate.

Dan zien de verhoudingen er als volgt uit:

	Merris	Pradeels	Oud Berkijn en omgeving
a	58,8%	58,9%	meer dan 60%
b	29,4%	7,6%	ongeveer 10%
c	11,8%	33,5%	ongeveer 30%

De cijfers voor Oud Berkijn betreffen alleen de volwassenen. Dezelfde indeling naar de verschillende leeftijdsgroepen zien er voor Merris en Pradeels uit als volgt:

		Merris	Pradeels
jonger dan 20	a	92,7%	86,6%
	b	7,3%	7,5%
	c	0%	0,5%

		Merris	Pradeels
van 20 tot 40	a	73,5%	70,4%
	b	23,8%	20,4%
	c	2,7%	9,2%
van 40 tot 60	a	48,5%	31,7%
	b	43,7%	43,9%
	c	7,8%	24,4%
60 en ouder	a	6,5%	20,0%
			(niet-autochtonen)
	b	50,4%	4,0%
	c	43,1%	76,0%

Die cijfers bewijzen duidelijk dat er zich een zogeheten 'language shift'⁽⁶⁾ aan het voltrekken is. Bij de generatie die in de laatste 25 jaar is te grave gedragen waren er allicht nog een aantal eentalig Vlaamsen, de oudere generatie van nu is tweetalig met een voorkeur voor het Vlaams, de middengeneraties zijn tweetalig met een voorkeur voor het Frans en de jongste generaties zijn nagenoeg helemaal Frans. Een vergelijkbare evolutie doet zich bijv. in Ierland⁽⁷⁾ voor.

Kan de verdeling van de taalbeheersing en het taalgebruik over de diverse leeftijdsgroepen een prognose mogelijk maken over de verdere evolutie van de taalomschakeling, ze zegt nog niets over de sociale implicaties van deze taalverhouding⁽⁸⁾. Daarom heeft Vandekerckhove ook de relatie tussen het taalgebruik en andere sociale groepen onderzocht en nl. onderscheiden naar de schoolopleiding, het beroepsleven en de sekse. De verdeling naar schoolopleiding en leeftijd loopt nagenoeg parallel: de jongeren hebben het meest, de ouderen het minst onderwijs gevolgd. De kennis en het gebruik van het Frans is navenant. Wat de beroepen betreft is het Frans het best vertegenwoordigd bij de bedienden (83,33%) en de handelaars (53,84%). Het Vlaams is het best vertegenwoordigd bij de landbouwers (48,44%) en iets minder goed bij de arbeiders (34,08%). De differentiëring onder de twee seksen is moeilijker aan te tonen. Vandekerckhove meent uit zijn analyse toch te mogen besluiten dat het Vlaams eerder

thuishoort in de wereld van de mannen dan in die van de vrouwen.

Belangrijker is het echter na te gaan wat de inbreng is van elke taal in de verschillende sociale domeinen, zoals het officiële leven, de school, de kerk, het huiselijk leven en het werk. Ook tweetaligen met voorkeur voor het Vlaams gebruiken alleen het Frans zodra de aangesproken persoon of het onderwerp van gesprek betrekking hebben op bijv. bestuurszaken of justitie. De kinderen leren op school goed Frans en kennen in het geheel niet de moeilijkheden die hun ouders eventueel gekend hebben om Frans aan te leren of het Vlaams te onderdrukken. Voor hen is het Frans de moedertaal en de taal waarin ze via hun schoolopleiding vooruit komen. Ook de taal van de kerk is Frans; alleen in persoonlijke kontakten tussen pastoor en gelovigen wordt ook soms Vlaams gesproken. Vandekerckhove heeft ook proberen na te gaan wat de verhoudingen van het taalgebruik zijn in de huiskring en op het werk, naargelang van de verschillende sociale groepen. Kort samengevat zijn dit zijn bevindingen: bij de bedienden en handelaars spreekt men thuis Frans, bij de boeren en arbeiders ook nog Vlaams. In alle gezinnen met kinderen echter wordt met dezen of in hun bijzijn Frans gesproken. Waar daarnaast ook wel Vlaams gesproken wordt, kunnen de kinderen okkasideel een passieve kennis opdoen van het Vlaams. Ook in het domein van het werk is de gewone taal het Frans, zeker bij de bedienden. Arbeiders en boeren praten wel eens Vlaams onder elkaar op het werk, maar nooit tegen vreemden of superieuren, Waar bij de boeren de huistaal Vlaams is, is dat ook de taal van het werk. Daarom konkludeert Vandekerckhove dan ook terecht, dat in Pradeels het Frans zich gedraagt als een taal die men sociologisch als 'high language' bestempelt en het Vlaams als een 'low language'. Het Frans is de gestandaardiseerde taal en daarmee alleen kan men in alle beslissende en regulerende terreinen van het maatschappelijk bestel aan bod komen. Het Vlaams is een taal die niet geschreven of gelezen wordt, die niet gebruikt wordt door wie het voor het zeggen heeft en alleen voor alledaagse gebieden van toepassing is en die bovendien duidelijk

geassocieerd is met de ouderen, met de minst vitalen.

Deze algemene konklusies betreffen slechts een kleine gemeente en zijn wellicht niet representatief voor heel Frans-Vlaanderen. In sommige meer afgezonderde gemeenten of gehuchten of dicht bij de Belgische grens is de numerieke verhouding van het Vlaams tegenover het Frans misschien wat beter; in zijn sociale functie zal het Vlaams er waarschijnlijk niet wezenlijk verschillen.

Het moet mogelijk zijn om zonder al te veel kosten of tijd dergelijke kleine onderzoeken door een team studenten of vorsers in een dertigtal representatieve gemeenten te doen, om een globaal overzicht te hebben van de taalsituatie in Frans-Vlaanderen. Daarbij dient aanvullend de attitude van de Frans-Vlaming tegenover elke taal te worden onderzocht. Deze subjektieve houding van de sprekers is nl. een objektief vormende faktor in de evolutie van het taalgebruik. Hoe apprecieert de franssprekende het Vlaams en hoe de vlaamssprekende het Frans en het Vlaams. Prof. V.F. Vanacker wijdde een korte bijdrage aan de houding van de Frans-Vlamingen tegenover hun taal, zoals die in vrije konversaties opgenomen ten behoeve van het dialektonderzoek naar voren kwam⁽⁹⁾. Daaruit blijkt dat Frans-Vlamingen vaak de sociaal-funktionele minderwaardigheid van hun Vlaams verwarren met een vermeende deficiëntie van hun taalsysteem. Velen betreuren het dat ze het Vlaams niet kunnen schrijven of lezen of de achteruitgang ervan in het algemeen.

In een diepergaand taalsociologisch onderzoek moet vooral ook systematisch gelet worden op de rol van de ene of de andere taal in de menselijke verhoudingen en interakties. Diverse mikro-sociale onderzoeken van gesprekssituaties zijn hier nodig om de psychologische en motivationele achtergronden bloot te leggen van wat zich op makro-sociaal vlak manifesteert. We mogen immers niet vergeten dat de tweetaligheid in Frans-Vlaanderen een in het verleden opgedrongen tweetaligheid is, oorspronkelijk een tweetaligheid van het koloniale type dus. Het maakt een groot verschil of men vrijwillig een tweede taal gaat leren dan dat men door de le-

vensomstandigheden tot tweetaligheid wordt gedwongen. Die gedwongen tweetaligheid heeft zeker stigmata nagelaten. Het valt te onderzoeken in hoeverre een eventueel konstateerbare ontwikkelingsachterstand van bepaalde individuen of groepen mede bewerkt is door deze opgedrongen tweetaligheid, c.q. achteruitstelling om de sociaal lager gekwalificeerde taal.

Een zuiver taalkundig uitvloeisel van deze gedwongen tweetaligheid, dat op zich zelf weer sociale reperkuties kan hebben, is de 'besmetting' van de ene taal door de andere. In dat geval is de onzuiverheid van het Vlaams een bijkomend criterium om het sociaal lager te appreciëren. Evenzeer kan het Frans van de tweetalige Frans-Vlaming dermate door het Vlaams zijn aangetast, dat deze tweetalige niet over het volledige register van de sociale mogelijkheden dat het gebruik van korrekt Frans met zich brengt, kan beschikken. Nu is het bekend dat kinderen die twee talen leren van dezelfde personen (hun ouders of onmiddellijke omgeving) duidelijk minder korrekt die talen leren hanteren dan een eentalige dat zou doen⁽¹⁰⁾. Bijna alle Frans-Vlamingen van de middelste en oudere generaties verkeren in deze positie, en alleen intense schoolopleiding kan dat voor de jongere generaties compenseren. De situatie zou natuurlijk heel anders zijn geweest, mochten door het onderwijs de twee talen op een gelijkwaardig socio-kultureel niveau zijn geplaatst. Immers het is bewezen dat edukatief begeleide tweetaligheid juist door het grote assimilatie- en adaptatievermogen van het kind dat euvel van taalinterferentie grotendeels kan ondervangen. Men heeft in Frankrijk die kans niet gegrepen, integendeel, om nationale motieven heeft men dat bewust verhinderd. In hoeverre de stigmata van die opgelegde tweetaligheid nog doorwerken en daardoor o.m. remediërend taalonderwijs van het Frans noodzakelijk blijft, valt eveneens te onderzoeken. Evenzeer zou eksperimenteel onderzocht moeten worden, eventueel in vormen van naschools onderwijs, in hoeverre het leren lezen, schrijven en analyseren van de volkstaal of het Nederlands de nu onbewuste invloed van het Vlaams op het Frans bewust kan maken om die zodoende gemakkelijker te elimineren. Het is in dat opzicht relevant wat J. Fermaut

opmerkte⁽¹¹⁾. Als leraar Frans constateerde hij meer flandricismen bij zijn leerlingen van Tourcoing dan bij die van Sint-Winoksbergen. Precies in die taalomstandigheden waarin een barbarisme het minst de kans maakt om als zodanig nog herkend te worden, wordt de fout het hardnekkigst gehandhaafd.

Daarom moet allereerst de aard van de interferentie tussen de twee talen in Frans-Vlaanderen worden bestudeerd. Vandekerckhove heeft bondig de fouten tegen het korrekt Frans die hij in zijn corpus van Pradeelse gesprekken heeft ontmoet, doorgelicht en proberen te verklaren. In veel gevallen konkludeert hij tot invloed van het Vlaams en voor mij is die invloed in nog meer van zijn voorbeelden onbetwifelbaar. De uitspraak vertoont in het Vlaams gebied vaak dezelfde afwijkingen die elders in het Noorden te horen zijn, daarnaast is het duidelijk dat Vlaamse fonologische regels in het Pradeels Frans blijven doorwerken, zoals bijvoorbeeld het stemloos worden van de eindkonsonant. Maar vooral in de prosodie constateert Vandekerckhove een sterke invloed van het Vlaams. De hoofdklemtoon wordt in de regel naar voren in het woord geschoven, naar de eerste of tweede lettergreep. Ook de zinsintonatie vertoont niet het vrij vlakke Franse patroon, maar een zeer sterk gemoduleerd patroon zoals in het lokale Vlaams, het Nederlands of Engels.

Een dergelijk taalkundig onderzoek moet dringend verdiept en uitgebreid worden. Een eerste aanzet daartoe is gedaan door twee Nederlandse studenten, Hans van Gageldonk en Henk Nijhuis, die samen hun doktoraalskriptie wijdden aan de leksikale en syntaktische interferenties tussen Vlaams en Frans te Ekelsbeke⁽¹²⁾. Zij hebben vooral aandacht besteed aan de invloed van het Frans op het Vlaams. Die is uiteraard aanzienlijk, vooral in de woordenschat. Die is immers het minst gestructureerde deel van een taalsysteem en dus het domein voor interferentie par excellence⁽¹³⁾. Omdat de syntaxis sterker gestructureerd is, wordt de aantasting ervan als een veel essentiëler afbraak van het Vlaams beschouwd. Ze geven daar zeer treffende voorbeelden van. Toch is hun algemene konklusie m.i. te ongenueanceerd geformuleerd:

'Ces influences sont allées jusqu'à atteindre le génie même de la langue flamande. Ses structures syntaxiques en sont modifiées; adaptées à celles du français' (p. 54). Ze hebben de feiten nogal eens gesimplificeerd. Ze verwerpen bijv. de hypotese van Prof. V.F. Vanacker⁽¹⁴⁾ dat het niet toepassen van de inversie van onderwerp en persoonsvorm na een vooropgeplaatste bepaling wel eens een oorspronkelijk westelijk Nederlandse constructie zou zijn, die parallel is aan de Engelse. Ze komt nl. ook in het westelijk Westvlaams voor, zij het in veel mindere mate. De invloed van het Frans kan in Frankrijk gewoon hebben versterkt wat in West-Vlaanderen onder invloed van het aangrenzend regionaal of het algemeen Nederlands is afgebrokkeld. Door het gebruik van 'zijn' in passieve zinnen hadden de auteurs op hun hoede moeten zijn. Ze merken immers op dat aan het Nederlands 'worden' als hulpwerkwoord voor het passief in het Vlaams van Ekelsbeke steeds 'zijn' beantwoordt, ook waar het Frans een andere constructie dan met 'être' nodig heeft. Ze weten blijkbaar niet dat 'worden' in het westelijk Westvlaams en Frans-Vlaams helemaal niet voorkomt: het hulpwerkwoord van het passief luidt inderdaad 'zijn' en het koppelwerkwoord is steeds 'komen' (vgl. Eng. to become). De gedeeltelijke parallelie van het Vlaams passief in Ekelsbeke met het Frans zou wel eens veel toevalliger kunnen zijn dan de volledige parallelie met het Engels. Om de invloed van het Vlaams op het Frans te onderzoeken, hebben de twee Nederlandse studenten zich beperkt tot het noteren van enkele veel voorkomende 'tournures flamandes' en tot een onderzoek van 'Les Contes de Batiche', een wekelijkse rubriek in 'La Voix du Nord - Maritime'. Afgezien van een aantal Vlaamse woorden, meestal uit de sfeer van het huishouden, is er weinig of geen Vlaamse invloed, zeker niet in de syntaxis te bespeuren. Dat is ook niet verwonderlijk. Wil men dat grondig nagaan, dan moet men over een uitgebreid korpus van vrije konversaties beschikken. Dan zal er beslist heel wat meer te konstateren zijn, zoals uit de enkele mededelingen van Vandekerckhove voor Pradeels blijkt. Deze summiere benadering van de taalinterferentie in Ekelsbeke, met een soms overhaaste inter-

pretatie van de feiten, leert ons, dat wie de taalinterferenties in Frans-Vlaanderen wil beschrijven, zowel goed vertrouwd moet zijn met het plaatselijk dialect als met het Frans. Daarom weer is hier een taak weggelegd liefst voor onderzoekers uit de streek zelf die geschoold zijn in het Nederlands en in de sociolinguïstische onderzoeksmethodes.

Tot slot kunnen we kort samenvatten wat het taalsociologisch onderzoek in Frans-Vlaanderen moet reveleren. Dat zijn ten eerste de kenmerken van de taalvariëteiten, van hun functies en van de sprekers ervan in het licht van de onophoudelijke inwerking van die drie factoren op elkaar en de daaruit voortvloeiende wijzigingen binnen de spraakgemeenschap. Ten tweede dienen de individuele en de sociale remmingen in de ontwikkeling te worden onderzocht die uit de specifieke taalverhouding zijn ontstaan, evenals de mogelijkheden tot grotere ontwikkeling die ze kan inhouden.

Het spreekt vanzelf dat een onderzoek dat zo intens op de mens en zijn maatschappij gericht is, niet in een bibliotheek moet worden begraven, maar dat het moet dienen om er adequate toepassingen uit af te leiden. In dat kader moet van nu af reeds een taal- en onderwijspolitiek op kleine schaal uitgetest en geëvalueerd worden. Naarmate het onderzoek vordert moet een voorlichtingscampagne de bevolking een inzicht geven in haar taalsituatie en taalmogelijkheden. Ik heb het gevoel dat in het huidige klimaat in Noord-Frankrijk een kontaktnaam tussen de kulturele commissie van de Regionale Raad en de wereld van het wetenschappelijk onderzoek zeer nuttig kan zijn. Daarbij zal men wederzijds kunnen vernemen wat de behoeften zijn in verband met de hoeveelheid kennis omtrent het probleem en in verband met de uitvoerbaarheid van wat een sociolinguïstisch onderzoek als primaire noodzaken kan aanwijzen. De mogelijkheid om nu onderwijs in het Nederlands te verstrekken en de oprichting van het Nederlands als hoofdvak aan de Université de Lille III scheppen daartoe een geschikt werkterrein. Dat die nog niet zoveel weerklank vinden als men in sommige kringen had gehoopt, moet precies tot nadenken aanzetten over de vraag of dit wel de beste aanpak is in de huidige omstandigheden. Voorzover

dit onderwijs ook bedoeld is om tegemoet te komen aan de behoeften van de tweetalige Frans-Vlamingen, moeten die noden eerst objectief vastgesteld en voldoende kenbaar gemaakt worden. Pas dan kan men weten welke taalbevorderende maatregelen adequaat en nuttig zijn. Zo kan het wel eens nodig blijken, dat men in het onderwijs eerst aandacht besteedt aan de levende volkstaal en pas dan aan het Nederlands, omdat het Nederlands voor de Frans-Vlaming te vreemd en te elitair is. Ook met het experiment van de Vlaamse Taalacademie in Belle, die de kennismaking met het Nederlands juist zoekt via een herkenningsproces van de eigen volkstaal, zal men rekening dienen te houden.

Inleidende literatuur

Joshua A. Fishman, *Taalsociologie*, Ninove, Brussel, 1970 (in het Frans: *Sociolinguistique*, Paris, Bruxelles, 1971; in het Engels: *Sociolinguistics: a brief introduction*, Rowley, 1971).

Uriel Weinreich, *Languages in Contact, Findings and problems*, The Hague, 1963/2.

M. Cohen, *Matériaux pour une sociologie du langage*, Paris, 1971.

M. Van Overbeke. *Introduction au problème du bilinguisme*, Bruxelles, Paris, 1972.

Résumé

Le flamand est en régression en Flandre française. Et bien qu'il y vive une société bilingue, nous n'avons guère de renseignements sur la nature et la situation de ce bilinguisme. Les méthodes modernes de la sociolinguistique pourraient nous renseigner à ce propos. Il faudrait tâcher de répondre à la question complexe de savoir qui parle (lit et écrit) quelle langue, avec

qui, où, quand et pourquoi. En outre, il faudrait qu'on examine dans quelle mesure les deux langues s'influencent mutuellement, et quelles sont les implications sociales de l'ensemble de cette problématique.

W. Pée et A. Vanneste ont publié des rapports d'investigations concernant la situation géographique et numérique du flamand et du français. Deux étudiants west-flamands, Anne Lauwers et Piet Vandekerckhove, ont consacré leur thèse de licence à une enquête socio-linguistique, respectivement à Merris et à Pradelles; un groupe d'écoliers français de Bailleul a étudié l'emploi des langues à Vieux-Berquin et environs. Les chiffres prouvent nettement qu'un changement de langue est en train de se parfaire. La vieille génération est bilingue avec préférence pour le flamand, les générations moyennes sont bilingues avec prépondérance du français et la jeune génération est française.

Les enquêtes de Vandekerckhove concernant les rapports entre les langues en relation avec les métiers et au sein des différents domaines sociaux - vie officielle, école, religion, vie familiale - et le travail prouvent que le français y est considéré comme une variante haute (high language) et le flamand comme une variante basse (low language). On peut donc dire que le français est la langue employée dans les domaines sociaux où sont prises les décisions importantes; en outre, c'est la seule langue standardisée et culturelle. Le flamand ne connaît plus qu'une tradition orale et n'est plus employé que dans les domaines sociaux les moins vitaux; il est associé à la vieille génération.

De telles enquêtes devraient être approfondies et pourraient être faites dans une trentaine de communes représentatives. Les attitudes envers chacune des langues devraient être étudiées. On devrait s'occuper aussi systématiquement de l'emploi des langues dans diverses situations de conversation afin que nous puissions entrevoir quels sont les rapports entre l'emploi des langues et les motivations psychologiques de ce qui se passe au niveau macro-social. Le bilinguisme en Flandre française est un bilinguisme imposé dans le passé, qui a certainement dû provoquer des stigmates sociales et linguistiques. Du point de vue social, on peut citer le retard éventuel que les Flamands ont pris sur les francophones; du point de vue linguistique e.a. la pollution linguistique, qui elle aussi peut avoir des conséquences sociales, plus particulièrement pour le francophone qui manie un mauvais français par l'influence du flamand. Il faudrait voir dans quelle mesure l'enseignement du néerlandais ou de la langue populaire peuvent remédier à ces influences néfastes sur le français.

Une première enquête préparatoire sur les interférences linguistiques entre le flamand et le français à Esquelbèque a été faite par deux étudiants de l'université de Leiden, Hans van Gageldonk et Henk Nijhuis. Ils ont constaté qu'il y avait des influences considérables du français sur le lexique et sur la syntaxe du flamand. A notre avis, leurs conclusions, dans le domaine de la syntaxe, ne sont pas suffisamment nuancées. Ils attribuent souvent à des influences françaises ce qui peut être considéré comme typiquement west-flamand. Tout ceci démontre que la bonne maîtrise du dialecte local est nécessaire pour effectuer de telles enquêtes, ce qui plaide en faveur d'enquêtes socio-linguistiques faites par les autochtones à condition qu'ils aient une bonne formation en linguistique néerlandaise et en sociolinguistique.

Toutes ces investigations doivent permettre d'en cristalliser progressivement une politique culturelle et d'enseignement. Déjà maintenant des expériences dans le domaine de l'enseignement et une évaluation critique de ces expériences s'imposent. C'est une tâche pour la commission culturelle du conseil régional du département du Nord en collaboration avec la recherche scientifique.

Eindnoten:

- (1) Willem Pée, *Anderhalve eeuw taalgrensverschuiving en Taaltoestand in Frans-Vlaanderen, Bijdragen en Mededelingen van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen* te Amsterdam, XVII, 1957.
- (2) *La régression du Flamand en Flandre Française*, in *Mélanges Fourquet*, 1969, p. 273-285 en *De Taaltoestand in Frans-Vlaanderen*, in: *Taaltoestanden in België, mede in Europees verband*. Verslagboek van het Colloquium van zaterdag 24 november 1973, ingericht door de studiegroep Mens en Ruimte, Brussel, 1975, p. 43-66.
- (3) A. Vanneste, *Taaltoestand in Frans-Vlaanderen*, in: *Ons Erdeel*, 15 (1973) 3, p. 57-59 en 4, p. 29-62.
- (4) Anne Lauwers, *Etude socio-culturelle du Westhoek Français. L'étiollement du dialecte Ilamand*, onuitgegeven licentieverhandeling van het Hoger Rijksinstituut voor Vertalers en Tolken, Brussel, 1970; Piet Vandekerckhove, *Le comportement langagier et le français parlé dans un village de la Flandre Française, Pradelles*, onuitgegeven licentieverhandeling Vrije Universiteit Brussel, 1975.
- (5) Een verslag daarover in: *Croix Dimanche du Nord* van 31 mei 1975: J.P., *Le Flamand: une langue qui survit*.
- (6) U. Weinreich, *a.w.*, p. 68: A language shift may be defined as the change from the habitual use of one language to that of another.
- (7) Vgl. Sean de Fréine, *The Great Silence*, Dublin, 1965.
- (8) Vgl. D. Hymes, *Models of Interaction of Language and Social Setting*, in: *Journal of Social Issues*, 23, p. 8-28.
- (9) *Frans-Vlamingen over hun taal*, in: *Taal en Tongval*, XXVII (1975), p. 91-94.
- (10) U. Weinreich, *a.w.*, p. 84.
- (11) In: *Les Flamands: un peuple qui doit survivre; Croix Dimanche du Nord*, 14-15 juni 1975.
- (12) Hans van Gageldonk, Henk Nijhuis, *Interférences lexicales et syntaxiques entre le Ilamand et le français dans le Westhoek*, 63 pp., onuitgegeven doktoraalskriptie Leiden, 1974.
- (13) U. Weinreich, *a.w.*, p. 56.
- (14) Vgl. zijn bijdrage in dit Jaarboek.

Sociolinguïstische aspecten van het onderwijs Nederlands in Noord-Frankrijk

1. Inleiding

Sedert ettelijke jaren is er in culturele en politieke kringen in Vlaams België een meer dan gewone belangstelling voor het onderwijs Nederlands in het Noorden van Frankrijk. Ook ter plaatse leeft het bewustzijn, dat het Nederlands als vreemde taal een voorrangbehandeling verdient omwille van de geografische, economische en historische banden met de Nederlanden. Dat blijkt o.m. uit een enquête die in 1981 onder de studenten Nederlands aan de Université de Lille III en aan de Faculté Libre te Rijsel is gehouden (De Geest, Ravier, Ryckeboer, 1982). De studenten wensen de burenen in hun eigen taal te leren kennen en ze wensen die taalkennis zoveel mogelijk in de grenscontactsituatie ten nutte te maken. De doelstelling van het onderwijs Nederlands moet er in eerste instantie op die reële behoefte worden afgestemd, met speciale belangstelling voor de uitbouw van het Nederlands in het middelbaar onderwijs, net als in een ander grensgebied, bijv. Nordrhein-Westfalen.

Maar er is nog een andere reden waarom het onderwijs Nederlands er een speciale belangstelling verdient, met name de historische aanwezigheid van het Nederlands in het Noorden van Frankrijk, vandaag nog voortlevend in de vorm van een Vlaams dialect in het arrondissement Duinkerke. Aan Belgische zijde is de zorg om het culturele lot van de taalgenoten in Frans-Vlaanderen een constante in de Vlaamse Beweging (cfr. Verbeke 1970, 1977, 1978, Deleu 1982) en vanaf 1946 is in die zin door het Komitee voor Frans-Vlaanderen een sterke pressie uitgeoefend op de Belgische verantwoordelijken voor de cultuurpolitiek. Zodoende is de onderwijs- en cultuurpolitiek voor het Nederlands in Noord-Frankrijk zelfs uitgegroeid tot een belangrijk binnenlands politiek instrument, waar de controverse rond het Nederlands/Vlaams Huis in Rijsel kortelings nog het hoogtepunt van vormde. Ondertussen zijn de laatste jaren even vaak twijfels geuit over de efficiëntie van de cultuurpolitiek gericht op het buitenland en op Noord-Frankrijk in het bijzonder. Maar er is nog nooit gepeild naar de socioculturele implicaties van de aanwezigheid van een Vlaams dialect noch onderzoek verricht naar de wijze waarop het onderwijs daarop kan inspelen.

Men kan beginnen met zich af te vragen of het feit dat er nog Vlaams gesproken wordt hetzij door de autochtonen in het arrondissement Duinkerke, hetzij door afstammelingen van Belgisch-Vlaamse gastarbeiders, tijdens de 19e eeuw geïmmi-

greerd in de agglomeratie Rijsel, Roubaix, Tourcoing, enig motief vormt om Nederlands te leren. Uit de genoemde enquête blijkt dat bij de Rijselse universiteitsstudenten Nederlands die motivatie kwantitatief niet zo groot is. Slechts één derde heeft wel eens met het Vlaams contact gehad. Ook uit een onderzoek uitgevoerd door H. van der Poel en A. Verlouw (Van der Poel 1981 en Verlouw 1981) onder de leerlingen Nederlands van de 7 officiële scholen in het Noorderdepartement met Nederlands op het programma blijkt dat toch voor een vierde van die studenten het contact met het regionale Vlaams een van de motieven is om Nederlands te gaan studeren (Verlouw, 1981:62). Maar uit beide enquêtes komt vrij unaniem de wens naar voren, dat het onderwijs Nederlands veel sterker zou worden uitgebouwd. In het Collège du Septentrion te Bray-Dunes is in 1981 een onderzoek verricht naar de familiale achtergronden en ook naar de taalsituatie van de 142 laatsteklassers (Decoster e.a. 1981). Daaruit blijkt dat de helft van de ouders tweetalig zijn, met dien verstande dat ze het Vlaams zoal niet spreken, dan toch zeer goed verstaan. Van de leerlingen zelf zijn er nog 5% die het Vlaams actief beheersen en 11% die beweren het zeer goed te begrijpen, 23% zeggen soms nog wat Vlaams te spreken en 32% beweert het gedeeltelijk te begrijpen. Deze cijfers zijn, wellicht door de nabijheid van de grens, verrassend gunstig voor de positie van het Vlaams onder de jongeren, althans in vergelijking met de gegevens meegedeeld in Ryckeboer (1976). Nog interessanter zijn de antwoorden op de vraag of ze ook Nederlands zouden willen leren. De helft van de leerlingen antwoordt positief en bijna een vierde zou het zelfs als eerste vreemde taal willen. Dat wijst erop dat de Vlaamse familiale achtergrond en de grenscontactsituatie cumulatief werken ten voordele van een meer dan gewone belangstelling voor het Nederlands als vreemde taal.

Geplaatst tegenover zulk een gunstig recruiteringsveld, moet de vraag gesteld worden of de geringe en eigenlijk marginale impact van het Nederlands in het secundair onderwijs (Verlouw 1981:77-80 en Van der Poel 1981:35) niet vooral te wijten is aan een verkeerde evaluatie van die mogelijkheden, en vooral of het aanbod van onderwijs Nederlands in kon spelen op die specifieke situatie van diglossie met tweetaligheid.

2. Historische achtergronden

Voor ik zal proberen daar een antwoord op te geven, voel ik me verplicht om voor hen die met de taalsituatie in Frans-Vlaanderen weinig vertrouwd zijn, een historische schets te geven van de evolutie ervan. We beginnen bij de annexatie van de vlaamssprekende kasselrijen Duinkerke, Burburg, Kassel en Belle door Lodewijk XIV tussen 1659 en 1678. Hoewel van dan af het gebruik van het Nederlands voor officiële aangelegenheden beknot wordt, kan men veralgemeend zeggen dat het tot aan de Franse Revolutie met de moedertaal niet slechter gesteld

was in de Franse dan in de Spaanse of Oostenrijkse Nederlanden. Onderwijs, gerecht en lokale administratie bleven grotendeels Nederlands. Het onderwijs van het Frans kreeg alleen vaste voet in de garnizoensteden Grevelingen, Burburg en Duinkerke. Dat dit onderwijs niet zonder belang geweest is, mag hieruit blijken, dat precies die steden en hun directe omgeving het eerst tegen het einde van de 19e eeuw of het begin van de 20e eeuw helemaal verfranst zijn.

Een diepgaande wijziging in de taalwetgeving, de taalattitude en het taalgebruik komt er pas vanaf de Franse Revolutie. In de nieuwe politieke ideologie worden regionale talen of dialecten veroordeeld als overblijfselen van voorbije feodale tijden (de Certeau, Julia en Revel 1975). Hoewel de Conventie in 1794 overal Frans onderwijs oplegde, bleef die wet grotendeels een dode letter in Vlaanderen. Pas vanaf de wet Montalivet in 1833 is men gaandeweg het Vlaams uit het onderwijs gaan bannen. Diverse 18e- en 19e-eeuwse rapporten over het taalgebruik laten zien dat de geografische en numerieke verhoudingen van Vlaams en Frans heel langzaam maar zeker verschuiven (Pée 1957). Maar binnen de huidige taalgrens blijft Frans-Vlaanderen op het platteland voor zeker 90% vlaamssprekend. Als in 1880 het lager onderwijs in Frankrijk algemeen verplicht wordt en voor elke openbare functie, ook de geringste, een 'certificat d'école' en dus kennis van de Franse taal noodzakelijk wordt, zal het Frans langzaam maar zeker terreinwinst boeken, ook in de lagere klassen van de bevolking die voordien sowieso van elke vorm van cultuur verstoken waren gebleven. Kunnen lezen en schrijven was tot diep in de 19e eeuw een privilege van de burgerij. In de 18e eeuw was voor de burgerij in Frans-Vlaanderen de cultuurtaal nog uitgesproken het Nederlands. Tegen het einde van de 19e eeuw heeft het Frans reeds die functie overgenomen. Een van de weinige nog Nederlands lezende intellectuele burgers in de tweede helft van de 19e eeuw was de befaamde Henri Blancquaert van Zegers-Kappel. Hij drukte zijn taaalsociologische appreciatie zeer pregnant uit in een brief aan Paul Fredericq van 29 april 1870:

Het is waar dat vele Vlamingen van desen zuidwesthoek het niet meer waard en zijn dat men zich om hen bekommere, zij en zijn niet verfranscht maar zijn ontvlaamscht; sedert eenen geruimen tijd en leert men hun niets anders dan een weinig keukenfransch in onze gemeentescholen, en als ze twaalf of dertien jaren oud zijn, moet 't meeste deel thuis blijven om te helpen in 't werk; gekomen tot zestien of zeventien jaren en weten zij niets meer, alles is vervlogen omdat alles vreemd was.

En in een brief van 23 september 1888:

Ongelukkiglijk als er geene grote omwenteling en komt zal onze taal als geleerde taal moeten verdwijnen omdat het jonge geslacht daar van schier alles ontnomen is;...In 't vlaamsch en leren ze schier niets in 't fransch verstaan ze niet en nog meer rampzalig is het dat de hogere classen, la classe dirigeante, zich schamen Vlaamsch te spreken of te gebruiken. (Geciteerd naar Milis, 1974:117 en 130)

Met deze woorden geeft de intellectuele boer Blancquaert vrij scherp weer hoe ver de acculturatie van de moedertaal weg reeds gevorderd was honderd jaar geleden. Toch kunnen wij uit allerlei getuigenissen afleiden, dat ondanks die acculturatie in de Franse maatschappij het Vlaams in veel domeinen, zeker het domein van het rurale werk en de lokale handel, de dominante taal is gebleven tot aan de Eerste Wereldoorlog. Na de Eerste Wereldoorlog echter is het in steeds meer gezinnen regel geworden om de kinderen in het Frans op te voeden. (Pée 1957) Velen leerden op latere leeftijd weer Vlaams, als ze tenminste ter plaatse bleven wonen en werken. Met de Tweede Wereldoorlog en de vrij diepgaande sociale herstructureringen daarna is deze evolutie nog versneld en veralgemeend. De diglossische situatie van vandaag kan men grofweg zo schetsen: nergens nog zijn er eentalig Vlaamsen, de generatie van zestig en ouder is tweetalig met een voorkeur voor het Vlaams, de middengeneraties zijn nog grotendeels tweetalig, meestal slechts met een passieve kennis van het Vlaams. Onder de jongeren zijn diegenen die een Vlaamse conversatie begrijpen zeldzaam en zij die nog Vlaams spreken witte raven.

Voor we de noodzaak en de kansen van enig onderwijs in die vergevorderde language-shiftsituatie nader bekijken, wilde ik ook toch nog eerst even trachten te belichten wat de historische evolutie van de attitude tegenover de moedertaal is geweest in die drie eeuwen na de Franse annexatie. Die is nl. van belang om ook de huidige voorstanders van onderwijs van het Vlaams of Nederlands te begrijpen.

Het 18e-eeuwse standpunt vinden we duidelijk verwoord in de *Nieuwen Nederlandschen Voorschriftboek* van Andries Steven van 1714 (met 13 tot 18 herdrukken tot 1834 in Tiel - Schmook 1977) en ook in het *Snoeymes der Vlaemsche Tale* van omstreeks 1750 van een onbekende auteur uit Sint-Winoksbergen (De Vooy 1945/1947). Zij komen op voor een zuivere taal, veroordelen dialectismen en barbarismen (vooral interferenties vanuit het Frans uiteraard) en zij stellen, net als Michiel de Swaen in de 17e eeuw, het taalgebruik van Noordnederlandse auteurs en van de schouwburg in de Hollandse steden voor als na te volgen model. Er klinkt uit hun woorden een vanzelfsprekend besef van

taaleenheid op het niveau van de cultuurtaal met de rest van de Nederlanden. Bij de 19e-eeuwse auteurs als De Coussemaeker (De Coussemaeker 1858-59) en Debaecker (Debaecker 1893) is die expliciete bevestiging verloren gegaan: zij schrijven over 'la langue flamande' of 'l'idiome flamand' en ze wijzen vaak met meer nadruk op de gelijkenis van hun Westvlaams met het Engels dan met het Nederlands. Het feit vooral dat in de 19e eeuw in België en Nederland een aantal spellingwijzigingen zijn doorgevoerd (Siegenbeek 1804, De Vries-Te Winkel 1868) die in Frans-Vlaanderen nooit of toch maar veel later en dan zeer inconsequent zijn overgenomen, is een bijkomende vervreemdingsfactor geweest. Dat kunnen we duidelijk opmaken uit wat een invuller van de dialectenquête van Willems in 1885 over zijn Vlaams ten opzichte van het Nederlands opmerkt. Het gaat om een gepensioneerde onderwijzer Blomme van Armbouts-Kappel, geboren te Rozendaal bij Duinkerke¹

Le flamand de la Flandre maritime est un tout autre dialecte que celui dans lequel s'exprime le peuple qui se sert des mots imprimés dans le présent cahier... Pour mieux connaître cet idiome, il faudrait en outre posséder l'orthographe de la Biblia Sacra, imprimé en flamand de ce pays-ci... par Petrus Jouret op de Melck Merct à Anvers; 2° de l'Atlas flamand imprimé à Gand chez L. Van Paemel, 3° du Nieuwen Keus van de méést gebruykeleijke wóorden, etc., imprimé à Gand chez Mr. Snoeck Ducaju et Comp^{ie} rue des Champs; 4° Van de Christelijke onderwijzingen en gebeden, imprimé à Malines, chez Mr. P.P.J Hanicq, 5° Van de vier uystersten van den mensch; 6° van Thomas à Kempis, et 7° Van de nieuwe Christelijke Academie of Christelyken leyds-man, par Lrd Boone, imprimé autrefois à Hazebrouck (Nord) chez M. Guermonprez. Ajoutons la traduction flamande du Catéchisme diocésain de Monseigneur Giraud, encore en usage aujourd'hui dans notre Flandre. Ces deux derniers livres surtout représentent bien le flamand de la contrée. Les six autres ouvrages exigeraient encore quelques corrections; cependant ils approchent le plus de notre idiome. Ce n'est pas comme toutes ces impressions nouvelles, comme celles des nouveaux livres de prières Belges, et les annales, en flamand de la Propagation de la Foi! Tout cela est bon en Belgique où l'on enseigne simultanément les deux langues; mais ici, le peuple n'y entend pas grand chose, et pour cette raison, il ne lit guère le flamand. D'autres documents donneraient également la notion de notre idiome (volgt een lange opsomming)... qui étaient rédigés en flamand du pays, autrefois et que l'on découvre avec bonheur, dans les mairies de

1 Voor de volledige tekst zie het artikel *De enquête Willems in Frans-Vlaanderen* in deze bundel, p. 122 en vv.

quelques communes de notre bonne flandre. Tous ces vieux livres souvent inappréciés, rétabliraient la notion, la connaissance pratique du flamand presque disparu, et qui n'est connu actuellement que de quelques memoires de sociétés savantes, des membres du clergé flamand, des Belges et de quelques vieilles gens qui ont continué de [s'] intéresser à leur langue maternelle. Car il est à remarquer qu'en général le peuple s'exprime fort mal aujourd'hui dans la moedertael, il emploie souvent un patois qu'on aurait de la peine à représenter, quoiqu'il comprenne parfaitement le bon flamand. Son langage est un jargon souvent affreux, ou un mélange de flamand-français. Cela résulte de la guerre impitoyable faite à la langue maternelle, depuis un certain nombre d'années. On voudrait l'extirper complètement; et, malheureusement, cette langue si belle, si riche, si harmonieuse, si poétique, je dirai presque divine, ne s'en va que trop vite, hélas! Plût à Dieu de nous en conserver les vestiges, qui amèneront un jour peut-être, les gouvernants à reconnaître leurs torts et à réparer leur erreur!! Car, tout bien considéré, le flamand vaut bien l'Allemand et l'Anglais, comme langue classique, et dont on propage et recommande tant l'enseignement.

Na een beschrijving van de omstandigheden waarin de moedertaal nog wordt gesproken en geschreven vervolgt hij:

De là, en attendant une époque plus propice pour la reprise de l'enseignement de la moedertael, l'obligation, le devoir, la nécessité de l'entretenir autant que possible dans certains cercles, centres et foyers, de maintenir en d'autres ce qui nous en reste; et d'obtenir l'impression et la propagation des livres flamands de toutes sortes qui soient aimés du peuple et qui par conséquent, il lise avec goût, avec amour, avec fruit!...

Het is opmerkelijk dat Blomme er honderd jaar geleden nog van uitgaat dat de Frans-Vlaming nog een goede passieve kennis heeft van het algemeen of schrifttalige Nederlands ('le bon flamand'). Verder zijn bepaalde trekjes van een katholiek geïnspireerd particularisme zoals bij Guido Gezelle hem niet vreemd. Datzelfde particularisme met sterk wantrouwen tegenover de Nederlandse cultuurtaal vinden we aanvankelijk opnieuw terug bij de Frans-Vlaamse activisten tussen de twee wereldoorlogen. In 1924 sprak M. Gantois nog van de 'wetenschappelyke en akademyke tael, gewoonlyk "nederlandsch" genaemd'. Hij gaf toe dat de 18e-eeuwse spelling in Frans-Vlaanderen gemoderniseerd moest worden 'maer zonder ze "hollandsch" te maken'. En schreef M. Janssens in 1923 in *De Vlaemsche Stemme van Vrankrijk* niet het volgende:

Als wanneer, van 't jaer 1840 af, door 't werk van het Taelcongres, en daarna den 1^{en} Januari 1844 door een ministerieel besluyt, d'oude vlaemsche tael achtergebleven was en afgewisseld tegen eene wetenschappelyke tael, soorte van bedorven Hollandsch, van alle kanten, en besonderlyk van Fransch-Vlaenderen kwam er een groten opstand. De Vlamingen van Vrankryk hadden verstaen dat dit besluyt de vlaemsche tael en 't volk die ze klapt beroofde en dat zij geen letterkundig voordeel en gaf. Zy hadden ook verstaen dat tusschen al de nederlandsche landstaelen, d'onze - is't dat zij niet al de gaven en hadde, tenminste de klaerste, de natuerlykste was, en dat zy geene redens en hadden van ze te vernietigen; verre van daer dat 't een pligt was voor hun haer leven te bevryden.

Vanaf 1934 echter zullen de auteurs in *De Vlaamsche Stemme* en later in *De Torrewachter* toch meer en meer gewonnen lijken voor de idee van het Algemeen Nederlands. (Steyaert, 1977)

3. Taalpedagogische modaliteiten

Uit deze historische schets van de attitudes tegenover de moedertaal en de schrifttalige vorm ervan moge blijken dat de problematiek terzake, zoals die zich vandaag opnieuw vrij scherp stelt in Frans-Vlaanderen, helemaal niet nieuw is, integendeel een inherent gegeven van het bestaan van een Nederlands dialect als minderheidstaal in Frankrijk. Wil men immers met enig onderwijs de taalkundige vervreemding in Frans-Vlaanderen proberen te verhelpen, dan moet men beginnen met een analyse van die typisch Franse situatie. Dat het hier dan om een Nederlands dialect gaat speelt in vele opzichten een bijkomstige rol.

De sociale en psychologische repercussies van het rigoureuus promoveren van het algemeen beschaafd Frans heeft in grote gebieden van Frankrijk wezenlijk dezelfde situatie geschapen als in Frans-Vlaanderen. Dat geldt niet alleen voor de gebieden van het Occitaans, het Provencaals, het Catalaans, het Corsicaans, het Baskisch, het Bretoens, Het Elzasserduits en het Vlaams, dat gold evenzeer de echte Franse dialecten, die in het Noorden nagenoeg verdwenen zijn. Hoewel de taalkundigen de term 'patois' voor deze laatste reserveren, gebruikt de volksmond de term 'patois' voor alle taalvarianten die in Frankrijk gesproken worden en die geen officieel Frans zijn. Zo ook de Frans-Vlaming blijkens een getuigenis van een informant uit Wormhout: *Nuus Vlaamsch dat en is geen tale, dat is patois, 't is patoosjche Vlaamsch; je kunt dat niet lezen of niet schrijven, je kunt daarmee niet gaan in vremde rijken of ten ware voren aan in de Belgieken!*

Overall waar er een diglossische situatie heerst, kan een dialect niet optornen tegen het sociaal prestige van de dominerende en geëlaboreerde standaardtaal, maar in Frankrijk drukt 'patois' nog meer uit dan dat. Het impliceert een verregaande depreciatie voor een taalvariant of de sprekers ervan. Die geringschatting is het gevolg van een twee eeuwen lang bewust gevoerde politiek tot uitroeiing, gepaard gaande met economische sancties en allerhande dwangmaatregelen (Cruson 1980: 49-54). Het 'signum' in het onderwijs was daar wellicht het meest bekende voorbeeld van. Dat heeft geleid tot een ideologisch inferioriteitscomplex: een patois heeft geen volledige woordenschat, heeft geen grammatica, heeft geen spelling, heeft geen literatuur, kortom het is een in alle opzichten deficiënte en verbasterde taalvariant (Lafont 1976)). Door historische omstandigheden hebben de sprekers van Germaanse dialecten bovendien nog het vooroordeel moeten ondergaan, civiek weinig betrouwbaar te zijn.

Met die typisch Frans cultuurhistorische context moet men vooral rekening houden, wil men ooit iets doen aan de taalkundige aliënatie in Frans-Vlaanderen en de gevolgen verzachten van de socio-culturele gespletenheid waar verschillende generaties onder hebben geleden en nog lijden. De meeste families die tot vandaag Vlaams dialect zijn blijven spreken, hebben dat niet zozeer gedaan vanuit enig bewustzijn van taalverbondenheid met het overige Nederlandssprekend gebied, maar wel omdat ze sociaal en cultureel het minst kansen hebben gehad om zich in de Franse maatschappij te integreren. De echte Vlaamssprekenden zijn in de regel de cultureel minst ontwikkelden. De uitzonderingen bevestigen ook hier de regel.

Het is m.i. dan ook niet verwonderlijk dat de hoofdzakelijk vanuit Vlaams-België opgezette of geïnspireerde culturele actie in de naoorlogse periode en de daarbij horende propaganda voor het onderwijs van het Nederlands bij de meerderheid van de Vlaamssprekenden weinig weerklank heeft gevonden. Dat is althans mijn ervaring geweest tijdens de twaalf jaar, dat ik als dialectoloog Frans-Vlaanderen in alle richtingen heb doorkruist. Hoe goed bedoeld ook, die actie beantwoordde niet aan een reële taalkundige behoefte van de Frans-Vlaming. Anderzijds was onderwijs van de Nederlandse standaardtaal tot voor kort de enige wettelijke mogelijkheid. De wet Deixonne van 1951 voorzag immers onderwijsfaciliteiten voor het Baskisch, het Bretoens en het Catalaans en later ook voor het Occitaans, maar uit vrees voor enig irredentisme werden het Vlaams, het Elzasserduits en het Corsicaans beschouwd als dialecten van respectievelijk het Nederlands, Hoogduits en Italiaans. Die moesten dan maar in het kader van het vreemdetalenonderwijs aan hun trekken komen.

De positie van het Vlaams dialect is echter veel verder teruggelopen dan die van het Elzasserduits. Hoewel de zuiver linguïstische afstand tussen de Elzassische dialecten en het Hoogduits minstens even groot, zoniet groter is dan tussen het

Frans-Vlaams en het Nederlands, is er in de Elzas mede door de historische omstandigheden niet zo'n grote vervreemding ten opzichte van het Standaardduits ontstaan als in Frans-Vlaanderen ten opzichte van het Nederlands. Volgens Ladin (1982) spreken nog 80 à 85% der jongeren op het platteland Elsasserdütsch en 60 à 65% in de meer stedelijke gebieden. De oudere generaties hebben allemaal nog een behoorlijke beheersing van het (zij het soms wat ouderwets) Duits. Het geschreven Duits heeft nog steeds een functie in de pers. De Westduitse radio en televisie zijn een normale verschijning in de huiskamer. Zo goed als niets analoogs treft men in Frans-Vlaanderen aan van het Algemeen Nederlands. De wereld van de Nederlandstaligen is de gemiddelde Frans-Vlaming vreemd. Zijn kennis ervan rijkt niet verder dan een eind in West-Vlaanderen, waar hij met zijn dialect nog terecht kan. Het Algemeen Nederlands heeft in Frans-Vlaanderen geen enkele communicatieve functie meer. Het onderwijs van het Nederlands in zijn traditionele schoolse kled met handboeken die voor franstalig België ontworpen zijn, kon dus helemaal niet tegemoet komen aan de behoefte om de *eigen taal* te kunnen lezen of schrijven, om dan nog te zwijgen over de verschillen in de uitspraak en het woordgebruik.

Ook in de Elzas is men er de laatste jaren achtergekomen dat het onderwijs van het Hoogduits de positie van het dialect als zodanig niet versterkt. Hartweg (1983) pleit daarom voor een vernieuwde methodiek die aanvankelijk meer plaats toekent aan het Elzassisch in het onderwijs, wil het Duits als 'überdachende' cultuurtaal zijn talige basis niet verliezen onder de druk van het dominerende Frans.

Gelukkig is er in Frans-Vlaanderen in de jaren '70 een beweging gegroeid uit eigen rangen die niet louter cultuurhistorisch of nationalistisch geïnspireerd was, maar die vanuit een kritische analyse van haar eigen maatschappij en de rol van de Vlaamse taal daarin een vrij sterke impact op de bevolking ter plaatse heeft gekregen (Deleu 1982, 93-136). Inzake taalonderwijs stelt die beweging terecht als eerste doel: *décomplexer la langue flamand*, de vlaamssprekenden bevrijden uit hun complex van 'patoisant' en zo het Vlaams weer een sterkere sociale en communicatieve functie verlenen. Het relatief succes van de taalcurssussen Vlaams met het ecolinguïstisch handboek van J.P. Sepieter, *Vlaemsch Leeren* (Duinkerke 1978), de taai volgehouden actie voor de vrije Radio Uilenspiegel, waarop ook taallessen Vlaams worden gegeven, zijn de tekenen dat er voor het eerst sedert lang in Frans-Vlaanderen een mentaliteitsverandering op gang is gekomen.

Met de laatste regeringswisseling in Frankrijk, waarbij een 'regionalist' minister van onderwijs is geworden, heeft het Vlaams dan ook voor het eerst sedert lang nieuwe kansen gekregen. Een ministerieel besluit van 15 juni 1982 maakt een beperkt onderricht van de regionale talen ook in Frans-Vlaanderen mogelijk. Of

dat het voortbestaan van het Vlaams in Frankrijk kan verzekeren blijft zeer twijfelachtig. Het komt erop aan de toestand van tweetaligheid zoveel mogelijk sociaal en cultureel te valoriseren. Over het hoe zullen de Frans-Vlamingen zelf moeten beslissen. Een eerste vraag die zich daarbij opdringt is: Hoe kan het onderwijs in de 'Moedertaal' taalkundig en pedagogisch verantwoord van de grond komen. Het amateurshandboek van Sepieter bijv. is in dat opzicht fel te becritiseren en het zou niet moeilijk vallen het te ridiculiseren. Het is op zich zelf een treffende illustratie van de grote achterstand, te wijten aan de taalkundige aliënatie.

Toen men bij het begin van het schooljaar 1982-83 met de vorming van onderwijzers wou gaan beginnen, bleek er in het Centre Pédagogique Régional te Rijsel niet de minste documentatie over het Vlaams aanwezig te zijn. Voor andere regionale talen in Frankrijk hebben linguïstische of literaire secties van diverse universiteiten een min of meer lange traditie van onderzoek of begeleiding terzake: Rennes en Rouen voor het Bretoens, Perpignan en Bordeaux voor het Baskisch, Straatsburg voor het Elsassisch, verschillende Zuidfranse universiteiten voor het Occitaans. De Faculté Libre van Rijsel heeft met R. Despicht en M. Deswarte weliswaar twee autochtone Vlaamse priesters als hoogleraar Nederlands gekend, maar veel wetenschappelijk verantwoorde begeleiding heeft dat niet opgeleverd. De Section de Néerlandais van de staatsuniversiteit van Rijsel (Lille III) heeft zich, afgezien van een intentieverklaring, nooit met het Vlaams ingelaten. Dat er onderwijs van het Standaardnederlands verstrekt wordt is vanzelfsprekend, maar dit onderwijs heeft zich steeds uitdrukkelijk geafficheerd als niet-Vlaams (Dupas 1975, 124). Niettemin lijkt me voor de section de Néerlandais de natuurlijke taak weggelegd om bij de studenten van de tweede cyclus ook hun aandacht en vorming te richten op de studie van de historische aanwezigheid van het Nederlands of Vlaams in Noord-Frankrijk. Dat ook studenten van buiten het vlaamssprekende gebied of zonder enige kennis van het Vlaams daar interesse voor hebben, heb ik kunnen ondervinden, toen ik er als chargé de cours complémentaires van 1976 tot 1981 in de licence Problèmes de linguistique Néerlandaise heb mogen onderwijzen. Allerlei studie en onderzoek over de Noordfranse variant van het Nederlands moeten meehelpen aan het initiële decomplexeringsproces van het locale Vlaams. Daartoe kunnen o.m. bijdragen:

- tekstuitgaven van literaire, historische of pedagogische geschriften in het Vlaams,
- dialectdescriptief en dialectgeografisch onderzoek,
- lexicologisch onderzoek,
- anthroponymisch en toponymisch onderzoek.

Het dringendst echter lijken me de volgende punten:

1. Het uitwerken van een informatiebrochure over het Vlaams in zijn historische, sociologische en taalkundige context.
2. Het uitwerken van een spellingsysteem voor het Vlaamse dialect, dat taalkundig, taalpedagogisch en taalpolitiek verantwoord is. Die spelling moet de fonologische en morfologische eigenaardigheden van het dialect respecteren, goed leesbaar zijn en m.i. liefst niet te ver afstaan van het moderne Nederlandse spellingbeeld, om de voortgezette studie van het Nederlands en andere Germaanse talen te vergemakkelijken.
3. Het uitwerken van een leermethode die m.i. aan twee eisen moet voldoen:
 - gebaseerd zijn op de lokale dialecten en inhoudelijk aansluiten op de concrete maatschappelijke werkelijkheid waarin die gesproken worden.
 - de brug slaan van het locale dialect naar het bovenregionale Nederlands en naar het Engels en Duits.

Die twee eisen moeten progressief verwezenlijkt worden. Ze moeten de Frans-Vlaming taalkundig zelfrespect bijbrengen en hem toelaten uit zijn cultureel ghetto te ontsnappen. Op die manier zouden de taalkundig ontheemde Franse Vlamingen hun actieve of passieve tweetaligheid cultureel en/of economisch kunnen valoriseren en zou ook een belangrijk recruteringsveld voor de Nederlandse taal en cultuur ontsloten worden.

Bibliografie

CERTEAU, M. de, D. JULIA en J. REVEL 1975. *Une politique de la langue. La Révolution française et les patois*, Paris.

CRUSON, C. 1980. 'Van elite-taal tot nationale taal' *Symposium II*, 1, 38-57. (Rotterdam)

DE BAECKER Louis. 1893. *Les Flamands de France* (herdruk St.-Pierre de Salerne, 1975)

DECOSTER, M., M. MORREUW, E. MORISSET, V. PAON, Y. TENEUR 1981. *Ces élèves qui sont les nôtres. Etude statistique de la géographie culturelle de l'ensemble des élèves de sixième du Collège du Septentrion de Bray-Dunes*, pro manuscripto, Bray-Dunes.

DE COUSSEMAEKER E. 1858-59. 'Quelques recherches sur le Dialecte flamand de France' *Annales du Comité flamand de France*, IV, 79-131.

DE GEEST Joost, RAVIER Luc en RYCKEBOER Hugo 1982. 'Enquête onderwijs Nederlands in Noord-Frankrijk' *Open Deur, Tijdschrift van het Ministerie van Nederlandse Cultuur (Brussel)*, 14, 50-67.

DELEU Jozef, e.a. 1982. *Frans-Vlaanderen*, Tielt-Bussum.

DE VOOYS, C.G.N. 1945/1947. 'Het Snoeiemes der Vlaemsche tale' *De Nieuwe Taalgids* 38 (1945), 140-149; ook in *Verzamelde taalkundige opstellen III*, Groningen-Batavia, 1947, 341-350.

DUPAS, J.C., 1975. 'La langue régionale en Flandre française, un cas particulier' *Langue Française* 25, 121-124.

HARTWEG, F.G. 1983. 'Erosion lexicale en dialecte alsacien comme phénomène de créolisation'. In: *Tendances actuelles de la Linguistique de Contact, Handelingen 2e Intern. Symposium Contact + Confl(i)c*, dl. 1., 281-292, Bonn.

LADIN, Wolfgang 1982. *Der Elsässische Dialekt - Museumsreif?* Strasbourg.

LAFONT, Robert. 1976. 'Sur le procès du 'patoisement'' *Language in Sociology*, eds. A. Verdoodt and R. Kjolseth, Louvain, 125-133.

MILIS, Ludo. 1974. 'Frans-Vlaanderen en de Gentse liberalen van "Het Volksbelang" in de late negentiende eeuw' *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe reeks, XXVIII, 116-140.

PEE, Willem. 1957. *Anderhalve eeuw taalgrensverschuiving en taaltoestand in Frans-Vlaanderen*, Amsterdam.

PEE, Willem. 1969. 'La regression du Flamand en Flandre française' *Mélanges Fourquet*, 273-285.

RYCKEBOER, Hugo. 1976. 'De behoefte aan een taalsociologisch onderzoek in Frans-Vlaanderen' *De Franse Nederlanden - Les Pays-bas français*, Rekkem, 156-168.

SCHMOOK, Ger. 1977. 'Terugblik op Andries Stevens "Voorschriftboek" (1713-1833)' *Huldeboek André Demedts*, Kortrijk, 69-82.

STEYAERT, Dirk. 1977. *Het 'Vlaamsch Verbond van Frankrijk' en het Nederlands (1919-1939)*, onuitgegeven licentieverhandeling Rijksuniversiteit Gent.

VAN DER POEL, Huub. 1981. *Het onderwijs in het Nederlands in Noord-Frankrijk*, onuitgegeven scriptie Nederlands, Moller Instituut Tilburg.

VERBEKE, Luc. 1971. *Vlaanderen in Frankrijk. Taalstrijd en Vlaamse Beweging in Frans-Vlaanderen*. Leuven-Antwerpen.

VERBEKE, Luc. 1977. 'De Nederlanden in Frankrijk en het Komitee voor Frans-Vlaanderen' *extra nummer K.V.F.-Mededelingen*, ook in *Neerlandia* 82(1), 3-12.

VERLOUW, Anke. 1981. *Het onderwijs in het Nederlands in Noord-Frankrijk*, onuitgegeven scriptie Nederlands Moller Instituut, Tilburg.

Dialect en standaardtaal aan weerszijden van de rijksgrens in de Westhoek

H. Ryckeboer*

**Wetenschappelijk medewerker aan de Rijksuniversiteit Gent
Sint-Denijs-Westrem (Gent) (B)**

F. Maeckelberghe

Licentiaat Germaanse filologie

Koksijde (B)

Inleiding

In het jaarboek *De Franse Nederlanden* van 1976 heb ik betoogd (Ryckeboer, 1976), dat er voor het uitstippelen van een taal- en onderwijspolitiek in Frans-Vlaanderen een grote behoefte bestaat aan een wetenschappelijk taalsociologisch onderzoek. Tien jaar later is die behoefte nog dringender, zeker nu er door de 'Proposition de loi sur la promotion des langues et cultures de France' en diverse recente ministeriële circulaires een fundamentele wijziging is gekomen in de Franse politiek ten aanzien van de nationale talen en culturen. Een globale wetenschappelijke enquête laat echter nog op zich wachten.

De pogingen om de taalsituatie in Frans-Vlaanderen te evalueren, zijn er echter de laatste jaren niet minder om geworden. R. Wood (1980) geeft een goed gedocumenteerd overzicht van wat hij noemt 'a revivalist ethnic movement with romantic roots'. J. Ferman (1981) geeft een kritische analyse van wat hij als ooggetuige de laatste tien jaar heeft zien veranderen. F. Carton (1981, p. 18) constateert dat het Westvlaams het enige dialect is dat in de regio Nord-Picardie nog overleeft, omdat in het Franssprekende gedeelte het Picardisch dialect is verdrongen door regionaal Frans. A. Vanneste (1982) heeft zijn gegevens uit 1970, die gebaseerd waren op getuigenissen van vijf tot zes notabelen per gemeente, zonder nader onderzoek herhaald.

B. Bijmens (1985) tenslotte geeft anekdotische reflecties bij een jarenlange toeristische prospectie, zonder enige wetenschappelijke pretentie. In Frans-Vlaanderen zelf zijn een aantal lokale enquêtes gehouden naar het taalgebruik en taalgedrag, vooral in schoolverband. Voorbeelden daarvan zijn het onderzoek in het Collège du Septentrion van Bray-Dunes (Decoster e.a., 1981) en een onderzoek van J. Sansen in Burburg (Bourbourg), dat echter bij mijn weten niet is gepubliceerd.

Opnieuw zijn voor meer wetenschappelijke gegevens alleen een paar scripties van studenten beschikbaar, die onlangs een min of meer uitgebreid onderzoek hebben verricht naar het taalgedrag en de taalattitudes in Frans-Vlaanderen. Aan de Katholieke Universiteit Leuven, sectie Romaanse filologie, studeerde Didier Bourry (Koksijde) in 1983 af met een eindverhandeling over de taalsituatie in De Moeren (Frankrijk) en Killem. In 1985 deponeerde André Deram (leraar Vlaams in Wormhout) aan de Université de Lille III zijn mémoire de maîtrise over *Le flamand du Westhoek de la Révolution à nos jours. Essai de sociolinguistique*. In 1984 tenslotte werd Frank Maeckelberghe aan de Rijksuniversiteit Gent licentiaat in de Germaanse filologie met een taalsociologisch onderzoek over de positie van cultuurtaal en dialect aan weerszijden van de rijksgrens in de Westhoek. Het onderzoek en de resultaten van deze studie wil ik in dit artikel samenvatten en toetsen aan die van de bovengenoemde, om daarna te proberen hieruit enkele relevante conclusies te trekken.

De enquête

Een taalsociologisch onderzoek probeert na te gaan wie welke taal spreekt, leest en schrijft met wie, waar, wanneer en waarom. Dat kan o.m. door bij een representatieve en vrij omvangrijke bevolkingsgroep schriftelijk of mondeling navraag te doen over specifiek taalgebruik en daarbij de correlaties te onderzoeken tussen enerzijds dat taalgebruik en anderzijds een aantal sociale parameters, situaties en sociale domeinen. Bovendien kan men direct aan de proefpersonen vragen wat ze over hun eigen taalgedrag of dat van anderen denken en hoe ze tegen

bepaalde taalbevorderende of taalbelemmerende factoren aankijken. Dat zijn de zogeheten attitudevragen.

Het is zeker moeilijk voor een vreemde student om op korte tijd (zeg maar één grote vakantie en enkele weekends over één academiejaar) een representatief deel van de bevolking te interviewen (1) of zelfs zonder al te grote portokosten schriftelijk te ondervragen. Daarom hebben we gekozen voor een schriftelijke enquête naar het model van W. Ladin (1981): aan leerlingen van de middelbare school wordt in de klas een vragenlijst voorgelegd die in een goed half uur te beantwoorden is. Bovendien worden aan elk van hen twee vragenlijsten meegegeven naar huis, in te vullen door elk van de ouders. Op die manier verkrijgt men gegevens uit alle groepen van de bevolking, gespreid over twee generaties, en door vragen die informeren over het taalgebruik van of met de grootouders indirect ook over drie generaties.

Het onderzoeksgebied strekt zich uit aan weerszijden van de rijksgrens. Men kan ervan uitgaan dat men hier honderd jaar geleden nog met een nagenoeg homogeen taallandschap te doen had, terwijl het nu zaak is te onderzoeken hoe de sociale dominantie van twee verschillende cultuurtalen in verschillende mate en omstandigheden deze taalsociologische eenheid heeft verbroken. Daarom is het onderzoek gebeurd in twee Franse en twee Belgische scholen, telkens één vrij-confessionele en één rijksschool, bij leerlingen van 14 à 17 jaar oud, met name in de derde of vierde klas van de middelbare cyclus. Aan Franse zijde waren dat respectievelijk het Collège Saint-Joseph en het Collège Lamartine te Hondschote, aan Belgische zijde de Vrije Beroepsschool voor Meisjes te Leisele en het Koninklijk Atheneum te Veurne. De school te Leisele is o.m gekozen, omdat daar sedert jaren de traditie bestaat, om ook Franse meisjes uit de omliggende dorpen van over de grens te recruter. Daardoor was er een unieke situatie geschapen waarin de weerslag op het taalgedrag van Frans-Vlaamse jongeren in een Nederlandstalig schoolmilieu kon worden bestudeerd. Op het ogenblik van het onderzoek (februari 1983) waren dat er zestien. Het zwaartepunt van het onderzoek en vooral van dit rapport is gelegd op de Frans-Vlaamse taalsituatie; de Belgische doet meer dienst als vergelijkingsmateriaal.

De proefgroepen

Voordat we de resultaten van deze enquête proberen te analyseren, dienen eerst een paar opmerkingen gemaakt over de proefgroepen en de waarde van de antwoorden. Men zou grif kunnen opmerken dat het aantal proefpersonen te gering is of te eng gelokaliseerd om er min of meer algemeen geldende conclusies uit te kunnen trekken. In Lamartine (Lam.) vulden 48 leerlingen de lijsten in, in Saint-Joseph (S.J.) 54. Aangezien men kan aannemen dat in het collège kinderen uit alle standen van de bevolking schoolgaan, lijkt met de bevraging van de leerlingen en hun ouders een representatieve steekproef uit de bevolking van Hondschote en directe omgeving te zijn genomen. Hetzelfde kan men mutatis mutandis zeggen van de proefgroep van het Koninklijk Atheneum, 59 in getal. Minder representatief is de proefgroep van Leisele. Zoals uit beroep en scholingsgraad van de ouders blijkt, wordt hier meer uit de lagere sociale klasse gerecruteerd. Bovendien zijn de twee Leiselse proefgroepen (Franse meisjes 16, Belgische meisjes 12) eigenlijk te klein om er algemene conclusies uit te trekken.

De vragen

De vragen, die grotendeels ontleend zijn aan Ladin (1981), betreffen in de eerste plaats de sociale steekkaart van de ondervraagden: sekse, leeftijd, woonplaats, herkomst, scholing en beroep (van de ouders). Verder is geïnformeerd naar de talenkennis in het algemeen en bij de Franse proefpersonen speciaal naar de actieve of passieve kennis van het Vlaamse dialect. Daarop volgden vragen over het taalgebruik in diverse situaties en domeinen, zoals b.v. het gezin, de kerk, het openbaar leven, formele en informele situaties, de culturele sector. Tenslotte zijn een aantal vragen gesteld i.v.m. de subjectieve houding tegenover het dialect en de standaardtaal en aansluitend over het onderwijs ervan.

De beste manier om het taalgedrag en de taalattitudes van een gemeenschap te onderzoeken is uiteraard om er als lid van die gemeenschap in te participeren, persoonlijk te observeren en er aansluitend direct mondeling over te enquêteren. Deze methode levert uiteraard diepgaander en betrouwbaarder resultaten op

dan een schriftelijke enquête, maar ze is erg tijdrovend. Het grote nadeel van een schriftelijke enquête over taalgebruik is, dat men eigenlijk geen objectieve waarneming verricht, maar slechts registreert wat de betreffende proefpersoon denkt te doen in een bepaalde situatie. De vraag kan gesteld worden: Wat heeft men nu onderzocht, taalgebruik of taalattitudes? 'Anderzijds zou het even verkeerd zijn te stellen, dat de resultaten alleen maar informatie over taalattitudes zouden bevatten. Veel van de behandelde situaties zijn reëel genoeg om te mogen veronderstellen, dat het werkelijke taalgebruik er zeker ook in weerspiegeld wordt. Bovendien is ook het kennen van linguïstische intenties al heel belangrijk', aldus R. Willemys (1979).

Taal van de primaire socialisatie, individuele taalkennis

Een eerste groep vragen heeft betrekking op de gezinstaal in de kinderjaren. Op de vraag welke taal ze als kind in het gezin gehoord hebben, antwoorden de Franse leerlingen als volgt:

	%	<i>Frans</i>	<i>Frans + Vlaams</i>	<i>Vlaams</i>	<i>Frans + andere</i>
(54 lln.) Saint Joseph		88,9	9,26		1,25
(48 lln.) Lamartine		85,42	6,25	2,08	6,26
(16 lln.) Leisele Frans		75	25		

Op de vraag welke taal ze het frequentst gehoord hebben, luiden de antwoorden procentueel als volgt:

	%	<i>Overwegend Frans</i>	<i>Overwegend Vlaams</i>	<i>Frans + Vlaams in gelijke mate</i>
Saint Joseph		76,47	5,88	14,71
Lamartine		84,21	2,63	7,89
Leisele Frans		60	20	20

Als we deze antwoorden over de hele Franse groep uitspreiden, kunnen we besluiten dat in gemiddeld 10% van de gezinnen nog relatief veel Vlaams wordt gesproken, en dat bijna één derde van de leerlingen in een min of meer tweetalige situatie is opgegroeid. Als we daarmee vergelijken hoe hun ouders dat ervaren hebben, blijkt dat de situatie over één generatie sterk veranderd is, maar dat ook de ouders al voor ongeveer de helft alleen met het Frans zijn opgegroeid.

dan een schriftelijke enquête, maar ze is erg tijdrovend. Het grote nadeel van een schriftelijke enquête over taalgebruik is, dat men eigenlijk geen objectieve waarneming verricht, maar slechts registreert wat de betreffende proefpersoon denkt te doen in een bepaalde situatie. De vraag kan gesteld worden: Wat heeft men nu onderzocht, taalgebruik of taalattitudes? 'Anderzijds zou het even verkeerd zijn te stellen, dat de resultaten alleen maar informatie over taalattitudes zouden bevatten. Veel van de behandelde situaties zijn reëel genoeg om te mogen veronderstellen, dat het werkelijke taalgebruik er zeker ook in weerspiegeld wordt. Bovendien is ook het kennen van linguïstische intenties al heel belangrijk', aldus R. Willemys (1979).

Taal van de primaire socialisatie, individuele taalkennis

Een eerste groep vragen heeft betrekking op de gezinstaal in de kinderjaren. Op de vraag welke taal ze als kind in het gezin gehoord hebben, antwoorden de Franse leerlingen als volgt:

	%	<i>Frans</i>	<i>Frans + Vlaams</i>	<i>Vlaams</i>	<i>Frans + andere</i>
(54 lln.) Saint Joseph		88,9	9,26		1,25
(48 lln.) Lamartine		85,42	6,25	2,08	6,26
(16 lln.) Leisele Frans		75	25		

Op de vraag welke taal ze het frequentst gehoord hebben, luiden de antwoorden procentueel als volgt:

	%	<i>Overwegend Frans</i>	<i>Overwegend Vlaams</i>	<i>Frans + Vlaams in gelijke mate</i>
Saint Joseph		76,47	5,88	14,71
Lamartine		84,21	2,63	7,89
Leisele Frans		60	20	20

Als we deze antwoorden over de hele Franse groep uitspreiden, kunnen we besluiten dat in gemiddeld 10% van de gezinnen nog relatief veel Vlaams wordt gesproken, en dat bijna één derde van de leerlingen in een min of meer tweetalige situatie is opgegroeid. Als we daarmee vergelijken hoe hun ouders dat ervaren hebben, blijkt dat de situatie over één generatie sterk veranderd is, maar dat ook de ouders al voor ongeveer de helft alleen met het Frans zijn opgegroeid.

Gezinstalen: %	<i>Frans</i>	<i>Vlaams</i>	<i>Frans + Vlaams</i>	<i>Frans + andere</i>
Leerlingen	85,89	0,85	10,17	2,54
Vaders (Hondschote)	42,20	7,34	43,12	4,49
Vaders (Leisele Frans)	28,57	21,43	50	
Moeders (Hondschote)	61,95	3,54	29,20	3,54
Moeders (Leisele Frans)	40	13,33	46,67	

Frequentst gehoorde taal in het gezin:

%	<i>Frans</i>	<i>Vlaams</i>	<i>Andere</i>	<i>Frans + Vlaams</i>	<i>Frans + andere</i>
Leerlingen	77	6,96	2,13	12,64	1,95
Vaders (Hondschote)	48,91	29,35	2,17	18,48	1,09
Vaders (Leisele Frans)	23,08	38,46		38,46	
Moeders (Hondschote)	58,95	20		17,89	2,11
Moeders (Leisele Frans)	41,67	33,33		25	

Aansluitend is hier gevraagd naar de taalkennis in het algemeen en naar de actieve of passieve kennis van het Vlaams dialect in het bijzonder. De antwoorden op de algemene vragen kan men aflezen in de onderstaande tabellen.

Vlotst gesproken taal (actieve taalkennis):

%	<i>Frans</i>	<i>Vlaams</i>	<i>Andere</i>	<i>Frans + Vlaams</i>	<i>Frans + andere</i>
Leerlingen (Hondschote)	96,58	1,71		0,85	0,85
Vaders (Hondschote)	77,14	7,62	0,95	13,33	0,95

Moeders (Hond- schote)	80,36	6,25	12,50	0,89
Vaders (Leisele Frans)	64,29	21,43	14,29	
Moeders (Leisele Frans)	53,33	26,67	20	
Leerlingen (Leisele Frans)	81,25	12,50	6,25	

Begrepen taal (passieve taalkennis):

%	<i>Fr.</i>	<i>VI.</i>	<i>NI.</i>	<i>Fr. + VI.</i>	<i>VI. + NI.</i>	<i>Fr. + NI.</i>	<i>Fr. + VI. + NI.</i>
Leerl. (Hondsch)	65,25	0,85	1,69	26,27		2,54	3,39
Vaders (Hondsch)	36,7		1,83	56,88		0,92	3,67
Moeders (Hondsch)	43,36	0,88	0,88	48,67	0,88		5,31
Vaders (Leisele Fr.)	14,29			85,71			
Moeders (Leisele Fr.)	33,33	6,67		46,67			
Leerl. (Leisele Fr.)	12,50	6,25		37,50		18,75	25

In concreto komt het hierop neer, dat nog slechts drie leerlingen op 118 beweren makkelijker of even gemakkelijk Vlaams te spreken als Frans. M.a.w. de cultuurtaal domineert volledig het actieve taalgebruik van de jongeren. Bij de ouders zegt

ongeveer 20% een even grote of zelfs grotere actieve beheersing te hebben van het Vlaams t.o.v. het Frans. Uit de antwoorden op meer gedetailleerde vragen kan blijken, dat zeker de helft van de vaders en een goed derde van de moeders nog een ruime actieve kennis hebben van het Vlaams. De passieve taalkennis van het Vlaams is echter nog relatief groot. Dat kan blijken uit de onderstaande tabellen.

Kennis van het Vlaams

	Passief:		Actief:					
	Enkele woorden (1p)		Enkele woorden (1a)				Enkele zinnen (2a)	
	Enkele zinnen (2p)		Een gemakkelijke conversatie voeren (3a)					
	Een conversatie volgen (3 p)		Alles (4a)					
	1p	2p	3p	4p	1a	2a	3a	4a
Leerl. (Hondschoote)	69,57	49,54	24,53	9,26	61,74	28,18	12,04	4,72
Vaders (Hondschoote)	74,47	67	58	50	67	56	51	48
Moeders (Hondschoote)	70	58,33	45	60,61	50	50	36	33
Vaders (Leisele Fr.)	100	83,33	66,67	63,64	81,82	72,73	66,67	72,73
Moeders (Leisele Fr.)	84,62	63,64	63,64	61,54	75	72,73	54,55	61,54
Leerl. (Leisele Fr.)	100	80	50	46,15	100	71,43	35,71	30,77

Resumerend lezen we hieruit af dat ongeveer een vierde van de jongeren enige passieve kennis van het Vlaams zegt te bezitten. Hetzelfde geldt voor iets meer dan de helft van de ouders. (2) Die cijfers komen grosso modo overeen met Bray-Dunes (Decoster e.a., 1981, pp. 29-33):

Actief gebruik van het Vlaams bij

	142 leerlingen	hun ouders
nooit:	72%	54%
soms:	23%	22%
vaak:	5%	24%

Passieve kennis van het Vlaams

geen:	57%	31%
een weinig:	32%	23%
zeer goed:	11%	46%

In Wormhout scoort het Vlaams bij de 89 leerlingen die antwoorden nog iets beter (Deram, 1985, pp. 42-43):

- goede actieve kennis van het Vlaams: 12,34%
- middelmatige kennis van het Vlaams: 22,44%
- zeer beperkte kennis van het Vlaams: 4,52%
- geen kennis van het Vlaams: 60,70%

Volgens Fermaut (1983, p. 142) beschikte dertien jaar geleden in Sint-Winoksbergen meer dan 80% van de schoolbevolking nog over een (minstens) passieve kennis van het Vlaams, maar is de Vlaamssprekende leerling thans een zeldzaamheid geworden.

Taalgebruik in het gezin

Geen enkel domein is zo belangrijk en beslissend ten opzichte van de taalverwerving van het individu en van de dominantie van de ene of andere taal in een tweetalige gemeenschap als het gezin. De taal die statistisch als gezinstaal domineert, zal in een tweetalige maatschappij de minderheidstaal vroeg of laat verdringen. Om het linguïstisch interactiepatroon in de gezinnen na te gaan, is daarom bij de leerlingen geïnformeerd naar hun taalgebruik met broers en zusters, met ouders en grootouders en naar het taalgebruik van de ouders met hen. Bij de ouders is gevraagd naar hun taalgebruik met elkaar, met de kinderen in diverse situaties en met hun eigen ouders.

Slechts 2,6% tot 7,5% (variërend volgens school en sekse) van de leerlingen wordt door hun ouders wel eens in het Vlaams aangesproken, en dat doen de vaders iets frequenter dan de moeders. Alle leerlingen, op één uitzondering na, spreken altijd Frans met hun ouders, broers en zusters. Een tiental leerlingen spreekt ook wel eens wat Vlaams naast Frans met de grootouders, één leerling altijd Vlaams. Wijzigingen in de situatie (thuis, op straat, al of niet in eigen gemeente, bij bezoek of met vrienden) brengen nauwelijks enige wijziging teweeg in dat taalgedrag. In de Belgische Westhoek daarentegen is het dialect duidelijk de sterkste gezinstaal, hoewel minder sterk als het Frans in de Franse Westhoek. Ongeveer 80% van de leerlingen spreekt er steeds dialect met de ouders en iets meer dan 90% van de ouders doet dat met de kinderen. Het Nederlands heeft in de Belgische Westhoek nog een marginale positie als gezinstaal. Toch is de concurrentie ervan tegenover het dialect sterker als van het Vlaams tegenover het Frans in de Franse Westhoek.

Uit de antwoorden van de Franse leerlingen en ouders kan men mooi aflezen hoe zich over twee à drie generaties een grote

verschuiving heeft voorgedaan in het gebruik van Frans of Vlaams als gezinstaal. Volgens de leerlingen spreken hun grootouders met elkaar voor 36,21% Frans, voor 37,93% Vlaams en voor 25,86% de twee talen. Het oordeel van de ouders over hun taalgebruik met hun ouders is zeer relevant: de vaders spreken of spraken voor 25,71% Vlaams en voor 7,62% Frans en Vlaams met hun moeder, voor 28,84% Vlaams en voor 3,85% Frans en Vlaams met hun vader. De moeders spreken of spraken slechts voor 12,73% Vlaams en voor 6,36% de twee talen met hun moeder, voor 12,15% Vlaams en voor 5,61% de twee talen met hun vader. Dat betekent dat bij ongeveer drie vierde van de middengeneratie het Frans de enige gezinstaal is, en - wat elders nog zal blijken - dat de vrouwen meer en vlugger Frans zijn gaan spreken dan de mannen. Het is ook niet verwonderlijk dat in veel gemengde gezinnen, waar een van de ouders geen Vlaams kent, met de kinderen uitsluitend Frans wordt gesproken. Dat getuigt ook een zegsman van Bourry (1983, p. 89): 'Notre fils parle couramment le flamand, mais il est marié avec une qui ne connaît pas le flamand, donc on parle le français'.

Uit een vergelijking met de resultaten in de Belgische Westhoek blijkt dat aan weerszijden van de rijksgrens de tendens bestaat dat de kinderen vaker de cultuurtaal spreken dan hun ouders. Maar de evolutie is in Frankrijk veel verder gevorderd, zodat nauwelijks nog 1% van de jongeren er zijn ouders aanspreekt in het Vlaams dialect. Bij vergelijking van de antwoorden van de jongeren met die van hun ouders moet blijken dat de laatsten in 5 à 10% van de gezinnen hun kinderen wel eens in het Vlaams aanspreken, maar dan stevast een Frans antwoord krijgen. Dat is inderdaad een vaak voorkomende situatie, zoals een van de zegslui van Bourry (1983, p. 89) getuigt: 'A Jean-Pierre on parlait beaucoup le flamand, Michèle continuait des études, donc elle revenait c'était toujours en français. Quand on disait quelque chose en flamand, elle répondait en français'. Zo ziet men dat er ook tussen de kinderen van één gezin verschil kan zijn in taalgedrag, naargelang van de leeftijd of van de opleidingssituatie.

Dit alles is des te begrijpelijker als we de typische opvoedingssi-

tuatie die in een gezin heerst, in overweging nemen. De ouders vinden het nodig om aan cultuuroverdracht te doen volgens de normen van het dominerende sociaal-culturele patroon. Nu blijkt dat 82% van Franse ouders het Vlaams dialect niet de moeite waard vindt om aan de kinderen door te geven (tegen 25% in België) (Vgl. Bourry, 1983, p. 77: 'Mes parents ne nous parlaient jamais en flamand. Ils trouvaient qu'on n'en savait par trop en parlant français. Ils n'ont jamais accepté qu'on parle le flamand'.)

De jongeren echter die constateren dat dit stuk cultuurpatrimonium reddeloos verloren dreigt te gaan, reageren net andersom: 80% vindt het Vlaams wel een goede zaak die het verdient doorgegeven te worden.

Het is dus verkeerd te menen dat het gezin in Frans-Vlaanderen het laatste bastion zou zijn, waar het Vlaams nog gesproken zou worden, omdat het uit andere, vooral officiële of openbare domeinen eerder gebannen zou zijn.

Taalgebruik in verschillende domeinen en situaties

Trouwens hoe staat het met het gebruik van dialect en standaardtaal in diverse andere domeinen?

We zullen deze volgens de graad van formaliteit wat nader bekijken, te beginnen met de meest formele situatie. In de klas gebruiken de Franse leerlingen uitsluitend het Frans. De groep Leisele Fr. vormt hierop natuurlijk een uitzondering; daar zijn zes meisjes die naast het Frans ook Nederlands of Vlaams dialect (het onderscheid wordt niet duidelijk gemaakt) spreken.

Ook de Belgische meisjes spreken daar meer dialect dan in het Veurns Atheneum, waar een 4% zegt ook dialect te spreken. Bij de ouders levert een sollicitatiegesprek een vergelijkbare situatie op: daar is het Vlaams in Frankrijk met 1,5% naast het Frans nauwelijks vertegenwoordigd. In België echter spreekt bij zo'n gelegenheid 14,75% van de vaders en 23,33% van de moeders ook dialect.

Als getuige van een ongeval brengt men verslag uit bij een politieagent: alle Franse jongeren spreken daarbij Frans; 97% van de ouders doet dat ook. In België zal hier slechts 44% van de

jongeren, 35% van de vaders en 45,5% van de moeders bij voorkeur de cultuurtaal gebruiken.

Men consulteert de dokter. De Franse jongeren gebruiken uitsluitend de cultuurtaal. Enkele ouders voelen hier nog de behoefte om Vlaams te spreken: 1,36% alleen Vlaams, 3,26% Vlaams naast Frans. In de Belgische Westhoek beweert 34,5% van de jongens en 43,2% van de meisjes hier de cultuurtaal te prefereren. De meerderheid spreekt in deze situatie dus nog dialect, evenals een nog grotere meerderheid van hun ouders.

In het kerkelijk leven en de omgang met kerkelijke bedienaars is er nogal wat variatie in het taalgebruik. Het feit dat de clerus lang getracht heeft om het Vlaams dialect als een dam tegen de laïcisering op te werpen (3), schijnt hier nog door te werken. Al zijn namelijk de percentages van het gebruik van het Vlaams hier ook klein, ze zijn duidelijk hoger dan in een vergelijkbaar formele situatie als het post- of bankwezen.

Gemiddeld 6% van de Franse respondenten hoort de priester op de preekstoel wel eens wat Vlaams spreken. In de biecht worden de jongeren nooit, de ouders voor 2% ook in het Vlaams aangesproken. Op straat en thuis echter wordt gemiddeld 1,4% van de jongeren, 10% van de vaders en 4,7% van de moeders ook in het Vlaams aangesproken, beweren ze. In de Belgische Westhoek meent 7,5% van de respondenten ook dialect op de kansel te horen. De jongeren worden er in de biechtstoel zeer zelden, de ouders voor gemiddeld 18% in het Vlaams aangesproken. Maar op straat en thuis praat de priester hoofdzakelijk dialect.

Op het postkantoor en bij de bank spreken de Frans-Vlaamse jongeren, op één na, altijd Frans. Slechts zeer weinigen van de ouders (tussen 2 en 4%) kunnen hier ook Vlaams gebruiken, en dat blijkbaar makkelijker bij de post dan bij de bank.

In de winkel en op de markt spreken de jongeren, weer op één à twee uitzonderingen na, alleen Frans. De ouders kunnen in deze situatie nog wel Vlaams gebruiken. De vaders spreken voor 11,5% ook Vlaams in de dorpswinkel en voor 7,5% op de markt, de moeders respectievelijk slechts voor 8% en 3%. In de Belgische Westhoek daarentegen wordt in die situatie

door jong en oud voor gemiddeld 85% dialect gesproken. Als de meest informele situatie tenslotte, is aan de jongeren het kermisbezoek en aan de ouders het cafébezoek gesuggereerd. Terwijl we bij de jongeren hierbij informeerden naar het taalgebruik met vrienden, is bij de ouders gedifferentieerd volgens de leeftijd van de gesprekspartners (jonger, zelfde leeftijd, ouder). Alleen bij de meisjes van Leisele Frans wordt in die situatie ook wel eens Vlaams gesproken.

De Franse jongeren spreken dus ook hier nagenoeg uitsluitend Frans, terwijl bij hun Belgische burens op de kermis het dialect overweegt; slechts 5,6% spreekt dan Nederlands, 9% Nederlands naast dialect en de overigen uitsluitend dialect.

In Frans-Vlaanderen kan men in het café blijkbaar nog het meeste Vlaams horen. Met ouderen, zo zegt 47,66% van de vaders en 21% van de moeders wordt daar Vlaams of Frans en Vlaams gesproken. Met leeftijdgenoten is dat al behoorlijk minder: respectievelijk 32,7% en 6,61%. Met jongeren echter zal nog maar een 2% van de ouders ook Vlaams spreken. Dit taalgedrag is zeer symptomatisch: het toont aan dat het Vlaams alleen nog een ruimere plaats heeft in het gezelschapsleven. In het gewone openbare leven en in het gezin is het Vlaams zeer marginaal geworden. Ten tweede blijkt hier nog duidelijker dan in veel andere domeinen, dat de verfransing zich bij de vrouwen het sterkst heeft doorgezet.

Taalgedrag volgens leeftijd en scholingsgraad

Als we inderdaad de antwoorden van de ouders op een achttal vragen samenvatten in één verfransingscoëfficiënt en die relateren aan verschillende leeftijdscategorieën (A = van 30 tot 40, B = van 40 tot 50, C = 50 en ouder) dan blijkt dat voor de mannen de verfransing zich het sterkst manifesteert tussen de categorie A en B, terwijl die verfransingsgraad voor de vrouwen nagenoeg constant is

	Verfransingscoëfficiënt (4) bij	
	de mannen	de vrouwen
A 30-40	90,73	89,65
B 40-50	75,78	89,64
C 50 +	78,30	84,69

Daaruit kunnen we concluderen dat de verfransing bij de vrouwen reeds van direct na de Eerste Wereldoorlog vrij constant is doorgegaan, terwijl de verfransing bij de mannen zich het sterkst heeft voorgedaan bij de groep geboren tussen 1933 en 1942. Men is zich daar ook terdege van bewust volgens een zegsman van Bourry (1933, p. 77): 'Nos parents causaient flamant. Moi je causais français mais je comprends tout flamand. Mes frères aînés, mes frères et soeurs quoi, eux ont été élevés en flamand. Je crois que cela s'arrête vers les années 30'.

Complementair met de sekse en de leeftijd verloopt de verfransingscurve volgens de scholingsgraad. Opnieuw relateren we die aan het taalgebruik in een zestal situaties. Wegens het relatief klein aantal respondenten is alleen het grove onderscheid gemaakt tussen lager onderwijs en meer dan lager onderwijs. Dat levert voor de vaders een duidelijk verschil op met een gemiddelde afwijking per situatie van 17,3% meer Frans bij de meer geschoolden. Die afwijking is bij de vrouwen echter slechts 2,26%. Dat betekent weer dat ook de vrouwen met een lage scholingsgraad, die evenwel numeriek iets sterker zijn dan de mannen, even weinig Vlaams spreken als de meer geschoolden. Dat bewijst opnieuw dat de vrouwen veel meer verfranst zijn dan de mannen.

Culturele taalconsumptie: lectuur, theater, media

Om een beeld te hebben van de culturele consumptie in de een of andere taal is gevraagd naar de lectuur van krant en weekblad in het Frans, Nederlands en Vlaams. Rekening houdend met het feit dat het aanbod van lectuur in het Vlaamse dialect zeer gering is, is nog eens expliciet gevraagd: Komt u er wel eens toe iets in Vlaams dialect te lezen? en zo ja, betreft het een hoekje in krant of weekblad, een volksalmanak of een speciaal (regionalistisch) tijdschrift.

De jongeren in Frankrijk lezen, zoals te verwachten is, alleen Franse kranten. Maar ze lezen er dan wel veel meer dan hun Belgische leeftijdgenoten. Slechts 5,1% van de Franse jongens en 8,9% van de Franse meisjes uit Hondschote beweren nooit een krant te lezen, terwijl respectievelijk 29,7% en 38,6% van de Belgische leerlingen zich daarvan verstoken houden!

Weekbladen worden door de Franse jongeren iets minder gelezen dan kranten, terwijl de Belgische jongeren blijkbaar iets vlugger naar een weekblad dan naar een krant grijpen. Maar de Belgische jongeren kennen veel minder de taalbarrière dan de Franse: slechts twee Franse meisjes uit Hondschote en één uit Leisele Frans zeggen ook wel eens een nederlandstalige periodiek te lezen, terwijl 3,7% van de Belgische jongens en 6,8% van de meisjes ook Franse kranten leest en gemiddeld 7% van de Belgische jongeren ook naar een Franstalig weekblad grijpt. Die taalbarrière is bij de Belgische ouders duidelijk nog minder aanwezig, want zo'n 12% van hen leest ook Franse kranten en periodieken, tegenover slechts één Franse moeder Nederlandse!

De lectuur van het Vlaams dialect blijft aan weerszijden van de grens zeer beperkt. Toch beweren 7,7% van de jongens en niet minder dan 22% van de meisjes in Frans-Vlaanderen ooit wel iets in het Vlaams te lezen, hoofdzakelijk een Vlaams hoekje in krant of weekblad. Ook 19% van de Franse vaders en 13,5% van de Franse moeders doen dat.

In de Belgische Westhoek beweert 31,7% van alle respondenten dialect te lezen, de jongeren bij voorkeur in een volksalmanak, de ouders vooral in een hoekje in krant of weekblad.

Is in Frans-Vlaanderen de impact van het dialect in geschriften zeer gering, dat geschreven Vlaams schijnt toch meer bekendheid te hebben dan het Nederlands of zou hier terminologische verwarring in het spel zijn?

Naar het theaterbezoek in de Westhoek is geïnformeerd met de volgende vragen: Gaat u ooit naar nederlandstalig of Franstalig toneel? Zo ja, hoe dikwijls per jaar? Verder: Hoe dikwijls ging u naar het jaarlijkse toneel in de Westvlaamse volkstaal.

Theaterbezoek is niet populair in de Westhoek.

Ongeveer de helft van de jongeren gaat nooit naar het toneel: 45% van de jongens en 51,3% van de meisjes in Frankrijk en respectievelijk 44,5% en 43,1% in België. Aan de Franse kant gaan 55% van de jongens en 47,5% van de meisjes 1 à 5 maal per jaar.

In België gaat zo'n 52% der jongeren 1 à 5 maal en een kleine 10% meer dan 5 maal per jaar. Niet meer jongeren gaan in

België naar Franstalig toneel, dan Franse jongeren naar nederlandstalig. Telkens zo'n 5% zegt die taalbarrière te kunnen nemen. Het theaterbezoek vertoont bij de ouders wel een ander patroon in Frankrijk dan in België. Tot 82% van de Franse volwassenen gaat nooit naar een theatervoorstelling, tegenover slechts 53% van de Belgische. Dit kan wijzen op een zekere culturele vervreemding, waarbij de Franse ouders zich minder dan hun Belgische leeftijdgenoten of hun eigen kinderen aan het heersende taalpatroon hebben kunnen aanpassen. De frequentie van het bezoek aan het dialecttheater is bij de Franse jongeren uiteraard klein, maar toch niet onbestaande: 5,6% van de jongens en tot 20% van de meisjes ging van 1 tot 5 keer.

Hun ouders gaan natuurlijk nog wat vaker: gemiddeld 20% van hen heeft het Westvlaamse Volkstoneel uit Westouter leren kennen. (Daarnaast staat een 5% die zegt ook nederlandstalig toneel bijgewoond te hebben). Als theaterbezoek voor de Franse ouders dan al een zeldzame gebeurtenis is, dan blijkt het Vlaamse 'stiksche' van Flor Barbry nog relatief populair te zijn. In de Belgische Westhoek heeft dialecttheater geen tekort aan respons: gemiddeld 25% van de jongeren en 32% van de ouders vond er ooit zijn gading.

Wil men onderzoeken welke taal via de media in de huiskamer komt, dan moet men er rekening mee houden dat alleen voor de radio de technische mogelijkheden vergelijkbaar zijn. Immers in de meeste gemeenten van Veurne-Ambacht beschikt men over kabeltelevisie, terwijl aan de Franse kant het kabelnet nog zeer beperkt is. Ongeveer 10% van de Franse jongeren en 7,7% van de Franse ouders luistert geregeld naar de BRT-radio; vooral de muziekprogramma's van BRT-2 schijnen daar verantwoordelijk voor te zijn. Overigens stemmen de Franse respondenten veel exclusiever af op franstalige zenders dan hun Belgische burens op nederlandstalige, want 23% van die leerlingen en 20% van hun ouders stemmen wel vaak op franstalige zenders af.

Een onderzoek alleen in Frans-Vlaanderen gehouden, wijst uit dat de vrije regionalistische zender Radio Uilenspiegel, waar naast Frans ook Vlaams dialect wordt gesproken, door gemiddeld 4,8% van alle respondenten wordt beluisterd.

Waar de Belgische TV-kijkers uiteraard zowat alle mogelijke zenders aankruisen, blijkt dat slechts 8% van de Franse kijkers ook wel eens naar de BRT-televisie kijkt. Zowel inzake televisiekijken als bij lectuur blijken de Veurne-Ambachtse grensbewoners dus veel opener te staan voor wat Frankrijk te bieden heeft dan vice versa.

Attitude tegenover het Vlaams in Frankrijk

In het Vlaamse dialect van de Franse Westhoek betekent 'Vlaming' zoveel als Vlaamssprekende. 'De joengens zijn nu al Waals!' kan men de ouderen horen zeggen, wat betekent: de kinderen zijn nu allemaal Franssprekend. Ook het begrip 'Vlaanderen' valt bij de ouderen in de regel samen met Vlaamssprekend gebied in Frankrijk. Zou nu met het verloren gaan van het Vlaamse dialect ook het etnisch of nationaal besef Vlaming/Flamand te zijn moeten wijken? Daarom stelden we de vraag: Croyez-vous l'on puisse se sentir flamand sans parler la langue flamande? Een kleine meerderheid van alle respondenten antwoordt daarop 'nee', de ouders iets frequenter dan hun kinderen. Dat betekent dat de gelijkstelling van Vlaming zijn met Vlaams spreken voor de helft van de Frans-Vlamingen nog vanzelfsprekend is.

Belangrijker zijn de vragen die direct betrekking hebben op het Vlaamse dialect en het onderwijs. Op de vraag of het dialect beschouwd kan worden als een goede zaak die het verdient aan de kinderen doorgegeven te worden, antwoordt - zoals reeds gezegd - 80% van de jongeren positief, terwijl 82% van hun ouders daar net omgekeerd over denkt! Meer dan de helft van de jongeren (51,4% van de jongens en 61,4% van de meisjes) vindt dat de Vlaamsonkundigen ook Vlaams zouden moeten leren. 70% van de ouders deelt die mening. Dat lijkt wel in tegenspraak tot hun antwoord op de voorgaande vraag. Die contradictie is o.i. als volgt te verklaren: de ouders vinden het Vlaams niet geschikt voor een opvoedingssituatie. Door het niet of onvoldoende beheersen van het Frans zouden hun kinderen niet behoorlijk functioneren in een overwegend Franstalige gemeenschap, wel zouden zij graag de sociaal-communicatieve rol van het Vlaams groter zien.

De mening dat het dialect ook een taalkundig deficiënt systeem zou zijn, verloopt parallel met de beheersing ervan. Toch meent nog 56% van de leerlingen dat het Vlaams geschikt kan zijn om alles uit te drukken wat men wil; hun ouders denken daar met 62% nog iets positiever over.

De jongeren denken er met 65% gunstiger over dan hun ouders (met 52,5%) of het Vlaams dialect een taal is die geschreven kan worden. 59% van de jongeren zou dan ook een vaste, beregelde spelling voor het Vlaams nuttig achten. Bij hun ouders leeft nog sterker de behoefte om de oude moedertaal te kunnen schrijven, want 68% van hen spreekt zich uit voor een beregelde Vlaamse spelling.

Zo kunnen we aansluitend het cruciale probleem aansnijden: welk soort taalonderwijs kan het best aan de behoeften van de tweetalige gemeenschap in Frans-Vlaanderen tegemoet komen? Hoe denkt men daar ter plaatse over? 66% van de jongeren en 71% van de ouders vindt het in het algemeen nuttig om Nederlands te leren met het oog op contact met de Belgische burens. Maar hoe zien ze dat concreet? Daarom is hen gevraagd of zij op school Nederlands ('langue officielle de la Flandre Belge et des Pays-Bas, apparentée au flamand régional') ofwel Vlaams dialect ('le flamand régional') willen leren en wel als eerste vreemde taal, als tweede vreemde taal ofwel als keuzevak. De antwoorden op deze vragen kunnen we als volgt samenvatten: men is

onvoorwaardelijk <i>voor</i>	onderwijs van	Vlaams	Nederlands
	de jongeren	14,4%	11,5%
	de ouders	12,5%	13%
onvoorwaardelijk <i>tegen</i>			
	de jongeren	18,9%	30,9%
	de ouders	18%	18,5%
<i>voor optioneel</i> onderwijs			
	de jongeren	66,6%	57,5%
	de ouders	69%	67,7%

Hieruit blijkt dat er in Frans-Vlaanderen hoe dan ook een veel grotere belangstelling bestaat voor het onderwijs van Vlaams of Nederlands dan nu aangeboden wordt. Gemiddeld 13% toch is voorstander van Vlaams of Nederlands als eerste

vreemde taal en niet minder dan 70% wil Vlaams of Nederlands in het onderwijspakket geïntegreerd zien als tweede vreemde taal of als vrije optie. Meer dan 80% dus vindt dat onderwijs ergens noodzakelijk. Gezien echter de niet geringe mogelijke tegenstand en de grote voorkeur voor de vrije keuze lijkt het aangewezen om te proberen het optionele onderwijs optimaal uit te bouwen.

Ondertussen heb ik voorlopig Vlaams en Nederlands over één kam geschoren, hoewel de respondenten een lichte voorkeur aan het Vlaams dialect geven en hoewel in de praktijk het standaardnederlands in het pakket van het vreemdetalenonderwijs zit en het onderwijs van het Vlaams sedert drie jaar onafhankelijk daarvan wordt uitgebouwd. Deze organisatorische splitsing is niet alleen het resultaat van een historisch vervreemdingsproces, het lijkt voorlopig ook een bewuste politieke keuze te zijn. Door vele Vlaamssprekenden wordt het Algemeen Nederlands inderdaad als een vreemde taal ervaren, vooral omdat ze in een ander land als cultuurtaal fungeert. Al kent men de verwantschap en al is er een zekere verstaanbaarheid, door de staatkundige geïsoleerdheid blijft de psychologische reflex van vreemdheid domineren: 'Quand on entend quelque chose à la télé, on dit c'est du soidisant flamand, mais nous ne le comprenons pas' (Bourry, 1983, p. 72). 'Ah oui, ça revient un peu sur le flamand ça. L'autre jour il y avait des Néerlandais et bien ils sont venus sonner à la porte, j'ai compris un petit peu' (Bourry, p. 71).

Wanneer evenwel een Vlaamssprekende Fransman toevallig wat meer contact heeft met het Nederlands, gaat hij automatisch zijn Vlaams en het Nederlands als complementaire varianten van één taal ervaren: 'Il faut dire, j'ai quand même une facilité et des possibilités car j'ai toujours été en contact avec des Belges et des Hollandais, à l'époque où je travaillais à l'usine, je voyageais en Belgique, en Hollande et j'avais des contacts avec eux, qui ont permis de *perfectionner mon flamand*'. (Bourry, p. 71)

Daarom moet het onderwijs in al zijn vormen en toepassingen (bij voorkeur ook in de volwassenenvorming) het historisch vervreemdingsproces alsnog proberen te stoppen of om te bui-

gen. De antwoorden van de respondenten uit Hondschote en omgeving bewijzen mijns inziens dat het contra-intuïtief is om al te zeer de nadruk te leggen op het onderwijs van de cultuurtaal Nederlands.⁽⁵⁾ Die cultuurtaal heeft een al te marginale plaats in de lokale gemeenschap. Anderzijds is het even verkeerd om te willen pretenderen dat het Frans-Vlaamse dialect een aparte Germaanse taal zou zijn, en te denken dat men door het opstellen van enkele voorlopige spellingregels, enkele rudimentaire spraakkunstregels en een vertalende woordenlijst het Vlaams de functie van een cultuurtaal zou kunnen bezorgen.⁽⁶⁾ De geest waarin een realistische oplossing gezocht dient te worden, kon moeilijk beter geformuleerd zijn dan in de toelichting bij het genoemde wetsvoorstel ter bevordering van de regionale talen en culturen: 'La promotion des langues et des cultures de France ne doit pas aboutir à enfermer celles-ci dans un repliement sur elles-mêmes et sur une valorisation exclusive de leur patrimoine. Il convient de replacer ces langues et ces cultures dans la totalité de la vie culturelle contemporaine, de favoriser les échanges entre elles et avec d'autres cultures en France et hors de France'.

Wat de Franse overheid hierover in de toekomst ook moge decreteren, mij lijkt de tweetalige gemeenschap in het arrondissement Duinkerke voorlopig het best gebaat bij een soepele coördinatie en intense samenwerking van het onderwijs Nederlands en van het onderwijs in de 'langue et culture flamande'.⁽⁷⁾ Hoe dat het beste kan, vergt nog nader onderzoek en overleg met alle betrokkenen.

Conclusie

Cultuurtaal en dialect hebben aan weerszijden van de rijksgrens in de Westhoek een heel andere functie. Het Frans heeft aan de Franse kant in alle domeinen van het leven een zo dominante plaats ingenomen, dat niet alleen het gebruik, maar ook de kennis van het Vlaams dialect er zeer precair is geworden. Het Nederlands vervult in het sociale leven van de Belgische Westhoek echter in de meeste domeinen slechts een tweederangsfunctie. In het gezin, in het openbare leven en zelfs in relatief formele situaties kan de Westvlaming het makkelijk stellen

(5) Dat wil niet zeggen dat het onderwijs Nederlands in heel de regio Nord, Pas-de-Calais niet een veel ruimere plaats zou verdienen, dan het er nu inneemt.

(6) Dat is toch wat A. Fagoo, J. Sansen en Ph. Simon suggereren in de inleiding van hun *Dictionnaire Flamand/Français, Français/Flamand*, Tegaere Toegaen en Westhoek-Editions, 1985.

(7) Vooral met het oog op de vorming van leerkrachten die Vlaams onderwijzen, is er voor de Section de Néerlandais van de Universiteit van Lille III een speciale taak betreffende onderzoek en informatie weggelegd.

zonder cultuurtaal. Er is weinig of geen sociale druk tegen het dialect. De Westvlaming is veel minder gebonden aan zijn cultuurtaal dan de Frans-Vlaming.

In het receptief taalgebruik (lectuur, media) is de Westvlaming daarentegen polyvalenter dan de Frans-Vlaming. In Frankrijk is niet alleen de beheersing van het Nederlands uiterst gering in vergelijking met een relatieve vertrouwdheid met het Frans aan de Belgische kant, ook de vreemdetalenkennis in het algemeen is er veel kleiner dan in België.

Het opmerkelijkste verschil tussen de twee taalgemeenschappen ligt echter hierin, dat zich in België veel minder dan in Frankrijk ten aanzien van het taalgebruik een generatiekloof aftekent. Op die manier is er in België nauwelijks een evolutie in het gebruik van het Nederlands merkbaar. In Frankrijk echter is de wijziging in het taalgedrag over drie generaties zo ingrijpend, dat de sociale druk op de steeds kleiner wordende groep Vlaamssprekenden zo groot geworden is, dat men rekening moet houden met het verdwijnen van het Vlaams binnen afzienbare tijd. Dat neemt niet weg dat ondertussen bij een meerderheid van de bevolking de behoefte leeft, om de nog bestaande situatie van tweetaligheid door aangepast onderwijs sociaal en cultureel veel beter te valoriseren.

Het hier beschreven onderzoek is nog beperkt en fragmentarisch. Vooral in Frans-Vlaanderen zou het verdienen over het hele tweetalige gebied uitgebreid te worden.

Bibliografie:

- BIJNENS, B., *Nederlandstaligen in Frans-Vlaanderen*, Bachten de Kupe, nr. 27, 1985, pp. 34-46.
- BOURRY, D., *Etude de la situation sociolinguistique dans deux communautés rurales de la Flandre française: Les Moères et Killem*, onuitgegeven licentieverhandeling van de Katholieke Universiteit Leuven, 1983.
- CARTON, F., *Les parlers ruraux de la région Nord-Picardie: situation sociolinguistique*, in *International Journal of Sociology of Language*, nr. 29, 1981, pp. 15-28).
- DECOSTER, M. e.a., *Ces élèves qui sont les nôtres. Etudes statistique de la géographie culturelle de l'ensemble des élèves de sixième du Collège du Septentrion de Bray-Dunes*, pro manuscripto, Bray-Dunes, 1981.
- DERAM, A., *Le Flamand du Westhoek de la Révolution à nos jours. Essai de sociolinguistique*, onuitgegeven mémoire de maîtrise van de Université de Lille III, 1985.
- FERMAUT, J., *Actuele taaltoestanden in Frans-Vlaanderen*, in *Jaarboek Zannekin*, nr. 3, 1981, pp. 141-146.
- LADIN, W., *Der Elsässische Dialekt - Museumsreif? Analyse einer Umfrage*, Straatsburg, 1981.
- MAECKELBERGHE, F. *De positie van de kultuurtaal en het dialect aan weerszijden van de rijksgrens in de Westhoek*, onuitgegeven licentieverhandeling van de Rijksuniversiteit Gent, 1984.
- RYCKEBOER, H., *De behoefte aan een taalsociologisch onderzoek in Frans-Vlaanderen*, De Franse Nederlanden - Les Pays-Bas Français, 1976, pp. 156-168.
- VANNESTE, A., *Le français et le flamand en Flandre française: essai sur le recul de la frontière linguistique*, in JEAN CAUDMONT (Hrsg.), *Sprachen in Kontakt-Langues en contact*, Tübingen, 1982, pp. 17-35.
- WILLEMYNS, R., *Bedenkingen bij het taalgedrag van Vlaamse universiteitsstudenten uit Brussel-Halle-Vilvoorde*, in *Taal en Sociale Integratie*, nr. 2, 1979, pp. 141-160.
- WOOD, R., *Language Maintenance and External Support: The case of the French Flemings*, in *International Journal of Sociology of Language*, nr. 25, 1980, pp. 107-119.

Résumé:

Il n'a pas encore été procédé à une enquête sociologique approfondie et globale en Flandre française. Ces dernières années, cependant, des enquêtes partielles ont été effectuées en vue de trois mémoires de licence, dont celle de F. Maeckelberghe est la plus importante. En 1983, ce dernier a réalisé une enquête écrite sur l'emploi des langues chez les élèves de quatre écoles secondaires du Westhoek de part et d'autre de la frontière internationale - à savoir les collèges Lamartine et Saint-Joseph à Hondschote, l'école profession-

nelle pour jeunes filles de Leisele et l'athénée de Furnes - ainsi que chez leurs parents. A l'aide d'une centaine de questions, il a recueilli des informations concernant la connaissance et l'utilisation du dialecte flamand ou de la langue standard en l'occurrence, le français côté français, le néerlandais côté belge. Les données provenant de ces réponses ont été mises en rapport, de manière statistique, avec différents paramètres sociaux tels que le sexe, l'âge, le domicile, l'origine, la profession et le degré de scolarisation, puis avec différents domaines et situations sociaux. Le présent article s'attarde plus particulièrement sur la situation en Flandre française, la situation belge n'intervenant qu'à titre d'illustration.

En résumé, on peut affirmer que le dialecte flamand est pour ainsi dire presque totalement évincé, en tant que langue familiale, par le français, bien qu'il arrive encore que l'on utilise quelquefois le flamand dans environ 8% des familles des élèves interrogés. Par ailleurs, la moitié des parents avaient été élevés dans des familles déjà francophones unilingues. On pourrait résumer comme suit la connaissance du flamand et du français: à une seule exception près, le français domine complètement l'emploi actif des langues chez les jeunes, de sorte que seulement un quart d'entre eux possèdent quelque connaissance du flamand. Un peu plus de la moitié des pères et un bon tiers des mères ont encore une large connaissance active du flamand, la connaissance passive étant encore relativement importante.

Dans les familles, on parle presque exclusivement le français à la maison, plus que dans certaines situations au-dehors. Les parents trouvent apparemment indiqué, dans une situation éducative caractéristique, de procéder à un transfert culturel selon les normes du schéma socio-culturel prédominant. Ainsi, 82% des parents estiment que cela ne vaut plus la peine de transmettre le dialecte flamand à la génération suivante, tandis que nombre de jeunes pensent exactement l'inverse.

Le flamand est aussi devenu très marginal dans la plupart des situations de la vie publique et culturelle, y compris ecclésiastique. C'est uniquement dans des circonstances intimes et absolument dépourvues de tout aspect formel qu'on lui laisse encore quelque chance. L'endroit où on peut l'entendre le plus, c'est probablement...au café du coin.

Quand on met l'emploi des langues en rapport avec le sexe, l'âge et le degré de scolarisation, on peut notamment en déduire qu'au niveau des femmes, une francisation très active a commencé dès le lendemain de la première guerre mondiale, et elle n'a cessé de se poursuivre, tandis que la francisation active des hommes ne semble avoir commencé que dans les années trente.

Pour ce qui concerne la consommation linguistique par les canaux de la lecture, du théâtre, de la radio et de la télévision, le français est évidemment omniprésent en Flandre française. Il est à noter que les jeunes ainsi que leurs parents du Westhoek belge sont nettement plus ouverts à ce que peut offrir le domaine linguistique français que vice versa. Dans sa forme écrite, le dialecte flamand en France ne trouve que très péniblement le chemin du public. La troupe de théâtre en dialecte du *Westvlaams Volkstoneel* (Théâtre populaire ouest-flamand) peut se féliciter d'être relativement connue au niveau des

parents (20%), mais le taux d'écoute de *Radio Uilenspiegel*, qui diffuse aussi des émissions en dialecte flamand, demeure assez peu élevé (4%).

La position des flamands de France à l'égard d'un quelconque enseignement du flamand ou du néerlandais est, de toute façon, assez curieuse. L'intérêt pour un enseignement de ce genre dépasse en tout cas largement l'offre: 13% en moyenne se disent partisans du flamand ou du néerlandais comme première langue, et pas moins de 70% veulent le flamand ou le néerlandais comme deuxième langue étrangère ou comme matière à option. Toutefois, compte tenu d'un groupe non négligeable d'adversaires résolus (21%) et de la préférence pour le libre choix, il semble indiqué de mettre sur pied de manière optimale l'enseignement optionnel. De plus, dans l'état actuel des choses, il semble souhaitable que l'enseignement du néerlandais (dans l'ensemble des cours de langues étrangères) et du flamand (dans le cadre de la 'promotion des langues et des cultures de France') puissent collaborer le plus intensément et le plus souplement possible plutôt que de se faire concurrence.

Conclusion

La fonction sociale du dialecte et de la langue standard s'avère très différente de part et d'autre de la frontière nationale. Le français occupe une place beaucoup plus dominante, en tant que langue culturelle, en France que le néerlandais en Belgique. Le dialecte flamand en France est menacé jusque dans son existence même, alors qu'au Westhoek belge, il n'est même pas soumis à une concurrence sérieuse de la part du néerlandais. En France, on constate qu'un revirement total au niveau de l'emploi des langues s'est opéré en trois générations à peine, tandis que du côté belge, il ne se manifeste pas encore d'évolution profonde à cet égard. Il est exact que le dialecte flamand est menacé en Flandre française, mais une majorité de la population ressent la nécessité de mieux valoriser socialement et culturellement par le biais d'un enseignement adapté, un certain bilinguisme toujours existant.

(Traduit du néerlandais par Willy Devos)

Dialectologische aspecten

Zoe, pers. vnw. 3e pers. vrouwel. enk., een uitstervend relict

Het is bekend, dat in het Mnl. het pers. vnw. voor de derde persoon vrouwelijk enkelvoud vooral in Vlaamse teksten, soms overwegend¹, zoe luidde (gespeld: *soe*, *so*, *sou*, *zou*, *su*²) naast *zi*, *ze*. Algemeen wordt dit *soe* etymologisch teruggevoerd naar een demonstratief als het Gotisch *so*³.

Het oorspronkelijke verspreidingsgebied is wel het graafschap Vlaanderen⁴, maar *soe* komt ook als schrijftaalvorm elders voor, bijv. bij Melis Stoke⁵ en te Brussel⁶. J. JACOBS stelt, dat in het Westvlaams de vorm *si(e)* in de 15de eeuw predominant werd, en dat *soe* in het noordoosten van Oost-Vlaanderen niet langer dan in de 15de eeuw bestond⁷. Het komt nochtans nog meermalen in 16de-eeuwse Vlaamse (ook Oostvlaamse) rederijkersteksten voor blijkens B. VAN HALTEREN, *Het Pronomen in het Nederlandsch der zestiende eeuw*⁸. Ook Kiliaan vermeldt het nog als Vlaams⁹; Joas Lambrecht maakt er in zijn *Naembouck* (Gent 1546) echter geen gewag van. Het zou een aparte studie vergen

- 1 Volgens Dr. J. FRANCK, *Mittelniederländische Grammatik*, 1910, blz. 179 'von Maerlant ganz überwiegend gebraucht' en volgens Dr. G.S. OVERDIEP, *Vormleer van het Middelnederlandsch der XIIIe eeuw*, Antwerpen, 1946, blz. 42 bij Penninc in de regel, in Ferguut afwisselend met *si*.
- 2 Mnl. Wdb. VII, 1456; Dr. M. HOEBEKE, *De middeleeuwse oorkondentaal te Oudenaarde*, Gent, 1968, blz. 387: ± 1290, 1291: *so*, *soe*; 'na 1300 ook *sou* en tegen het einde van de 15e eeuw *su*, *zu*'. (Deze laatste vorm is volgens Hoebeke (blz. 357) een gepalataliseerde vorm en niet te verbinden met Ohd. *siu*).
- 3 FRANCK, a.w. blz. 179; A. VAN LOEY, *Schönf. Hist. Gramm.* 1970², § 117. Vgl. ook N. VAN WIJK, *Ts.* 27, blz. 38 et vv.
- 4 Vgl. A. VAN LOEY, *Mnl. Sprkk. I Vormleer*, 1960³, blz. 38.
- 5 FRANCK, t.a.p.
- 6 A. VAN LOEY, *Mnl. Sprkk.* t.a.p.: Brussel 1317 *enen man daer so haer bier dede halen, dat soe begherde dat...*
- 7 J. JACOBS, *Het Westvlaamsch van de oudste tijden tot heden*, Groningen, Den Haag, 1927, blz. 286.
- 8 Diss. Groningen, Wildervank, 1906, blz. 16: *soe* alleen nog maar één maal in *Refereinen en andere gedichten uit de XVIe eeuw* (Uitg. Ruelens), *zu* twee maal en *zou* elf maal in *Refereynen, vertooght binnen Ghendt den XX in April M.D. neghen ende dertigh* (Gent, 1539), *zu* drieëntwintig maal in *M. de Casteleyn, De const van rhetoriken* (Rotterdam, 1612).
- 9 10e uitgave, Utrecht-Leiden, 1777, blz. 606: *Soe*. Fland. J. sij. Ipsa.

om na te gaan in hoeverre dit *soe/zoe* in Vlaamse teksten van latere eeuwen nog gangbaar blijft.

Wanneer in de 19de eeuw de belangstelling voor de streektalen aan bod komt, blijkt dat dit *zoe* in West-Vlaanderen nog leeft. In 1837 pleegt J.J. LAMBIN in J.F. Willems' *Belgisch Museum* een stukje over de eigenaardigheden van het lepers¹. In zijn lijst van uitdrukkingen noteert hij o.a.: '*Zoe zé. Zy zegde*' naast '*Ze zé. Zy zegde, of, zeide*'. Bij het overzicht van de pers. vnw. geeft hij alleen *ze* of *z'* (vóór vokaal of h) op als vorm voor de 3e pers. vrouwel. enk.

DE BO² schrijft: '*zou, pers. voorn. voor zij, fr. elle: Wordt hier of daar nog gehoord, en staat bij vorige schrijvers*'. GEZELLE noteert het eveneens in *Loquela*³ verwijzend naar DE BO en hij vermeldt het daarnaast als demonstratief met de specifieke functie van verwijzer naar de echtgenote van de spreker. R. VAN SINT-JAN, *Het West-Vlaamsch van Guido Gezelle*⁴ spreekt over 'de aan de kust gebruikelijke vr. vormen *zoo, zoe*', maar geeft overigens geen voorbeelden uit teksten van Gezelle. In het materiaal WILLEMS, een schriftelijke enquête op touw gezet in 1885⁵, wordt het opgegeven voor Bierne (N 4) in Frans-Vlaanderen: '*ze, zoe, zoue, zouwe*' en Veurne (H 84) '*zoe*' naast '*zie, ze*'. De invuller voor Veurne schrijft erbij: '*Zoe toch maar bij wenigen*'.

Dat dit *zoe* dan toch niet zo gebruikelijk was of is, moge verder blijken uit het feit dat er geen melding van wordt gemaakt in de *Spraakleer van het Westvlaamsch Dialect* door de Oostendenaar J. VERCOULLIE⁶, noch in D. CARNELS studie over het dialect van Belle in Frans-Vlaanderen⁷ en al evenmin in de vrij jonge schets van het dialect van Oostende door ARY SLEEK⁸. Ik trof het evenmin aan in LOOTENS' *Oude Kindervertelsels in den Brugschen tongval*⁹.

1 J.J. LAMBIN, *Straettael van Ypre, Belgisch Museum*, dl. 1, Gent, 1837, blzz. 396-407.

2 L.-L. DE BO, *Westvlaamsch Idioticon, heruitgegeven door J. Samyn*, Gent, 1892, blz. 1247.

3 J. CRAEYNST, *Gezelle's Loquela tot woordenboek omgewerkt*, Amsterdam, 1911, blz. 606.

4 Antwerpen, 1930, blzz. 242 en 243.

5 Zie: Dr. L. GROOTAERS en Dr. G.G. KLOEKE, *Handleiding bij het Noorden Zuid-Nederlandsch Dialectonderzoek*, 's-Gravenhage, 1926, blz. 35.

6 Onze Volkstaal II (1883), blzz. 1-47.

7 D. CARNEL, *Le Dialecte flamand de France, Étude phonétique et morphologique de ce dialecte tel qu'il est parlé spécialement à Bailleul et ses environs*, Paris, 1891.

8 ARY SLEEK, *Het Oostendse dialect*, Oostende, z.d. [1958].

9 ADOLF LOOTENS, *Oude Kindervertelsels in den Brugschen Tongval met spraakkundige aanmerkingen over het brugsche taaleigen door M.E.F.*, Brugge, 1939². (Geeft de taaltoestand weer van het begin van de 19e eeuw).

De luttele 19de-eeuwse gelokaliseerde attestaties wijzen dus naar de Westhoek en blijkens getuigenissen was het daar nog in de eerste decennia van deze eeuw bij enkelen in gebruik. Mijn vader herinnert zich één man uit Izenberge (N 15), gestorven in 1935, bij wie hij het geregeld hoorde. De heer A. Bonnez uit Stavele (N 22) kende daar één in 1968 gestorven, stokoude man, die eveneens steeds zoe gebruikte. Het leefde in Veurne-Ambacht ook voort in het refrein van een volksliedje: 'zoe geeft hem dan een handje, zoe geeft hem dan een totje (= kusje)¹. Dit schijnen in West-Vlaanderen van de laatste relikten te zijn geweest. Want slaan we er moderne dialektliteratuur op na, dan is er nergens nog een spoor van te vinden, tenzij sporadisch in Frans-Vlaanderen².

FRINGS en VANDENHEUVEL hebben tijdens de Eerste Wereldoorlog de 40 zinnestjes van Wenker opgevraagd bij Vlaamse krijgsgevangenen en bekwamen zodoende gegevens voor 56 Zuidnederlandse plaatsen, waarvan 12 in West-Vlaanderen en 4 in Frans-Vlaanderen³. Voor het pers. vnw. *zij, ze* (in de zinnen 9 en 17) komt zoe in geen van de 12 Westvlaamse plaatsen voor en slechts éénmaal in zin 9 te Noordpene (N 95): '... , en zū zēi datsət hunk zēhən...'. In W. PÉE's *Dialect-Atlas van West-Vlaanderen en Fransch-Vlaanderen*⁴ komt zoe slechts éénmaal voor in zin 38 in De Moeren (Frankrijk, H 82).

Sedert 1961 legden de professoren W. Pée en V.F. Vanacker met hun medewerkers een verzameling aan van op de band opgenomen konversaties in het dialekt voor reeds een groot aantal plaatsen in Zuid-Nederland⁵. In Frans-Vlaanderen werden hiervoor systematisch alle gemeenten bezocht en 112 opnamen gemaakt voor 93 plaatsen. Dr. V.F. Vanacker, die het merendeel van deze opnamen leidde of erbij aanwezig

1 Mededeling van mijn vader, Izenberge (N 15).

2 Een nazicht van de teksten in J. WINKLER, *Algemeen Nederduitsch en Friesch dialecticon* (1874) en in J.A. en L. LEOPOLD, *Van de Schelde tot de Weichsel* (1876-1881) leverde geen resultaat op.

3 THEODOR FRINGS und JOZEF VANDENHEUVEL, *Die südniederländischen Mundarten - Texte, Untersuchungen, Karten, Teil I: Texte*, Marburg, 1912. Vgl. WILLEM PÉE, †*Dr. Jozef Van den Heuvel, Taal en Tongval XIX* (1967), blzz. 7-14.

4 Antwerpen, 1946 (RND 6).

5 Zie: V.F. VANACKER en G. DE SCHUTTER, *Zuidnederlandse dialekten op de band, Taal en Tongval XIX* (1967), blz. 35-51 en J. TAEDEMAN, *Zuidnederlandse dialekten op de band II, Gentse Bijdragen* 1970, blzz. 185-194, eerder verschenen in *Taal en Tongval XXII* (1970).

was, verzekerde mij, dat hij zoe slechts éénmaal opving, en dan nog wel buiten de opname, te Zuidkote (H 76) uit de mond van een spreker geboren in 1907. Zelf beluisterde ik 42 opnamen (hoewel niet specifiek om dit verschijnsel) uit plaatsen gelijkmatig verspreid over het hele Frans-Vlaamse gebied, en hoorde het alleen in de opname van Klommeres (Clairmarais) (b 22), gemaakt door Prof. Pée. Hier volgen de fragmenten van twee verschillende sprekers: man (a) en vrouw (b).

(a)...maar zul(der)..., zoe, 't is een...ze...ze debrouilleert neur / zegt ze: kom binne om kaffie te drinke en zoe, ze klapt ook wel Vlamsche / en 'k (h)en e moment eweund me(t) ne schoonmoeders, zoe ze was in een (h)erberge, 't was al een eldig mensche, 't maakt z' (h)ad evraagd da' me wulder weunde..., deur z' (h)iel winkel.../

(b) wul(der) me ginge assan uit tegare, me deie al tegare, 't gene da zoe deei, me deei..., ik deei 't et, en 't geen da'k ik dei, zoe ze dei 't et ook; wulder me waren assan tegare lijk twee zusters.

Tijdens mijn verkenningstochten in Frans-Vlaanderen heb ik sedertdien mijn oor te luisteren gelegd. Zoe kon ik nog opvangen te Killem (N 15) uit de mond van twee autochtonen en van een afkomstig uit De Moeren-Frankrijk (H 82), allen ongeveer 60 jaar oud, en ook nog te Nieuwerleet (b 21a) van een vrouw van ± 65 jaar, afkomstig uit Bollezele (b 15). C. MOEYAERT meldt in zijn 23ste en 24ste Frans-Vlaamse Taaltuin¹, dat zoe verder nog gebruikelijk is te Ekelsbeke (N 52), Steenvoorde (N 104) en Hondshoote (N 13), waar ik het zelf ook optekende in een volksliedje: 'En 'k vroeg dat zoe niet mee en wilde gaan. Zoe zei van nee, maar ze peinsde wel van ja'.

Uit dit alles blijkt, dat het pers. vnv. 3e pers. vr. enk. ook in Frans-Vlaanderen gewoonlijk zij zi in de volle en ze zə in de onbeklemtoonde vorm luidt. Bij enkele sprekers of families echter is die volle vorm nog zoe. Deze eerder toevallige gegevens illustreren meteen, hoe taai een relict wel kan zijn, slechts voortlevend bij een beperkt deel van de bevolking en hoe het van de ene generatie op de andere terrein verliest. Ze werpen meteen een licht op de belangrijkheid van het conservatieve en geïsoleerde Frans-Vlaams voor de studie van het Nederlands.

HUGO RYCKEBOER.

1 Ons Erfdeel, resp. 14(1971), 4, blz. 176 en 15(1972), 1, blz. 137.

Het preteritumsuffix bij zwakke werkwoorden in Frans-Vlaanderen

door H. Ryckeboer

In een artikel in *Zijn Akker is de Taal* over de preteritumvormen van het zwakke werkwoord in de zuidelijke Nederlandse dialecten geven J. Goossens en J.

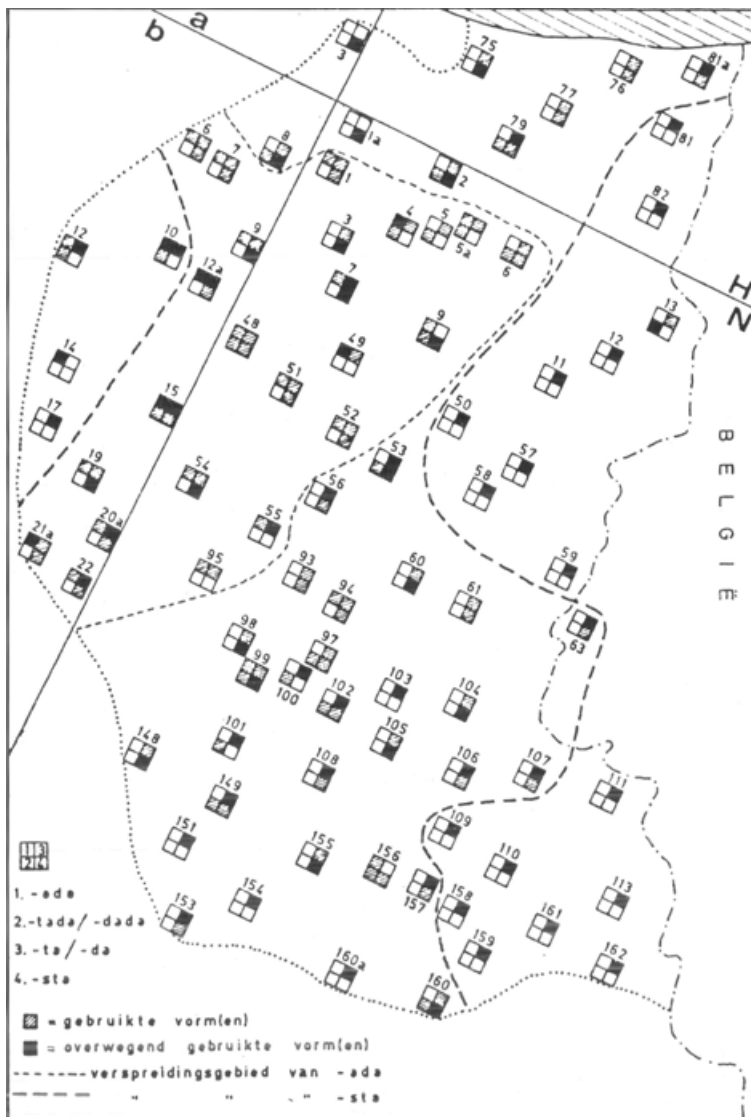
Verheyden een overzicht van de persoonsuitgangen en de tempussuffixen¹. Wat de preteritale suffixen betreft, moet blijken uit hun kaartje dat in Frans-Vlaanderen drie suffixen gebruikelijk zijn, nl. *-æde*, *-təl-də*, en *-stə*. De afbakening van het *stə*-gebied kwam mij bij een eerste oogopslag vreemd voor, omdat het zuiden van Frans-Vlaanderen er niet door bestreken werd, waar nochtans, naar het mij voorkwam, *-stə* soms als het produktiefste suffix optreedt.

Daarom heb ik voor een nader onderzoek naast de RND ook de dialectbandopnamen geraadpleegd². Daaruit blijken een veelheid van vormen en een gekompliceerde botsing van systemen, zoals alleen een spontane konversatie die kan reveleren.

Er zijn in Frans-Vlaanderen naast een aantal kontaminatie- of stapelvormen (de preterito-presentia voorlopig buiten beschouwing gelaten) vier preteritumsuffixen gebruikelijk: 1. *-ædə*, 2. *-dədə/tədə*, 3. *-təl-də* en 4. *-stə*.

1. Het suffix *-ædə* is (naast andere) nog gebruikelijk in een aaneensluitend gebied in de westelijke uithoek van Frans-Vlaanderen (b 6, 7, 9, 10, 12, 12a, 15, 19, 21a, 22, N 1, 4, 5, 5a, 6, 7, 9, 48, 51, 52, 54, 55, 92) en sporadisch ook elders (N 94, 99, 156). We hoorden het als de frekwentste vorm in b 21a, N 4 en 49.

2. Het suffix *-tədə/dədə* (vgl. Goossens-Verheyden, p. 138) is in Frans-Vlaanderen nog niet uit het levende dialect verdwenen. Het is een variant die het frekwentst optreedt in het gebied waar (of bij de individuele sprekers bij wie) *-ædə* ook gebruikelijk is. We noteren het in de volgende plaatsen: b 8, 10, 12, 12a, 15, 19, H 79, N 4, 5, 5a, 9, 13, 48, 53, 97, 99, 100, 101, 102, 149, 156, 160. Alleen bij de sprekers van Hondshoote (N 13) en Cassel (N 97) is het (toevallig) overheersend. Dit blijktbaar in de late middeleeuwen door metanalyse ontstane suffix³ moet behalve in

Oost-Vlaanderen, waar het in de vorm *-tægə-dægə* is gebleven, zeker ook in Noord-West-Vlaanderen tot in de 19^e eeuw productief zijn gebleven.

Goossens-Verheyden verwijzen voor de 19^e eeuw terecht naar A. LOOTENS. *Oude kindervertelsels in den Brugschen tongval* (Brussel, 1868), waar dit suffix een frekwentie haalt van 25%⁴. Ook andere relikten wijzen daarop. Roland Desnerck⁵ vermeldt dat *-(t)ədə-(d)ədə* in Oostende (H 16) nog leeft bij enkele vissersfamilies en dat dit suffix geëvolueerd is tot *-tægəl-dægə* in het Stads-Oostends, doch onder invloed van het A.B.N. of het omringende Westvlaams nu het vaakst *-təl-də* luidt. Hetzelfde kan gelden voor een groot aantal plaatsen in Noord-West-Vlaanderen ten oosten van de lijn Oostende-Tielt, zoals blijkt uit de RND (7 likte, 13 dreigde, 113 bakte) waar naast *-təl-də*, vaak als fakultatieve vorm *-tægəl-dægə* opgegeven is voor: Heist-aan-Zee (H 1), Blankenberge (H 3), Uitkerke (H 5), Meetkerke (H 30), Brugge (H 36), Sijsele (H 41), Eernegem (H 36), Zedelgem (H 65), Aartrijke (H 123). Lie. Magda Devos uit Klemskerke (H 23) verzekert mij, dat men daar zeker ook Wenduine (H 4), Vlissegem (H 6), Nieuwmunster (H 7), Zuienkerke (H 8), Bredene (H 17), Klemskerke (H 23), Ettelgem (H 25) en Stalhille (H 28) kan toe rekenen, waar de oudere generatie bij voorkeur *-tægəl-dægə*, de jongere eerder *-təl-də* zegt⁶. In Frans-Vlaanderen hoorde ik *-dægə* slechts één maal in Tetegem (H 79): *zagdægə* (= zag). Goossens-Verheyden (p. 138) uiten het vermoeden, dat de verschrompeling van *-tədəl-dədə* kon worden tegengegaan door epentesis van een *n* tussen de twee dentalen en zij noteren vier maal *-tndə* in Zeeuws-Vlaanderen. Daar kan men uit de RND nog aan toevoegen voor Heist-aan-Zee (H 1) en Borre (N 156): *baktəndə* en voor Eringem (N 48), Zermezele (N 93) en Hazebroek (N 155): *biəndə* (= bood). Uit de bandopnamen duiken vormen op als: 'k pachənd'ik (= ik pachtte)⁷ te Hooimille (N 5a), je moəndə (= je moest) te Tetegem (H 79) en me deində (= we deden) te Bambeke (N 57). Uit de vier laatste vormen blijkt, dat het preteritumsuffix *-də* gevoegd is bij de presensvorm van de eerste pers. enk. en de eerste en derde pers. mv., die als stam fungeert. Men hoeft niet te denken aan epentetische *n*. Ook *-təndə* kan men analoog verklaren als een stapelvorm: *baktən + də*. Die vormen zullen het eerst voorgekomen zijn bij S1 en P1 en 3, en later door analogie tot alle persoonsvormen uitgebreid. (Vgl. voor N 156 ~~5~~ba.ktədə - jə ba.ktədə - ə ba.ktədə - mə ba.kt-ndə - RND). Bij het sterk regionaal en individueel dooreenlopen van suffixen zijn dergelijke stapelvormen niet verwonderlijk (Vgl. b 10: *hadədə* (= had) en b 9: *pekstədə* (= pikte). Ze kunnen okkasionele realisaties zijn, maar waar ze geografisch gegroepeerd voorkomen als in West-Zeeuws-Vlaan-

deren (+ Heist-aan-Zee), ook als relikten opgevat worden van een vroeger systematischer gebruik.

3. Het geografisch meest verspreide preteritumsuffix in Frans-Vlaanderen is zeker *-tə/də*. Slechts in 4 van de onderzochte plaatsen hoorden of noteerden we het niet (a 3, b 14, N 1a, 9, 156) en in 34 van de 97 plaatsen is het de (of een) overwegende vorm. Maar *-tə/-də* is duidelijk het enige suffix in een noordoostelijke en een zuidoostelijke zone (zie kaart), die in dit opzicht aansluiten bij het aangrenzende Westvlaams. (Alleen in de Belgische grensgemeente Watou (N 63) komt sporadisch eens *-stə* voor. - Eigen opneming).

4. Dit vrij algemeen voorkomen van *-tə/-də* (de direkte voortzetting van *-ədə* na apokope van *ə* en progressieve assimilatie) wijst erop dat het vierde preteritumsuffix *-stə* relatief jonger is, zij het dan vrij produktief. We noteren het in 49 plaatsen (a 3, b 6, 7, 8, 9, 12a, 15, 19, 20a, 21a, 22, H 75, 76, 77, 79, 81a, N 1, 1a, 2, 3, 6, 7, 9, 48, 51, 53, 54, 56, 60, 61, 93, 94, 97, 98, 99, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 148, 149, 163, 155, 156, 157, 160) en als overwegend suffix in 18 plaatsen (b 8, 9, 19, H 75, N 2, 3, 7, 9, 53, 54, 60, 98, 99, 104, 105, 148, 155, 160). Met uitzondering van een kleine westelijke uithoek, waar *-ədə* primeert, en de twee geciteerde gebieden langs de Belgische grens komt het in heel Frans-Vlaanderen voor.

Volgens Goossens-Verheyden (p. 135) 'gaat het hier om het praeteritumsuffix van een aantal praeterito-praesentia (vgl. mnl. onste, dorste, conste, wiste, moeste) en van beginnen (begonste), dat zich ook bij de zwakke werkwoorden heeft kunnen doorzetten'. Dat is wel de waarschijnlijkste verklaring, maar daarbij is het toch bevreemdend dat het *-stə*-suffix bij deze praeterito-presentia zelf niet overal zo produktief is. Het preteritum van *weten* en *moeten* is overal *wiste* en *moeste* of *moste* (op H 79: moende na). Bij *mogen* luidt het preteritum: *mochte*, *muchte* of *muste*⁸ en één maal *meugde* te Krochte (N 7). Bij *willen* komt (op noteringen voor 12 plaatsen) *wilde* 7 maal voor (b 10, 12, 20a, N 53, 101, 103, 111, 149, 161), *wilste* 3 maal (N 53, 148, 155) en één maal *wildede* (N 4). Bij *durren* (= durven) noteren we *durde* in b 12, 20a, N 7 en *durste* in b 22. Van *beginnen* (dialektisch *begunnen*) - noteringen voor 20 plaatsen) horen we de volgende preteritale vormen: *begundede* (N 48 en 97), *begu(n)ste* (b 6, 19, 20a) en verder *begunde* (b 9, 10, 20a, 22, H 79, N 4, 53, 56, 97, 99, 100, 101, 103, 106, 149, 159, 161). *Kennen* en *kunnen* worden ofwel fonetisch of meestal semantisch niet onderscheiden, en worden in het preteritum zodoende ook gelijk behandeld: (noteringen voor 50

plaatsen) *kundede* (N 58), *kendede* (N 101); verder *-də* overwegend in het Noorden (b 6, 7, 10, 12, 12a, 17, 20a, H 79, 80, 82, N la, 4, 7, 11, 13, 48, 49, 50, 58, 94, 95, 101, 102, 103, 104, 161) en in het Zuiden bijna uitsluitend *-stə* (b 6, 9, 17, 19, 22, H 79, 82, N la, 4, 5a, 7, 9, 11, 53, 55, 58, 60, 94, 97, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 108, 111, 113, 148, 149, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160). Hoezeer de vormen ook lokaal door elkaar lopen, het is opvallend hoe in het uiterste Zuiden uitsluitend de vorm *ku(n)ste*, *ke(n)ste* gebruikt wordt (op N 161 na). Bovendien is in het centrale menggebied *-stə* veel frekwenter dan *-də*. De *-stə*-opgaven in het Noorden zijn sporadische realisaties en relatief veel minder gebruikelijk dan *-də*. Waar de oudste vorm *kunde/kende* naar analogie met andere preterito-presentia verdrongen werd door *kunste/kenste*, is dat blijkbaar systematisch en wellicht ook het vroegst in het Zuiden gebeurd. Afwijkend van veel andere Nederlandse dialecten⁹ heeft *begunnen* zich hier niet bij *kunnen* aangesloten; de enkele *begu(n)ste*-vormen vinden we eerder noordelijk in Frans-Vlaanderen en ze zijn daar waarschijnlijk later met de algemene opgang van het *-stə*-systeem in het leven geroepen.

Als we dan het preteritaal *-stə*-suffix bij de zwakke werkwoorden ontstaan achten door analogiewerking met de uitgangen van preteritopresentia, dan laat de verspreiding van *kunde* of *kunste* alleen maar vermoeden, dat de uitstralingshaard ervan in het Zuiden moet liggen. Dat vermoeden wordt nog versterkt door het feit dat het precies daar aan slijtage toe is. *-stə* wordt er vaak gereduceerd tot *-sə* en na stemhebbende konsonant geassimileerd tot *-zə*, soms weer hersteld tot *-zdə* - (Voorbeelden daarvan in b 19, 21a, N 94, 99, 155, 156, 157 en 160).

Uit dit overzicht blijkt er in Frans-Vlaanderen inzake het preteritum-suffix een eigenaardige botsing van systemen aan de gang te zijn, waarbij afgezien van de westelijke *-tə/-də*-gebieden nauwelijks een geografische afbakening mogelijk is. De verschillende suffixen overlappen elkaar niet alleen geografisch. De individuele sprekers blijken zonder hinder bij hetzelfde werkwoord nu eens dit dan weer een ander suffix te kunnen kiezen. Dergelijke dubbelvormen noteren we in 20 plaatsen¹⁰. Van enige distributionele konditionering bij het performeren van het ene of het andere suffix is dus geen sprake.

Kan de Frans-Vlaming bij het vervoegen van zwakke werkwoorden in de O.V.T. dus rustig puzzelen, dan schijnt hij uit die puzzel niet zo makkelijk wijs te raken, als het er om gaat sterke en zwakke werkwoorden uit elkaar te houden. Heel vaak worden sterke werkwoorden zwak vervoegd¹¹. We noteerden dat 32 maal uit de bandopnamen, waarvan 3 maal met *-ədə*, 4 maal met *-tədə/-dədə*, 6 maal met *-tə/-də* en

19 maal met *-stə*. In 10 van die 19 gevallen blijft de ablautvokaal bewaard. Voeg daarbij uit de RND 12 maal *bindste/bingste*, één maal alternerend met *bondste* (= bond - zin 139). Ook CARNEL¹², die voor Belle (N 162) *-tə/-də* als normaal preteritumsuffix opgeeft, vermeldt 3 zwakke en 3 sterke werkwoorden met *-stə* als alternerend suffix.

De preteritum-notie is dus zo sterk verbonden met het suffix *-stə*, dat dit vaak kumulatief bij het preteritale kenmerk van de ablautvokaal wordt gevoegd. De overwegende frekwentie van *-stə* in deze gevallen bewijst duidelijk, dat dit suffix het jongste en momenteel het produktiefste is¹³.

Misschien is de verspreiding van *-stə* als preteritumsuffix gesteund door anderssoortige *-stə*-suffixen, die in Frans-Vlaanderen eveneens produktiever zijn dan elders. Of verliep de mogelijke beïnvloeding in omgekeerde richting of wederzijds? Ten eerste is daar het substantiveringssuffix *-stə* (vgl. Ndl. woonst, komst, gunst), dat er optreedt waar elders meestal *-tə* voorkomt. DE BO¹⁴ vermeldt i.v. *junste: bakste (baste), bloeiste, broedste, brouwste, bunste, genoegste, groeiste, jukste, ruimste, schoonste, trouwste* als typisch Frans-Vlaams¹⁵. Het *-stə*-suffix bij rangtelwoorden vigeert in Frans-Vlaanderen vanaf *vierste, vuufste*, elders in West-Vlaanderen slechts vanaf *zevenste*,... Bij *enige* (= enkele) en *sommige* komen bijna uitsluitend de vormen *sommigste* en *enigste* voor. Veel van deze afleidingen op *-stə* komen in westelijk West-Vlaanderen voor, maar hun frekwentie neemt af naar het oosten toe gaande. Frans-Vlaanderen is dus werkelijk het epicentrum van een *stə*-golf, die het verdient nauwkeuriger geregistreerd te worden.

Tenslotte wordt door dit onderzoek overduidelijk hoe soepel de keuzemogelijkheden tussen verschillende performanties soms kunnen zijn bij één dialektspreker of in een min of meer homogene dialektregio. Al kan men uit de bandopnamen geen absolute konklusies trekken door de toevalligheid van de gegevens, ze bieden vaak een noodzakelijke aanvulling of kontrolemogelijkheid voor de gegevens uit de RND. Zodoende hoop ik de jubilaris te eren door een bijdrage te hebben gelicht uit onderzoekingen die voornamelijk door zijn werk of zijn stuwingskracht zijn tot stand gekomen, te meer daar het over een gebied gaat dat hem als dialektoloog zeer nauw aan het hart ligt.

Eindnoten:

- 1 *Zijn Akker is de Taal*, Fakulteitenreeks 11, Den Haag, 1970, blz. 133-147 met 2 kaarten.
- 2 RND 6: W. PÉE, *Dialect-Atlas van West-Vlaanderen en Fransch-Vlaanderen*. Antwerpen, 1946, (zinnen 7 likte, 13 dreigde, 113 ik bakte, gij bakte(t), hij bakte, wij bakten, 114 ik bood, boden zij ook, 138 hij dorste). Voor de bandopnamen zie: V.F. VANACKER en G. DE SCHUTTER, *Zuidnederlandse dialekten op de band, Taal en Tongval XIX* (1967) 35-51 en J. TAELEMAN, *Zuidnederlandse dialekten op de band II, Gentse Bijdragen 1970*, 185-194, eerder verschenen in *Taal en Tongval XXII* (1970), aangevuld met eigen opnamen. Voor de volgende plaatsen werd materiaal uit de banden geput: b6, 7, 8, 9, 10, 12, 12a, 15, 17, 19, 20a, 21a, 22, H 77, 79, 82, N 1a, 2, 4, 5a, 7, 11, 13, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 58, 60, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 111, 113, 148, 149, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160 en 161.
- 3 J. FRANCK, *Mittelniederländische Grammatik*, Leipzig 1910², 136.
- 4 Er zijn nog andere 19-eeuwse attestaties. In de toksten van J. WINKLER, *Algemeen Nederduitsch en Friesch dialecticon* (1874) komen voor te Oostende (H 16): *wildede, verkendede, speeldede*; te Brugge (H 36): *roldege*; te Roeselare (N 38) (*h*)*oordege*; te Kortrijk (N 141): *zeidegen, moaktege, antwoordege, wildeget*. In J.A. en L. LEOPOLD, *Van de Schelde tot de Weichsel* (1874) te Kortrijk: *mostege* (moest), *kostege* (kon), *begostege, maktege, kristegen* (krijsten), *bloettege*

- (bloedde), *kletstege*. R. VAN SINT JAN, *Het West-Vlaamsch van Guido Gezelle*, Antwerpen, 1930, blz. 262: 'Het praet. wordt overwegend zoals in het Ndl. gevormd, doch daarnaast bestaan ook de uitgangen -tede, -dede, -tege, -dege....(vier voorbeelden met -tede bij Cezelle)...De vormen met den uitgang -de zijn in het dialect zeldzamer dan die met -ge.' Ook bij TH. FRINGS en J. VANDENHEUVEL, *Die südniederländischen Mundarten - Texte, Untersuchungen, Karten*, Teil I: Toxte, Marburg, 1912, blz. 110 voor Oostende: ze paktedem vast.
- 5 ROLAND DESNERCK, *Oostends Woordenboek*, Handzame, 1972, 15, 30 en 41.
 - 6 Ook in Houle (N 89) en Kortrijk (N 141): baktə(gə) of baktəgədə, een stapelvorm die vaak ook van Oostvlaamse lippen rolt, vooral in Sint-Niklaas en omgeving.
 - 7 In pachten kan de *t* ook in de infinitief en het presens wegvallen. Dat is een louter fonetisch verschijnsel; vgl. *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland*, Leiden, 1939, afl. 1, nr. 5 (het veulen) de vormen *kachel* naast *kachtel* in West- en Frans-Vlaanderen.
 - 8 mʌstə is een fonetische ontwikkeling uit mʌXtə. X > s -overgang komt in Frans-Vlaanderen (en ook elders) vaak voor. We hoorden bijv. 4 maal *restuit* voor *rechtuit* (= onmiddelijk) en het hyperkorrekte '*t is een pachen* voor '*t is een passen* (= 't moot lukken) - N 153. Maar de vorm *muste* kan door de spreker analogisch bij de preteritopresentia en zwakke werkwoorden met *-stə* als preteritumsuffix gerangschikt worden en zodoende het *-stə*-systeem versterken.
 - 9 Zie A. VAN LOEY, *Middelnederlandse Spraakkunst*, I, 1960², § 58.
 - 10 b8 klapste, klapte; b9 begunste, begunde, bakkede, bakste; b12 klappede, klaptede; b12a loofde, leefste, klappede, klapte; b15 klapteden, klappeden, klapsten; b20a begunde, beguste, bakte, bakste; H 79 weundede, weunde; N 4 dastede, dasehede (dorsen); N 5 baktede, bakte, N 6 baktede, bakte, bakste; N 9 lekkede of lekste; N 48 hangdede, hangde, leefde, leefdede, leefste; N 51 bakkede, bakste; N 54 bakkede, bakste, bakte; N 56 bakte, bakste; N 94 pekste, pekkede; N 101 klaptede, klapte, kendede, kende; N 104 weunde, weunste, bakste bakste; N 106 leerde, leerste; N 107 bakte, bakste; N 108 bakte, bakste; N 155 verkochte, verkopste, passeerde, passeerzde; N 160 bakte, bakste. Zo is het ook mogelijk dat binnen dezelfde lokaliteit verschillende autochtono sprekers een verschillende voorkeur hebben voor het ene of het andere suffix. Dat hoorden we bijv. in de konversatie te Bavinkhove (N 99), dat de ene spreker bijna uitsluitend *-stə*, de andere bijna uitsluitend *-tə/-də* gebruikt. Deze toevalligheid is dan ook de reden waarom de gegevens van de RND aan Goossens-Verheyden geen volkomen betrouwbaar beeld konden geven.
 - 11 Deze onzekerheid kan mede een symptoom zijn van de taalverarming, die in de hand gewerkt wordt door de tweetaligheid en door het feit dat zelfs voor vele onderen het Vlaams niet meer het gebruikelijkste communicatiemiddel is. Ter illustratie deze verspreking en zoekende zelt Lorrekatie van een spreker uit Bavinkhove (N 99): ze broken, ze braksten, ze breeksten (= ze braken).
 - 12 D. CARNEL, *Le Dialecte flamand de France, Étude phonétique et morphologique de ce dialecte tel qu'il est parlé spécialement à Bailleul et ses encirons*, Paris, 1891, 68-69.
 - 13 Vgl. H. SCHULTINK, *Productiviteit als morfologisch fenomeen*, *Forum der Letteren* 11, 1961, 110-125.
 - 14 L.-L. DE BO, *Westvlaamsch Idioticon*, heruitgegeven door J. SAMIJN, Gent, 1892, 416.
 - 15 Vermoedelijk zijn dergelijke afleidingen het eerst gemaakt van werkwoorden als *klaarzen*, *schoonzen* (vgl. A. VAN LOEY, *V.M.K.V.A.* 1958, 647-651): *klaarste*, *schoonste* en later door metanalyse uitgebreid tot andere.

Over de *n*-apokope in Frans-Vlaanderen

'Naar (= te) Loberge ze beslaan peerden al lope', zei mijn zegsman van Pitgam (b 9), sprekend over dialectverschillen en doelend op de *n*-apokope in Loberge (b 10), die voor de Pitgamnaar, al woont hij geen 4 km. daar vandaan, als een duidelijk onderscheidend kenmerk van zijn Vlaams wordt aangevoeld. In dat schalks typerende zinnetje zijn meteen een paar regels over de *n*-apokope verdiskonteerd: die komt nl. niet voor in meervoudsvormen (peerden), wel in werkwoordvormen (lope).

Eigenlijk is dat geen nieuws. Wie de opstellen leest gewijd aan de *n*-apokope¹ en de bijgaande kaarten bekijkt, zal wel opmerken dat er in het westelijkste hoekje van Frans-Vlaanderen iets aparts is. Dat blijkt het duidelijkst uit de kaart 3 'lopen' bij BLANCQUAERT-VEREECKEN, 'waar in Fransch-Vlaanderen langs de taalgrens acht vormen voorkomen zonder -n'. Op kaart II van HOL 2, die de toestand in West-Vlaanderen tracht te schetsen, komt dat kartografisch helemaal niet zo goed uit. In ieder geval hebben de genoemde auteurs die enkele uitzonderingen in het verre Westen m.i. te sterk verwaarloosd in hun algemene konklusies: HOL 2, 241 stelt: 'dat in geheel West-, Fransen Oost-Vlaanderen, benevens in het westelijk deel van Brabant, tot even ten westen van de Zenne de -*n* wordt gezegd' en BLANCQUAERT-VEREECKEN, 21 dat 'Fransch-Vlaanderen, West-, Zeeuwsch- en Oost-Vlaanderen + Zuid-West-Brabant een gebied vormen waar, op enkele locale uitzonderingen na, de *n* steeds aanwezig is'.

Wat is dan die uitzonderingstoestand in Frans-Vlaanderen en hoever reikt die? Een onderzoek uit de RND² en de Gentse bandopnamen³

1 In chronologische orde: Dr. A.R. HOL, *De N na de toonloze vocaal in werkwoordsvormen*, Bundel Opstellen van Oud-leerlingen aangeboden aan Prof. Dr. C.G.N. De Vooyo, Wolters, Groningen - Batavia, 1940, 169-180 (afgekort: HOL 1); PROF. DR. E. BLANCQUAERT, MEVR. C. TAVERNIER-VEREECKEN EN HUN STUDENTEN, *Apocope van slot-n na doffe e in het Nederlandsch*, Feestbundel H.J. Van de Wijer, Leuven, 1944, dl. II, 7-24 (afgekort: BLANCQUAERT-VEREECKEN); Dr. A.R. HOL, *De n na de toonloze vocaal in werkwoordsvormen*, H.C.T.D. XXI (1947), 237-288 (afgekort: HOL 2) en *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland*, afl. 5, nr. 3.

2 W. PÉE, *Dialect-Atlas van West-Vlaanderen en Frans-Vlaanderen*, Antwerpen 1946.

3 Zie: V.F. VANACKER en G. DE SCHUTTER, *Zuidnederlandse dialecten op de band*, Taal en Tongval XIX (1967), 35-51 en J. TAEDEMAN, *Zuidnederlandse dialecten op de band II*, Gentse Bijdragen 1970, 185-194, eerder verschenen in Taal en Tongval XXII (1970).

wijst uit dat de *n*-apokope zeer regelmatig bij werkwoordsvormen maar nooit bij de *genus*-¹ en meervouds-*n* voorkomt in de volgende gemeenten: Loberge (b 10), Kapellebroek (b 12), Drinkham (b 12a), Eringem (N 48), Millam (b 14), Merkegem (b 14a), Bollezele (b 15), Wulverdinge (b 17), Volkerinkhove (b 18), Rubroek (N 54), Lederzele (b 19), Broksele (b 20), Buischeure (b 20a), Nieuwerleet (b 21a) en Clair-Marais (b 22). De *n* na toonloze *e* valt hier in de regel weg bij alle werkwoordsvormen die daarvoor in aanmerking kunnen komen. Ook buiten het genoemde gebied is dat vaak het geval, maar dan wordt meestal de voorafgaande schwa, vaak ook de daaraan voorafgaande spirantische konsenant genasaliseerd. De *n* wordt daar echter steeds gerealiseerd voor een volgende klinker. M.a.w. de *n* is er fonologisch steeds aanwezig. Binnen het geciteerde gebied daarentegen valt het op, dat de nasalisatie van de schwa wegblijft en dat de slot-*n* zelfs vóór een volgende vokaal vaak niet wordt gehoord. Bovendien wordt er de slot-*n* van bijwoorden, voorzetsels en substantieven als: *ope(n)*, *buite(n)*, *bachte(n)*, *binne(n)*, *kete(n)*, *leve(n)* niet altijd maar heel dikwijls geapokopeerd.

Toch is de frekwentie van het verschijnsel niet bij alle sprekers noch in alle plaatsen dezelfde. Het betreft geen ausnahmslose regel. De gemeenten waar men het het meeste hoort zijn de westelijkste. In Rubroek, Bollezele en Broksele bijv. hoort men de apokope slechts in ongeveer de helft van de ervoor in aanmerking komende gevallen. In meer noordelijke en oostelijke dorpen vangt men ook wel eens een *n*-loze vorm op, maar daar zijn dat vrij toevallige realisaties, evenzeer als de vormen met *n* in het uiterste westen.

Het is dus evident dat het *n*-apokopegebied een relictgebied is, dat nog steeds vanuit het oosten wordt aangevreten. Dat de *n*-apokope in Frans-Vlaanderen in de 18de eeuw nog aanmerkelijk ruimer verspreid was en o.m. ook typisch voor Sint-Winoksbergen (N 5), blijkt uit het *Snoeijmes der Vlaemsche Tale* van een onbekende Bergense auteur die, de dialektische fouten tegen het Nederlands van zijn streekgenoten op de korrel nemend, schrijft: 'De Bergenaers zeggen *julder*, *alzan*, *ete*, *slape*,...'². Volgens De Coussemaker³ behoorde in de 19de eeuw ook

1 P.C. PAARDEKOOPER, *Genus-(naamvals-)n's in taal en tekst*, Nieuwe Taalgids LXII (1969), 1-4, toont duidelijk aan dat de *genus*- en/of naamvals-*n* in heel Frans-Vlaanderen zonder distributionele beperkingen gerealiseerd wordt.

2 Dr. C.G.N. DE VOOYS, *Verzamelde Taalkundige Opstellen*, derde bundel, Wolters, Groningen - Batavia, 1947, 341-350.

3 E. DE COUSSEMAKER, *Quelques recherches sur le Dialecte flamand de France*, Annales du Comité flamand de France, tome IV (1858-1859), 79-131; p. 88: 'A Rubrouck, à Zermezele et dans quelques autres villages du canton de Cassel. on supprime les *n* à la fin des mots. Exemple: *eete* pour *eeten*; *drinke* pour *drinken*, etc., etc.'

Zermezele (N 93) nog tot het *n*-apokoperingsgebied. Volgens de huidige gegevens echter valt het erbuiten.

Die uiterste westelijke hoek van Frans-Vlaanderen kan dus wel een relictgebied zijn van een vroeger veel groter Westvlaams apokoperingsgebied. A. Van Loey¹ onderzocht daarop 13de- en 14de-eeuwse oorkonden en konstateerde: 'Gevalen van apocope der *n* komen dus vooral in oorkonden uit West-Vlaanderen voor, minder in Oost-Vlaanderen, in Brabant zeer weinig' en 'Bij de werkwoordelijke vormen tellen we 16 gevallen van apocope in Vlaanderen, en 8 in Brabant' (p. 43). Van Loey merkt verder op 'dat de pluralisvorming op *-n* reeds in de 13de eeuw in West-Vlaanderen begint en zich hoe langer hoe meer aldaar verbreidt'. Waaruit Van Loey konkludeert dat de 13de- en 14de-eeuwse *n*-loze grafieën niet op een fonetisch wegblijven van de *n* duiden, want: 'Men zou dan in Vlaanderen de *n* bij de meervoudsvorming (*-e* > *-en*) niet gaan gebruiken als de articulatie ervan zwakker werd en hij daardoor op het punt zou gestaan hebben te verdwijnen' (p. 44).

Dat zo'n konklusie voorbarig kan zijn bewijzen de dialectgegevens van het besproken gebiedje: de genus-*n* en de meervouds-*n* worden er niet gedeleteerd, de *-n* in werkwoordsvormen en andere woorden wel. Of dit meteen ook nog de toestand uit de middeleeuwen zou reflektieren, kan een zeer vermetele vraag lijken. En toch moet die veronderstelling niet zo vermetel zijn, als men bedenkt dat daar zowel wat betreft de morfologie als de woordenschat als het ware gemummificeerd Middelnederlands op te diepen valt. Ik denk bijv. aan het preteritumsuffix *-ede* bij zwakke werkwoorden of aan het woord *moude* (losse, fijne aarde) dat ik te Rubroek (N 54) en Bollezele (b 15) met de uitspraak *mudə* optekende².

Beschouwen we nu het hier besproken en gelokaliseerd verschijnsel in het geheel van de Nederlandse dialecten, dan is het bij gebrek aan voldoende historisch en synchroon onderzoek moeilijk om er verstrekkende konklusies uit te trekken. Het valt ten eerste toch op, dat de *n*-apocope er geen fonologische realisatieregels is, maar door een dieper liggende grammatikale regel wordt gegenereerd, blijkens de oppositie:

- 1 Dr. A. VAN LOEY, *Over de apocope der n in het Middelnederlands (Vlaams en Brabants)*, H.C.T.D. XXII (1948), 40-48.
- 2 Zie WNT IX, 1180: 'de vorm *molde*, dien GEZELLE gebruikt is niet uit de gesproken taal afkomstig'.

realisatie van genus- en meervouds-*n* tegenover *n*-loosheid bij werkwoordsvormen. Anderzijds is die *n*-apokope bij werkwoorden niet door historisch te rekonstrueren morfo-semanticke kriteria bepaald zoals bijv. wel in het Fries, West-Fries en Zeeuws¹. Dat sluit niet uit dat vroeger ook in Frans-Vlaanderen t.a.v. de *n*-apokope zo'n onderscheid zou hebben kunnen bestaan tussen bijv. participium preteritum, infinitief en gerundium, dat door analogiewerking is uitgeveegd; dezelfde analogie die de *n*-apokope kan uitbreiden tot andere woordsoorten dan werkwoorden. Die overweging, gekoppeld aan het uiterst konservatieve karakter van het Nederlands in het besproken perifere gebiedje, zou de veronderstelling kunnen steunen dat we hier te doen hebben met een zeer oud verschijnsel. De *n*-apokope, althans bij (bepaalde) werkwoordsvormen kan zodoende in Vlaanderen een middeleeuwse trend geweest zijn, die allicht als 'ingueoons' verschijnsel samenging met het Fries, West-Fries, Hollands en Zeeuws, maar die later voor een goed deel weer ongedaan gemaakt is, terwijl de *n*-apokope in Brabant veel jonger zou zijn². De '(h)ennebijters' van Frans-Vlaanderen zijn dan de laatste getuigen van die trend, die zich ter plaatse heeft veralgemeend en gehandhaafd.

H. RYCKEBOER.

- 1 Zie HOL 1, p. 171-172 en Dr. JO DAAN, *Onze Friese Familie*, West-Frieslands Oud en Nieuw, 23 (1956), 106-110.
- 2 VAN LOEY, o.c., p. 47: 'Naar mijn vermoeden is die *n*-apocope hier [= Brabant] vrij jong'.

Het Nederlands van de Franse Westhoek, situatie en situering*

Het Vlaamse dialect dat in het arrondissement Duinkerke van het Franse Département du Nord nog wordt gesproken, behoort, zowel historisch als synchroon beschouwd, tot de Nederlandse dialecten. Trouwens, wat daar geografisch nog overblijft van Nederlandstalig gebied is de ingeschrompelde rest van wat ooit in de Middeleeuwen een veel ruimer gebied is geweest waar het Nederlands of een Nederlands dialect voertaal of volkstaal was. Om dat in te zien volstaat het om even te kijken naar de kaarten van Dr. M. Gysseling bij de studies die hij gewijd heeft aan het verloop van de Germaans-Romaanse taalgrens tijdens de Middeleeuwen in het Noorden van Frankrijk¹.

Daarop is ook de taalgrens getekend zoals die in 1938 door W. Pée is vastgelegd, taalgrens die tien jaar geleden tijdens de bandopnamen gemaakt door W. Pée en V.F. Vanacker bleek nog niet te zijn verschoven². Het is de taalsituatie binnen dat gebied die ons nu bezighoudt, evenzeer als het daar gesproken Vlaamse dialect zelf, zijn verhouding tot het aangrenzende Westvlaams en zijn positie in het geheel van de Nederlandse dialecten en zijn belang voor de Nederlandse dialectologie. In deze kort toegemeten tijd zullen we dat komplekse gegeven uiteraard maar zeer fragmentarisch kunnen benaderen.

Na de lektuur van W. PÉE's inleiding tot zijn *Dialect-Atlas van Fransch- en West-Vlaanderen*³ en vooral van zijn studie *Anderhalve*

* Deze tekst is de licht omgewerkte en enigszins aangevulde versie van een lezing gehouden op het 34ste Nederlandse Filologencongres te Amsterdam op 15 april 1976.

1 M. GYSSELING, *De verfransing in Noord-Frankrijk*, Naamkunde 4 (1972), 53-70.
DEZ., *Ontstaan en verschuiving van de taalgrens in Noord-Frankrijk*, De Franse Nederlanden, Les Pays-Bas français - Jaarboek, Annuaire 1976, 70-85 (de Franse versie ook in Bulletin du Comité flamand de France, 19 (1974).

DEZ., *De bestendige achteruitgang van het Nederlands in Noord-Frankrijk*, De Syllabus, Maandblad voor wetenschap en kunsten, Orgaan van de bond van Nederlandse volksuniversiteiten, 11 (1971) 2, 23-25.

2 V.F. VANACKER en G. DE SCHUTTER, *Zuidnederlandse dialecten op de band*, Taal en Tongval 19 (1967), 35-51.

3 W. PÉE, *Dialect-Atlas van West-Vlaanderen en Fransch-Vlaanderen*, Antwerpen, 1946 (RND 6).

*Eeuw Taalgrensverschuiving en Taaltoestand in Frans-Vlaanderen*¹ en van zijn latere artikelen² waarin hij op deze materie is teruggekomen, kan niemand nog betwijfelen dat het Vlaams in de laatste eeuw fel is achteruitgegaan, zodanig dat het in een bedreigde minderheidspositie is geraakt. Om zich daarvan te overtuigen, volstaat het om twee kaartjes met elkaar te vergelijken die de resultaten van twee enquêtes naar het taalgebruik uittekenen. Het eerste geeft de situatie in 1856 weer, naar een enquête van De Coussemaker, waarover men kan lezen in Pée's *Anderhalve Eeuw*. Het tweede illustreert de situatie in 1971 en is getekend door A. Vanneste³. De gegevens van beiden berusten op een schriftelijke enquête bij de plaatselijke ambtenaren (burgemeesters, gemeentesekretarissen, pastoors) en zijn zeker niet voor honderd procent betrouwbaar. De algemene en snelle achteruitgang van het Vlaams, zowel geografisch als numeriek, is echter overduidelijk.

Al is er in de laatste vijftig jaar nauwelijks een verschuiving van de taalgrens op te merken, de uitholling binnen in het Vlaamse gebied is des te sterker. Vannestes klassifikatie van gemeenten in overwegend Vlaams of overwegend Frans zegt weinig over de kompleksiteit van de sociale rol van elke taal. We missen daarbij elke informatie over rang, status en funktie van de sprekers van de ene of andere taal en we zijn evenmin ingelicht over de verspreiding van het taalgebruik over de diverse leeftijdsgroepen of beroepen, noch over de attitude tegenover Vlaams of Frans. Dat vergt een diepgaand taalsociologisch onderzoek en dat is nog niet gedaan. Voor zo'n onderzoek heb ik een pleidooi gehouden in het eerste jaarboek van de Franse Nederlanden en daar ook meegedeeld wat daarvan reeds voorhanden is⁴. Twee Westvlaamse studenten, Anne Lauwers en Piet Van De Kerkhove wijdden hun licentieverhandeling aan een taalsociologisch onderzoek in respektievelijk

1 W. PÉE, *Anderhalve eeuw Taalgrensverschuiving en Taaltoestand in Frans-Vlaanderen*, Bijdragen en Mededelingen van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, XVII, 1957.

2 W. PÉE, *La régression du Flamand en Flandre française*, Mélanges Fourquet, 1969, 273-285.

DEZ., *De taaltoestand in Frans-Vlaanderen*, in: Taaltoestanden in België, mede in Europees verband. Verslagboek van het Colloquium van zaterdag 24 november 1973, ingericht door de studiegroep Mens en Ruimte, Brussel, 1975, 43-66.

3 A. VANNESTE, *Taaltoestand in Frans-Vlaanderen*, *Ons Erfdeel*, 15 (1973) 3, 57-59 en 4, 29-62. De betreffende kaart nr. 3, p. 68 of nr. 4, p. 40.

4 H. RYCKEBOER, *De behoefte aan een taalsociologisch onderzoek in Frans-Vlaanderen*, *De Franse Nederlanden*, Les Pays-Bas français, Jaarboek, Annuaire, 1976, 156-168.

Merris (N 159) en Pradeels (N 157), en een groep scholieren van Belle (Bailleul) onderzochten het taalgebruik in Oud-Berkijn (N 160) en omgeving¹. Hun globale bevindingen zijn enigszins afgerond de volgende: Ongeveer 60% van de bevolking is eentalig Frans. Van de resterende 40% zijn in Merris slechts 11% echt tweetalig, de overigen (29%) beheersen het Vlaams alleen passief. In Pradeels en Oud-Berkijn en omgeving liggen de verhoudingen ietwat anders: van de 40% is ongeveer 30% tweetalig en heeft ongeveer 10% alleen een passieve kennis van het Vlaams.

Is 60% franstaligen op zichzelf al een teken aan de wand, men gaat pas zien hoe benard de positie van het Vlaams geworden is, als men ook het taalgebruik in de verschillende leeftijdsgroepen gaat bekijken. Dan blijkt dat men veralgemeend en schematiserend kan stellen dat bij de jongste leeftijdsgroep, jonger dan 20 jaar, het Vlaams spreken volledig verdwenen is; ongeveer 7% heeft nog een passieve kennis van het Vlaams. In de leeftijdsgroep van 20 tot 40 jaar schommelt het aantal tweetaligen tussen 3 en 9% en bedraagt het aantal dat nog een passieve kennis van het Vlaams heeft ongeveer 20%. In de leeftijdsgroep tussen 40 en 60 schommelt het aantal tweetaligen tussen 8 en 25% en het aantal met een passieve kennis van het Vlaams rond 43%. In de oudste leeftijdskategorie ten slotte, 60 jaar en ouder, bedraagt het aantal echte tweetaligen nog 76% in Pradeels en 43% in Merris. Daarbij dient men er rekening mee te houden, dat Merris door de taalgrens in twee wordt gesneden.

Als we nu de percentages van de eentalig franssprekenden in de vier leeftijdskategorieën even bekijken, nl. van 0 tot 20: $\pm 90\%$; van 20 tot 40: $\pm 70\%$; van 40 tot 60: schommelend tussen 30 en 50%; en van 60 en ouder: schommelend tussen 6 en 20%, dan is het overduidelijk dat er zich een taalomschakeling aan het voltrekken is over de nu levende generaties, en dat die omschakeling reeds verder dan halverwege staat. De eerste schakel in de reeks immers, die van de eentalig Vlaamse, is er niet meer te vinden. Uit de percentages is ook duidelijk af te leiden dat Vlaams spreken als gewoonte alleen nog bij de ouderen te vinden

1 ANNE LAUWERS, *Étude socio-culturelle de Westhoek français. L'étoilement du dialecte flamand*, onuitgegeven licentieverhandeling van het Hoger Rijksinstituut voor Vertalers en Tolken, Brussel, 1970 en PIET VANDEKERCKHOVE, *Le comportement langagier et le français parlé dans un village de la Flandre française, Pradelles*, onuitgegeven licentieverhandeling van de Vrije Universiteit Brussel, 1975.
J.P., *Le Flamand: une langue qui survit*, in Croix Dimanche du Nord van 31 mei 1975.

is. Men heeft nagegaan in de Canadese provincie Quebec dat het voortbestaan van de oorspronkelijke volkstaal, in casu daar het Frans, hoofdzakelijk afhankelijk is van het al of niet blijven spreken van die taal in de huiselijke kring. De taal van de huiselijke kring blijft de moedertaal. Welnu in de meeste van de Frans-Vlaamse gezinnen is men vanaf de eeuwwisseling en zeker vanaf de Eerste Wereldoorlog Frans beginnen spreken met de kinderen met het oog op het onderwijs. Dat onderwijs was reeds sedert de tweede helft van de negentiende eeuw uitsluitend franstalig en werd, net zoals elders, vanaf de twintigste eeuw voor het welslagen in het maatschappelijk leven ook onontbeerlijk. Het laatste bastion van nederlandstalig onderwijs was de Vlaamse katechismusles. Maar ook die werd door strenge sanktionering bij de wet van 1902 onmogelijk. De noodzaak voor iedereen om behoorlijk Frans te kennen drong zich op. De ouders spraken Frans - uiteraard vaak zeer slecht Frans - met hun kinderen om ze op school niet te veel achterstand te bezorgen. Of men daarnaast al dan niet ook Vlaams leerde thuis of in de werkkring, was en is nu nog afhankelijk van zeer variabele familiale omstandigheden. Waar fransonkundige grootouders of oudere werklieden mee hun stempel op het dagelijks leven drukten, bleef de voertaal meestal Vlaams en konden of kunnen de jongeren nu nog een behoorlijke of soms alleen maar een passieve kennis van het Vlaams opdoen.

Als men nu ziet hoever de taalomschakeling reeds gevorderd is, blijkt het volkomen illusoir om die situatie nog ten gunste van het Vlaams of het Nederlands te doen keren. Het enige wat men vanuit een Nederlands cultureel standpunt zou mogen hopen is een handhaving van het status quo door het organiseren van voldoende onderwijs. Het is immers zo, dat er de laatste jaren ook bij de jeugd een vernieuwde belangstelling leeft voor alles wat puur Vlaamse traditie is, en dus ook voor de taal. De Frans-Vlamingen weten best dat hun taal slechts een dialect is en ze beseffen dat een taal die niet geschreven of gelezen wordt het nooit kan halen tegen de Franse kultuurtaal, die heel het openbare leven domineert.

Maar dan rijst de vraag: Wat zal men onderwijzen? Nederlands? Honderdtwintig jaar geleden had het nog gekund. Er was toen in Frans-Vlaanderen nog niet een grotere kloof tussen de schrijftraditie daar en elders in het Nederlandse taalgebied, bijv. in Vlaams-België. Maar thans is het Nederlands voor de Frans-Vlamingen een volslagen vreemde taal geworden, even vreemd als bijv. het Duits. Met het moderne Nederlands van vandaag kunnen ze nauwelijks nog de brug slaan naar hun eigen Vlaams verleden; daarvoor is hun dialect te zeer van de kultuurtaal

geïsoleerd geraakt. Enkele geïnteresseerde intellectuelen zullen daartoe zeker in staat zijn, maar voor de grote meerderheid der Vlaamssprekenden, die in de plaatselijke kontekst in de regel kultureel achter gebleven zijn, is die keuze bij voorbaat uitgesloten. Daarvoor is de Vlaamse mentaliteit en belangstelling al te lokaal of regionaal gekonditioneerd.

Zou men dan de lokale volkstaal onderwijzen?¹ Ook zo'n optie lijkt in een moderne samenleving bij voorbaat tot mislukking gedoemd. Anderzijds is die volkstaal de enige reële basis van waaruit men kan vertrekken. Daarom geloof ik dat het onderwijs van het Nederlands, dat sedert de wet van 1971 officieel een kans gekregen heeft, en inderdaad ook een groeiende belangstelling kent in het middelbaar en naschools onderwijs in Frans-Vlaanderen, compromissen zal moeten sluiten. Daarmee bedoel ik dat men andere methodes zal moeten aanwenden dan bij het onderwijs aan vreemdtaligen zondermeer. De actieve of passieve kennis van de volkstaal, waarvan toch de hele basiswoordenschat Nederlands is, moet als uitgangspunt gekozen worden. Die kennis moet benut en geactiveerd worden ten behoeve van het aanleren van het Nederlands, en dat hele leerproces moet zeker in het beginstadium ook als een herkenningsproces van de eigen volkstaal aangewend worden. Voor het echter zo ver is, zou een grondig taalsociologisch onderzoek het organiseren en uitbouwen van dat onderwijs in het Nederlands moeten leiden en tegelijkertijd zouden de onderwijsexperimenten die vandaag de dag reeds plaatsvinden, op hun nuttig effect kritisch moeten geëvalueerd worden.

Met deze overwegingen zijn we even afgedwaald van ons onderwerp, met name de sociale plaats van het Vlaams in Frans-Vlaanderen en de kwaliteit van dat Vlaams ten gevolge van die specifieke contactsituatie. Overal waar twee talen naast elkaar leven is er taalinterferentie. Het zal wel niemand verwonderen dat de beïnvloeding meer van het Frans naar het Vlaams gaat dan omgekeerd, als men rekening houdt met de zoveel lagere sociale status en geringere gebruiksfrequentie van het Vlaams. Uit W. Pée's dialektatlas kan men reeds opmaken dat er in de woordenschat heel wat Frans is binnen geslopen. Voor twee jaar hebben bovendien twee Leidse studenten die taalinterferentie onderzocht voor Ekelsbeke (N 52)². Zij constateren een aanzienlijke beïnvloeding van

1 Daarvoor pleit bijv. de jonge politicus J.P. SEPIETER uit Steenvoorde, *Parler flamand: C'est décoloniser l'homme-matricule et retrouver l'homme concret*, KfV-mededelingen 4 (1976) 3, 27-31.

2 HANS VAN GAGELDONK en HENK NIJHUIS, *Interférences lexicales et syntaxiques entre le flamand et le français dans le Westhoek*, onuitgegeven doktoraalskriptie Leiden, 1974.

de woordenschat, het onderdeel van het taalsysteem dat het minst vast is en zodoende het meest voor beïnvloeding geschikt. De grootste ontlenningsfrequentie vertonen de substantieven. Die benoemen dan meestal zaken of begrippen die verband houden met het moderne leven of uit die maatschappelijke domeinen komen die men uitsluitend in het Frans heeft leren kennen. Adjektieven, werkwoorden en andere woordsoorten worden niet zo vaak ontleend, en de ontlening heeft meestal een vast karakter. Daarbij is de graad van besmetting door het Frans zeer variabel van de ene spreker tot de andere en met name afhankelijk van de frequentie van het Vlaams spreken van elke individuele spreker. Jongeren, die in de regel minder vaak Vlaams spreken, beheersen dat Vlaams dan ook minder en hun taal is met veel meer Franse woorden doorspekt. Zo heb ik in de bandopname van Hardifort (N 94), die een konversatie van vijftientig minuten is tussen twee boeren en een gewezen boerenknecht, respectievelijk geboren in 1902, 1918 en 1920 slechts 40 Franse leenwoorden geteld. 23 daarvan zijn ook in het Belgisch Westvlaams gebruikelijk. De spreker van Lederzele (b 19) daarentegen, geboren in 1931, die nochtans beweert bijna altijd Vlaams te spreken, gebruikt in dezelfde tijd 54 Franse barbarismen. Daarvan zijn slechts 16 ook in het Belgisch Westvlaams gebruikelijk.

Uit welke domeinen er het meest ontleend wordt, zal men best kunnen begrijpen als men konversaties of monologen beluistert en nagaat waar en wanneer men automatisch van de ene taal op de andere overschakelt. Aan de hand van een kort fragment uit Noordpene (N 95) kan dat even geïllustreerd worden. Een boer vertelt over de erfdienstbaarheid van de uitweg van zijn veld over het eigendom van een ander. Dat is een juridisch begrip, dus Frans: een *servitude*. Er is verder sprake van een apoteker; het Vlaamse woord is de spreker onbekend. Hij aarzelt even en zegt dan: *pharmacien*. 'Buitentje' of 'buitenverblijf' is een modern begrip en dus alleen bekend in het Frans: *maison de campagne*. Verder verhaalt hij zijn gesprekken met diverse personen: 1° een klein boertje: het gesprek is in het Vlaams; 2° de apoteker: in het Frans; 3° de deurwaarder (die hij alleen kent als 'huissier' y'si:ər): in het Frans; 4° de advokaat: in het Frans. Maar al die citaten worden in het Vlaams aaneengeregen met: hij zegt, zegt hij. Ten slotte citeert hij de krant en ook dat is weer in het Frans. In het overschakelen van de ene taal op de andere in deze monoloog zien we de projectie van de rolverhoudingen die zich op sociaal vlak manifesteren en die determinerend zijn voor het spreken van de ene of andere taal. Dit voorbeeld is niet meer dan een aanduiding van het grote veld dat voor taalsocio-

logisch en sociolinguistisch onderzoek in Frans-Vlaanderen nog braak ligt.

Enne 'k ga je nog entwat vertellen. Overtijd, a(ls) 't er een weg (g)ekend was, *een servitude* - 't is entwaar een weg die (g)ekend was, en je moeste passeren op een andermans grond om te gaan op joun land, en 't was...je moeste..., eh bèh overtijd, dat was een *servitude*, enne...je dat...je en kunde dat niet wegdoen, enee / = nietwaar/, dat was een...Maar nu, dat en existeert niet meer. 'k (H)adden ik also een brokke land gunter / = ginder/ die k(w)am van mijn ouders, enne, 't was in de mareien / = de moerassen rond Clairmarais/, en 't was daar *servitude*, euh, 'k moeste passeren op een andermans grond. En die man, 't was een klein boertje, en (h)ij (h)e(b)t dat al verkocht (t)egen een...tegen een ding...(t)egen een, een *pharmacien* om *maison de campagne*. En daarmee a(ls)t (h)ij daar (g)ekommen (h)e(b)t, (h)ij (h)e(b)t dat...(h)ij (h)e(b)t niet (g)eklapt van die, van dien weg, je weet. 't Maakt, euh, den anderen (h)e(b)t rechtuit / = onmiddellijk/ bomen (g)eplonten / = geplant / in de weg. 't Maakt, 'k (h)e(bb)en ik een keer...*Enfin*, j' (h)e(b)t menschen die dat (g)ezien (h)e(bb)en. Z' (h)e(bb)en rechtuit komen zeggen: 'Je moe(t) gaan kijken, ze zijn bezig met je weg op(h)ouden, ze...' (lacht). Ik gaan om te kijken, en 'k zeggen dat. 'Bèh, 'k zeggen, Wien / = wat / doe je gij daar?' En de man zegt: 'Bèh, bèh 't en (h)e(b)t (h)ier nooit geen weg (g)eweest', zegt 'n. 'Eh, èh', 'k zeggen, 'Je zijt je nog een schikkigen / = een behoorlijke /!' 'Ah neen 't', zegt 'n. 'Bèh', 'k zeggen: 'A(ls) 't er nooit geen weg (g)eweest en (h)e(b)t', 'k zeggen, "k gaan ik, euh, 'k gaan ik julder, euh, julder *vente* doen breken daar'. 'k Zeggen: 'A(ls) je gij dat niet verkocht en (h)e(b)t met een weg daar', 'k zeggen "k gaan ik dat doen breken'. 't Maakt, 'k (h)e(bb)en ik...- 'Ah ja, ja, a(ls) je wil, wil, wil'. - 'Maakt, 'k (h)e(bb)en eersten euh, euh...den ding..., de *pharmacien* gaan vinden daar. En 'k zeggen: '*Monsieur, moi j'ai acheté..., moi, moi j'ai un passage...j'ai droit de passage ici*'. 'Ah non, zegt 'n, *moi j'ai acheté ce terrain et...il n'y a pas, il n'y a pas eu de, euh de, de, de...; on ne m'a pas parlé de passage*'. 'Bèh, 'k zeggen, *moi je vais, moi je...moi je vais faire casser la vente, parce que moi j'ai droit de passage*'. En *d'ailleurs*, (h)ij zei, zegt 'n: '*Si il y a passage, moi...la vente est annulée*'. zegt 'n. - Ja - Ja 'n. 't Maakt, 'k (h)e(bb)en (g)eweest bij een...bij een (h)uussier / = deurwaarder / eerst, '*Enfin*, zegt 'n, *eh...les lois changent tellement*'. - Ja - '*Il faudrait aller près d'un avocat*'. 't Maakt, 'k gaan nog bij een advokaat. En daarmee, (h)ij zegt, ja; 'Bèh, zegt 'n, *écoutez hein*', zegt 'n. '*Il faut pas procéder, vous allez, vous allez av..., vous allez peut-être gagner*, zegt 'n, *mais vous allez dépenser beaucoup de sous*'. - Ja - *Et c'est pas certain que vous aller gagner* - Ja - En 'k (h)e(bbe)n tonsen / = toen / (g)ezien, dezelfde, dezelfde maand, 't (h)e(b)t (g)eweest op de gazette *que le, le droit, le, le droit de pré..., le droit de machin, ça n'existe plus*'. - Ja ja - Neen 't, 't meugt dertig, veertig, vichtig jaar zijn; *du moment* da(t) je d'rop kunt al een andere zijde...- Ja ja - 'Maakt, 'k zeggen, mijn geluk da(t) 'k niet (ge)eprocèdeerd he(bbe)n, 'k gingen (h)et al (h)e(bbe)n aan mijn zet / = zitvlak /.

Over de beïnvloeding van de syntaxis wil ik niet lang uitweiden en alleen verwijzen naar de artikelen van V.F. Vanacker over het al dan niet voorkomen van inversie na vooropgeplaatste bijwoordelijke bepa-

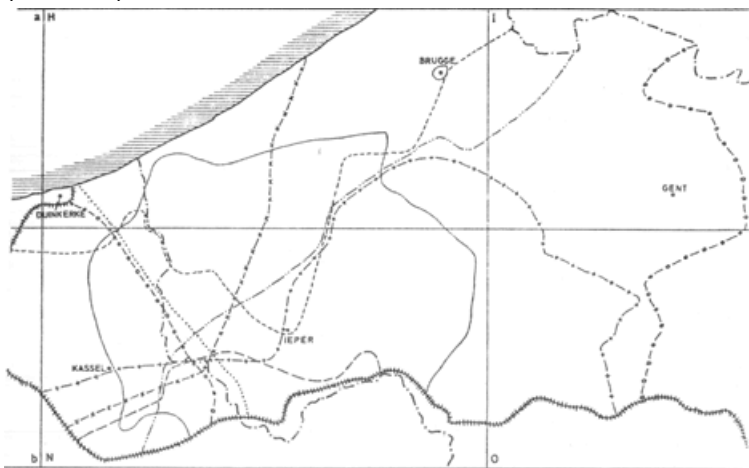
ling of bijwoordelijke bijzin¹. Frans-Vlaanderen kent hier in de regel geen inversie net als in het Frans of in het Engels. Maar die constructie is in Westvlaamse grensgemeenten ook zeer frekwent. V.F. Vanacker onderzocht ook de plaats van voorzetselgroepen als bijwoordelijke bepaling bij werkwoorden van beweging². De voorplaatsing die in het Nederlands regel is, komt in Frans-Vlaanderen slechts weinig voor; de naplaatsing is in Westvlaamse grensgemeenten evenmin algemeen. Daaruit konkludeert hij dat die afwijkingen niet uitsluitend aan de typisch Frans-Vlaamse taalkontaktsituatie te wijten zijn, doch dat de invloed van het Frans in Frans-Vlaanderen hoogstens kan hebben versterkt wat reeds als typisch westelijk Westvlaams aanwezig was. Bovendien vertonen die constructies niet toevallig een gelijkenis met het Engels. Daarnaast kan men in Frans-Vlaanderen syntaktische constructies horen die typisch Nederlands of zelfs Noordnederlands zijn. Bijv. het vooropplaatsen van het eerste element van een scheidbaar samengesteld werkwoord bij een constructie met meer werkwoorden. Een illustratief voorbeeld levert zin 52 uit Pée's dialektatlas: 'Die vrouw heeft heur haar laten afsnijden'. In 42 plaatsen in Frans-Vlaanderen levert dat het simplex 'snijden' op. In de overige 25 plaatsen noteren we 21 splitsingen: af doen snijden, nl. in b 10, 14, 15, 19, 20a, N 3, 9, 48, 51, 52, 54, 55, 95, 97, 101, 105, 107, 108, 110, 111, 149. Slechts vier plaatsen zeggen: doen afsnijden, nl. H 76, N 6, 12, 56.

Daarmee wil ik meteen overstappen naar het tweede deel van mijn lezing nl. de eigenaardigheden van het Vlaamse dialect in Frankrijk, afgezien van zijn precaire situatie alleen maar beschouwd als taalsysteem van de competente native speaker. Immers dat Vlaams mag dan nog al zo erg door het Frans verbasterd zijn, men hoort er heel wat typisch Nederlandse ook wel archaisch Nederlandse woorden die in Belgisch Vlaanderen alleen een bastaardwoord als tegenhanger kennen. Ik denk bijv. aan 'zin' voor het Belgische 'goeste' of 'goesting', aan 'touw' voor het Belgische 'koord' of aan het archaische 'bezien' voor het modern Nederlandse 'proberen' of 'testen'. Dat ligt uiteraard aan de perifere ligging van Frans-Vlaanderen t.o.v. de rest van het Nederlandse taalgebied. Perifere gebieden zijn in de regel conservatief. Daar komt voor Frans-Vlaanderen nog bij dat het al 300 jaar staatkundig van

- 1 V.F. VANACKER, *Syntaktische Daten aus Französisch-Flämischen Tonbandaufnahmen*, Verhandlungen des 2. Internationalen Dialektologenkongresses II, Wiesbaden, 1967, 844-855.
- 2 V.F. VANACKER, *Een onnederlandse constructie in zuidwestelijke dialecten*, Album Willem Pée, Tongeren, 1973, 367-377.

de rest van de Nederlanden gescheiden is. Daardoor is het a priori verstooken van invloed uit het ABN en wat Zuid-Nederland betreft ook van de Brabantse expansie.

Dat het Frans-Vlaams niettegenstaande die isolatie nog steeds een sterke eenheid en verwantschap vertoont met het Westvlaams en vooral met het westelijke Westvlaams moge blijken uit een kaartje dat een aantal isoglossen vertoont voor weliswaar zeer disparate fenomenen uit klankleer, morfologie of woordenschat. Het feit dat deze isoglossen op willekeurige plaatsen de rijksgrens kruisen, bewijst de historische en organische eenheid met de rest van het aangrenzende Westvlaams. (Kaart 1.)

Kaart 1.

1. ————— Ndl. korte *a* voor *l* in 'stal'; centraal : *o, v*, perifeer : *a*.
2. - - - - - Ndl. *ε* voor *l* + Kons. in 'geld', 'helpen', 'melk'; ten zuiden : *a + l* + Kons.
3. Wgm. *ē + r* + dentaal in 'staart'; ten noorden *æ*; ten zuiden *ɛ*.
4. - Ndl. 'gras'; ten noord-westen *g, as*, ten zuid-oosten *g, es*.
5. - + - + Ndl. 'dienstmeid': ten noorden *meisen, mesen*, ten zuiden *maarte*.
6. - x - x Stamtijden 'zaaien': ten westen *zoē, ezaaien*, ten oosten *zaaide, (g)ezaaide*.
7. Synkope intervok. *d* in 'snijden': ten westen *sniden*, ten oosten *snien*.
8. - o - o - Centraal : verste verspreiding van *lucht* voor 'licht' (klaarte).

Bovendien heeft het Frans-Vlaams veel gemeenschappelijks met het Vlaams van de Belgische Westhoek. Eén kaart onder de vele om dat te illustreren is bijv. die van de benamingen van de doodkist, waarop voor het betreffende gebied 'schrijne' figureert¹. Die kaart is van 1955 en getekend met materiaal verzameld tussen 1940 en 1955. Het is duidelijk dat 'kist' reeds zijn plaats veroverd heeft naast 'schrijne' in de Belgische Westhoek. Mocht men de materiaalverzameling vandaag herhalen, dan zou 'schrijne' er reeds heel wat terrein aan 'kist' hebben moeten prijsgeven. Het is er immers een verouderd woord geworden. De eenheid in taal tussen de Belgische en Franse Westhoek is sterk gaan afbrokkelen door vernieuwingen aan Belgische zijde en stagnatie aan de Franse zijde, naar mijn gevoel vooral na de Eerste Wereldoorlog. Een aantal voorbeelden daarvan zijn nog:

Frans-Vlaams	tegenover	Westvlaams
durren		durven ²
zoe		ze ³
een lietje		een beetje
zijde		kant
wijd		breed (Kaart 2)
zole, zolen		ploeg, ploegen
bouwd		ale (gier)
elde		oude (leeftijd)
vroom		sterk, kloek
schamel		arm
sprinkel		sport ⁴
kindkerstenen		dopen

en er zijn er nog veel meer.

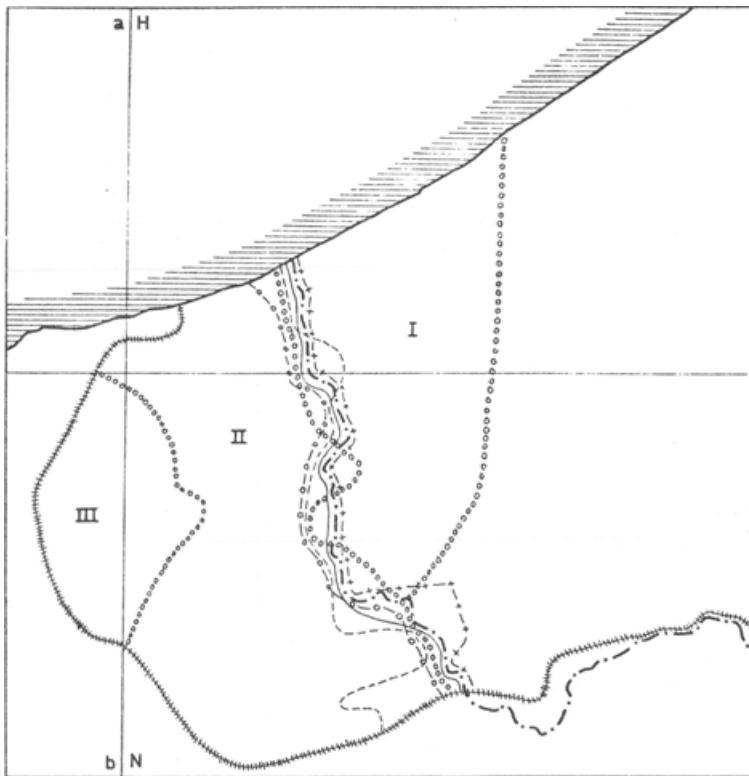
Dat verklaart hoe een aantal isoglossen vandaag de dag wel degelijk bijna volkomen met de rijksgrens samenvallen. Vernieuwingen vanuit het oosten zijn in de laatste eeuw niet meer of nog nauwelijks over de rijksgrens geraakt. Het zuiverste voorbeeld daarvan is de uitspraak van wgm. *sk* in de auslaut die in heel Frans-Vlaanderen op Boeschepe (N 111) na *f* of *fx*, luidt. (Kaart 2.)

1 Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland, afl. 7, nr. 4.

2 Zie de kaart bij: A. WEIJNEN, *Durven*, Driemaandelijks Bladen, 23 (1971) 3, 132-136.

3 H. RYCKEBOER, *Zoe, pers. vnw. 3de p. vrouwel. enk., een uitstervend relict*, Taal en Tongval, 24 (1972), 67-70.

4 Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland, afl. 3, nr. 8.

Kaart 2.

1. ————— Wgm. *sk* in auslaut : *f/s*.
2. - - - - - Pers. vnv. 2de pers. mv. als onderwerp : *julder/gijder*.
3. o o o o o o o Ndl. 'vinden' : I *vīŋ*; II *vī(n)en*, III *vīnə*.
4. - o - o - Stamtijden 'branden' : *bron*, *ebronnen/brandde*, (*g*)*ebrand*.
5. - + - + 'wijd'/'breed'.

Een tweede fenomeen dat hier gekarteerd is, is het oprollen van het gebied van de naamvalsloosheid van het persoonlijk voornaamwoord in het meervoud. Reeds eerder heeft P.C. Paardekooper gewezen op de Zeeuws-Frans-Vlaamse parallel in het gebruik van *ons* of *nuus* als onderwerp. Voor *nuus* of *nuus me* is dat Frans-Vlaams verschijnsel al inge-

krompen tot een paar relikteïlanden, zoals zijn kaartje aantoont¹. Voor *julder* (2de pers. mv.) loopt de isoglosse nagenoeg gelijk met de rijksgrens, met één overschrijding van *julder* in het noorden en wat indringen van *gijder* in het zuiden van Frans-Vlaanderen.

De isoglosse 'wijd' - 'breed' loopt nagenoeg gelijk met de rijksgrens, evenals die van de uitspraak van intervokalisches -nd- in vinden. De oude Westvlaamse stamvormen van *bernen*, nl. *born*, *gebornen* zijn met metatesis: *bron*, *ebronnen* alleen nog bewaard in Frans-Vlaanderen. De infinitief luidt *branden*. *Brandde* en *gebrand* komen in het RND-materiaal alleen voor in Bray-Dunes (H 81a) en Houtkerke (N 59).

Een aantal isoglossen die hun verloop nu in de nabijheid van de rijksgrens vertonen kunnen echter ook het resultaat zijn van lokale Frans-Vlaamse vernieuwing of expansie, heel vaak onder invloed van het Frans. Een typisch voorbeeld is de gelijkstelling van *te* of *in* en *naar* als voorzetsels van plaatsbepaling bij plaatsnamen tot *naar*, zoals in het Franse systeem met één betekenaar *à*². Ook de isoglosse tussen *uder*, *ujer* en *eldervoor* 'uier' is door Heeroma m.i. terecht verklaard door het weer opdringen van *uder* - *ujer* vanuit een reliktpositie tot aan de Belgische grens³. Ook het typisch Frans-Vlaamse *nikken* voor 'mikken' beschouw ik als zo een lokale innovatie⁴. Bij mijn bespreking van de preteritumsuffixen bij zwakke werkwoorden heb ik erop gewezen hoe het *ste*-suffix, dat aan de preterito-presentia is ontleend, waarschijnlijk vanuit de omgeving van Hazebroek (N 155) een ruim centraal gebied in Frans-Vlaanderen heeft kunnen veroveren en zelfs in Watou (N 63) tot even over de rijksgrens is gesprongen⁵.

Er zijn trouwens nog meer lokale vernieuwingen of eigenaardigheden. Daar is bijvoorbeeld het verschijnsel van het rhotacisme. Intervokalisches *d* wordt okkasioneel en in sommige woorden vrij vast een *r*. Dat kan aanleiding geven tot hyperkorrekte ontsporingen als *beddevoete* voor *berrevoete* (blootvoets). In West-Vlaanderen zijn heel wat korte *ie*-klanken uit oude lange *i* in bilabiale omgeving gerond tot *y*, bijv. *vuve*, *wuuf*,

1 P.C. PAARDEKOOPER, *Een Frans- Vlaams-Zeeuwse parallel: ons 'wij'*, *Taal en Tongval*, 21 (1969), 211-215.

2 J. DE ROOIJ, *Te en in bij plaatsnamen*, *Mededelingen van het Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde*, 1971, 6-10.

3 K. HEEROMA, *De Nederlandse benamingen van de uier*, *Handelingen van de Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, 10 (1936), 113-184.

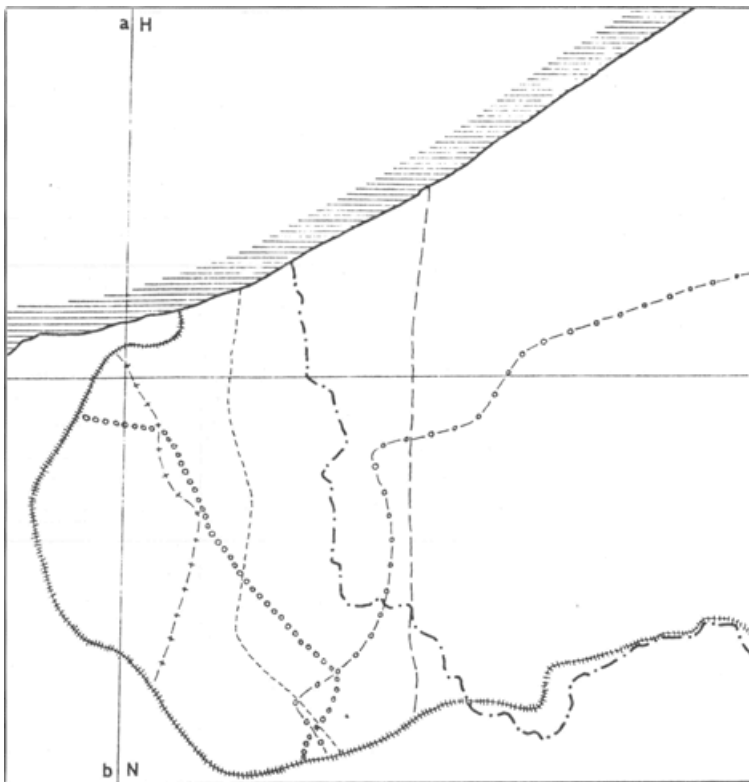
4 W. PÉE en L. DE MAN, *Mikken en zijn ekwivalenten in de Nederlandse Dialecten bezuiden de Moerdijk*, *Album Edgard Blancquaert*, Tongeren, 1958, 277-300.

5 H. RYCKEBOER, *Het preteritumsuffix bij zwakke werkwoorden in Frans-Vlaanderen*, *Album Willem Pée*, Tongeren, 1973, 293-300.

pupe, bluwen (vijf, wijf, pijp, blijven). Frans-Vlaanderen kent er nog een aantal meer zoals *rupen* voor 'rijpen', *zwuun* voor 'zwijn' en *gruppen* voor 'grijpen'. *Gruppen* is trouwens een zeer frekwent woord omdat het de plaats inneemt van 'nemen' of 'pakken'. De stamvormen zijn dan ook verschoven tot *graap* of *groop*, *egropen*, net zoals die van *bluwen*, *bloof*, *ebloven* naar analogie van bijv. *bugen*, *boog*, *ebogen*. In een strook ten zuiden van Hazebroek en in Hazebroek zelf worden korte en lange *u* sterk gemedialiseerd of soms volledig gepalataliseerd. En in Steenbeke (N 153), Den Park (een zuidelijk gehucht van Moerbeke N 154) en De Walle (N 160a) wordt lange *a* voor velaire konsonant gerond tot *oe*:

Het kenmerkendste van het Frans-Vlaams is echter zijn archaisch karakter. Zeer duidelijk blijkt dat reliktkarakter als men de diverse isoglossen bekijkt van de zogeheten 'spontane' palatalisatie van wgm. *ū*, die zoals J. Taeldeman heeft aangetoond niet zo spontaan is, maar wel historisch-structureel te verklaren¹. Hieruit blijkt dat het conservatieve Frans-Vlaams vaak nu nog gegevens kan verschaffen die een sleutelpositie innemen voor de verklaring van de klankevolutie van het Westvlaams of het westelijke Nederlands. (Kaart 3) Dat blijkt ook uit de isoglosse *af* - *of*. Volgens M. Gysseling lag de grens tussen *af* en *of* in de 14de eeuw dicht bij de kust en kwam *af* ook nog in Holland voor². We weten dat *of* reeds 17de-eeuws Amsterdams is. Bezieet men nu de kaart over de huidige verspreiding van de hand van A. Weijnen, dan ziet men hoe thans *of* overal de kust heeft bereikt³. In het westelijke Westvlaams is het blijven steken even over de rijksgrens, zodat het grootste deel van Frans-Vlaanderen *af* zegt (Kaart 4). Trouwens hoe westelijker men in Frans-Vlaanderen komt, hoe palataler de *a* wordt. Vooral voor velaire konsonant zijn zowel korte als lange *a* sterk palataal gerealiseerd in een groot deel van Frans-Vlaanderen (Kaart 4 - maken). Dat kan ook blijken uit de isoglosse *a* - *ɔ*: in 'kaarten' (Kaart 4). In het westelijke deel is lange *a* voor *r* plus konsonant niet gevelariseerd. Dat geldt niet alleen voor Romaanse leenwoorden als 'kaart' en 'maart', maar blijkens opnemingen voor het Woordenboek van de Vlaamse Dialekten ook voor Nederlandse woorden als 'baard', 'vaart', 'schaars' e.d.m., waarvan de

- 1 J. TAEDEMAN, *De ontwikkeling van ogm. ū in het westelijke en centrale Zuiden*, Handelingen van de Commissie voor Toponymie en Dialectologie, 45 (1971), 163-270.
- 2 M. GYSSELING, *Brocht, ambocht in de 13de eeuw*, Handelingen van het 32ste Nederlands Filologencongres (1972), Amsterdam, 1974, 114-115.
- 3 In: A.A. WEIJNEN, *Het Algemeen beschaafd Nederlands, historisch beschouwd*, Assen, 1974, p. 27.

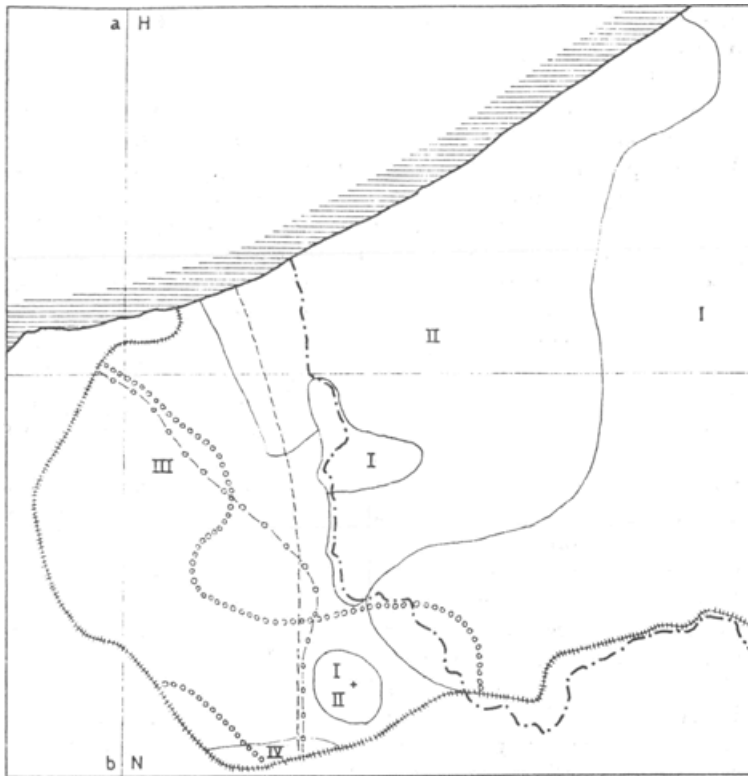

Kaart 3.

Wgm. ū in :

1. ——— op : ɔp/ɔp.
2. (ploeg)voor : vɔ:(ə)rə/vɔ:rə.
3. oooooo dorst : dɔst/dɔst.
4. — + — + bok : bɔk/bɔk.
5. — o — o — koorts : kɔrs/kɔrs.

isoglossen a: - ɔ. nagenoeg gelijk verlopen. De velarisering van de Mnl. lange *a* voor dentaal tot ɔ:/ʊ: die nu in heel Vlaanderen met inbegrip van Frans-Vlaanderen is voltrokken, schijnt in een westelijke uithoek daar pas in de 19de eeuw zijn beslag te hebben gekregen. De invuller van het materiaal Willems (1885) voor Lederzele (b 19) transkribeert de

Kaart 4.

1. ————— Ndl. lange *a* voor velaire kons. in 'maken' en 'haag' :
I. *ɔ*; *u*; II. *a*; III. *a*; IV. *œ*.
2. - - - - - Ndl. 'af' : *af*, *af/ɔf*.
3. — o — o — Ndl. lange *a* + *r* + dentaal in 'kaarten' en 'maart' : *a/ɔ*; *u*.
4. o o o o o o o Ndl. korte *a* voor velaire kons. in 'bakken' : centraal *a*, perifeer *a*.

woorden 'ader' en 'vader' als *aoder* en *vaoder* en hij verwijst naar een noot: *j'écrirai à l'avenir, selon l'ortographe du pays, ae pour le son ao*. Maar wat verder bij de woorden 'water' en 'pater' die hij dan transkribeert als *waeter* en *paeter* volgt een tweede noot: *nous sommes ici sur les limites du pays ou l'on prononce paoter - quelques uns disent: onze vāder, pāter - etc*. Daar kan nog op wijzen de opgave water voor

'water' in Clairmarais (b 22 - RND, zin 54) en de plaatselijke uitspraak van de gemeentenaam: kla.məɾɛʃ, terwijl 'klaar' zelf (cfr. RND, zin 59) overal klu:r wordt uitgesproken.

In die westelijkste uithoek van Frans-Vlaanderen vindt men het meest relikten, zoals bijv. het preteritumsuffixs *-ede*¹. Ook de *-n*-apokope in werkwoordsvormen meen ik als relik van een vroeger veel groter Vlaams apokoperingsbegied te moeten interpreteren². In die mening word ik nog gesterkt door een artikel van F. De Brabandere waarin hij meedeelt dat ook Kortrijk in de 19de eeuw nog een apokoperingseiland was³. Heel wat dialektkaarten van het westelijke Zuidnederlands, zowel woordkaarten als morfologische en syntaktische kaarten vertonen dikwijls een analoog beeld en wel het volgende: De vormen die opduiken in Frans-Vlaanderen (of een deel daarvan) zijn in het Westvlaams (of een deel daarvan) verdwenen en duiken weer op in het Oostvlaams of zelfs in het Brabants. Dat wijst op centraal-Vlaamse vernieuwingen die relatief jong moeten zijn en die Frans-Vlaanderen of een gedeelte ervan onberoerd hebben gelaten. Typische voorbeelden van dat kaartbeeld leveren bijv. de kaarten van de spin en het spinneweb⁴, van de kongruentie van voegwoorden⁵, en van het prefix van het verleden deelwoord⁶. Daar kan men aan toevoegen de kaart *af/of* en die van de verste verspreiding van *lucht* voor 'licht' (klaarte, schijnsel). Zie Kaart 1. De *ruif*-kaart van J. Berns moet eveneens in die zin aangevuld worden⁷. Voorzover de opnemingen voor het Woordenboek van de Vlaamse dialecten strekken, zegt men in het overgrote deel van Frans-Vlaanderen *rip*, en is *ei(n)ze* er alleen gebruikelijk in de omgeving van Belle (N 162). We vinden dus in Frans-Vlaanderen hetzelfde woord als in het Brabants en in het Fries-Gronings. Ook op de taalatlaskaart van de varkensbak vinden we *blok* alleen nog in Frans-Vlaanderen en in Groningen⁸.

1 Zie p. 61, noot 5.

2 H. RYCKEBOER, *Over de n-apokope in Frans-Vlaanderen*, Taal en Tongval, 27 (1975), 82-85.

3 F. DEBRABANDERE, *Het Kortrijks dialect van F.A. Snellaert. Een vergelijking van het Kortrijks in 1844 en 1972*, Verslagen en Mededelingen van de Leiegouw, 14 (1972, 145-198, in casu pp. 151-153.

4 E. BLANCQUAERT en W. PÉE en hun studenten, *De Nederlandsche benamingen van de Spin, den Ragebol en het Spinneweb*, Handelingen van Commissie voor Toponymie en Dialectologie, 7 (1933), 329-432.

5 FR. VANACKER, *Over enkele meervoudsvormen van voegwoorden*, Taal en Tongval 1 (1949), 32-45, 77-93, 108-112.

6 Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland, afl. 2, nr. 9.

7 Ibidem, afl. 9, nr. 9.

8 Ibidem, afl. 1, nr. 11.

In de woordenschat treft men in Frans-Vlaanderen nog heel wat overlevende 17de-eeuwse of zelfs middelnederlandse woorden of woordbetekenissen aan. In een recent artikel betoogt M. Gysseling dat de oudste betekenis van 'dries' in Vlaanderen is: een stuk land dat voor een langere periode braak ligt en als weiland wordt gebruikt¹. Nu wordt in Frans-Vlaanderen gescheurd hooi- of weiland meestal met *ouden driesch* of *driesch* aangeduid². Daarmee staat men nog vrij dicht bij de oorspronkelijke betekenis. Verder tekende ik nog zuiver Middelnederlandse woorden op als bijv. *moude* mudē voor losliggende, rulle of opstuivende aarde³; *stakietse* voor paal (N 160); *lake* voor laagte tussen twee bedden of velden (N 100, 160a) en *blouwer* in de oorspronkelijke betekenis van zware houten hamer (N 100, 108, 148, 155).

Van de ingweonse ontrondingen (*pit*, *stik*, *rik* e. dgl. voor put, stuk, rug) die reeds algemeen waren in het middeleeuwse Vlaams, zijn de meeste in West- en Oost-Vlaanderen nog bewaard⁴. *Brigge* is echter weer ingekrompen tot een relictgebied in Frans-Vlaanderen⁵.

Daarmee is maar een greep gedaan uit een aantal zeer disparate en weinig gestructureerde eigenaardigheden van het Frans-Vlaams, met de bedoeling het belang te belichten van de studie van het Frans-Vlaams voor de Nederlandse dialectologie en de historische Nederlandse taalkunde.

H. RYCKEBOER.

1 M. GYSSELING, *Dries*, *Naamkunde* 7 (1975), 258-265.

2 In de volgende plaatsen: *driesch*: b7, 10, 12, 15, 17, 21a, H79, 82, N3, 13, 49, 50, 53, 54, 56, 58, 61, 67, 95, 100, 105, 108, 110 (als toponiem), 148, 155. *ouden driesch*: N 3, 13. In N 13 kan *driesch* ook nog gewoon 'weide' betekenen. Ook in Vrasene (I 177) kende men blijkens een opgave in het materiaal Grootaers voor de oorlog nog *grasdries* of *klaverdries* in de betekenis van afgemaaid weiland of klaverveld dat bestemd is om omgeploegd te worden, en ook in Roeselare (N 38) was *dries* nog bekend in de betekenis van gescheurd weiland. DE Bo 232 en 343 vermeldt *dries* of *groeze* in deze betekenis.

3 In: b 7, 10, 12, 15, 17, N 49, 54, 56, 58, 95, 148, 151, 155.

4 Vergelijk: J. DAAN en M.J. FRANCKEN, *Atlas van de Nederlandse Klankontwikkeling* (ANKO), afl. 1, Amsterdam 1972, Kaart 4: rug.

5 Noteringen voor: b 7, 9, 10, 12, 14, 15, 19, N 7, 9, 48 en 97.

De rijksgrens als dialektgrens in de Westhoek

De Westhoek beantwoordt aan wat in het Ancien Régime ook het Westkwartier werd genoemd, nl. het westelijkste deel van het graafschap Vlaanderen. De rijksgrens vormt thans de scheiding tussen de provincie West-Vlaanderen in België en het gebied dat gewoonlijk Frans-Vlaanderen wordt genoemd. Daarmee is het vanouds Nederlandstalige deel van het graafschap bedoeld dat in de tweede helft van de 17de eeuw door Lodewijk XIV werd geannexeerd, nl. de vroegere kasselrijen Broekburg, Sint-Winoksbergen, Kassel en Belle, grosso modo het huidige arrondissement Duinkerke in het Département du Nord, ter plaatse ook wel eens la Flandre Maritime genoemd.

Zou die rijksgrens ook als taalgrens beschouwd kunnen worden? Het is genoegzaam bekend dat België van oost naar west middendoor wordt gedeeld (of verdeeld?) door *de* taalgrens. Daarmee is de afbakening bedoeld tussen het gebied waar ten noorden Nederlandse dialecten worden gesproken en ten zuiden Franse dialecten. Bovendien is die taalgrens in België vooral een officiële administratieve grens tussen die twee gebieden waar resp. het Nederlands en het Frans als officiële bestuurs- en onderwijstaal fungeren. De rijksgrens tussen de Franse en de Belgische Westhoek valt uiteraard niet samen met die oude taalgrens tussen Nederlandse en Franse dialecten. Die kruist precies de rijksgrens even ten zuiden van Belle en beschrijft dan een boog noordwaarts tot even ten zuiden en oosten van de Duinkerke agglomeratie. Het huidige verloop van die taalgrens in Frankrijk is het resultaat van een eeuwenlang inkrimpen van Nederlandstalig gebied, eertijds ook buiten de grenzen van het graafschap Vlaanderen. Maar dat is een geschiedenis apart⁽¹⁾. De tweede functie echter van de Belgische taalgrens, nl. de afbakening van de officiële kultuurtaal, wordt nu wel overgenomen door de rijksgrens. In dat opzicht vormt de rijksgrens momenteel een scherpe scheidingslijn tussen twee taalgemeenschappen waar niet alleen de officiële taalstatus

(1) Voor de historische evolutie van het verloop van de taalgrens: M. GYSELING, *Germanisering en taalgrens. Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, 1981, I, 100-115.

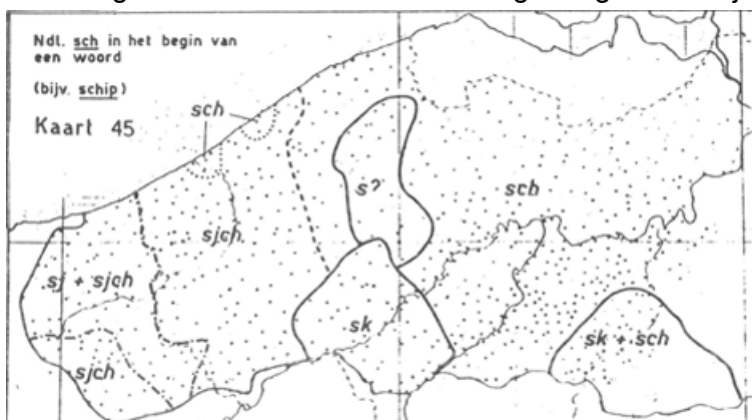
verschillend is, maar waar ook het taalgebruik en de taalattitudes grondig van elkaar zijn gaan verschillen in tegenstelling tot de taaltoestand van een niet eens zo ver verleden⁽²⁾.

Ook de dialectgeografie kan ons 'n beter zicht verschaffen op de kontaktbelemmerende functie van de rijksgrens in de laatste 300 jaar, waardoor een gebied waarvan we kunnen veronderstellen dat het tot in de 18de eeuw een homogeen taallandschap vormde, nu duidelijk opgesplitst is. In eerste instantie zou geschiedkundig onderzoek daarover uitsluitsel moeten geven. Prof. L. Milis heeft aangetoond dat de rijksgrens in de 18de eeuw niet een grotere belemmering vormde voor grensoverschrijdende huwelijken dan de kasselrijgrens in de 17de eeuw⁽³⁾. Kerkrechtelijk bleef de streek tot aan het Konkordaat (1801) bij het bisdom Ieper. Dat het taal- en kultuurkontakt in de 18de eeuw nauwelijks werd verbroken, mag ook blijken uit het feit dat Frans-Vlaamse rederijderskamers intens bleven deelnemen aan de wedstrijden in de Oostenrijkse Nederlanden. Noch op het lokale noch op het makro-kulturele vlak vormde de rijksgrens in de 18de eeuw een grote hinderpaal. Voor de 19de en de 20ste eeuw is dat nog niet systematisch onderzocht. Wel is gebleken dat tegen het einde van de 19de eeuw het Frans de rol van het Nederlands als kultuurtaal had overgenomen in Frans-Vlaanderen⁽⁴⁾ en dat is zeker niet zonder gevolg gebleven voor het daar gesproken Vlaamse dialect.

Wie ooit in Frans-Vlaanderen Vlaams heeft horen spreken, zal onmiddellijk hebben gekonstateerd dat hij hier met een afwijkend Westvlaams te doen heeft en omgekeerd ervaren ook de Frans-Vlamingen het Westvlaams van over de grens als duidelijk verschillend van het hunne. Zou er dan langs de rijksgrens of in de buurt daarvan een isoglossenbundel lopen die twee Westvlaamse onderdialekten van elkaar scheidt, zoals de volks intuïtie dat suggereert?

- (2) H. RYCKEBOER en F. MAECKELBERGHE, *Dialekt en standaardtaal aan weerszijden van de rijksgrens in de Westhoek. De Franse Nederlanden - Les Pays-Bas français*, Jaarboek 1987 (ter perse).
- (3) L. MILIS, *Staatsgrenzen en volksvervreemding. Beschouwingen over de mogelijkheid van een studie van het vervreemdingsproces van de Frans-Vlamingen. Recht en Instellingen en de Oude Nederlanden tijdens de Middeleeuwen en de Nieuwe tijd. Liber Amicorum Jan Buntinx*, Leuven, 1981, 467-482.
- (4) H. RYCKEBOER, *Sociolinguïstische aspecten van het onderwijs Nederlands in Noord-Frankrijk. Linguïstische en socio-culturele aspecten van het taalonderwijs. Handelingen 2de Faculteitscolloquium Gent 24-26 november 1982*, Gent, 1983, 344-355.

Reeds DE Bo⁽⁵⁾ verdeelde het Westvlaams in vier onderdialekten, nl. dat van Brugge en omstreken als eerste, dat van Kortrijk en omstreken als tweede, van Veurne-Ambacht en het Poperingse als derde en Frans-Vlaanderen als vierde dialect. Hij trekt ook grenslijnen op de kaart. Zijn lijn tussen het Frans- en Westvlaams volgt de rijksgrens op een paar afwijkingen na, nl. de Belgische gemeenten Watou, Loker en Dranouter rekent hij tot het enigszins 'verkepte' Frans-Vlaams. In een noot moet blijken dat hij zich voor het trekken van die grenslijn baseert op slechts één verschijnsel, nl. de uitspraak [ʃ] voor de oude *sk*, die aan de Belgische kant [ʃx] wordt uitgesproken. Inderdaad, volgens de gegevens van PÉE⁽⁶⁾ komt die uitspraak in Frans-Vlaanderen voor, maar dan niet in een zuidwestelijke hoek ervan en de afbakening volgt, afgezien van het zuidelijkste deel, de rijksgrens. Dat is duidelijk te zien op kaart 45 van de Inleiding van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten (WVD)⁽⁷⁾. Er is trouwens nog een opvallender uitspraakverschil van de oude *sk*, die ook nagenoeg met de rijksgrens samenvalt, nl. die aan het wordeinde. Overal in Frans-Vlaanderen, op de grensplaats Boeschepe na, wordt die (tot in 1946 in de Nederlandse spelling ook gehandhaafde) *sch* nog als [ʃ] uitgesproken in bijv. *vis(ch)*, *vlees(ch)*, *mens(ch)*. (Die van Boeschepe worden daarom door de andere Frans-Vlamingen wel eens als de 'halve Belgiënaars' bestempeld). Deze klankisoglossie is er dus wel een die nagenoeg met de rijksgrens samenvalt.

(5) L.L. DE BO, *Westvlaamsch Idioticon*, 1892².

(6) W. PÉE, *Dialect-Atlas van West- en Fransch-Vlaanderen*, Antwerpen, 1946.

(7) M. DEVOS, H. RYCKEBOER, J. TAELEMAN en W. PÉE, *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten. Inleiding*, Gent-Tongeren, 1979.

Maar er is nog wel meer uitspraakvariatie tussen Frans en West-Vlaanderen. Als we daartoe de klankkaarten uit de Inleiding op het WVD doorlopen, dan blijkt dat we in Frans-Vlaanderen wel een aantal representanten vinden van oude tegenstellingen of ontwikkelingen op fonologisch of morfologisch vlak. Geen daarvan valt echter samen met de rijksgrens, een paar gedeeltelijk. Dat is o.m. het geval voor de varianten van de korte *a* (krt. 1 en 2), voor de lange *aa* (krt. 13 en 15), voor de lange *ee* vóór *r* (krt. 14), voor de wegval van intervokalische *d* (krt. 39 en 40) of van het slot-*n* in werkwoordsvormen (o.a. krt. 51). Het gaat hier telkens om vaak al Middelnederlandse tegenstellingen, waarvan het oudste ontwikkelingsstadium aan de periferie van het Nederlandse taalgebied, in casu een stuk van Frans-Vlaanderen bewaard is⁽⁸⁾.

Slechts een drietal klankvariëaties worden vrij strikt door de rijksgrens afgebakend. Naast de al genoemde auslautende *sk* zijn dat de ontwikkeling van intervokalische *nd* naar [ŋ] en dan de wegval ervan (krt. 54) en het niet stemhebbend worden van de stemloze spiranten *s*, *f*, *ch* voor halfvokalen (*j*, *w*) en likwieden (*l*, *r*) bijv. zes jaar (krt. 37). Dat zijn duidelijk recentere vernieuwingen; de laatste twee zijn nl. bij de oudste generatie in de Belgische Westhoek sporadisch nog te horen. Op het klanksystematische niveau vormt de rijksgrens zeker geen echte dialektgrens: er is geen belangrijke isoglossenbundel langs die rijksgrens ontstaan, slechts een paar geïsoleerde klankvariëaties vallen er nu mee samen⁽⁹⁾.

Opvallender zijn de afwijkingen in de woordenschat. Dat geldt niet alleen voor benamingen van zaken die duidelijk aan het verschillende staatsapparaat (bijv. *mairie* i.p.v. *gemeentehuis*) of sterk aan de moderne kultuurtaal-spreiding gebonden zijn (bijv. *télé* i.p.v. *televisie* of *tevee*). Ook in de algemene woordenschat en in de benoeming van oude en traditionele zaken vallen in Frans-Vlaanderen afwijkingen in het lexicon op. Er leeft allereerst nog veel woordgoed dat in veel andere Vlaamse dialecten verdwenen is, maar soms in andere Nederlandse dialecten of in de Nederlandse standaardtaal wel voorkomt. Een uitstekend middel om de lexikale variatie om en bij de rijksgrens te illustreren vormen weer, naast andere bronnen die hier niet aan-

(8) Vergelijk A. BERTELOOT, *Bijdrage tot een Klankatlas van het dertiende-eeuwse Middelnederlands*, Gent, 1984.

(9) Vergelijk Kaart 2 bij H. RYCKEBOER, *Het Nederlands van de Franse Westhoek. Taal en Tongval*, 29 (1977), 60, ook in *De Franse Nederlanden*, jaarboek 1979, 148.

geboord worden, de woordenkaarten bij de 1^e en 2^e aflevering van het WVD⁽¹⁰⁾.

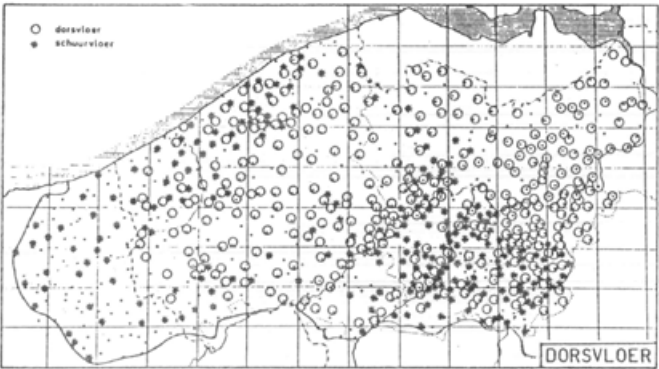
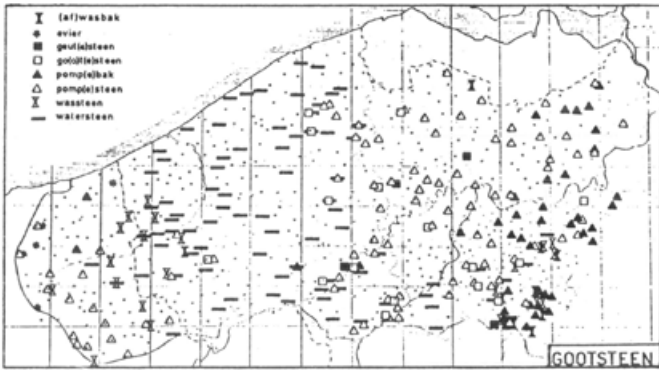
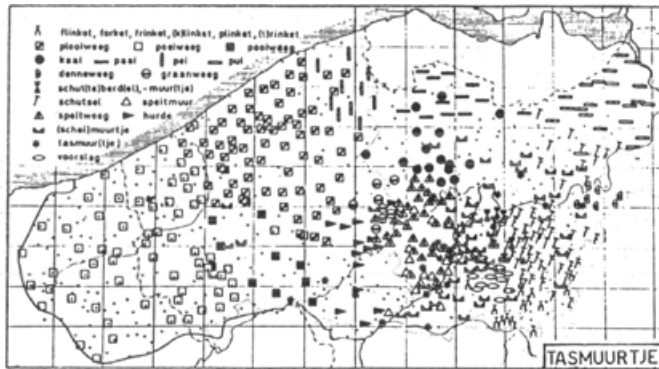
Echte relictwoorden in Frans-Vlaanderen zijn bijv. *woest* (ook AN) voor 'onbewerkt wegens de onvruchtbaarheid' (p. 15), *slecht* voor 'vlak, effen' (p. 23), *moude* voor 'aarde' (p. 87), *te velde* voor 'op het veld' (p. 164), *scheien* (ook AN) voor 'hekscheien' (p. 216, 217, 224, 225), *gebind(e)* voor 'gebint' (p. 249, 250). In al deze gevallen valt de woordgrens weer niet samen met de rijksgrens, maar representeert ze oudere evoluties in de woordenschat.

Dat de rijksgrens geen oude woordgrens vormt, mag ook hieruit blijken: heel wat WVD-kaarten suggereren een woordeenheid over die grens heen voor Frans-Vlaanderen, de Belgische Westhoek en soms ook de Westvlaamse polderstreek. In de tot nog toe verschenen afleveringen over de landbouwwoordenschat zijn er dat wel een twintigtal. Enkele merkwaardige voorbeelden zijn: *ruike*, *ruiker*, *ruikel* voor 'aardkluit' (p. 91); *tuin* in de betekenis van 'overstapje' of 'draaihek' (p. 163, 232), *boim(e)*, *boom(e)*, *bomme* voor 'nerf van het bouwland', *lage* voor 'grote akker' (p. 182), *keizel* voor grintweg (p. 203), *zij(d)lage* voor 'onverharde strook langs de weg' (p. 205, 206), *binnen*, *binnenhuis*, *binnenplek* voor 'woonhuis' (p. 267), *forneel* voor 'fornuis' (p. 310), *eize* voor 'ruif' (p. 379) of *poeiweeg* voor 'tasmuurtje in de schuur' (p. 418). Deze en andere woordkaartjes wijzen op een eenheid van communicatie in de oude Westhoek.

Daarnaast zijn er echter wel een aantal kaarten waar de rijksgrens gedeeltelijk een woordgrens vormt. Daarbij kunnen we verschillende configuraties onderscheiden:

1. Een woord komt in Frans-Vlaanderen voor, niet in het aangrenzende Westvlaams, maar duikt wel op verder weg in West- of Oost-Vlaanderen of in Brabant. Het gaat hier duidelijk om oude woorden die door centraal Vlaamse vernieuwingen verdrongen zijn. Voorbeelden daarvan zijn: *keele*, *kille* voor 'drenkplaats' (p. 218), *dam* voor 'oprit over een sloot' - een typisch polderwoord - (p. 236), *gracht* (ook AN) voor ringgracht (p. 247), *rip*, *reep* voor 'ruif' in noordelijk Frans-Vlaanderen en in het oostelijke

(10) M. DEVOS, H. RYCKEBOER, *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten*, dl. I: *Landbouwwoordenschat*, aflevering 1: *Akkerland en Weiland*, Gent-Tongeren, 1979 en M. DEVOS, H. RYCKEBOER, J. VAN KEYMEULEN, *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten*, Dl. I, aflevering 2 *Behuizing*, Gent-Tongeren, 1985.

Nederlands (p. 280), *pompbak* en *pomp(e)steen* voor 'gootsteen', Brabantse en Oostvlaamse woorden tegenover het Westvlaamse *watersteen* (p. 311).

2. Een woord is algemeen in Frans-Vlaanderen en komt slechts sporadisch voor in Belgisch Vlaanderen, waar het allerlei konkurrenten uit een jongere taallaag naast zich heeft. Dat is bijv. het geval voor *boord* in de betekenis van 'schouwbank' (p. 279, 280) of voor *broek* en *broekeland* voor 'laaggelegen vochtige grond' (p. 26). Het mooiste voorbeeld van de rijksgrens als barrière voor jonger woordgebruik ook in de traditionele agrarische sektor biedt de kaart van *dorsvloer* (p. 419, 420): in West-Vlaanderen is een jonger *dorsvloer* over een ouder *schuurlvloer* geschoven, maar dat stopt bruusk aan de rijksgrens in de Westhoek.

Dat die rijksgrens toch niet altijd een hermetische barrière vormde voor Belgisch-Vlaamse woorden voor nieuwe zaken, kan men o.m. aflezen van de woordkaarten voor *prikkel draad* en *plattebuiskachel*. Zowel het Westvlaamse *stekkerdraad* als *jachtstove* hebben in de 19de eeuw de grens overgestoken en in Frans-Vlaanderen een gebiedje veroverd (resp. p. 151 en 301).

3. De rijksgrens heeft wel degelijk grensoverschrijdend contact belemmerd en op die manier is in Frans-Vlaanderen een lokale woordenschat gegroeid, hetzij door konservatisme, hetzij door eigen ontwikkelingen. Reliktwoorden waarvan de verspreiding duidelijk begrensd is door de rijksgrens, zijn bijv. *houtvuur* en *vuurste* voor 'haard' (p. 373, 274) en *kafoor* voor 'rookkanaal van de schouw' (p. 275, 276). Speciale gebruikstoepassingen van woorden met een algemenere betekenis treffen we aan bij o.m. *dries* in de betekenis van 'gescheurde weide' (p. 185, 286) en *groes* voor 'nerf van de weide' (p. 104, 105). Bovendien zijn er een aantal lokale nieuwscheppingen zoals *koffiemoer(land)* en *koffieschud* voor 'veengrond' (p. 59), *getuigkot* voor 'gereedschapsschuurtje' (p. 440) of *stoker* voor 'pook' (p. 297).

4. Het opmerkelijkste verschil in de woordenschat dat door de rijksgrens zeer markant wordt afgescheiden, is de aanwezigheid van veel meer aan het Frans ontleende bastaardwoorden in Frans-Vlaanderen. Dat geldt voor de woordenschat in het algemeen en het valt bovendien op dat 20ste-eeuwse vernieuwingen in de agrarische sektor bijna uitsluitend Franse benamingen meekrijgen. Een ver van volledig lijstje kan dat illustreren: *tourbe* voor 'veen' (p. 58), *terreau* voor 'teelaarde' (p. 64), *source* voor 'bron' (p. 66), *toefe* voor 'schijtbos' (p. 127), *cloture elektrik* voor 'elektrische afrastering' (p. 157), *barbelé* voor 'prikkel draad' (p. 151), *grillage(draad)*

voor 'geknoopt gaas' of 'kippegaas' (p. 155, 156), *frotter* voor 'stalborstel' (p. 349), *bat-flanc* en *baflang* voor 'afscheiding in de koe- of paardestal' (p. 330, 356, 373, 374, 375), *stabulation libre* voor 'loopstal' (p. 371).

Deze ruime ontlening aan een vreemde kultuurtaal is uiteraard het markantste in de evolutie van de woordenschat en ze weerspiegelt de indringende rol die de rijksgrens speelt als grens tussen twee kultuurtaalgebieden. Recent onderzoek heeft trouwens aangetoond dat het Frans in de Franse Westhoek in alle domeinen en situaties een veel dominantere positie heeft verworven dan het Nederlands in de Belgische Westhoek. Dat heeft o.m. tot gevolg dat de kennis van het Vlaamse dialect in Frankrijk bij de jongere generaties zeer sterk is teruggelopen ((²)).

Besluit

Aanvankelijk was de rijksgrens in de Westhoek geen dialectgrens; ze evolueerde geleidelijk door de belemmering van het menselijk contact naar een partiële dialectgrens. Vandaag de dag is ze in taalsociologisch opzicht een scherpe breuklijn tussen twee uit elkaar gegroeide taalgemeenschappen geworden, wat laat aanzien dat ze vroeg of laat ook de functie van de oude taalgrens zal overnemen.

H. RYCKEBOER

De enquête Willems in Frans-Vlaanderen

Hugo Ryckeboer

1) *De invullers en hun werk*

Van de dialektequête Willems zijn in Frans-Vlaanderen 15 antwoorden ingevuld voor 13 plaatsen, met name voor:

- Duinkerke (H 74) door M. Blomme, gepensioneerd onderwijzer te Armhoudskappel (N 1), geboren te Rozendaal (N 75),
- Loberge (b 10) door Pierre Maes pastoor te Loberge, geboren te Poperinge (N 67) in België,
- Bieren (N4) door Géri Meesemaeker, pastoor te Millam (b 14), geboren te Bieren (N 4),
- Sint-Winoksbergen (N 5) door L.J. Bailleul, apoteker in Sint-Winoksbergen, geboren te Hazebroek (N 155),
- Hondschote (N 13) door C.L. Corion, pastoor te Ledringem (N 56), geboren te Hondschote,
- Wormhout (N 53) door P. Herreman, pastoor-deken te Wormhout, geboorteplaats niet opgegeven,
- Lederzele (b 19) door Anastase Lagatie, pastoor te Lederzele, geboren in Herzele (N 58),
- Kassel (N 97) door René Libberecht, kapelaan te Kassel, geboren te Hondschote,
- Okselare (N 100) door Jean Vandenabeele, pastoor te Okselare, geboren te Zerkel (N 151),
- Vleteren (N 110), naam van de invuller niet opgegeven,
- Berten (N 112) Henri A. Dupond(?), pastoor te Berten, geboren te Kaaskerke (N 107) in België,
- Belle I (N 162) door Désiré Carnel, legeraalmoezenier in Rijsel, geboren te Belle,
- Belle II door A. De Haese, onderpastoor te Rijsel, geboren te Belle,
- Hazebroek I en Hazebroek II (N 155), naam van de invullers niet opgegeven.

Hoe P. Willems zijn enquête in Frans-Vlaanderen heeft georganiseerd is niet meer met zekerheid te achterhalen, maar veel wijst erop, dat G. Gezelle hier als bemiddelaar is opgetreden. Gezelle was in 1886 stichtend lid van de Ko-

ninklijke Vlaamsche Academie voor Nederlandsche Taal en Letterkunde te Gent, waar P. Willems de eerste voorzitter van was, en sedert 1884 lid van het Comité flamand de France. Op de voorpagina van het schriftje uit Duinkerke staan immers rechts onderaan (waarschijnlijk door Willems) de namen 'G. Gezelle' en 'Bonvarlet' geschreven. Alexandre Bonvarlet was in de periode van de enquête (1885-86) voorzitter van dat Comité flamand de France. Hij werd door toedoen van Gezelle in 1887 Ridder in de Leopoldsorde en in 1890 buitenlands erelid van de Gentse Academie (DEPREZ 1985, 235). Vier van de veertien met naam bekende invullers van de enquête zijn lid van hetzelfde Comité, nl. die van Bieren en Sint-Winoksbergen en de twee invullers voor Belle. De tweede van hen is A. De Haese, bij wiens schriftje Nederlandstalige invulinstructies zijn gevoegd. Ook dat laat vermoeden dat G. Gezelle bij de distributie van de schriftjes betrokken was, want A. Dehaese was de enige van zijn korrespondenten uit Frans-Vlaanderen die in die tijd met hem in het Nederlands korrespondeerde. Toch is er in de bewaard gebleven brieven van Frans-Vlamingen aan Gezelle nergens enige allusie op de enquête Willems terug te vinden. De tweede Belse invuller, D. Carnel, die het schriftje trouwens maar zeer onvolledig heeft ingevuld, is de auteur van een in 1891 te Parijs verschenen monografie over het dialect van Belle en omstreken¹. Afgezien van dit schriftje uit Belle en het tweede uit Hazebroek zijn alle schriftjes zeer goed ingevuld, dat van Lederzele puilt zelfs uit van allerlei hoogst interessante opmerkingen en toegiften.

2) Dialektologische waarde van de enquête.

- De lokalisering

Het feit dat er een antwoord is voor Duinkerke, hoewel tegen het einde van de 19e eeuw het autochtone Duinkerkse dialect, volgens de invuller van Bieren bijna verdwenen was, geeft te denken over de autochtoniteit van de invullers en de representativiteit van de gegevens voor de genoemde controlepunten. Het merendeel van de invullers behoort tot de parochiale geestelijkheid en dat impliceert dat ze in de regel niet werkzaam zijn in hun geboorteplaats. Twee van de invullers zijn geen geestelijken, nl. die van Duinkerke en die van Sint-Winoksbergen; de laatste vermeldt dat hij daar wel sedert zijn tweede levensjaar woont.

1 D. Carnel, *Le dialecte flamand de France. Etude phonétique et morphologique de ce dialecte tel qu'il est parlé spécialement à Bailleul et ses environs (Nord)*. Paris, 1891.

Voorzichtigheid is daarom geboden i.v.m. de precieze lokalisering van de dialectgegevens. Zo lijken mij de gegevens voor Kassel veel meer representatief voor de geboorteplaats van de invuller, nl. Hondshoote, dan voor Kassel: bijv. *stal* i.p.v. 'stal', *workel* i.p.v. 'wottel' of 'wuttel', *peuppe* i.p.v. 'poppe'. De invuller voor Loberge is geboren te Poperinge. Ook daar vermoed ik invloed van het Poperings, bijv. in de weergave van lange a voor velairen, naast duidelijk veel juiste opgaven. De invuller van Duinkerke is wel geboren in Rozendaal (N 75) bij Duinkerke, maar zijn gegevens betreffen duidelijk niet het echte stadsdialect.

Sommige schriftjes vertonen meer dan één hand. Blijkbaar hebben ze wel eens gecirkuleerd, want ze vertonen hier en daar toevoegingen of correcties. Misschien zijn die van de hand van iemand die de schriftjes heeft verzameld. Alleen in het schriftje van Bieren wordt blz. 6 gewaarschuwd: 'La partie du travail d'une autre main est due à la plume d'un prêtre originaire de Steene (le long de la Colme) entre Bierne et Pitgam.' Het schriftje van Berten vermeldt op de eerste blz. als invuller Henri Auguste Dupond, maar op de laatste blz. staat de naam van 'l'abbé Spanneut, Curé d'Oudezeele'. Anderzijds vermeldt het eerste schriftje uit Hazebroek geen invuller (evenmin als het bijna oningevulde tweede trouwens), terwijl op de laatste blz. weer de naam 'H. Dupond, pastoor Berthen (Belle)' opduikt. Dit alles moet de dialectologische onderzoeker ertoe aanmanen uiterst voorzichtig te zijn met de lokalisatie van de gegevens.

- De interpretatie van het materiaal

a) De fonologische laag

Om een eenduidige fonetisch-fonologische interpretatie van het materiaal mogelijk te maken had Willems richtlijnen bijgegeven over de uitspraakspelling. Die richtlijnen, voorzover nog bij de schriftjes bewaard, zijn steeds in het Frans gesteld, met uitzondering van het schriftje van E.H.A. Dehaese uit Belle en M. Blomme uit Arbouts-kappel die de Nederlandse handleiding hebben gekregen. De Nederlandse en Franse spellinginstructies verschillen van elkaar in die zin dat in de Franse instructie door Willems gesuggereerd is om bepaalde klanken voor te stellen met letters of letterkombinaties die aan de traditionele Franse spelling ontleend zijn, bijv. 'ou: son de l'ou français bref, comme souris', waarvoor in de Nederlandse instructie *œ* voorgesteld is. Slechts weinig invullers hebben zich om die richtlijnen gelegen gelaten. Iedereen gebruikt zowat zijn eigen systeem; alleen de invuller van Bieren expliciteert ook zijn systeem. Zodoende is er van een samenhangende uit-

spraakspelling geen sprake. Opmerkelijk zijn toch twee konstanten in die spelling, met name de toepassing van een archaïsche Nederlandse spelling, gebaseerd op de spelling Des Roches en daarnaast het leentje buur spelen bij de Franse spelling. Een paar voorbeelden daarvan zijn: *eh* voor de weergave van het onbepaald lidwoord, uitgesproken [ae] in Lederzele, *oëu* voor [ʌ_r] bijv. in *boeuter* (=boter) in Okselare of *ai* voor [ɛ_r] bijv. in *staik* voor 'stuk' in Kassel en zeer algemeen de Franse spelling *ou* voor korte[u]. Die dooreenhaspeling van Franse en archaïsch Nederlandse spelling moet de gebruiker die het plaatselijke dialect niet kent en weinig vertrouwd is met de Franse spelling wel eens voor raadsels stellen. Een voorbeeld bij het woord *vlug*: *eh vlugge muchejouweche*, waarin de eerste *ch* op z'n Frans, de tweede op z'n Nederlands te lezen is. Wetend dat *-eche* een variant is van het diminutiefsuffix *-ige* en dat intervokalische *-nd-* gedeleerd wordt en korte *o* voor gedekte nasaal[u] wordt, kan men hierin 'mussejongetje' herkennen en ook konkluderen, na vergelijking met de andere schriftjes dat 'vlug' alleen met de (oudste) betekenis van 'kunnende vliegen' gebruikelijk is.

Leverd de uitspraakspelling van de klinkers moeilijkheden op, dan is dat niet minder het geval bij sommige medeklinkers. Vooral bij de weergave van het diminutiefsuffix blijkt men vaak niet bij machte om[tə] en [jə]-suffixen duidelijk uit elkaar te houden. Bovendien is er vaak invloed van het traditionele spellingbeeld; bijv. *bek* - *bekje* tegenover *haek* - *haeksche* in Berten.

b) De morfologische laag

Eerdere onderzoekers hebben er al op gewezen dat het Materiaal Willems vooral voor morfologisch onderzoek het betrouwbaarst zou zijn. Dat moge dan voor verbuigingen en trappen van vergelijking nogal opgaan, voor diminutievormen en vervoegingen lijkt mij de systeemdwang onder de druk van het steeds weer repeteren veel invullers tot onjuiste antwoorden te hebben geleid. Zo suggereert de invuller voor Duinkerke het naast elkaar bestaan van het *-tje* en het *-ken*-suffix bij alle woorden. Ook waar naar allerlei funktiewoorden gevraagd wordt, schijnt de invloed van het gesuggereerde woordbeeld of de reminiscentie aan het grammatikaboekje het vaak te halen op een akkurate weergave van het gesproken dialect. De Frans-Vlaamse antwoorden moeten in dat opzicht dan ook zeer kritisch vergelijkend bekeken worden. Zo wordt het in zuidelijk Frans-Vlaanderen veel gehoorde *ste*-suffix in de O.V.T. van zwakke werkwoorden (vgl. RYCKEBOER 1973) nauwelijks in de tabellen aangetroffen. Het reflexief voornaamwoord *zich*, dat nooit in het Frans-Vlaamse dialect voorkomt, wordt toch door drie invullers overgenomen, nl.

in Berten, Vleteren en Bieren. Toch noemt de laatste invuller dit ‘un peu relevé’, waarmee hij uiteraard op de schrijftaal doelt! Niettemin komen een aantal morfologische eigenaardigheden van de Frans-Vlaamse dialecten zeer duidelijk aan het licht, zoals bijv. de meervoudsvormen op -s of de vorming van vrouwelijke nomina agentis op -ege, om slechts die te noemen.

c) *De lexikale laag*

De manier van opvragen van de enquête Willems resulteert voor lexikaal onderzoek uiteraard in beperkt betrouwbaar materiaal. Een ellenlange lijst woorden, zonder kontekst en (meestal) zonder semantische toelichting moeten vertalen naar zijn dialect is voorwaar geen sinecure. Pastoor Jean Vandenabeele, uit Okselare bekend dan ook in alle bescheidenheid en ootmoed: ‘Ce travail paraîtra très médiocre et imparfait quoiqu'il ait couté beaucoup de temps et de peine’. (Zijn bescheidenheid is ongepast, want zijn schriftje is een van de goed ingevulde.) Komt daarbij dat veel woorden en woordvormen gewestelijk zijn en aan veel Frans-Vlaamse dialectsprekers totaal onbekend. Willems had wel bij ieder schriftje de waarschuwing gevoegd: ‘On est prié de ne transcrire que les mots et les formes qui sont usités habituellement par le peuple, et de les écrire conformément à la prononciation du peuple. A coté des mots dont le peuple ne se sert pas on est prié d'écrire: *inusités*, ou d'indiquer les mots qui les remplacent dans le langage populaire.’ Het gevolg is dat de naarstige en nauwgezette invullers, zoals die van Bieren. Lederzele of Kassel, duidelijk met het woordenboek bij de hand aan het werk getogen zijn! Uit de vertalingen of omschrijvingen is op te maken dat het meest gebruikte woordenboek dat van Des Roches¹ moet geweest zijn. Alleen in het uitvoerig van kommentaar en toevoegingen voorzien antwoord-schrift van Lederzele, lijken de vertalingen veeleer geïnspireerd door Kramers vertaalwoordenboek². Werken met het woordenboek moet niet alleen vermoeiend en vaak frustrerend geweest zijn (de invuller voor Kassel laat zich meer dan eens ontvallen: ‘Ce mot ne se trouve (même) pas dans mon dictionnaire!’), het heeft ook tot misslagen geleid. Ik citeer slechts een paar van de vele lexikale vergissingen die uit het verkeerd interpreteren van het woordenboek voortspruiten: wand: *inusité een laken* (d.i. de eerste betekenis vermeld in Des

1 J. Desroches, *Nieuw Nederduytsch en Fransch Woordenboek*. Antwerpen, 1769 met latere uitgaven in 1812 en 1820.

2 Kramers, Jacob Jzn, *Nieuw Nederduitsch-Fransch Woordenboek*. Gouda 1859-1862, waarvan de tweede uitgave verzorgd werd door W.F. Bonte in 1881-1884.

Roches) of mijt (*meule*): *inusité* een slijpsteen.

Het meest echter hebben de invullers zich laten leiden door hun eigen lexikale kennis en zo heel wat woorden semantisch of morfologisch geïnterpreteerd naar hun eigen dialektlexikon. Dat levert veel antwoorden op die zeker niet zo bedoeld waren en die menig dialektonderzoeker die met het dialekt niet vertrouwd is, op een dwaalspoor kunnen brengen. Een typisch dergelijke fout is de interpretatie van korst als 'koorts' (8 maal op 13 antwoorden) en van kast als 'korst' (8 maal op 10 antwoorden) en dat op grond van de lokale uitspraak van *koorts* [kɔrs] of [kɔrs] en *korst* [kastə]. Dat alleen de invuller uit Lederzele hier korrekt antwoordt, is te begrijpen als men weet dat *kast* niet voorkomt in het woordenboek van Des Roches, wel in dat van Kramers. Een paar voorbeelden van meer dergelijke fouten mag hier ter illustratie volgen: grauwen (*grauw maken*): *toebijten* ('grauwen' is hier begrepen als 'snauwen'; schommelen: *steperen* (de beide woorden zijn in het dialekt synoniemen voor 'de schoonmaak doen'; *haam* wordt spijt de redactionele toevoeging *knieboog* aan de hand van het woordenboek vertaald naar *goreel*, hoewel het in de bedoelde betekenis in het dialekt bekend is. Tegen dergelijke misgrepen is de met het dialekt niet vertrouwde onderzoeker niet gewapend, tenzij door sommige invullers - die van Bieren doet het vrij systematisch - de Franse vertaling toegegeven wordt, bijv. **verzwinden**: *verzwinnen* (*cochonner, dépenser mal à propos*), **kern**: *kèren* (*baratte*), **zool**: *an zoole* (*charrue*). De invuller van Hondschote trekt langs de woorden **kaars**, **laars**, vaars een akkolade en vult in: *inusité*, maar bij **stavel** staat korrekt *leyze* (= laars) ingevuld. Zulke fouten komen heel vaak voor. Ze illustreren de relatieve onbekendheid op dat ogenblik in Frans-Vlaanderen met de kultuurtaal of met andere varianten van het Nederlands. Niettemin blijven de Willems-schriftjes een uiterst waardevolle informatiebron voor de kennis van de Frans- Vlaamse dialektwoordschat, op voorwaarde dat ze met kennis van zaken gelezen worden.

d) Taalsociologische en dialektgeografische informatie uit de toegiften

Dat de gebruikelijke kultuurtaal in Frans-Vlaanderen anno 1885 het Frans was, was reeds door P. Willems goed begrepen, want hij schreef zijn instructies uitsluitend in het Frans. Alle meta-talige commentaar van de invullers is eveneens in het Frans op één, reeds geciteerde uitzondering na, die van kapelaan A. De Haese uit Belle. Deze is ook de enige invuller die vrij konsekvent de spelling Siegenbeek hanteert. Bij alle andere invullers overweegt - voorzover ze geen ad hoc uitspraakspelling schrijven - de spelling Des

Roches. Alleen apotheker Bailleul uit Sint-Winoksbergen gebruikt oudere en nieuwere spelling door elkaar. Deze divergentie in de spelling met de rest van het Nederlandse taalgebied illustreert duidelijk dat in Frans-Vlaanderen op het einde van de 19e eeuw het contact met de ontwikkeling van de Nederlandse kultuurtaal verloren dreigde te gaan. Men is zich daar blijkbaar ook goed van bewust, blijkens de inleidende commentaren uit Duinkerke, Bieren en Wormhout.

Die inleiding van M. Blomme is op zich een merkwaardig taalhistorisch document. Daarom wordt het eerste, niet grammatikale deel ervan hier in bijlage gepubliceerd. Daaruit wordt duidelijk dat het Nederlands zijn cultuur-taalfunctie verloren heeft, dat voor Blomme het Vlaams in Frankrijk niet of nauwelijks nog als Nederlands wordt ervaren, hoewel hij beseft dat het er historisch bij hoort en hoewel hij ervan uitgaat dat herstel van het onderwijs in de 'moedertaal' die vervreemding nog ongedaan zou kunnen maken. Maar de wens om dat onderwijs te restaureren klinkt toch als een wanhoopskreet. Bovendien is Blomme ervan overtuigd dat de dialektische afwijking van de schrijftaalnorm te wijten zou zijn aan dat gebrek aan onderwijs. Tot slot van zijn overzicht van de vervoegingen waarschuwt hij: 'Si dans les conjugaisons données plus loin, il se trouvent des irrégularités aux règles établies ci-dessus, c'est à cause de l'idiome populaire qui varie d'un pays à un autre, et cette variation provient de l'absence de l'enseignement régulier.' Ook P. Herreman uit Wormhout wijst in zijn inleidende opmerkingen op het grote verschil tussen geschreven en gesproken taal: 'Dans ce qu'il écrit le peuple observe assez bien le peu qu'il sait en fait de principes, mais il n'en est plus de même quand il parle.'

Het feit dat bijna alle invullers priester zijn, toont aan dat vooral de Katholieke Kerk de oude moedertaal lang heeft gekultiveerd. Blomme bevestigt dat de leden van de Vlaamse clerus de enige grote groep vormt die het schrijven van het Vlaams is blijven in de praktijk brengen, en dat uiteraard in dienst van de geloofsverkondiging. Preken in het Vlaams was in het Vlaamssprekende gebied nog een noodzaak en die preken moesten ook schriftelijk worden voorbereid. Zo signaleert A. Lagatie uit Lederzele i.v. **bedijgen**: 'Le mot bedyge me rapelle d'un chanoine de Bailleul, français de langue, qui a fait le tour de force d'apprendre et de precher un sermon flamand et qui disait sérieusement et solonnelement: J'ai be daine pour gebeden'. De geschreven taal van de godsdienstige literatuur gold als voorbeeld of als richtsnoer. Dat kan bijv. blijken uit een opmerking van de zelfde invuller i.v. **(ver)lof**: 'permission. Le catéchisme dit oorlof. On ne se sert que du mot en permissje'.

Voor het onderwijs in de moedertaal kende men blijkbaar ook handboe-

ken of grammatika's uit België. Géri Meesemaeker uit Bieren heeft het over 'les diphtongues appelées par les Gramm[airiens] Flamands scherplanghe et zachtlanghe'. M. Blommes overzicht van de vervoeging der werkwoorden is niet gebaseerd op het gesproken dialect, evenmin op het enige inheemse schoolboek, het *Voorschriftenboek* van A. Steven uit Kassel¹, maar duidelijk geïnspireerd op een Belgische of Nederlandse schoolgrammatika.

Indikaties over de taaltoestand vernemen we o.m. weer uit het schriftje uit Lederzele, waarin A. Lagatie mededeelt: 'Le dialecte flamand parlé dans quelques hameaux du Pas-de-Calais se rapproche assez de notre langage'. Over welke gehuchten het gaat is niet duidelijk, maar hij wijst toch op een toestand van tweetaligheid of taalvermenging in de buurt van Sint-Omaars: i.v. **schuit** 'Les knols² et autres patois (alve waels en Koornoweels)³ des environs de St.-Omer, disent en français une escute pour une barquette,...'. De invuller van Bieren signaleert: 'On ne parle plus le Flamand dans le territoire flamand triangle entre Gravelines Bourbourg et Dunkerque, sauf à Petite Synthe en partie.' Het stadsdialect van Duinkerke is volgens hem bijna uitgestorven ('presque disparu').

Tenslotte wordt in een aantal schriftjes okkasideel gewezen op geografische taalvariatie binnen de regio. In dat van Lederzele gebeurt dat heel vaak. (A. Lagatie was blijkbaar zeer alert voor taal en taalvariatie.) Zo wijst hij tot drie maal toe op een syntactisch-pragmatische eigenaardigheid, die in de laatste honderd jaar wellicht verdwenen is. Ze is mij in elk geval bij mijn dialectopnamen nooit opgevallen. Het betreft de uitdrukking van de notie 'nietwaar' door een elleptisch vraagzinnetje waarin het werkwoord van de vorige zin wordt herhaald: p. 35 i.v. **sparen**: *spaere oï 't het, en spaere oï't 't nie en het, 't is ehzoo assan spaere, en is't*, p.44 *ze leere al schryve, en leeren 'ze*; p. 45 *eh komt al, en komt en* met de toevoeging 'un grand nombre de personnes reprennent ainsi le verbe principal, après chaque phrase.' Ook wordt wat ik schreef over de n-apokope in Frans-Vlaanderen (RYCKEBOER 1975, 85), nl. dat 'die n-apokope bij werkwoorden niet door historisch te reconstrueren morfo-semantische criteria bepaald [zou zijn] zoals bijv. wel in

1 Andries Steven, *Nieuwen Nederlandschen Voorschriftboek*. Kassel, 1714 met veel herdrukken, waarvan de laatste in 1834 te Veurne.

2 Dit is blijkbaar een scheldnaam voor anderstaligen.

3 Volgens De Bo's *Westvlaamsch Idioticon* 'een mensch uit gemengd ras'. De Bo suggereert een etymologie door te verwijzen naar Cornwallis. De lange situatie van etnische vermenging en tweetaligheid aldaar tijdens de Middeleeuwen kan een verklaring zijn voor deze etymologie.

het Fries, West-Fries en Zeeuws' tegengesproken door de invuller van Bieren: 'De Millam à Esquelbecque (Ekelsbeeke) sur un territoire de 2 à 3 [lieues] de largeur on retranche régulièrement l'*n* final à l'infinitif des verbes dans des conditions dont je ne pourrais déterminer les règles: e.g. '*k gaen éte, je moe kome éte*, mais on dit '*k gaen om t' éten - je moe kome om t' éten*'. Met andere woorden de *n* valt niet weg bij een infinitief met gerundiumfunctie. Dit verschijnsel was mij ondertussen ook al door mijn huidige zegsman uit Wulverdinge (b 17) gesignaleerd. Verder heb ik dergelijke aanwijzingen uit het Materiaal Willems verwerkt in RYCKEBOER 1977, 63-64 en in RYCKEBOER 1981, 112.

3) *Besluit*

Voor de bestudering van het met uitsterven bedreigde Nederlandse dialect in Frans-Vlaanderen is er niet zoveel materiaal voorhanden, immers de in de 20e eeuw gehouden schriftelijke enquêtes leveren hier haast nooit enig materiaal op. Het Materiaal Willems is daarom voor dit gebied des te waardevoller en met de luttele bovenstaande notities heb ik zeker onvoldoende aan kunnen tonen welk een goudmijn het kan zijn voor de Nederlandse dialectologie, op voorwaarde dat er kritisch mee wordt omgesprongen.

Bibliografie

A. DEPRez

1985 'Over Gezelles briefwisseling met de Frans-Vlamingen (1884-899)'. In: *De Franse Nederlanden*, 229-225.

H. RYCKEBOER

1973 'Het preteritumsuffix bij zwakke werkwoorden in Frans-Vlaanderen'. In: *Album Willem Pée*. Tongeren, 1973, 293-300.

1975 'Over de *n*-apokope in Frans-Vlaanderen'. *TT* 27, 82-85.

1977 'Het Nederlands van de Franse Westhoek, situatie en situering'. *TT* 29, 50-66.

1981 'Van groepstaal naar stadsdialect in West- Vlaanderen'. *TT* 33, 109-115.

Bijlage

Observations générales voorafgaand aan het Willemsschrift van Duinkerke, ingevuld door M. Blomme.

Le flamand de la Flandre maritime est un tout autre dialecte que celui dans lequel s'exprime le peuple qui se sert des mots imprimés dans le présent cahier.

Aussi ne devra-t-on pas s'étonner des changements fort nombreux opérés en regard, soit dans l'orthographe des noms, des adjectifs, des adverbes et des verbes, soit dans la conjugaison des verbes réguliers ou irréguliers. Encore ce travail ne donnera-t-il qu'une faible idée de la langue des flamands de France. Pour mieux connaître cet idiome, il faudra en outre posséder l'orthographe de la *Biblia Sacra*, imprimé en flamand de ce pays-ci, en 1714, par Petrus Jouret, op de Melck Merct à Anvers; 2° de *l'Atlas flamand*, imprimé à Gand, chez L. Van Paemel, 3° du *Nieuwen Keus van de meest gebruykelyke woorden*, etc., imprimé à Gand chez Mr. Snoeck Dugaju et Compie, rue des Champs; 4° *Van de Christelyke onderwyzingen en gebeden*, imprimés à Malines, chez Mr. P.J. Hanick; 5° *Van de vier uystersten van den mensch*; 6° *van Thomas à Kempis*, et 7° *Van de Nieuwe Christelyke Academie of Christelyken leydsman* par Lrd Boone, imprimé autrefois à Hazebrouck (Nord) chez M. Guermonprez. Ajoutons la traduction flamande du Catéchisme diocésain de Monseigneur Giraud, encore en usage aujourd'hui dans notre flandre. Ces deux derniers livres surtout représentent bien le flamand de la contrée. Les six autres ouvrages exigeraient encore quelques corrections; cependant ils approchent le plus de notre idiome. Ce n'est pas comme toutes ces impressions nouvelles, comme celles des nouveaux livres de prières belges, et les annales, en flamand de la Propagation de la Foi! Tout cela est bon en Belgique où l'on enseigne simultanément les deux langues; mais ici, le peuple n'y entend pas grand chose, et pour cette raison, il ne lit guère le flamand. D'autres documents donneraient également la notion de notre idiome: 1° *les manuscrits et imprimés anciens* de certaines bibliothèques, comme Bergues, etc., 2° *les terriers communaux et seigneuriaux* rédigés en flamand dans le 15e, 16e, 17e et 18e siècle, comme aussi les Régistres des comptes de Fabrique, des actes Ecclésiastiques; 3° *les Régistres des Seigneuries, des Ammanies, des Causes, Van halmen, des Saisinnes, des Regrès*, etc. C'est à dire des ventes, des achats, des contrats, des transports, des baux, des liquidations et autres - - - - - qui ont eu lieu pardevant le seigneur ou l'Amman, qui étaient rédigés en flamand du pays, autrefois, et que l'on découvre avec bonheur, dans les mairies de quelques communes de notre flandre. Tous ces vieux livres souvent inappréciés, rétabliraient la notion, la connaissance pratique du flamand presque disparu, et qui n'est connu actuellement que de quelques membres de sociétés savantes, des membres du clergé flamand, des Belges et de quelques vieilles gens qui ont continué de s'intéresser à leur langue maternelle. Car il est à remarquer qu'en général le peuple s'exprime fort mal aujourd'hui dans la *moedertael*, il emploie souvent un patois qu'on aurait de la peine à représenter, quoiqu'il comprenne parfaitement le bon flamand. Son langage

est un jargon souvent affreux, ou un mélange de flamand-français. Cela résulte de la guerre impitoyable faite à la langue maternelle, depuis un certain nombre d'années. On voudrait l'extirper complètement; et, malheureusement, cette langue si belle, si riche, si harmonieuse, si poétique, je dirai presque divine, ne s'en va que trop vite, hélas! Plût à Dieu de nous en conserver les vestiges, qui amèneront un jour peut-être, les gouvernants à reconnaître leurs torts et à réparer leur erreur!! Car tout bien considéré, le flamand vaut bien l'Allemand et l'Anglais, comme langue classique, et dont on propage et recommande tant l'enseignement. On dit, on prétend que c'est pour faciliter les transactions commerciales; mais ce que font nos voisins les Belges, est-ce que nous sommes incapables de le faire? Ne sommes nous plus assez intelligents pour apprendre, par principes, une langue que nous avons, pour ainsi dire sucé avec le lait de notre mère? Mais les flamands commerceraient aussi autrefois, et commerceraient encore avec leur idiome parfait; ils le font bien maintenant. D'ailleurs, l'homme ne vit pas seulement d'échanges mais aussi, mais surtout de beauté, de simplicité, de naturel dans le langage; de foi, d'espérance, d'amour dans les mœurs. Or, tout cela se trouve dans le cœur du flamand, qui l'a puisé dans sa langue et son instruction religieuse plus forte, plus substantielle que l'enseignement civique de nos jours, et qui, à un moment connu du Ciel ne produira que des défaillances, des lâchetés, des trahisons!!! Nos pères ont jadis abondamment prouvé leur vertu, leur valeur, leur fidélité et cela en maintes circonstances: 1° pendant les Croisades du 10e et du 13e siècle, 2° dans les temps actuels. Est-ce que les flamands ne sont pas de bons soldats? 3° Dans les réunions de famille, il y a un siècle, et moins encore, à propos d'un baptême, d'un mariage, d'une sépulture: circonstances joyeuses ou tristes, mais qui par des hymnes d'allégresse, des épithalames, des discours poétiques bien faits et pieux montraient le flamand tel qu'il était, c'est à dire bon, sensible, généreux et droit, ayant du génie, du sentiment, des convictions, vertus moins connus ou du moins fort obliérées de nos jours! De là, en attendant une époque plus propice pour la reprise de l'enseignement de la *moedertael*, l'obligation, le devoir, la nécessité de l'entretenir autant que possible dans certains cercles, centres et foyers, de maintenir en d'autres ce qui nous en reste; et d'obtenir l'impression et la propagation des livres flamands de toutes sortes *qui soient aimés du peuple* et qui par conséquent, il lise avec goût, avec amour, avec fruit!...

Contactlinguïstische aspecten

Nederlandse namen voor Noordfranse toponiemen in het Frans-Vlaamse dialekt

De studie van geografische namen of toponiemen vormt een raakvlak bij uitstek tussen taalkunde, geografie en geschiedenis. In het wetenschappelijke oeuvre van de gehuldigde treft men uitmuntende voorbeelden aan van die interdisciplinaire belangstelling en aanpak, niet het minst in zijn steeds verdiepte studie van de taalevolutie in Noord-Frankrijk.

De talige vorm van een plaatsnaam in de ene of andere taal is daarbij Gysselings werkinstrument bij uitstek. De evolutie van die taalvorm is niet alleen van belang voor de geschiedenis van de taal zelf, ze is ook een belangrijke cultuurhistorische indicator. Het is bekend dat aan weerszijden van een taalgrens of taalgrenszone plaatsen uit het andere taalgebied een benaming hebben in de eigen taal, met vaak een oude traditie⁽¹⁾. In het geval van het inkrimpende Nederlandse taalgebied in Noord-Frankrijk geldt dat vandaag de dag nog voor het al dan niet voortleven van een Nederlandse⁽²⁾ taalvorm voor namen van plaatsen die nu voorbij de taalgrens liggen.

In dit artikel rapporteren een historicus en een dialectoloog over hun gezamenlijk onderzoek naar de levendigheid binnen het nog vlaamssprekende deel van het arrondissement Duinkerke van Nederlandse namen voor Noordfranse plaatsen. De bedoeling van dit artikel is na te gaan in hoeverre die traditie de reflectie is van het voortleven van historische toestanden en concepten. Verder willen zij vernederlandsingen van Noordfranse plaatsnamen die in Nederlandstalige publikaties vroeger en nu wel eens opduiken, op hun gangbaarheid in het gesproken dialekt toetsen. Daartoe is aan de informanten van het *Woordenboek van de Vlaamse Dialekten* in zeven plaatsen⁽³⁾ een lijst van Franse namen

- (1) Zo weet de zegsman uit Linde bijv. te vertellen dat de pikardischsprekenden van Blaringem zijn dorp *Au Til* noemen.
- (2) Om terminologische verwarring te voorkomen worden zowel de historisch overgeleverde vormen als de representanten ervan in het lokale Vlaamse dialekt 'Nederlands' genoemd.
- (3) Het betreft: Zuidkote (H 76): een gepensioneerd meestergast, twee oud-vissers en een gewezen vissersvrouw; Kapellebroek (b 12): een gepensioneerd landbouwersechtpaar; Stene (N 3): een oud-binnenschipper, later vrachtwagenchauffeur, nu gepensioneerd; Bonegem, een gehucht van Nieuwerleet (b 21a): een gepensioneerd landbouwersechtpaar; Linde (N 150): een gepensioneerd landbouwer; Hondegem (N 108): een gepensioneerd landbouwer met grote algemene ontwikkeling en bereidsheid; Ledringem (N 56): een echtpaar van landbouwers, eertijds brouwers. De respectieve afkortingen zijn: Zu., Ka., St., Bo., Li., Ho. en Le.

voorgelegd met de vraag die zo mogelijk naar een ekwivalent in hun dialect te vertalen.

Het doorleven van nederlandstalige vormen heeft natuurlijk te maken met het doorleven van oude gewoonten en kontakten. In functie daarvan is ernaar gepeild in welke mate geografische namen en begrippen gangbaar vóór de annexatie van Frans-Vlaanderen door Frankrijk (eind zeventiende eeuw) en vóór de Franse Revolutie enige vorm van bekendheid hebben bewaard.

a. Landstreken en territoriale omschrijvingen

Eerst komen een reeks landstreken aan de beurt: *Pays-Bas* wordt steeds vertaald als *Holland*, *de Hollanders*, *het Hollandse Land* en éénmaal ook als *Nederland* (Le.). Door de zegsman van Ho. wordt de term *Nederland* geassocieerd met vermeende pogingen van de Duitsers om tijdens de Tweede Wereldoorlog 'de Nederlanden' (Nederland, België en Noord-Frankrijk) weer op te richten.

Een reminiscentie aan het historische begrip *Pays-Bas* is bij de gewone man niet meer levend. Toch is het éénmaal in De Moeren (H 82) genoteerde 'middellands' (ongeveer de zeventiende-eeuwse tegenhanger van ons 'binnenlands') met verwijzing naar het huidige Nederland een taalrelikt, dat refereert aan de situatie van voor de annexatie⁽⁴⁾.

Op de suggestie *Flandre* zijn de antwoorden het interessantst, omdat ze meteen het teloorgaan van het historische concept reveleren. Niemand, tenzij de zegsman van Zu. (die met een Belgische van net over de grens getrouwd is en ook Nederlands heeft leren lezen en schrijven), vertaalt het spontaan naar *Vlaanderen*. Er wordt geantwoord: *'t Houtland, hier, 't Vlaamse land*. Alleen de sprekers van Le. en Ho. gebruiken na enige aarzeling *Vlandern* (de normale dialectvorm met vokaalverkorting) afwisselend naast *Flandre*. Op de vraag welke grenzen aan dit *Flandre* gegeven moeten worden is de spontane reactie dat *Vlaanderen* samenvalt met het gebied waar Vlaams wordt gesproken. Dit is afhankelijk van de

(4) vgl. H. Ryckeboer, *De Hollanders, een mediterrane volk?*, in *Taal en Tongval*, 34 (1982) 117.

zegsman: tot Wormhout, tot Hazebroek, tot Belle, tot Armentiers. Sommigen achten Rijsel wel gelegen binnen Vlaanderen op grond van bekendheid met de toeristische titel 'Lille, capitale des Flandres'⁽⁵⁾, anderen niet. De grens met België is ook de grens van *la Flandre*, waaruit blijkt dat onze zegslieden geen notie meer hebben van een oude eenheid met de rest van het graafschap Vlaanderen. Naar het zuiden toe houdt *Vlaanderen* op waar het 'patooisch' (= Pikardisch) begint.

Ook indelingen van het oude graafschap zijn niet langer meer bekend. Het woord *ambacht* als synoniem voor kasselrij en ter aanduiding van een territoriale omschrijving - toch nog gebruikt in de benaming Veurne-Ambacht - is de ondervraagden vreemd. Ze kennen *ambacht/ambocht* alleen in de betekenis 'artisanaal beroep'. Eén enkele (St.) meent zich te herinneren het vroeger door oude mensen in de andere betekenis nog te hebben horen gebruiken. De benamingen *Flandre flamingante* (het nederlandstalige gedeelte van het graafschap) en *Flandre gallicante* of *wallingante* (het van ouds franstalige gebied rond Rijsel) zijn evenmin nog in gebruik, in het Frans noch in het Nederlands.

Voor onze zegslieden is *Flandre* dus identiek met vlaamssprekend gebied in Frankrijk. Vlamingen zijn dan ook zij die Vlaams spreken. Daarbij wordt toch wel eens een restrictie gemaakt, nl. dat het dan om 'ware Vlamingen' gaat en dat er eventueel ook franstalige Vlamingen kunnen zijn. Vlaming en Flamand hebben respektievelijk in het Vlaams en in het Frans niet dezelfde betekenis.

De oude graafschappen en heerlijkheden ten zuiden en ten westen van Vlaanderen gelegen, blijken soms wel en soms niet in het kollektieve geheugen bewaard. Het *Boulonnais*, de streek rond Boulogne, is niet onder een Nederlandse vorm bekend⁽⁶⁾ - evenmin als de stad zelf trouwens -, maar de uitspraak klinkt wel Vlaams [bu-lob'ne.] Hetzelfde geldt voor *Artois*. De Nederlandse benaming *Artesië*, die men in bronnen uit de middeleeuwen of de nieuwe tijden niet aantreft, lijkt wel een vrij recent, (laat negentiende-eeuws?) purisme te zijn, vertrekkend van het Latijn *Artesia*. Wel wordt dit *Artois* door enkelen (Bo., Ho., Li.) op zijn Vlaams uitgesproken [ar'to.ə's, ar'tø.ys], zoals dat vroeger ook het geval

(5) Een titel die Rijsel zich volgens onze zegsman van Ho. ten onrechte toeëigent en die zijns inziens aan Hazebroek toekomt!

(6) De vorm *Boonse* of *Bonense*, afgeleid van *Bonen*, (zoals o.m. bij H. Van Byleveld, *Nederland in Frankrijk. De zuidergrens der Nederlanden*, Antwerpen, 1941, 15 (pseudoniem van J.M. Gantois); *Lion de Flandre*, mei 1944; J.M. Gantois, *De Zuidelijkste Nederlanden*, Wilrijk, 1967, 17-20) wordt ook niet in, althans aan ons bekende, oude teksten geattesteerd.

moet zijn geweest in de rest van de Nederlanden. Dat blijkt o.m. uit rijmen als in Lodewijk van Velthems Voortzetting van de Spiegel historiael:

*Tusscen Vlaendren ende Artoys
So was datmen den strijt verloes⁽⁷⁾*

De gebieden *Ternois* en *Ponthieu* blijken vrij passief en uitsluitend met hun Franse benaming bekend⁽⁸⁾, maar er bestaat absoluut geen herinnering meer aan de territoriale begrippen die op Vlaams-Artesië betrekking hebben: *Pays de Bredenarde - Land van Bredena(a)rde* (rond Audruicq), *Pays de l'Angle - Land van de Hoek* (de westkant van het ingepolderde estuarium van de A), het *Pays Reconquis* (de streek rond Kales, in 1558 herwonnen op de Engelsen), *Terre de Oye* (ten oosten daarvan). Ook het begrip *Pays de Lalleu* (ten zuiden van de Leie) - in het Nederlands vroeger nooit anders dan het *Land van Laleue* of een orthografische variëteit⁽⁹⁾ - is niet langer bekend.

Het woord *Westhoek* wordt door een van de zegslieden (St.) met een gehucht bij Wormhout geassocieerd, terwijl drie anderen (Ho., Le., Zu.) het niet kennen als een van ouds gebruikte term, maar als een die sinds kort in gebruik gekomen is onder invloed van de regionalistische beweging. De oudste en meest perifere zegslieden kennen het niet (Ka., Li., Bo.).

De administratieve indeling die het moderne denkkader beheerst, is natuurlijk het departement: het *département du Nord* heeft als algemene term in de volkstaal: *het Noorden* of *den Noorden* (Ho.). Het overheerst zodanig dat een der geïnterviewden het toch eigenaardig vindt een Nortkerque aan te treffen in Pas-de-Calais, terwijl een andere (Bo.) na enige aarzeling *Mer du Nord* vertaalt als *Zee van het Noorden*, verklarend dat deze allicht zo genoemd wordt door de nabijheid van het departement.

Het *département du Pas-de-Calais* van zijn kant kent geen ekwivalent in het Vlaamse dialect.

(7) uitg. H. Vander Linden, W. de Vreese, P. De Keyser, II, Brussel, 1931, boek IV, v. 3404-3405.

(8) Dus geen *Ternasland*, noch *Ponteland*, zoals in de publikaties vermeld in noot 6. Ook hiervan bestaan o.i. geen oude attestaties.

(9) bijv. *de Aleuwe*, *Aluwe*, *Laleue*, *Alluwe*, *Laluwe*, enz. bij R.A. Parmentier, *Indices op de Brugsche poortersboeken*, Brugge, 1938, 2 dln, 96, 426, 666, 746, 758, enz. (15de eeuw). De vorm *Land van het Vrijleem* (cf. weer de werken vermeld in noot 6) is niet geattesteerd. We kunnen hier ook wijzen op de Westvlaamse familienaam *Delaleeuw*.

Eén benaming voor het lokale kader overleefde nochtans de Franse Revolutie: het moderne *commune* (gemeente) luidt in het Frans-Vlaamse dialect, net zoals in West-Vlaanderen trouwens, *parochie*: [pɔɔxi] en te Ka. [pɔfi]. Perceelsgrenzen of gemeentegrenzen worden overwegend *afscheed*, *afscheedsel* [afʃxe.ət, afʃxe.ətsəl] genoemd, soms *gescheed* [g-əʃxe.ət]. De benaming voor de staatsgrens is normaal *de frontiere* of de meervoudsvorm *de frontieren/frontiers*, soms ook *de schreve*. Dit laatste lijkt een ouderwetse term met bovendien soms (Ho.) een pejoratieve bijklank ('van over de schreve').

We stellen dus vast dat de naam *Flandre/Vlaanderen* een moeilijk geografisch af te bakenen concept dekt, dat de oude geografische entiteiten slechts ten dele bekend zijn of gebruikt worden en dat een oud territoriaal kader terminologisch slechts voortleeft op het lokale niveau.

b. *Watervamen*

Om dat lokale niveau te overschrijden wordt gepeild naar het gebruik van Vlaamse benamingen van de zee en van waterlopen.

Zoals al is aangestipt vertaalt één zegsman (Bo.) *Mer du Nord* als *Zee van het Noorden*, een andere noemt de Noordzee *Manche* (St.). Alleen in het oude vissersdorp Zuidkote is de term *Noordzee* goed bekend, terwijl men het elders gewoon over 'de zee' heeft. De zeeëngte *Pas-de-Calais*, in Belgisch-Vlaanderen altijd *Nauw van Kales* genoemd, heet in het Frans-Vlaams *den Detroit*, met Vlaamse uitspraak: [dən de.'tro.ə].

De *Leie* is een naam die slechts twee zegslieden (Ho., St.) gebruiken en die de anderen niet kennen. Normaal bepaalt de nabijheid het gebruik van de autochtone vorm. Voor één onder de sprekers, die van Linde, gaat dat hier niet op: hij woont weliswaar het dichtst bij de rivier en heeft er via de markt te Ariën het meest contact mee, maar als een der laatste vlaamstaligen van het dorp is hij blijkbaar het sterkst aan verfransing blootgesteld.

Ook in het geval van de *IJzer* komt het gebruik van de Vlaamse vorm in de dichtbijgelegen plaatsen voor: [dən 'izər] (Ho., Le., Li., St., Zu.). Anders wordt het Franse *Yser* ['izɛ.'r] gezegd (Bo., Ka.).

De *Schelde* is te ver van Frans-Vlaanderen af om er anders dan met zijn Franse naam *Escaut* nog bekend te zijn. Ook van de *Canche* is, op één uitzondering na, geen Nederlandse naam bekend. Als de onzekere opgave [də kã.ə] in St. bij verder onderzoek zou kunnen bevestigd worden, zou men een oude Nederlandse naam de *Kange/Kande* kunnen

postuleren. Die is schriftelijk niet overgeleverd, maar de *Kwinte*, een rekonstruktie van J.M. Gantois, al evenmin.

De *Nieuwedijk* of *Nieuwegracht*, het kanaal dat sinds de elfde eeuw de A met de Leie verbindt, en waarlangs Jacobus Meyerus in de zestiende eeuw de taalgrens situeert⁽¹⁰⁾, wordt slechts *Neuffossé* genoemd.

Wat de kapen langs de Kanaalkust betreft, zijn de oude termen *Swartenes* of *Blacquenay*⁽¹¹⁾ voor *Griz Nez* en *Hildernesse*⁽¹²⁾ voor *Blanc Nez* uitgestorven. Wel gebruikte een der zegslieden (St.) (uit verlegenheid?) de leenvertaling *Grijdseneuze* [g-rizdnø:zə] en *Witteneuze* [wɛtnø:zə].

c. Bosnamen

Ook peilen we naar de vertrouwdheid met de Vlaamse terminologie voor de bosbestanden, die de noordelijke zijde van de Artesische heuvels beheersen en die bovendien ten dele de oude grens tussen Vlaanderen en Artesië, nu de departementsgrens vormen.

Voor *bois* gebruiken alle ondervraagden *busch*. Alleen de informant van Den Park, een gehucht van Moerbeke aan de rand van het Niepebos benoemt dit bos als 't *Hout* [tut]⁽¹³⁾. Overwegend wordt een samengesteld woord gebruikt met het bepalende toponiem als eerste lid (*Klaarmareschbusch*: Bo., Le. [kla:məɛʃboeɛ] voor *Forêt de Clairmarais*; *Niepe(n)busch*: Bo., Ho., Le. [nî:pə(m)boeɛ] voor *Forêt de Nieppe*;

- (10) *Commentarii siue Annales rerum Flandricarum*, Antwerpen, 1561, f° 24v^o. - De vorm *Nieuwedijk* komt voor bij Lodewijk van Velthem, *o.c.*, v. 3406 (gespeld *Nieuwedijck*) en in *Dit sijn die wonderlijcke oorloghen van den doorluchtighen hooghebornen prince, keyser Maximiliaen*, uitg. W. Jappe Alberts, Groningen, Djakarta. 1957. 17, 24 (gespeld *Nyeuwendijcke*). *Nieuwe Gracht* treft men o.m. aan bij L. Guicciardini. *Beschryvinghe van alle de Neder-Landen anderssins gheuoemt Neder-Duytslandt*, Amsterdam, 1612 (vert. C. Kiliaan), 288, en bij A. Sanderus, *Verheerlykt Vlaandre*, Leiden, Rotterdam, Den Haag, 1735, I, 1. Op de kaart van V. de Plouich, *Ditio Casletana in Comitaru Flandriae vulgo Cassel Ambacht*, bestemd voor de uitgaven van Sanderus, leest men *Nieuwendijck*.
- (11) Cte de Loisne, *Dictionnaire topographique du département du Pas-de-Calais*, Parijs, 1907, 176 geeft *Blacquenay* en varianten. Op zeekaarten en de kommentaar erbij is de vorm *Swartenes(se)* algemeen: o.m. W. Jansz. Blaeu, *The light of navigation*, Amsterdam, 1612, kaart 2, p. 28; L. Aurigarius, *Beschrijvinghe van de zee Custen va(n) Vlanderen.en/de Picardien*, s.l., s.d. De beide kapen Griz-Nez en Blanc-Nez heten *de Nesse* in de *Vlaamsche kronyk*, uitg. Ch. Piot, *Chroniques de Brabant et de Flandre*, Brussel, 1879, 683.
- (12) de Loisne, *o.c.*, 53. De benaming *Hildernesse* lijkt al in de middeleeuwen uitgestorven. Op zeekaarten is de benaming *Calis Clif* (of een variante): W. Jansz. Blaeu, *o.c.*, kaart 2, p. 25; L. Jansz. *Waghenaert, Spieghel der Zeevaerdt*, Leiden, 1584-1585. tekst onder titel: *Zee Custen van Vlaenderen met alle de bancken ende ondiepten hem voorby Calis streckende*.
- (13) Vgl. ook op kaarten, als die van V. de Plouich (cf. noot 10): *tHout van Niepe*.

Perlikbusch: St. [pɛ-rlikboeʃ], *Speerlijkbusch*: Bo., Ka. [spɛ-rlikboeʃ], *Eperlecquebusch*: Li. [epɛrlɛkboeʃ] voor *Forêt d'Eperlecques*; 't *Hambusch*: Bo., Ka., St. voor *Forêt de Ham*). Soms volgt de plaatsnaam als bijvoeglijke bepaling, zoals in het Franse syntagma (*Busch van Klaarmaresch*: Ho., *Busch van Clairmarais*: Ka., Li., St., Zu.; *Busch van de Niepe*: Li., St.; *Busch van Nieppe*: Zu.). De indruk bestaat ook hier dat bij hen die het meest vertrouwd zijn met die bossen de eerste, typisch Nederlandse woordvorm gelexicaliseerd is. Dat geldt bijv. voor alle sprekers die het *Hambusch* kennen (Bo., Ka., St.). Maar één spreker (bijv. van St.) kan makkelijk de twee naamvormen door elkaar gebruiken: *Guînesbusch*, *Busch van Guînes*.

De middeleeuwse benaming voor het *Klaarmareschbusch*, nl. *Ruhout* - op actuele Franse kaarten luidt het nog *Forêt de Rihoult-Clairmarais* - is nog bekend aan de zegsman uit Bo. vlakbij, maar slaat dan slechts op een sectie van het gehele bos. [t ryut]

De waternamen, en daarmee willen we de beschouwingen bij deze reeks afsluiten, lijken sterker aan verfransing onderhevig te zijn dan de bosnamen. Dit kan een uiting zijn van de meer algemene vaststelling dat rivieren een kontaktbevorderende factor, bossen een scheidende factor uitmaken, d.w.z. dat de verfransing in dit gebied gunstig wordt door de rivieren.

De rest van de vragenlijst heeft betrekking op namen van steden en dorpen. Met opzet zijn geen vragen gesteld naar plaatsen in Frans-Vlaanderen zelf, omdat we ervan uit mogen gaan, dat al deze plaatsnamen door Vlaamssprekenden ook met hun autochtone vorm aangeduid worden, tenzij eventueel voor enkele plaatsen, die al sinds de zeventiende eeuw, dus vòòr de Franse verovering aan verfransing onderhevig waren⁽¹⁴⁾. Zo lijkt *Steger* voor *Estaires* uit enkele terloopse vermeldingen nog algemeen, terwijl de oude Vlaamse namen *Noord-* en *Zuid-Berkijn* niet meer algemeen gebruikelijk zijn, wel hun vertalingen vanuit het Frans *Neuf-* en *Vieux-Berquin*.

Wel is systematisch gevraagd naar *Merville*, dat, alhoewel ten noorden van de Leie gelegen, deel uitmaakte van Artesië en derhalve aan een

(14) Al te veel wordt bij de studie van de taalgrensverschuiving gedacht dat de verfransing ten noorden van de Leie pas na de annexatie is begonnen. In werkelijkheid waren er voordien reeds kernen van verfransing. Zie L. Milis, *Een oude taaltwist te Steenwerk* in *Ons Erfdeel* 12 (1969) 177-178.

vroegere verfransing is blootgesteld geweest⁽¹⁵⁾. De verst afgelegen zegslieden kennen alleen *Merville* (Bo., Ka., St., Zu.); de anderen spreken van *Meregem* [mɛː.rɛg_ɛːm] (Ho., Le., Li.).

d. Steden buiten nederlandstalig gebied

We leggen verder namen voor van plaatsen binnen het oude Waals-Vlaanderen (we huiveren van de totaal foute uitdrukking Verfranst-Vlaanderen, die men in sommige publikaties leest)⁽¹⁶⁾ en binnen het Noorden: *Lille* en *Douai*. Zonder enige uitzondering noch aarzeling worden beide steeds bij hun Nederlandse vorm genoemd: *Rijse* [ˈrisə] en *Dowaai* [dowɑːj(ə)]. In geschreven documenten uit de periode voor het einde van de achttiende eeuw is *Rijse* (overwegend gespeld *Rysse*) trouwens even algemeen. De spelling *Dowaai* (of een variante) was heel wat minder frekwent⁽¹⁷⁾, allicht omdat de spelling *Douai* ook volgens het nederlandstalige spellingsysteem kon geïnterpreteerd en dienvolgens uitgesproken worden.

Wat de plaatsen in het oude Artesië betreft, nu op La Gorgue na, allemaal in Pas-de-Calais, blijkt volgend resultaat: *Arras* wordt door iedereen spontaan *Atrecht* [ɑːtraɛxt] genoemd, met uitzondering van de zegslieden uit Zu., die *Atrecht* enkel als een ouderwetse vorm kennen ('de bakker van Bray-Dunes zegt het'). *Atrecht* was in het verleden ook in de rest van de Nederlanden de gebruikelijke naam, en al in een der oudste teksten in het Nederlands gebruikt (*Atraht* in de vertaling van de

- (15) Zowel kaarten als tekstvermeldingen getuigen van het door elkaar gebruiken van *Merville* en *Meregem*: bv. P. Torrentinus, *De Chartre van Vlaendren - La Chartre de Flandre*, Gent, 1538: *Mereville* (naast: *Steeghers!*); G. Sanson, *Les Provinces des Pays Bas Catholiques distinguées suivant qu'elles sont presentement partagées*. Parijs, 1696: *Merghem*. Sanderus, *o.c.*, II, 171 heeft het over *Merville*, *Merreghem*, *Merghem*. Ook de Brugse poortersboeken gebruiken de naam in beide talen, zie Parmentier, *o.c.*, 368, 512, 750, 784, enz.
- (16) Deze term wekt inderdaad de indruk alsof het Vlaanderen van vroeger volledig 'Diets' zou zijn geweest. De term *Verfranst-Vlaanderen* komt natuurlijk ook weer uit de denkwereld van Gantois (H. Van Byleveld, *o.c.*, 15), hoewel hij later *het Rijselse* en *Rijsels-Vlaanderen* gebruikte (Gantois, *De Zuidelijkste Nederlanden*, 14-20).
- (17) O.m. *Dowai* (kort vóór 22 aug. 1270) (M. Gysseling m.m.v. W. Pijnenburg. *Corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300)*. Reeks L *Ambtelijke bescheiden*, I, 's-Gravenhage, 1977, 154; *Douway* (P. Bougard - C. Wyffels, *Les finances de Calais au XIIIe siècle*, s.l., 1966, 3779); *Duway* (*Vlaamsche kronyk*, 581); *Doway* (Guicciardini, *o.c.*, 286); *Duway* is ook de vorm die Antwerpse almanakken in de nieuwe tijden gebruiken. Zie K. Moens, *Inhoudsanalyse van de Antwerpse volksalmanakken: 16de-17de-18de eeuw*, onuitgeg. scriptie Gent, 1983, 235.

keure van Filips van de Elzas voor Gent, kort na 1237)⁽¹⁸⁾. De algemene overlevering van de vorm is natuurlijk te verklaren door het historische belang van de stad als bisschopszetel, als rijkste en grootste stad van Vlaanderen, dan als hoofdstad van Artesië, nadien als hoofdplaats van het departement Pas-de-Calais.

Voor andere plaatsen in dit gebied bestaan geen aparte Nederlandse ekwivalenten. In oude bronnen wordt de spelling wel eens aan de Nederlandse spelgewoonten aangepast. Dit geldt voor *Bethune*, dat men soms als *Betunen* of *Betuine* gespeld zag⁽¹⁹⁾, voor *Lillers*, dat wel eens *Lilleirs* werd gespeld⁽²⁰⁾ en *Saint-Venant*, waarvoor men de vormen *Sinte-Venant* of *Sinte-Venants* ontmoette⁽²¹⁾. De ondervraging levert een analoog beeld op: *Hesdin*, *Lillers* en *Lens* worden Frans uitgesproken. *La Gorgue* wordt tweemaal *De Gorgue* (Bo., St.) en éénmaal *Gorgue* (Zu.). *Bethune* wordt vrij algemeen in zijn uitspraak vervlaamst (voorzover een Vlaamse van een regionaal Franse uitspraak hier te onderscheiden is), terwijl twee zegslieden - niet toevallig de meest nabije en dus in het dagelijks leven het meest ermee geconfronteerd - het hebben over *Sinte-Venans* [sɛntə vənã:s] (Ho.) en [sintə vənã.s] (Li.). *Robecq* noemen sommigen (Ho., Li.) duidelijk *Robeke*.

De plaatsen in het oude graafschap Henegouwen, nu eveneens Noorderdepartement, hebben enkel een Franse vorm: dat geldt o.a. voor *Valenciennes*. De vorm *Valencijn*, die men vroeger aantrof, zij het niet algemeen⁽²²⁾, is onbekend. Dat geldt ook voor *Saint-Amand-les-Eaux*, nooit *Sint-Amand(s)*⁽²³⁾. Aanleunend bij het oude Henegouwen werd en wordt algemeen *Kamerijk* gebruikt voor *Cambrai*: [ka.mərikə] (Bo., Ka., Le., Zu., St.). De dialektische uitspraak [kã□.mbrekə] te Ho. en [ka.məre.kə] te Li. vertegenwoordigt een oud evolutiestadium van het *-acum*-suffix. Voor de sterkte van deze Nederlandse naam staat natuurlijk

- (18) A.C.F. Koch, *Vroeg middelnederlands ambtelijk proza*, Groningen, 1960, (Fontes minores medii aevi X), 15: Gysseling-Pijnenburg, o.c., 35. Spellingsvarianten (*Atracht*, *Aetrecht*, *Attrecht*) komen voor: o.m. E. Van Cauwenbergh, *Les pèlerinages expiatoires et judiciaires*, Leuven, 1922, 223, 232 (strafbedevaartlijsten uit de 14de eeuw).
- (19) *Betunen* (Guicciardijn, o.c., 339); *Betuyne*, *Bethuyne(n)* (*Dit sijn die wonderlijcke oorloghen*, 8, 101; Parmentier, o.c., 957); *Betuine* (Parmentier, o.c., 986).
- (20) *Lilleirs in Arthois*, - by Aryen (Parmentier, o.c. 756, 816).
- (21) *Sinte-Venant by thoud van Niepe*, *Sinte-Venant by Merghem in Vlaenderen*, *Sinte-Venants int land van Arthois* (Parmentier, o.c., 634, 730, 794).
- (22) *Valencine* (kort vóór 22 aug. 1270) (Gysseling-Pijnenburg, o.c., 168); *Valencijn* (Guicciardijn, o.c., 351).
- (23) *Sinte-Amands*, *Sint-Amand*, *Sint-Amands* (Parmentier, o.c., 454, 486, 752).

het belangrijke kerkelijke verleden van Kamerijk: bisdom vanaf de laatromeinse tijd, aartsbisdom vanaf 1559. Frans-Vlaanderen hing er van af na de opheffing van de diocesen Sint-Omaars en Ieper en vóór de oprichting van Rijsel, dus grosso modo de negentiende eeuw. Dat de Kerk vanuit Kamerijk het Vlaams bleef hanteren, toen het op school al verboden was, zal wel versterkend hebben gewerkt op het overleven van de Vlaamse naam.

Het doorwerken van de invloed van de oude kerkelijke indeling is wellicht ook de reden waarom naast *Thérouanne* [tɪrwɑn] door sommige sprekers *Terwane(n)* wordt gebruikt: Ho.: [tɛrɔwɔ.ə.nə], Li.: [tɛrɔwɔ:nə], St.: [tɪrwɔnə]. Noch de in historische werken gebruikelijke vorm *Terwaan*⁽²⁴⁾, noch de oude vorm *Terenburg*⁽²⁵⁾ zijn bekend. Heel Frans-Vlaanderen ressorteerde tot 1559 onder deze bisschopszetel.

Wat de plaatsen in het Boulonnais betreft: de oude gesproken vorm *Beunen* voor het traditionele Nederlandse *Bo(o)nen* voor *Boulogne* - al in de zes- en zeventiende eeuw ouderwets en vooral bij zeelui in gebruik - is nu totaal onbekend geraakt⁽²⁶⁾. Wel wordt de uitspraak van Boulogne vrij sterk vervlaamst: Bo.: [bɔ'ljɔ], Ka.: [bɔ-'ljɔnɛ], St.: [bu'ljɔ], Zu.: [blɔjə]. Voor *Desvres* wordt uitzonderlijk te Bo. [de:vər] gezegd. Deze spreker heeft door zijn geografisch isolement ten opzichte van het Noorden en zijn contacten met Pas-de-Calais wellicht een oude uitspraak voortgezet. *Etaples* wordt vaak [e'ta:pəl] uitgesproken, maar

(24) Oude vormen: *Terwane*, *Terwaen* (*Dit sijn die wonderlijcke oorloghen*, 49. 102); *Terwanen* (Guicciardijn, *o.c.*, 338, 340); *Terrewane*. *Therrowane* (*Vlaamsche kronyk*. 305, 335); *Terewane* (M. Gysseling-P. Bougard, *L'onomastique calaisienne à la fin du 13e siècle*, in Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam, 39 (1963) 21).

(25) *Therenborch* (*Dit sijn die wonderlijke oorloghen*, 91), *Therenburch* (*Vlaamsche kronyk*, 245).

(26) *Boenen*, *Bonen* en varianten zijn de gebruikelijke namen in de laat-middeleeuwse bedevaartlijsten (E. Van Cauwenbergh, *o.c.*, 228, 232, 235; J. van Herwaarden, *Opgelegde bedevaarten*, Assen, Amsterdam, 1978, 619, 622). net als in de Brugse poortersboeken (Parmentier, *o.c.*, 614, 788, 810). Guicciardijn, *o.c.*, 340 gebruikt *Bolonien*, terwijl de Noord-Nederlander die instond voor de vertaling uit het Latijn van Sanderus' *Verheerlykt Vlaandre*, 236, 28 het heeft over *Bolonje*. G. Mercator. *Bolonia & Guines Comitatus in Atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura*, Amsterdam, 1607 (editie verzogd door J. Hondius), 145 vermeldt dat de Franse naam *Boulongne* is, maar 'Inferioris Germaniae populis proprius ad veterem appellationem accedentibus Beunen'. Op zeekaarten is *Buenen* of *Beunen* algemeen (W. Jansz. Blaeu, *The light of navigation*. 28: *Beunen or Bullen* en 29: *the land of Bulloigne*; Id., *The Sea-Beacon*, Amsterdam, 1643, 20, 23 en 26: *Boloigne*, *Beunen* en *the land of Bulleyn*).

een ook vroeger hoogst uitzonderlijke vorm als *Stapels* is onbekend⁽²⁷⁾. De zegsman uit Bo. 'vertaalt' eerst naar Stapel, maar corrigeert zich onmiddellijk met de opmerking dat dit de benaming is van een dorp bij Hazebroek. De vorm Stapel(s) is dus wel nog naar het Vlaamse taalsysteem te reconstrueren; hij is echter niet meer als toponiem levend. Historische attestaties van Stapel(s) dienen dan ook voorzichtig gelokaliseerd.

Ook *Heimfriedswilder* voor het Franse *Wierre-Effroy*, de geboorteplaats van de H. Godelieve van Gistel, is onze zegslieden onbekend. De Nederlandse vorm werd nochtans gebruikt in vooroorlogse Frans-Vlaamse teksten door Marcel Janssen, pastoor te Gijvelde (1903-1963)⁽²⁸⁾. Wij hebben de indruk dat onze zegslieden deze plaats niet kennen, zodat deze Vlaamse vorm niet door autochtoon gebruik (eventueel in het verleden) kan bevestigd worden. Het kan best een creatie zijn vanuit oude varianten⁽²⁹⁾.

De plaatsnamen in Ponthieu worden uitsluitend in het Frans overgeleverd, dus geen *Abbegem*⁽³⁰⁾ naast *Abbeville*, geen *Monster(h)ole*⁽³¹⁾ voor *Montreuil-sur-Mer* (de zeldzame vorm *Monstruel* is evenmin in gebruik)⁽³²⁾ en geen *Sint-Rikiers* voor *Saint-Ricquier*⁽³³⁾.

Enkele ondervraagden vinden het normaal dat hiervoor geen Vlaamse namen worden gebruikt. Ze kennen de plaatsen slechts door het fransta-

(27) *Dit zijn de wonderlijcke oorloghen*, 114, 145: deze tekst geeft ons het grootste aantal nederlandstalige toponiemen.

(28) C. Moeyaert, *De hedendaagse schrijftaal van de Westhoek in Frankrijk*, in *De Franse Nederlanden - Les Pays-Bas français* 1983, 218 (gespeld: *Henfrids-Wilre*).

(29) M. English, *Godelieve van Gistel*, Brugge, Brussel, 1944, 21 spelt *Heinfried-Wilre*. J.M. Gantois, *Bezinning bij een verjaardag*, Langemark, s.d., 13 heeft het over *Heinfridswilre*. Wellicht is de naam een artificiële reconstructie op basis van oude vormen als *VUilere* (857 cop. 961) (M. Gysseling, *Toponymisch woordenboek van België. Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland*, s.l., 1960, II, 1074) en *Wierre-le-Haimfroy* (1393) of *Vierra Hainfridi* (ca. 1512) (de Loisne, o.c., 403). B. Bijmens, *De Heilige Godelieve achterna - de Coursevallei*, in *Bachten de Kupe* 25 (1983) 132 spreekt van *Heimfriedswilder*.

(30) Bijv. schrijven de Brugse poortersboeken - nochtans kwistig met nederlandstalige vormen - *Abevyle*, *Abbevil(l)e*, *Abville* (Parmentier, o.c., 480, 524, 868, 916). *Abbegem* lijkt dus weer een Gantois-vorm (vgl. noot 6).

(31) *Monsterhole* is weer een Gantois-vorm.

(32) De oude vormen zijn o.m. *Monstreul* (Parmentier, o.c., 174. Guicciardijn, o.c., 339;). *Monstruel* (W. Jansz. Blaeu, *The light of navigation*, 29; *Dit zijn die wonderlijcke oorloghen*, 145); *Monstroul* (L. Aurigarius, *Beschrijvinghe*); *Monstreau* (*Vlaamsche kronyk*, 175).

(33) De vorm *St-Riquiers*, ongetwijfeld bedoeld met Vlaamse uitspraak, komt in het verleden voor (*Vlaamsche Kronyk*, 177).

lige onderwijs of, wanneer ze er werkelijk contact mee hebben, is het in een Franse kontekst.

Ook plaatsen verder in Frankrijk gelegen en waarvoor in Belgisch-Vlaanderen wel eens een andere spelling wordt gebruikt (*Roeaan* i.p.v. *Rouen*) of een andere uitspraak (met -s) als Tours, Orléans, Lourdes worden uitsluitend Frans uitgesproken.

Dezelfde tegenstelling geldt ook voor een reeks plaatsen in het eertijds ongetwijfeld tweetalige noorden van de kasselrij Rijsel in Waals-Vlaanderen. Voor *Comines*, *Warneton*, *Le Quesnoy*, *Tourcoing*, *Halluin*, *Roubaix*, *Fleurbaix* en *Deûlemont* worden geen Nederlandse vormen gebruikt. De in Belgisch-Vlaanderen courante vormen *Komen*, *Waasten*, *Toerkonje* en *Halewijn* zijn onbekend en enig inzicht in de etymologie van -*monde* in *Deûlemont* blijkt nergens uit de uitspraak. De in het verleden overgeleverde vorm *Kiesenet* voor *Le Quesnoy*⁽³⁴⁾ is niet in gebruik. Een vervaamsing zoals die naar [kəno.ʔ] in St. (met wegval van het lidwoord en fonetische aanpassing) kan een schriftelijke Nederlandse vorm *Kenoot*⁽³⁵⁾ verklaren. Eén zegsman (Bo.) wist dat de vorm *Toerkonje* bestond: [trukujən], maar dan als een 'Belgiekse' vorm⁽³⁶⁾.

Nieppe wordt met de Nederlandse uitspraak aangeduid door de meesten: [nî:pə] te Bo., Ka., Ho., Le., Li., St.; alleen [njɛp] te Zu.), maar de vroeger sterk verspreide vorm *Niepkerke* bestaat blijkbaar niet meer. *Armentières* tenslotte wordt door iedereen *Armentiers* genoemd: [ɛrmənti:rs] te Bo., Ka., Ho., Le., St.; [ɑrməti:rs] te Li. en Zu.

e. Plaatsen binnen het gebied dat tijdens of na de late middeleeuwen verfranst werd

In onze vragenlijst is bijzondere aandacht besteed aan de eventuele Nederlandse vormen of uitspraak van die plaatsen, die ten westen van de A zijn gelegen en behoren tot het zg. 'Vlaams-Artesië'. Dit gebied was in oorsprong nederlandstalig, maar verfranst gradueel vanaf de middeleeuwen, een proces dat in de twintigste eeuw werd voltooid. De

(34) Op kaarten alleen bij Mercator, *Flandria comit(atus)*; in de Brugse poortensboeken als *Kezenet*, *Keisnet*, *Kesnet* (Parmentier, o.c., 460, 476, 520).

(35) Men vindt *Keynout* (*Dit sijn die wonderlijcke oorloghen*, 49). Er is ook een *Kennoit* in *Henegauwe* (Parmentier, o.c., 130), naast het hier bedoelde *Kennoit upde Duele*, *Kennoit*, *Quesnoit upte Leye*, *Kesnoit* (*ibid.*, 348, 382, 384, 426).

(36) In de Brugse poortersboeken vindt men naast duidelijk nederlandstalige vormen als *Torcoeyngen*, ook onbetwifelbare Franse vormen: *Torquain*, *Tourquoin* (Parmentier, o.c., 302, 494, 568, 690).

etymologie van bijna alle plaatsen waarnaar wij polsen, is doorzichtig Nederlands. Toch is er in de uitspraak geen reminiscentie aan het *berg*toponiem in *Colembert* en *Brunembert* vast te stellen. Dit is wel het geval voor *Fauquembergues* en het heel veel dichterbij liggende *Isbergues*, waarbij vaak een zachte -g- wordt gerealiseerd: [fo^ukə^mbɛ_rg₋ə̃] Ho., [fɔkɲbɛ_r(g₋)ən] Li.; [izbɛ_rg₋ən] Ho., [ibɛ_rg₋ə̃] Li., [izbɛ_rg₋ə̃] Li. en St., [iʃbɛ_rɣ] Le.⁽³⁷⁾.

De streek rond Kales en Guînes, dus het oude graafschap Guînes en Pays Reconquis, zijn in de late middeleeuwen verfranst. Toch wordt door iedereen van *Kales* gesproken (te Ka. met gevokaliseerde -l-: [ka:^uəs]) en niet van *Calais*. De herinnering aan de oorspronkelijke kern van deze stad *Petresse* of *Peternesse* bleef niet bewaard. Wel kende de zegsman uit St. de naam *Sint-Pieters-bij-Kales* voor *Saint-Pierre-lez-Calais*⁽³⁸⁾. *Guînes* wordt in zijn uitspraak eventueel met spirantische g lichtjes vervlaamst⁽³⁹⁾, maar een herinnering aan de oorspronkelijke vorm *Ghisene* blijkt niet te bestaan⁽⁴⁰⁾. Ook van de toponiemen waarvan Lambrecht van Ardres in de late twaalfde eeuw de Vlaamse etymologie benadrukte, bleef enkel een Franse uitspraak bewaard: *Sangatte*, *Saint-Inglevert*, *Wissant*, en misschien een iets Vlaamsere vorm in *Ardres*⁽⁴¹⁾. In Ka. Wordt inderdaad [a:rdɔr] als meer Vlaams aanvoeld dan [a:rdrə].

Ook andere toponiemen van Nederlandse origine blijven enkel in Franse uitspraak bewaard: bijv. *Bonningues* en *Peuplingues*, ten zuid-

(37) Nieuwetijdse vermeldingen als *Bruneberg* (Mercator, *Bolonia et Guines Comitatus*) of *Colembert* (T.C. Lotter, *Artesia cum finitimis locis velut Sedes ac Theatrum Belli*) zijn weinig talrijk. Frekwenter zijn die als *Faucquenberge* (N. Visscher, *Geographica Artesiae Comitatus tabula*) en vooral als *Ysberghe* of varianten (H. Jaillot, *Carte du comté de Flandre faisant partie du Théâtre de la guerre. Corrigée...en 1792...Revue l'an III...*).

(38) Vgl. Gysseling, *Toponymisch woordenboek*, 793.

(39) Zoiets als *Wijnen* (in de Gantois-traditie, cf. noot 6) - trouwens een foutieve vernederlandsing van uit Guînes - wordt nooit aangetroffen.

(40) Vgl. Gysseling, *Toponymisch woordenboek*, 429; de Loisne, *o.c.*, 178-179. Ook bijv. in *Laetste deel der Kronyk van Jan van Dixmude*, uitg. J.-J. De Smet, *Recueil des chroniques de Flandre*, III, Brussel, 1856, 44 (*dland van Ghisene*), 51 (*dlant van Ghizen*).

(41) *Historia comitum Ghisnensium*, uitg. I. Heller, *Monumenta Germaniae historica, Scriptores*, XXIV, 565-566, 568, 582, 599, 609. Vgl. L. Milis, *La frontière linguistique dans le comté de Guines: un problème historique et méthodologique*, in *Actes du 101e Congrès national des sociétés savantes*, I, Parijs, 1978, 250. Daar wordt o.m. (noot 5) geconstateerd dat in 1520 de inheemse bevolking sprak van *Ardea* (als verlatijnste vorm), het Franse hof van *Ardera*. Vgl. de spellingen *Aerde* (*Laetste deel*, 44), *Haerde* (*Vlaamsche kronyk*, 782), *Aerden* (*Dit sijn die wonderlijcke oorloghen*, 102, 145), naast *Ardere* en *Hardre* (*Vlaamsche kronyk*, 321, 785).

westen van Kales. Ook worden de toponiemen op het Saksische *-thun* enkel Frans uitgesproken: bijv. *Landrethun*, *Audincthun*. Enkel *Bethune* vormt hierop - ook in het Frans - een uitzondering.

Dichter bij A, Nieuwegracht en Leie steeg in principe de kans op het doorleven van Nederlandse vormen door de nabijheid en dus de grotere contactfrequentie. Belangrijk lijkt ons in dat opzicht Sint-Omaars en omgeving. Het historische belang van de stad (een der belangrijkste van Vlaanderen, nadien van Artesië, zetel van de belangrijke benediktijnerabdij Sint-Bertijns) en het menselijk-geografische belang (aan de moerassen, die de aanzet vormen van het A-estuarium, marktcentrum) impliceerden ruime contacten.

Alle geïnterviewden hebben het over *Sint-Omaars*, nooit over *Saint-Omer*. De uitspraak met vokaalverkorting in onbeklemtoonde syllabe en deletie van *-r-* voor *-s* laat interpretatie als *Sint-Thomas* toe, een verwarring, die o.m. te Zu. wordt geconstateerd. Ze is trouwens ook in teksten uit het verleden frequent⁽⁴²⁾. De bewoners van de stad worden door iedereen (op één uitzondering na, Ho.) *Sint-Omaarsnaars* genoemd. Dat die vorm wordt gebruikt (en niet *Audomarois*) pleit voor de sterkte van de traditie. Enkel voor *Rijselnaar* bestaat een analoge situatie. Voor bewoners van andere steden, wier namen nochtans uitsluitend in het Nederlands worden gebruikt (Kales, Atrecht, Kamerijk, Dowaaï, Parijs, enz.), gebruikt men maar de Franse vorm: *Calaisien*, *Arrageois*, *Cambrésien*, *Douaisien*, *Parisien* of *Parigot*). Alleen *Atrechtenare* (Ka, Le., Li., St.) en *Kamerijknare* (Bo., Ka.) worden bij suggestie als mogelijke, maar zelden of nooit geactualiseerde vormen aanvaard.

In de onmiddellijke omgeving van Sint-Omaars bleef de oude moedertaal het langst in gebruik: tot in het begin van de twintigste eeuw was dat het geval in enkele dorpen of gehuchten die vrij geïsoleerd lagen door belangrijke bosbestanden en moerassen, de *Mareiën* [marɛ.ⁱ]⁽⁴³⁾. De traditie van Vlaamse naamgeving is dan ook voor deze lokaliteiten het sterkst. Van *Eperlecques*, bij onze zegslieden algemeen bekend als lanceerbasis voor V2's in 1944, leeft de Nederlandse vorm *Sperleke* [spɛ:rlik] slechts sporadisch voort (Bo., Ka.), terwijl ook mengvormen

(42) *Dit sijn die wonderlijcke oorloghen* heeft het doorlopend over *Sint Thomaes*. Ook *Sint-Omaes* komt voor (Parmentier, o.c., 908), evenals *Sint-Omer* (Guicciardijn, o.c., 338). De normale vorm is *Sint-Omaers*, al vindt men op kaarten voornamelijk *S. Omar*.

(43) J. Dewachter, *Le recul du flamand dans le Nord de la France depuis 1806*, in 1er Congrès international de géographie historique, II, Mémoires. Brussel, 1931. 89-98.

voorkomen: in St. had men het over *Peerlik* [pɛ-rlɛ-k] en in Li. over *Eperleke* [epɛrle.kə]. Ook hier dus is de nabijheid determinerend voor het doorleven van de oude Nederlandse vorm.

Hetzelfde geldt voor *Clairmarais*, dat alleen door de personen uit Bo., Ho. den Le. *Klaarmaresch* wordt genoemd [kla:mərəʃ]. De vorm *Klommeres* uit sommige bronnen wordt in de levende taal niet bevestigd⁽⁴⁴⁾. De nabijheid en de actuele bekendheid is ook weer determinerend voor het doorleven van de oude benaming van twee gehuchten van Sint-Omaars, ook nog tot in een recent verleden met autochtone vlaamstaligheid: *Haut-Pont* heet nog *d'Hoge Brugge* [do:gə broegə] voor de sprekers uit Bo. en St. (naast [o'pɔŋ]).

Het gehucht *Lyzel* heet *Den Yzel* [dn izəl] in Bo., Li. en Le. De bewoners ervan noemt de zegsman van Bo. *Lyzelnaars*, een vorm die ook ca. 1800 werd geattesteerd⁽⁴⁵⁾.

De toponymie van de moerassen is nog in grote mate Vlaams: enkele oude toponiemen, zoals *Meldick* en *Zwinart*, schijnen verdwenen; andere als *de Rommelaere* en *de Ketenbrugge*, *het Zeeuw* en *de Moerlake* zijn ter plaatse (Bo.) nog springlevend. Het is zeer wenselijk een systematisch onderzoek hiernaar te ondernemen⁽⁴⁶⁾.

Naast *Sperleke* bleef in het gebied ten noorden van Sint-Omaars het Vlaams het langst bewaard te Rumिंगem. Voor deze plaats leeft dan ook nog de Vlaamse benaming *Rumgem* [roemg_aem] te Ka. of *Rumegem* (rymæg_aem] te Bo., Le., St., waarbij een onzer informanten (Bo.) opmerkt dat de huidige franssprekende bevolking *Rumingham* [rymæŋgɛm] zegt en de Vlaamse vorm niet zou begrijpen. Het nabijgelegen *Bayenghem-les-Eperlecques* is uitsluitend met de Franse uitspraak [bɑ'æŋgɛm] bekend.

Voor de dorpen van het oude *Land van de Hoek* (*Pays de Langle* of *Pays de l'Angle*) op de westelijke zijde van de A bestaan geen algemeen gebruikte Nederlandse vormen meer. Normaal wordt de verfranste

(44) *Clommeres* o.m. op de kaarten van Mercator, geciteerd in noot 26 en 34:F. de Wit, *Belgii Regū accuratissima tabula plurimis locis recens emen(data)*; P. Torrentinus, *De Charte van Vlaendren*, Gent, 1538; P. Schenk, *Flandriae comitatus in suas toparchias optime distinctus una cum vicinis finitimis*, Amsterdam, s.d., enz. geeft als vorm *Claermaeretz*; Guicciardijn, o.c., 339: *Clermaretz*; de *Vlaamsche kronyk*, 774: *Clemmeres*.

(45) L. Milis, *De taalgrens in Pas-de-Calais omstreeks 1800*, in *Ons Erfdeel* 13 (1969) 170: gespeld *Lizelaers*.

(46) De studie van A. Derville, *Le marais de Saint-Omer*, in *Revue du Nord*, LXII (1980) 73-95 zou daarbij als uitgangspunt kunnen dienen.

uitspraak gebruikt: *Saint-Folquin, Saint-Omer-Capelle, Sainte-Marie-Kerque, Saint-Nicolas* en *Mannequebeure*. Onze zegsman uit St., de meest bereisde van alle, gebruikt wel de vormen *Sint-Omaars-Kappel* [sintomaskapəl] en *Sint-Maartens-Kappel* (sic) [sintə ma:rtəkəpəl] voor *Sainte-Marie-Kerque*. Voor *Saint-Nicolas* wordt evenwel de oude Vlaamse vorm *Sinte-Klaai(s)* [sintəklo.ə] te St. en [sintə klo.ə] te Ka. gebruikt. Die uitspraak strookt met de normale dialektische uitspraak van de heiligennaam en overigens met oude toponymische gegevens: *Saint-Nicholoie*, 1289, *Saint-Nicholai*, 1307, *Sinte-Claes*⁽⁴⁷⁾.

Bekijken we tenslotte de plaatsen uit het aangrenzende *Land van Bredendarde*, nl. *Audruicq, Polincove, Nortkerque* en *Zutkerque*, dan blijkt de uitspraak ervan overwegend Vlaams te zijn gebleven. Het meest opvallend is dat *Audruicq* vrij algemeen als *Ouderwijk* ['udərwi:k] wordt uitgesproken (Bo., Ka., Le., Li., St., Zu.) in overeenstemming met de etymologie⁽⁴⁸⁾. In het noorden, tussen Kales en Grevelingen - het oude *Terre de Oye* - valt de uitspraak op van het dorp *Oye* zelf. De meest met de plaats vertrouwde zegslieden spreken uit *Ooie* [o.ə] (Bo., Ka., Le., St.), terwijl één (Zu.) zelf de Franse uitspraak [wa] volgt, maar weet dat de bewoners ter plaatse - en dit dorp is nochtans sinds de Nieuwe Tijden geromaniseerd - [ɔjə] zeggen. Het oprukken van de Franse uitspraak blijkt echter uit de algemene bekendheid met de officiële tweeledige naam *Oye-Plage* en de hybride vorme [o.ə] pla:ʒə] in Bo. en Le. en [wu^y pla:ʒə] in Li. De *Ooie*-uitspraak is in overeenstemming met de middeleeuwse spelling (o.m. *Hoie*, 1193⁽⁴⁹⁾) en de familienaam *Van Oye*.

De namen van de aanpalende dorpjes *Vieille-Eglise* en *Nouvelle-Eglise*, duidelijk vertalingen uit het Nederlands, terwijl toch veel andere in de omgeving *-kerke* in hun naam blijven dragen, worden in hun Franse vorm gebruikt. Onze zegsman uit St. herinnert zich wel dat oude mensen eertijds ook *Oudekerke* en *Nieuwkerke* zeiden⁽⁵⁰⁾. Opvallend is wel dat

- (47) De verfransing van het Land van de Hoek dateert uit de 18de eeuw. Zie Milis. *ibid.* Voor de varianten voor *Saint-Nicolas*. zie de Loisne. *o.c.*, 347, en ook o.m. *Sint-Niclacux* (Parmentier, *o.c.*, 388). *S. Nicolaes* (kaart van N. Visscher. *Geographica Artesiae Comitatus tabula*). *S. Niclaes* (N. Nicolai. *Caletensium et Bononiensium ditionis accurata delinatio*.) Parijs, 1558) en vooral *S. Clacs* op de kaart in Guicciardini, *o.c.*, en de vele kaarten, die hierop zijn geïnspireerd.
- (48) Gysseling. *Toponymisch woordenboek*, 181 De verfransing van het Land van Bredendarde dateert uit de 18de eeuw. Zie Milis. *ibid.*
- (49) De Loisne. *o.c.*, 288: in het *Laetste deel*, 49 komt de vorm *Hoye* vaak voor; de kaart 'Flandria comit (atus)' van Mercator vermeldt de naam *Terre d'Ooye*.
- (50) De bepalingen *Oud-* en *Nieuw-* zijn voor het eerst geattesteerd in een Engels terrier van 1556 (de Loisne. *o.c.*, 280, 385). *Oud-* is daarbij gegroeid uit *Odinkerka, Odenkerka* (1ste helft twaalfde eeuw), nl. *Sancti Audomari Kerke*. *Nieuwkerke* kan als naam dus maar ontstaan zijn na het inburgeren van de etymologisch foutieve vorm *Oudekerke*: de oorspronkelijke naam was trouwens *Herewegh* (1100). De Franse vertalingen kunnen dan pas later worden gesitueerd, en meteen ook de verfransing van deze dorpen, die overigens op basis van andere gegevens vóór de achttiende eeuw voltooid was (Milis, *ibid.*).

de spreker uit Ka. het heeft over *Vieille-Glize* [vjɛⁱ gli.z]) een duidelijk Pikardische vorm, al in 1566 geattesteerd⁽⁵¹⁾.

Bekijken we tenslotte nog enkele namen in de omgeving van Sint-Omaars, zonder twijfel vroeger geromaniseerd dan de net hierboven behandelde streek. Het valt op dat iedereen spreekt over *Ariën* [ɔ:rjã] voor *Aire-sur-la-Lys*. Het doorleven van de vorm heeft zeker te maken met de vele contactmogelijkheden die Frans-Vlamingen er als markteentrum mee hebben, wat zelf weer het gevolg is van de daar aanvattende bevaarbaarheid van de Leie. De spreker uit Li. verklaart dat hij er naar de markt ging tot na de Tweede Wereldoorlog. Dan oriënteerde hij zich op Hazebroek. Uit eerdere gesprekken is gebleken dat die beslissing o.m. was ingegeven door de taalaliënerende situatie in Ariën.

Interessant zijn zowel de Franse als de Vlaamse uitspraak voor *Saint-Martin-au-Laërt*. De Franse uitspraak [sæ_⊥ martæ_⊥ ola:r] bewijst dat het tremateken in de spelling fout is (cf. trouwens even foutieve vormen als *Les Moères*, *Rexpoëde*). Het Vlaamse [o'na_⊥:rə] te Bo. wijst op een vorm waarin door metanalyse niet alleen de slot-*n* van het lidwoord *den* bij het grondwoord is gevoegd (vorm in het verleden geattesteerd: *Le Nard*, 1623⁽⁵²⁾), maar ook het Franse voorzetsel + lidwoord 'au' [o.] is proclitisch bij het lexeem gevoegd. *Te Saint-Martin-au-Laërt* heet immers: *in Onare*. De vorm te Le., de peerdefeeste van *Olare'* kan als een ellips van de Franse naam met analogische aanpassing aan een Vlaams *-laretoponiem* worden beschouwd.

f. Algemene beschouwingen en besluiten

De dialektische varianten van etymologisch min of meer doorzichtige Nederlandse toponiemen uit het gebied dat van in de middeleeuwen tot op heden verfranst werd, vertonen verschillende niveaus van Nederlandstaligheid. De oorspronkelijke, integraal Vlaamse variant is meestal slechts bewaard voor die plaatsen die relatief recent verfranst zijn, bijv. *Sperleke*, *Rumingem*, *den IJzel* (*Lyzel*), *Klaarmaresch* (*Clairmarais*), *Sint-Joris* (*Saint-Georges-sur-l'Aa*), *Steger* (*Estaires*),

(51) de Loisne, *o.c.*, 385.

(52) de Loisne, *o.c.*, 344.

enz. De bekendheid met de Vlaamse vorm strekt zich meestal niet over een grote afstand in Vlaams gebied uit en is sterk afhankelijk van de sociaal-economische belangrijkheid van de plaats (bijv. *Ariën* tegenover *Saint-Venant*). Zo de andere plaatsnamen niet of niet steeds op zijn Frans worden uitgesproken zijn er aanpassingen aan het Vlaamse taalsysteem op verschillende niveaus mogelijk. Soms is maar een oppervlakkige fonetische aanpassing nodig om zo een toponiem weer Nederlands te maken (het omgekeerde van het historische verfransingsproces). Zo blijken de zegslieden van Le. en Zu. *Bousbecque* gemakkelijk tot [buzbe.kə] te vertalen en die van Ka. tot [bɔzbe:kə], zonder de plaats eigenlijk te kennen of juist te kunnen lokaliseren. M.a.w. die vormen zijn okkasionele realisaties en geen echte eigennamen, die behoren tot hun Vlaams lexicon. Hetzelfde geldt voor die van Zu. wat *Robecq* betreft, terwijl de vorm *Robeke* een levend Nederlands toponiem is voor de sprekers van Li. en Ho., omdat ze die plaats goed kennen. Een hervernederlandsing op fonetisch vlak is vaak de spirantisering van de [g]:[g₋in] naast [gin] voor *Guînes* in Ka. en uitsluitend [g₋in] in St. Maar het niet uitspreken van de slot-*e* wijst erop dat het om een aangepaste Franse vorm gaat. Een gelijkaardige gedeeltelijke aanpassing horen we voor *La Gorgue*: vertaling van het lidwoord in Bo. [də ɡɔrgə], idem en spirantisering van de eerste [g] in St. [də g₋ɔrgə], tenslotte wegval van het lidwoord in Zu. [ɡɔrgə]. Dergelijke taalsystematische aanpassingen kunnen in het verleden echte Nederlandse namen hebben geschapen, die in het algemene lexicon zijn opgenomen of toch een grote regionale verspreiding kenden, zoals bijvoorbeeld *Dowaai* in de hele Nederlanden of *Robaais* in West-Vlaanderen⁽⁵³⁾. In hoeverre die nederlandsklinkende vormen in het huidige dialect als een heraanpassing van een Frans geworden naam, dan wel als een voortzetting van een oude Nederlandse naam zijn aan te zien, moet van geval tot geval worden bekeken, rekening houdend met taalsystematische en cultuurhistorische argumenten. De uitspraak [tî:nəs] te Ho. voor *Thiennes* in ongetwijfeld Nederlands, maar de uitspraak van *Tilques*, *Arques*, *Nortkerque* of *Zutkerque* laat ons in het ongewisse. De gesproken vormen voor

(53) De vorm *Robeke* komt uit de sfeer van Gantois. Wanneer men de naam in het verleden ontmoet slaat hij op *Robecq*. Wel gangbare vormen zijn *Robbays* (*Laetste deel*, 62) of *Robays* (Parmentier, o.c., 138). Vgl. ook de familienaam *Van Robaeyts*, *Van Robays*, *Robaye*. De bekende sportreporter Karel van Wijnendale had het in de jaren 1930-1940 over de wielervedsgrijd 'Parys-Robaais'.

Isbergues en *Fauquembergues* zijn in dat opzicht leerrijk. Op één na kunnen alle realisaties taalsystematisch als vervlaamste Franse namen aangezien worden. De éne, taalsystematisch volledig Vlaamse vorm in Le. [iʃbɛ-ry] kan echter best idiolectisch zijn. Een grootschaliger en dichtmazig onderzoek kan allicht uitsluitsel geven.

Bij het trekken van konklusies uit een dergelijk onderzoek moet men voorzichtig zijn bij het plakken van de etiketten Nederlands/Frans. Men dient hier terdege rekening te houden met de synchrone complexiteit van het taalgebruik van tweetaligen in een tweetalig landschap, dat tendeert naar eentaligheid. De mogelijke doubletten (bijv. ['udərwik-'odərwik], hybridische en gekontamineerde vormen (bijv. [də g_ɔrgə]): Nederlands lidwoord en spirantisering van één der twee g's) wijzen op een onstabiele interferentie, die de reflexie is van het onbewuste door elkaar gebruiken van twee taalkodes. Als het voor de sprekers zelf niet duidelijk is tot welke taalkode deze of gene realisatie behoort, dan is het moeilijk om daar een cultuurhistorische taalkategorisering toe te passen. Voor de geschiedenis van een taallandschap in beweging kan een systematische confrontatie van zowel de Pikardische als de Vlaamse dialektvormen als de uitspraak in de regionale Franse omgangstaal van de Noordfranse toponiemen nochtans zeer revelerend worden. We hopen dat dit inleidend onderzoek een aansporing moge vormen tot een uitgebreid en systematisch onderzoek in die zin.

Ondertussen kunnen we reeds de volgende konklusies trekken:

1. We konstateren de afwezigheid van een begrip 'Vlaanderen', dat herinnert aan de situatie van vóór de annexatie door Lodewijk XIV en van het administratieve begrippenapparaat dat daarbij hoorde. Enkele namen van territoriale omschrijvingen overleven wel, maar worden duidelijk beheerst door het post-revolutionaire kader.

2. Waternamen zijn slechts in het Nederlands bewaard, wanneer ze in de omgeving van de sprekers liggen. Bosnamen houden beter stand.

3. Namen van enkele steden, waarvan in Belgisch-Vlaanderen bijna uitsluitend de Franse vorm wordt gebruikt (tenzij in een historische kontekst) hebben in Frans-Vlaanderen gangbare Nederlandse namen. Dat geldt voor *Atrecht*, *Kamerijk*, *Dowaai*, *Kales*, *Sint-Omaars* en *Ariën* en voor de ook in Belgisch-Vlaanderen gebruikelijke namen *Rijsel* en *Armentiers*. Kleinere plaatsen hebben een minder vaste en meestal geografisch zeer beperkte traditie in het Nederlands.

4. Enkele plaatsen, meer bepaald in het Rijselse, waarvoor in Belgisch-Vlaanderen meestal Nederlandse vormen worden gebruikt (*Komen*,

Waasten, Toerkonje en verouderd *Robaais*) zijn in Frans-Vlaanderen alleen in het Frans bekend: *Comines, Warneton, Tourcoing, Roubaix*.

5. Een aantal plaatsen komen in nationalistisch geëngageerde publikaties voor met een Nederlandse naam, die in het Frans-Vlaamse dialect onbekend is. Het betreft in hoofdzaak, lijkt ons, namen die door J.M. Gantois gepropageerd zijn op basis van éénmalige vermeldingen op kaarten of in teksten (bijv. *Monsterhole* voor *Montreuil*) of gerekonstrueerd vanuit de etymologie (*Kwinte* voor *Canche*, *Ponteland* voor *Ponthieu*, enz.). Het gaat hier om 'maakwerk'⁽⁵⁴⁾, waarvan het gebruik niet aan te raden is. Dat in modern gesproken en geschreven Nederlands die namen zouden worden gebruikt die in het dialect leven, is vanuit historisch en filologisch standpunt natuurlijk te verdedigen, zonet te stimuleren.

Gent

L. MILIS en H. RYCKEBOER

(54) J. Van Overstraeten, *De Nederlanden in Frankrijk*, Antwerpen, 1969, 6.

De spontane palatalisatie. Een Nederlands-Picardische parallel?

door H. Ryckeboer

Inleiding

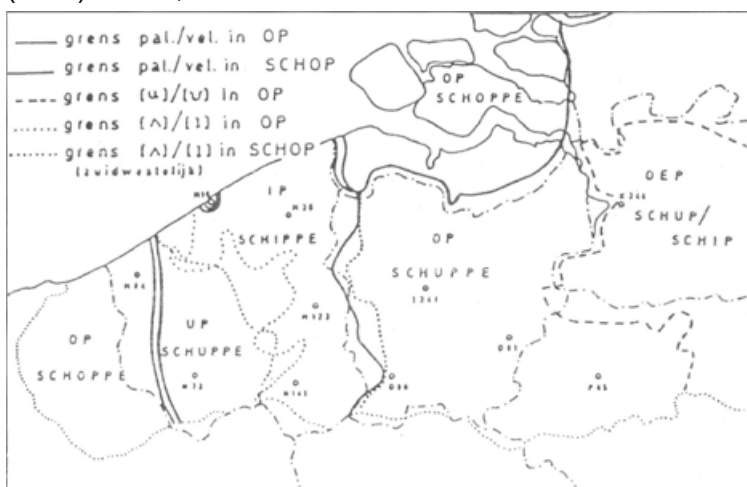
Het thema dat ik vandaag wil aansnijden behelst eigenlijk niet veel meer dan een voorzichtige denkoefening over een idee die bij me opkwam bij de lectuur van de in 1989 verschenen eerste aflevering van de Atlas Linguistique et Ethnographique du Picard, meestal afgekort tot ALPIC. Ik meende daar nl. in de Boulonnais en meer zuidelijke dialecten klankevoluties te ontwaren die op het eerste gezicht enige parallellie met Nederlandse kustdialecten vertoonden. Ik ben natuurlijk niet de eerste die dat heeft opgemerkt. Reeds Van Ginneken (1934) heeft gewezen op een aantal van die dialectverschijnselen die aan weerszijden van de taalgrens in het zuiden van het Nederlandse taalgebied voorkomen. Dergelijke taalgrensoverschrijdende fenomenen zijn soms koren op zijn molen van racistisch getinte historische verklaringen. Het thema is later door Weijnen (1964/1975) weer opgenomen. Onder die parallellen aan weerszijden van de Frans-Nederlandse taalgrens rekent hij o.a. de 'palatalisering van de o.', die hier verder aan de orde komt. 'De kaart van *neuf* = negen (cfr. ALF carte 906) kent de palatalisering in het hele middelste en noordelijke stuk van Frankrijk met uitzondering van oostelijk Wallonië' (Weijnen 1975, 155). Ook de Leuvense romanist Van Hoecke heeft voor enkele jaren een inventaris opgemaakt van de parallellen in de Nederlandse en Noordfranse dialecten (Van Hoecke 1978). Uit zijn literatuuropgave blijkt dat deze kwestie zeker geen nieuw topic meer is, maar ook dat men voor een nadere studie van die gevallen in de regel over te weinig gegevens beschikte voor de Noordfranse dialecten. Het verschijnen van de genoemde ALPIC brengt daar nu enige verbetering in.

Spontane palatalisatie enumlautsontronding in de Nederlandse dialecten

Voor vandaag zou ik me willen beperken tot twee fenomenen, waarvan de verklaring in de historische fonologie van het Nederlands

nog altijd op weerstanden stuit. U mag geenszins van mij verwachten dat ik nu die verklaring zal geven. Ik wil alleen proberen door het gezichtsveld tot over de taalgrens uit te breiden, de problematiek in een ruimere historische en geografische dimensie te plaatsen.

Toen ik in de periode van de primaire taalvererving mijn moedertaal leerde, die het Westvlaamse dialect van de Westhoek was, heb ik voor het eerst ervaren dat een isoglosse ons dorp doorkruiste, erger nog, ons gezin verdeelde. Toen de kachel afkoelde, placht mijn moeder te zeggen 'doe nog een keer een schuppe kolen *up* de stove' terwijl mijn vader in die omstandigheden steevast zei: 'doe een schoppe kolen *op* de stove'. Ik herinner mij dat ik op een dag aan mijn vader gevraagd heb, hoe dat kwam dat hij en mijn moeder, die toch allebei van hetzelfde dorp Izenberge (N 15) waren, die

Kaart 1 (uit: Taeldeman 1971, kaart 4)

woorden niet op dezelfde manier uitspraken. Hij heeft me toen uitgelegd dat mijn moeder die uitspraakgewoonte had overgenomen van haar ouders, die zogeheten 'oosterlingen' waren, zij waren nl. ingekomen uit Zarren (H 113), een dorp dat een twintigtal kilometer meer naar het oosten ligt. (Alle bewoners van plaatsen ten oosten van Diksmuide werden bij ons immers 'oosterlingen' genoemd, en dat kon je o.a. aan een aantal dialectkenmerken duidelijk horen). Ik weet niet of toen al in mij de kiem werd gelegd voor het ondankbare beroep van dialectoloog, maar het is in elk geval de eerste keer dat ik onbewust geconfronteerd ben met een probleem uit de historische fonologie van het Nederlands, de zogeheten 'spontane palatalisatie'.

De fonologie van het Nederlands is grotendeels gebaseerd op het 17e eeuwse Hollandse dialect, en dat dialect heeft een aantal kenmerken gemeen met andere dialecten van langs de kust, nl. het Fries, het Zeeuws en het Westvlaams. Een aantal van die kenmerken vindt men ook terug in het Engels of in Engelse dialecten. Het zijn de fameuze 'ingueonismen', waarover al heel wat te doen is geweest in de historische grammatica van het Nederlands (Vgl. Markey 1976)

Tot deze ingueonismen, waarvan Taeldeman (1982) een overzicht heeft gegeven voorzover ze voorkomen in Vlaanderen, rekent men ook de gevallen van spontane, d.w.z. niet door de fonotactische omgeving geconditioneerde, palatalisering. Over die westelijke palatalisaties schreef J. Goossens (1980, 41) dat ze nog steeds een grote uitdaging vormen voor de Nederlandse dialectologie en taalgeschiedenis. De belangrijkste is de palatalisatie van wgm. *ǔ* zonder umlautsfactor. Ze komt voor in een beperkte, maar toch niet onaanzienlijke serie woorden, zowel in gesloten als in open lettergreep. Men hoort er respectievelijk [ʌ] en [ø:] in plaats van [ɔ] en [o:], b.v. *buk* i.p.v. *bok*, *veure* i.p.v. *vore*. Bovendien is dit fenomeen er soms verbonden met een ontronding van de al dan niet spontaan gepalataliseerde vocaal nl. tot [ɪ] / [e:], b.v. *stik* naast *stuk* of *krepel* naast *kreupel*. Dat laatste kenmerk is al vrij oud, want het is nauwelijks nog productief op het ogenblik dat in het middelnederlands de schrijftraditie begint (zeg maar in de 13e eeuw) en de sporen ervan zijn vandaag de dag dan ook nagenoeg verdwenen in de Hollandse dialecten. Zo attesteert men b.v. in Holland en Friesland *reg*, *breg* en in West-Vlaanderen *rik*, *brigge*, waar het Nederlands *rug*, *brug* heeft. We kunnen de huidige verspreiding vergelijken aan de hand van de synoptische kaart uit Van Loon 1986 met de verspreiding in de 13e eeuw op de kaarten van de atlas van Berteloot 1984: krt. 49 brugge/brigge/bregge. krt. 50 put/pit. krt. 51 stuk / stik.

Kaart 13 : Gevallen van Ingweoonse ontronding (links) :

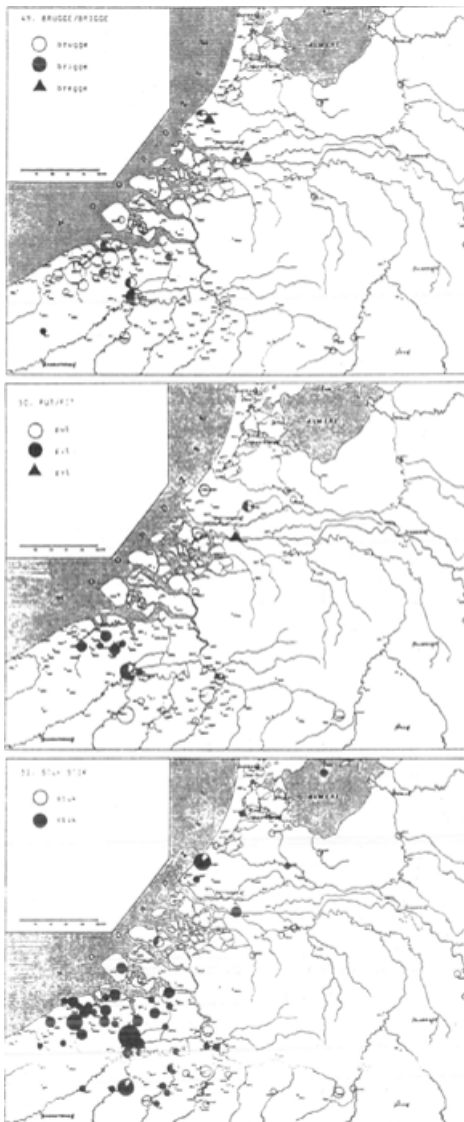
1. pit/pet 'put'
2. rig/rik/reg 'rug'
3. dunne 'dun' (in het zuiden)
4. brigge 'brug' (in het zuiden)
5. stik 'stuk' (in het zuiden)

[naar Frings 1944, Daan-Francken 1972, Taeldeman 1982]

Kaart 2 (uit: Van Loon 1986, kaart 13)

In open lettergreep ontmoet men in de kustdialecten b.v. *evel*, *hepe*, *krepel*, *knekel* waar het Nederlands *euvel*, *heup*, *kneukel*, *kreupel* zegt. Vaak constateren we hier een parallellie met het Engels, b.v. in *evil*, *hip*, *cripple*. (In het Westvlaams kent men bovendien ook ontrondingen van [y] uit *û*, b.v. *ievern* voor het Nederlandse *huiveren*, *ief* voor Ndl. *huig* of *druiven* voor Ndl. *druiven*. Aangezien het hier telkens voor een labiodentale consonant is, waar we vaak rondingen van [i] tot [y] constateren (*wuuf*, *vuuve*), zou men ook kunnen denken aan hypercorrectie.)

Is dit ontrondingsfenomeen alleen nog maar relictmatig aanwezig, dan moeten we daarentegen constateren dat de gevallen van spontane palatalisatie sedert de middelnederlandse periode wel enige expansie schijnen te hebben gekend vanuit enkele kerngebieden. Die kerngebieden moet men situeren in het zuiden van Holland, in Zeeland en in het noorden van Vlaanderen. (Vergelijk de synoptische kaart van Taeldeman 1971 (Kaart 1) met de kaarten van Berteloot 1984: 55 burg/borg, 62 bos/bus, 63 vol/vul, 64 op/up et 107 mogen / moegen - Kaart 4).

Kaart 3 (uit Berteloot 1984, kaarten 49, 50 en 51)

Het verspreidingsgebied kan in de moderne dialecten van woord tot woord aanmerkelijk verschillen. Dat was blijkbaar al zo in de 13de eeuw. We hebben dus te doen met het persisteren van een tendens waarvan de oorsprong, zowel geografisch als chronologisch voor een groot deel aan onze waarneming ontsnapt, precies omdat die dateert van voor de schriftelijke overlevering. Zowel Taeldeman 1971 als Goossens (1980, 41) hebben geprobeerd om een structurele verklaring op te zetten, maar Goossens moet toegeven dat zijn 'verklaring van de toestand in het westen vaag is en een sterk speculatief karakter vertoont'.

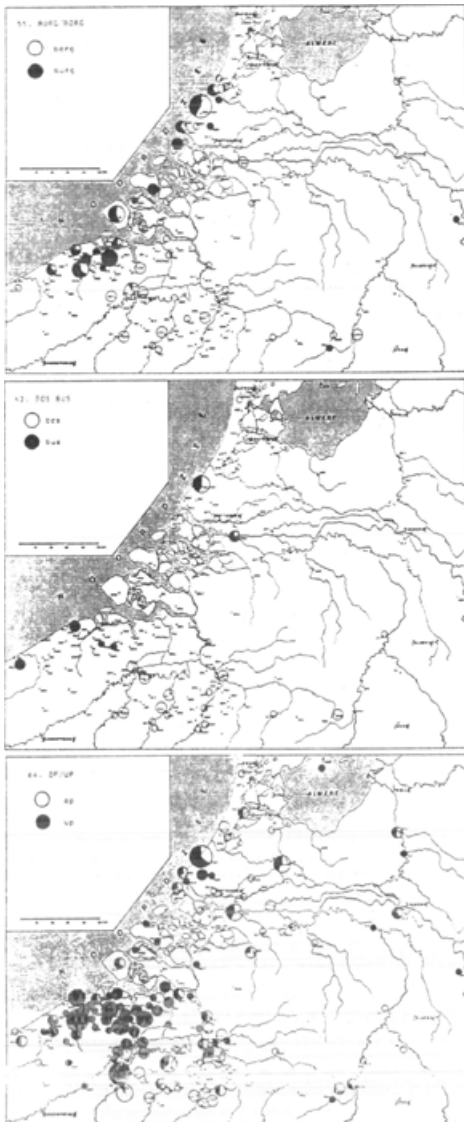
Zodoende blijft voorlopig alleen de ad hoc verklaring van Weijnen (1966, 142) helemaal overeind, nl. dat 'de oorzaak in de palatalisatiedrang van een bepaald gebied zelf gezocht moet worden'. Deze verklaring heeft weliswaar het karakter van een *petitio principii*, maar ze reveleert meteen ook dat het geografische aspect een cruciale rol kan spelen in de aanzet tot een taalsystematische verklaring. Daarom wil ik me ook in het volgende beperken tot enkele tot nog toe weinig of niet behandelde geografische en chronologische aspecten van het probleem.

Een eerste vaststelling die m.i. tot op heden onvoldoende aandacht heeft gekregen, is dat deze palatalisatie nauwelijks de meest westelijke Vlaamse dialecten heeft beroerd, met name in de Belgische en de Franse Westhoek. Dat kan geïllustreerd worden aan de hand van het verloop van de isoglossen

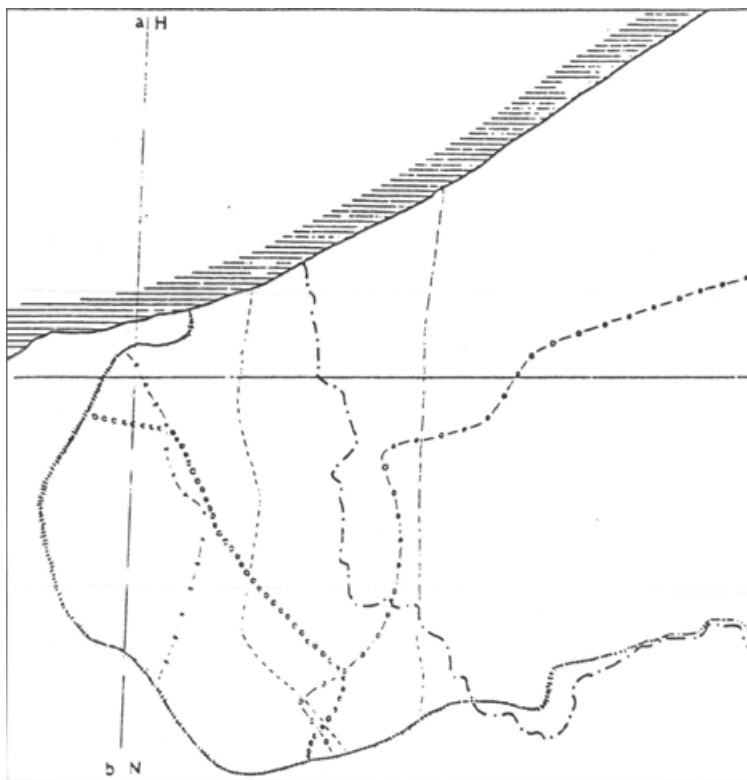
- op / up, schoppe / schuppe
- bok / buk
- do(r)st / dust,
- vore / veure, wonen / weunen

in de Westhoek en Frans-Vlaanderen (Kaart 5).

Dat schijnt erop te wijzen dat de gevallen van palatalisatie die in (een gedeelte van) Frans-Vlaanderen voorkomen daar de reflectie zijn van een relatief recente ontwikkeling. Zo wordt de Vlaamse naam van het stadje Bourbourg nu nog maar in een viertal dorpen helemaal westelijk tegen de taalgrens aan *borborch* uitgesproken en elders overal *burburch*. Nochtans verzekerde mijn zegsman van Hazebroek mij dat de *route de Bourbourg* in zijn Vlaams nog *borborchstroate* luidde, hoewel de Vlaamse stadsnaam in Hazebroeck steevast *burburch* uitgesproken werd. Het Nederlandse *vol* luidt in Frans-Vlaanderen *vul* (hier kan analogie met de umgelautete klinker van het werkwoord *vullen* in het spel zijn); maar in het grootste deel hoort men *vol* in samenstellingen als b.v. *volenden*. Dat gepalataliseerde vormen hier eerst niet voorkwamen, sluit trouwens aan bij wat Gysseling 1966

Kaart 4 (uit: Berteloor 1984. kaarten 55, 62, 63 en 64)

Wgm. \bar{u} in :

1. ——— op : op/a'p.
2. (ploeg)voor : vor(a)re, vorre.
3. oooooo dorst : d'ost, da'st.
4. —□— bok : bok, ba'k.
5. —o— koorts : kors, ka'rs.

Kaart 5 (uit: Ryckeboer 1977, kaart 3)

constateerde voor het Nederlands van Kales (Calais) op het einde van de 13de eeuw, b.v.: *opsacken*, *bopper volle ze*, *bodils*. Ik heb trouwens nog een voorbeeld gevonden in een Nederlands relict in het huidige Picardische dialect, gesproken in de driehoek tussen Sint-Omaars, Grevelingen en Kales (Poulet 1987): *pèk à l'poder* (= vissen met een tros wormen aan een haak). Dat correspondeert met het Nederlandse en Vlaamse *peuren*, met palatalisatie en d-deletie ontstaan uit een *poderen* of staat nog dichter bij dialectisch geattesteerde

podderen, dat in het westelijke Westvlaams *pudderen* heet (WNT XII c 1, 1443 en XII c 2, 2917).

De localisatie van de spontane palatalisatie op de historische en moderne dialectkaart van het Nederlands laat dus vermoeden dat deze palatalisatie zich oorspronkelijk beperkt zou hebben tot een centrale kuststrook met het achterland en b.v. niet zou voorgekomen zijn ten westen van Duinkerke.

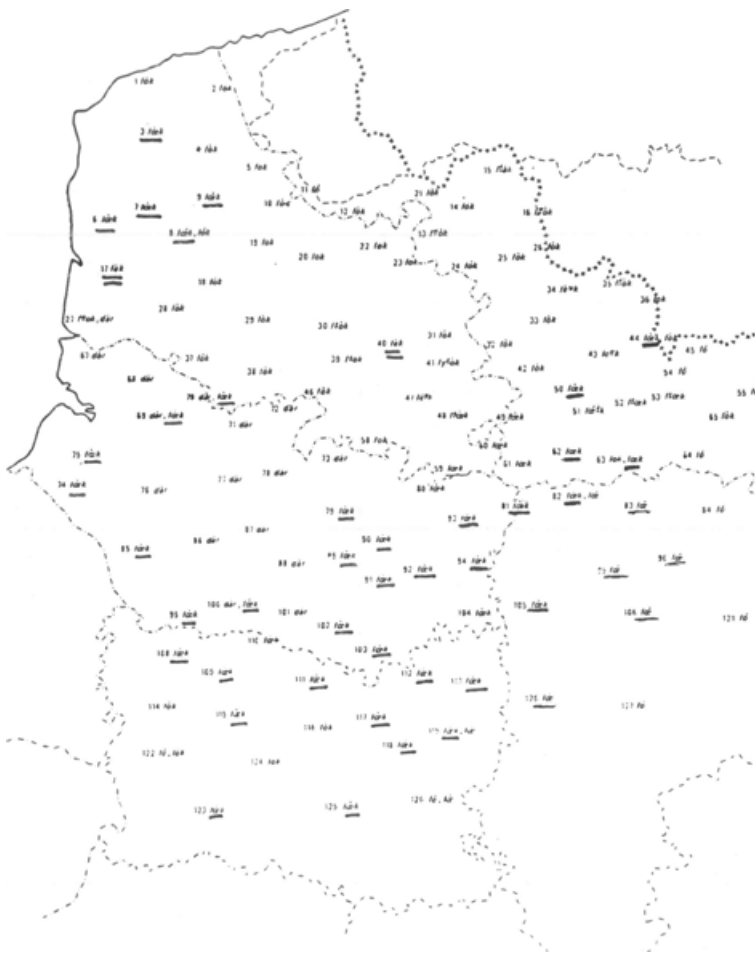
Spontane Palatalisatie en umlautsontronding in het oudere Nederlands van Pas-De-Calais

De lectuur nu van de Atlas linguistique et ethnographique du Picard (ALPIC 1989) gaven me de indruk dat men in de synchrone dialecten van de Boulonnais een tendens van vocalische palatalisatie kan constateren, die vrijwel parallel is aan de in het kust-Nederlands geconstateerde feiten. Men ziet er immers een tendens tot palatalisering van [o] naar [oe] en van ontronding van [oe] naar [e]. Twee kaarten zijn representatief hiervoor: die van *Faux* (zeis) (Kaart 6) en die van *Mûr* (rijp) (Kaart 7). Deze vaststelling inspireerde mij tot de gedachte dat het misschien wel zinnig zou zijn om dit fenomeen in deze naburige kustdialecten met elkaar te verbinden, temeer daar we weten dat we in het noorden van Pas-de-Calais te maken kunnen hebben met een Germaans substraat.

Ik heb daarom een tour d'horizon gemaakt in de literatuur over Noordfranse dialecten die mij ter beschikking stond. Dit verkennend onderzoek doet alvast een boel vragen rijzen die uitnodigen tot een diepgaander onderzoek van het Germaanse substraat in de dialecten van Pas-de-Calais en aansluitend tot een hernieuwd onderzoek van de taaleigenaardigheden die een taalkundig verband tussen Kent, Pas-de-Calais en de Nederlanden suggereren. Op die manier zou de studie van het Engels-Nederlandse substraat in Pas-de-Calais ook een bijdrage kunnen leveren tot de vroegste geschiedenis van het Nederlands. Ik ben in die veronderstelling ook gesterkt door een uitspraak van M.L. Samuels (1971) waarbij hij zegt: 'The significance of this is that the dialect distributions of periods much later than the invasion must always be considered as potentially relevant to the invasion period.' Laten we daarom eerst een blik werpen op een paar kaarten die ons iets vertellen over de taalgeschiedenis in Pas-de-Calais.

Tengevolge van de Germaanse invallen en kolonisatie kende het noorden van Gallië een situatie van tweetaligheid van 5de tot de 8ste eeuw. Hieruit heeft zich volgens Gysseling (1972) een lineaire taalgrens ontwikkeld in de 8ste en 9de eeuw. Hij trekt die lijn in Noord-

119_(la) faux

Kaart 6 (uit de ALPIC: gepalataliseerde vormen zijn eenmaal, ontronde vormen tweemaal onderstreept)

Frankrijk op grond van toponiemenonderzoek vanaf de monding van de Canche over Béthune tot aan Moeskroen. Ten noorden van deze lijn nu heeft het Nederlands in de volgende duizend jaar steeds terrein moeten prijsgeven aan het Picardisch of later aan het Frans. Het

275_(le blé est) mûr; (l'avoine est) mûre

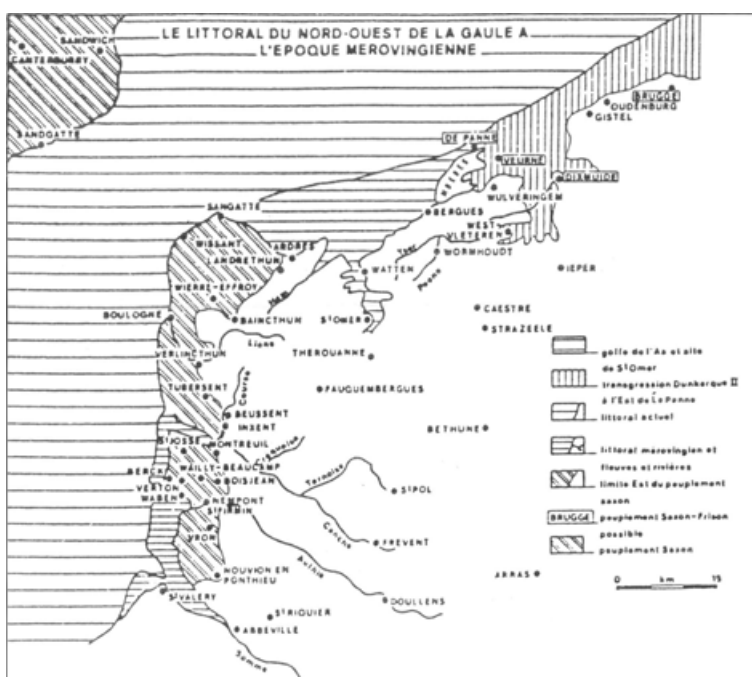
Kaart 7 (uit de ALPIC, de ontronde vormen zijn onderstreept)

zich terugtrekken van het Nederlands in dit gebied laat zich trouwens ook mooi illustreren aan de densiteit van het lexicaal substraat, dat ik heb kunnen vaststellen in de 300 woordkaarten van de al eerder genoemde ALPIC. (Zie de kaarten 1 en 2 in Ryckeboer 1991)

Het meest kenmerkende nu van de Germaanse kolonisatie in Pas-de-Calais is de aanwezigheid van de Saksen. Reeds in de laatste eeuw van de Romeinse overheersing signaleert men Saksen op deze kust, het zogeheten Litus Saxonicum (vgl. Ehmer 1937). De toponymische, archeologische en historische gegevens wijzen echter vooral op een Saksische aanwezigheid van de 5de tot de 9de eeuw en zelfs later. Daar is vooreerst het zeer bekende toponymische bewijs: de plaatsnamen op *-t(h)un*, die beantwoorden aan de Engelse toponiemen op *-ton*, *-tun*. (vgl. Gamillscheg 1938, Karte 11, tegenover p. 161 en de kaart bij Taeldeman 1982) Belangrijker nog voor onze hypothese is wellicht het feit dat de Saksen en Friezen van de 5de tot de 9de eeuw langs de Noordzeekust een belangrijk handelsverkeer hebben onderhouden en ook het onmiddellijke hinterland van deze kust hebben gekoloniseerd. Deze geschiedenis is - althans voor de huidige Franse kust - grondig bestudeerd door twee Franse (Rijzelse) historici M. Rouche (1977) en E. Vanneufville (1979). Een kaart uit het werk van de laatste geeft een duidelijk beeld van de geografische ruimte waarin die Saksische aanwezigheid te situeren is, nl. Boulonnais en Vimeu (Kaart 8).

Het is interessant te weten dat dit handelsverkeer zich concentreerde rond drie belangrijke havens: in het zuiden Quentowic, toentertijd aan de monding van de Canche in de buurt van het huidige Montreuil, in het noorden Dorestad aan de samenvloeiing van Rijn en Lek (het huidige Wijk bij Duurstede) en een derde haven op de Zeeuwse Eilanden, waarschijnlijk bij Domburg (Walcheren). Tengevolge van de Duinkerke II-transgressie in diezelfde periode was de kustlijn aanmerkelijk verschillend van die van tegenwoordig. Door de verhoging van het waterniveau was de oude haven van Boulogne niet meer bruikbaar en er was geen enkele belangrijke haven meer tussen het Zwin en Quentowic, behalve wellicht Sithiu (later Sint-Omaars) en Ouderwijk (Audruicq) in het Aa-estuarium.

Het valt op dat de kernregio's waar we de spontane palatalisatie vanaf de 13de eeuw constateren, goed overeenkomen met de plaatsen en streken die het toneel waren van de Fries-Saksische handelscontacten en kolonisatie tot in de 9de eeuw. Als we het ontbreken ervan moeten vaststellen tussen ongeveer Veurne en Kales, dan zou dat precies verklaard kunnen worden door het feit dat deze streken pas vanaf de 10de eeuw droog kwamen te liggen en allicht bevolkt werden vanuit het achterliggende binnenland, waar de taal meer 'Frankische' trekken vertoonde. Deze redenering doortrekkend zou het even normaal zijn dat de palataliserende tendens weer te voorschijn komt in de Boulonnais en de Vimeu, en eventueel door de secundaire expansie ook in de vallei van de Somme.

Kaart 8 (uit: Vanneufville 1979)

Om de waarde van deze hypothese te taxeren, kunnen we ze in eerste instantie toetsen aan de toponiemen in die streek die duidelijk een Nederlands karakter hebben. Als bron daarvoor heb ik het toponymisch woordenboek van De Loise 1907 doorgenomen. Dit woordenboek is niet zo compleet als dat van Deflou (1934-1938) voor deze regio (o.m. omdat er geen Nederlandstalige bronnen zijn geëxcerpeerd), maar het biedt het voordeel alle toponiemen van Pas-de-Calais te groeperen. Hierin heb ik achtereenvolgens gespeurd naar de twee hierboven vermelde fenomenen, met name de ontronding van *ü* en de spontane palatalisatie van wgm. *ǔ*.

1. Ontronding

De ontronding van *ü*, ontstaan door umlaut, is zonder uitzondering te constateren in de Nederlandse toponiemen van Pas-de-Calais. Dit fenomeen sluit dus geografisch en chronologisch aan bij wat in

alle Nederlandse kustdialecten wordt aangetroffen (Van Loey 1980, par. 19). Enkele voorbeelden:

- *hille* in Cacornu, de *Cacornille* (14de e.)
Le mont de Condit ou Condil (in 1654: *Connehil*)
- *brigge* in **Cobricque** (in 1286 *Quodbrigge*)
Dyébriques (in 1340 *Tiebrighe*)
Etiembrique, waarschijnlijk 'steenbrigge')
Haut-Pont (in de 11de e. *Hobriga*)
Sint-Omaars
Lansbrighe in Sainte-Marie-Kerque
Pont de briques (bij Boulogne)
- *mille* < *mulle* / *meule* < *molen*
Meldick in Sint-Omaars (de grafie *Middeldic* in de 14e eeuw wijst op een uitspraak met *i*. hoewel men later nog grafieën ontmoet met Meule-, Mulle-)
Le Meullevech à Arques (bij Sint-Omaars) in 1462 *Millewech*
Watremelle (Audinghem) en de toponiemen Milbourg.
Milbroeucq, Milembert, Milemborg, Milfaut, Milletrèque.
- *stik* Connestic, Lambrestic, Langstic.
- *pit* Epître (in 1298 *Diepites*, van de 13de tot de 16de eeuw *D(i)epitte*), verder: Ganspette. Marlepit, Maschelpet, Tournepuits (in 1114 *Tunrepit* - Guines)

Nog meer voorbeelden van deze umlautsontronding vindt men in het 13de-eeuwse Nederlands van Kales (Gysseling 1966).

Het oudste Nederlands van Pas-de-Calais kende dus net als het kustnederlands en het Engels de umlautsontronding, die wel eens de uiterste consequentie van de umlaut is genoemd. Kende men er ook de spontane palatalisatie?

2. Palatalisatie eventueel met ontronding

Op grond van oudere grafieën van toponiemen in Pas-de-Calais kan men in sommige gevallen veronderstellen dat er palatalisatie van wgm. *ǔ* in het spel is. Er zijn afwisselende spellingen die wijzen op een evolutie van [u] naar [y] en van [o] naar [ø], soms vergezeld van of afwisselend met een ontronding tot [i] en [e]. Deze grafieën zijn echter ver van eenduidig en suggereren zeker geen algemene evolutie.

Bovendien blijkt die palatalisatie in veel gevallen slechts duidelijk aanwezig te zijn vanaf het ogenblik dat men op grond van het hele spellingbeeld of woordbeeld kan veronderstellen dat de plaats in kwestie ondertussen gepicardiseerd is.

Enkele voorbeelden:

a) In gesloten lettergreep¹ (zie kaart 9)

De spelling *bus* (wgm. bosk - Ndl. bos) in Bertincourt (Ar 198), Blairville (Ar 94), Ecuire (Mt 85), Waben (Mt 116) Clairbois, *Clercbusc* in 1194 te Boursin (Bo 47) **Les Hennebus**, bos in Fiennes (Bo 31) *Henebus* in 1286, *Hannebus*, *Hennebus* in 1654, *Le Hennebut* in 1707.

De toponiemen afgeleid van het Ndl. *bronne* eindigen nu gewoonlijk op -*brun(n)e*, b.v.

Questebrune te Réty (Bo 38) *Kesselbrone* in 1342, *Questebronne*, *Questeborne* in 1503, *Questeburne* in 1902.

Rosquebrune te Saint-Martin-Choquel (Bo 89) heeft niettemin volgens De Loisne als locale uitspraak: *Rousquébronne!*

Humbert (Mt 53) zou palatalisatie kunnen vertonen als de etymologie van Gysseling (*hunu* (honing) + *berg*: honingkleurige berg) juist is. Maar tussen de vele grafieën met *u* in de loop der eeuwen is er toch nog een *Homberch* in 1512.

Er is in ieder geval geen palatalisatie van *op* naar *up* te bespeuren in de toponiemen van Pas-de-Calais:

Ophem te Louches (S.O. 23) en *Ophove* te Acquin (S.O. 63), Arques (S.O. 58), Brèmes (S.O. 13), Caffiers (Bo 30), Haut-Loquin (S.O. 45). Saint-Martin-au-Laert (S.O. 56) en Wimille (BO 42) waar men zelfs nog *Houpehove* schrijft in 1766

Bij de lectuur van De Loisne heb ik dus in Nederlandse toponiemen maar weinig grafieën kunnen vinden die duidelijk gevallen van palatalisatie van [o] naar [ʌ] in gesloten syllabe suggereren.

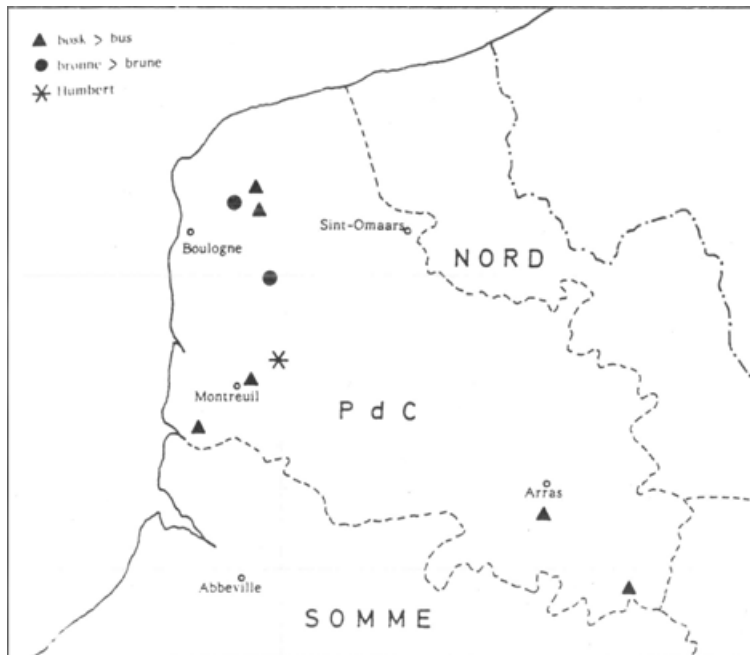
b) In open lettergreep (zie kaart 10)

Het is daarentegen helemaal niet moeilijk om heel wat voorbeelden terug te vinden van palatalisatie van [o] naar [ø] in open lettergreep. Hieronder wil ik enkele voorbeelden becommentariëren.

Ambléteuse (Bo 34): *Ambletowe* in 1121, grafieën met *eu* vanaf 1209.

Bergueneuse (SP 17): *Bergenehove* in 1051, *Bergenheuwe* in 1227. De grafieën met *eu* domineren van dan af, maar er zijn nog twee grafieën met *-hove* in de 16de eeuw.

¹ De sigels achter de plaatsnamen zijn ontleend aan Dubois (1957).

Kaart 9: Palatalisatie van wgm. *u* in gesloten syllabe in Pas-de-Calais

Brucquedalle te Hesdin-l'Abbé (Bo 84): *Blokendale* in 1208, *Brokeldale* 1210, *Boukendale* 1269, *Brucquedel* 1394, maar ook nog *Broucdale*, *Brougdalle* in de 18de eeuw.

Caïeu, verdwenen oude villa in de buurt van Boulogne: *Caioht* 1107, *Caiou* 1121, *Caieu* 1121, *Chaioh* 1125, *Kaieu* 1161, *Caium* 1172, *Caiodum* 1173, *Kabeu* 1266, *Cayeu* 1293, *Caiochum* 13de eeuw.

Le Colombier te Wissant (Bo 12) eertijds 'Evrebrecq': *Ovrebrouc* 13de eeuw, *Euvrebrouc* 1553, *Oevrebrecq* 1625.

Heuringhem gehucht van Aire sur la Lys (S.O. 103): *Huringhem* 1177, *Horinghem* 1259, *Heringuehan* 1323, *Heuringhem* 1326, *Hoeringuehem* 1329, *Eringhem*. *Horinghehem* 1345, *Heringuehen* 14de eeuw, *Huringuehem* 1430. *Heringhem* 1474, *Heurengem* 1761.

Papeleu enige vermelding in 1239 van een bos in de buurt van Montreuil, waarschijnlijk een *lo*-toponiem.

Rodelinghem te Ardres (S.O. 14) vertoont de grafieën *o*, *oe*, *ou* tot in de 15de eeuw, *Reudelinguehem* 1480, *Roedelincghem* 1538, *Reudelinghem* 1544 en daarna weer grafieën die op een velair vocalisme wijzen.

Kaart 10: palatalisatie en ontronding van wgm. *u* in open lettergreep in Pas-de-Calais.

Deze beperkte opsomming van voorbeelden toont m.i. duidelijk aan dat we in de Boulonnais te doen hebben met een palatalisatie van [o] naar [ø] vanaf de 12de en 13de eeuw. (Maar ook in andere geschreven bronnen van het Frans in Noord-Frankrijk is deze overgang in die tijd merkbaar (Pope 1952, 201). Bovendien kunnen we occasioneel ontronding vaststellen, zoals b.v. in *Evrebreucq* en *Heringhem*. Er zijn ook gevallen van alternerende grafieën *o / eu / e*, die volgens mij kunnen geïnterpreteerd worden als onzekerheid ten opzichte van de fonologische status van de betrokken vocalen. De gepalataliseerde en ontronde vocalen zijn a.h.w. als allofonen behandeld. Enkele voorbeelden:

Baudrethun te Marquise (Bo 36): *Boudertun* 1286, *Bedrethun* 1492.

Beutin te Etaples (Mt 14): *Botinum* 1042, grafieën met *eu* vanaf de 13de eeuw, in de 14de eeuw ook *Béthin*.

Elinghen te Ferques (Bo 29): (uit *Alingahaim volgens Gysseling 1960):
Elingahem, *Eulinghem* 1084

Ledinghem (S.O. 83): (uit *Leudinga-haim volgens Gysseling 1960) In de 12de eeuw grafieën *lidi-*, in de 13de *ledi-*, *leudi-*, in de 14de ook *lodi-*.

Leubringhen te Marquise (Bo 36): vertoont de volgende grafieën: *i / e / oeu / eu / u*.

Leulinghem (uit *Launinga-haim volgens Gysseling 1960) (S.O. 54 et Bo 28) vertonen *o*-grafieën van de 8ste en 9de eeuw tot de 12de en 13de eeuw, de grafieën *u / i / e / eu / oeu / ou / o* alterneren daarna.

De toponiemen die afgeleid zijn van het Nederlands *broek*, zijn misschien wel het karakteristiekst voor heel deze problematiek. Men kan ervan uitgaan dat de uitspraak in dat westelijkste Nederlands nog vrij open [bro :k] was, een uitspraak die men vandaag de dag nog in Frans-Vlaanderen kan horen. Dat verklaart dat bij overgang naar het Picardisch met voorafgaande of gelijktijdige palatisatie, die toponiemen verschijnen in de vorm *-breucq*. (In het zuidelijkste deel echter, dat het vroegst geromaniseerd werd, treffen we veeleer *-breuil* aan.) Men krijgt zelfs de indruk dat deze palatalisatie een lexicaal karakter gekregen heeft om nl. het onderscheid te maken tussen een Nederlands en een Picardisch toponiem. Zo blijft men in de omgeving van Sint-Omaars, die nog lang Vlaamstalig blijft, meestal *-brouc*, *-broek* schrijven. De huidige Westbreucq van Sint-Omaars heet in 1446 b.v. nog *Westbrouc*. Voor Schoubroucq, een gehucht van Clairmarais, waar ik tot in de jaren '70 vlaamssprekenden heb gekend, duikt maar eenmaal de grafie *Scheubreucque* op in 1446, blijkbaar in een Franse bron, die de naam heeft gepikardiseerd. Tussen haakjes, de vertaling van het toponiem *broek* naar *breucq* zou m.i. kunnen gebruikt worden als historische indicator van de taalovergang van de betrokken localiteiten van het Nederlands naar het Picardisch. Dat neemt niet weg dat men de palatalisering van de vocaal eigenlijk reeds in de nederlandstalige periode kan vaststellen. Dat is b.v. te zien aan de al eerder vermelde vorm *Evrebroucq*, evenals in

Les Crambreucqs of Crembreux, riviertje dat ontspringt in Fiennes (B 31) en die uitmondt in de Slack. *Crawenbruec* 1286, *Crambreucqs* 1774 (= kraaienbroek).

Ik meen dus dat we voorlopig kunnen besluiten dat de tendens tot spontane palatalisatie en ontronding van oorspronkelijk veldvoca-

len onbetwistbaar in het Oudnederlands van Pas de Calais aanwezig was. Een veel grondiger en chronologisch gesegmenteerd onderzoek dan ik tot hiertoe heb kunnen doen, zal moeten uitmaken in hoeverre de opgegeven toponiemen nog als echt Nederlands te beschouwen zijn, dan wel of ze in de Franstalige bron gepicardiseerd werden, al of niet overeenkomstig de taaltoestand ter plaatse.

3. De actuele Picardische dialecten

Laten we nu onze aandacht richten op de actuele Picardische dialecten en proberen de alternaties [o] / [ø] in de Boulonnais en elders in de regio te situeren.

In zijn boek *Du Moyen Picard au Picard Moderne* constateert L.-F. Flutre (1977) de volgende spontane palatalisaties in de actuele dialecten:

eind [o] > [ø / oe] in de Vimeu, de streek van Doullens en Montreuil. (p. 19)

[o] 'tonique' (dat wil zegen in beklemtoonde lettergreep) > [ø / oe] vooral voor *r* in de Vimeu en de vallei van de Somme. (p. 47)

[o / u] > [ø / y] in de eerste niet-beklemtoonde syllabe, vooral voor *r* en voor labiale consonant in het noorden van het departement van de Oise, in de vallei van de Somme, de Vimeu en Pas de Calais (p.49).

Bovendien constateert hij dat de *au* van het middeleeuws Picardisch, ontstaan uit *a + /* zowat overal in het modern Picardisch overgegaan is naar [ø / oe]. Deze evolutie is dus niet beperkt tot het gebied waar men zou kunnen denken aan Saksisch substraat, of tot gebieden waar die invloed in eerste instantie secundair zou geëxpandeerd zijn, met name de vallei van de Somme. In hun inleiding tot de *Atlas Linguistique et Ethnographique du Picard* schrijven de auteurs F. Carton en M. Lebègue dat precies de kaart van 'faux' (zeis) een prototypisch beeld geeft van deze spontane palatalisatie van *au*. In het zuiden van het Pikardisch taalgebied treft men nog ongepalataliseerde vormen aan: *fok*. In zijn boek *Les Parlers de l'Oise* constateert Robert Lorient (1984, 170) hierover: 'La présence du -k final...établit clairement que nous sommes en présence non d'une innovation, ni d'une action analogique...mais d'une conservation du vocalisme demeuré sur la périphérie du domaine et sporadiquement.' Samen met de klassieke schrijvers van de Franse historische grammatica gewaagt hij van twee afzonderlijke evoluties van de diftong *au*, die ontstaan was uit *a + i*:

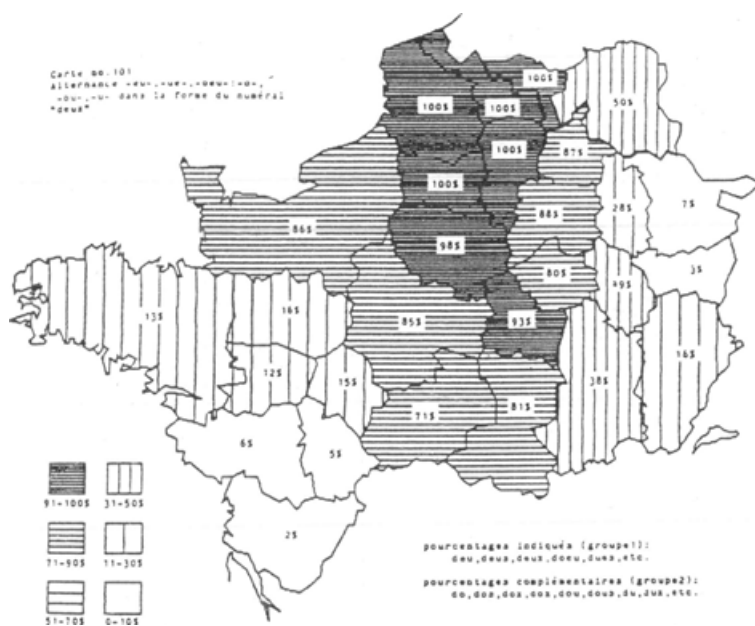
- *au* > *eu* > *eü* > *oeü* > *oeoe* > *oe*
- > *au* > *ao* > *oo* > *o*

Ik acht me weinig bevoegd om deze uitleg tegen te spreken. Ik zou wel voor mogelijk willen houden dat de *oe* direct uit *o* is gepalataliseerd. Dat lijkt me des te aannemelijker omdat deze *oe* uit *au* precies weer voorkomt in deze kerngebieden van spontane palatalisaties, die vanaf de 16de eeuw vrij algemeen worden. Gossen, 1942 noemt deze palatalisatie *neupikardisch*, al vindt hij reeds in de Middeleeuwen een paar spellingen die hierop vooruitlopen.

Mijn hele hypothese - of moet ik het een denkoefening noemen - bestaat er nu in dat ik precies op grond van de historische kaartbeelden van het Noordfrans ertoe geneigd ben te denken dat we hier, zoals bij nog meer ingueonismen, te doen hebben met het persisteren van een tendens tot palatalisatie van *velaire* klinkers, die zich oorspronkelijk langs de kust - het *Litus Saxonicum* - manifesteerde, met name in de *Boulonnais* en de *Vimeu*, en die zich van daaruit in de vallei van de *Somme* heeft verspreid en vandaar weer verder naar het zuiden toe. Immers, het prestige van de taal gesproken in de rijkste landbouwgebieden en dus de economisch sterkste streken, waarin zich de eerste belangrijke Noordfranse steden zoals *Amiens* en *Arras* hebben ontwikkeld, zal allicht toonaangevend geweest zijn voor de ontwikkeling van het middeleeuwse Frans. Een aantal kaarten uit de atlassen van Dees 1980 en 1987 illustreren deze hypothese, b.v. de kaarten 87a en 87b 'leur(s)' en de kaart 101 'deux' uit Dees 1980, die hierbij gereproduceerd wordt (Kaart 11).

In wat ik voor de oudste kerngebieden houdt, is die palataliseringstendens in de volgende eeuwen telkens weer werkzaam geweest, zoals in de moderne *Picardische* dialecten nog is te merken. Daar ook precies is de ontronding van de gepalataliseerde voorklinkers weer in de moderne dialecten terug te vinden.

Flutre (1977, 61) constateert zowat overall ontronding van [oe] voor *r* in het moderne *Picardisch*, maar hij situeert die tendens vooral in de *Boulonnais* (vgl. kaart 7). In *Colembert* (bij *Boulogne*) constateert hij palatalisatie van [oe] voor elke consonant! In *Haignéré* (1903 *Vocabulaire*) zijn ook ettelijke voorbeelden van die ontronding voor *r*, (b.v. *amère*, 'ameur. Ce mot dérive probablement d'*amour*') te vinden. Maar *Haignéré* merkte aan het eind van de vorige eeuw wel op dat die ontronding toen al op zijn retour was, omdat ze in de stad als ongecultiveerd - laten we maar zeggen: al te boers - gebrandmerkt werd.

Kaart 11 (uit: Dees 1980, carte 101)

4. Een vergelijking met Zuid-Engeland

De gelijkenis die we voor de besproken fenomenen vaststelden tussen het Nederlands en het Engels, gelden dus ook voor de tegenoverliggende Franse kust. Het zou me te ver geleid hebben om ook nog Zuidengelse gegevens in mijn voorlopig onderzoek te betrekken, maar één blik op de synoptische kaart die de uitspraak van Middelengetse *u* aangeeft, volstaat om te zien dat de thans in het Engels vigerende palataliseringstendens ook is uitgegaan vanuit het zuidoosten, laten we zeggen vanuit Kent en Sussex (vgl. Kolb e.a. 1979 (ME *u* Collective map 1, p. 227).

5. Besluiten

Ik hoop met mijn uiteenzetting een aantal dingen te hebben aangetoond.

1. Er is onmiskenbaar een geografisch en historisch verband tussen de palatalisering van [ɔ / o] tot [ʌ / ø / œ] in de dialecten rond de zuidelijke Noordzee, om het even of dat nu Nederlandse, Franse of Engelse zijn. Dat wijst op het persisteren van fonetische tendensen in een bepaalde regio, die zich al of niet in de evolutie van het fonologisch systeem van de ene of andere taal laten inpassen.

2. De gevallen van spontane palatalisatie van vulaire vocalen in de Nederlandse kustdialecten sluiten daarbij aan. In het kader van de discussie of dergelijke ingueonismen relictten van oude toestanden zouden zijn, die zouden samenhangen met de Germaanse kolonisatie, dan wel veeleer te verklaren zouden zijn door het eeuwenlange maritiem contact, schijnen de onderzochte gegevens erop te wijzen dat de spontane palatalisatie wel degelijk met de Saksische kolonisatie samenhangt.

3. De historische ontwikkeling van deze palatalisatie in het Frans lijkt zijn uitgangspunt te hebben in het Pikardisch, met name in de kuststreek. De vroegmiddeleeuwse tweetaligheid in het noordelijk deel van het huidige Pikardische landschap, en de duidelijke 'ingueoonse' kenmerken van de Germaanse inbreng aldaar hebben tenslotte indirect voor een deel het karakter van het moderne Frans bepaald.

4. Dit onderzoek is nog maar zeer tentatief en voorlopig. Er dringt zich een grondiger toponiemenonderzoek in het noorden van Frankrijk op en een meer gedetailleerd topisch onderzoek naar de grafieën die in de atlassen van Dees verwerkt zijn, om zo mogelijk een gedetailleerder beeld te krijgen van het diachroon en geografisch verloop van de behandelde fenomenen.

5. Tenslotte hoop ik (ten overvloede) te hebben aangetoond dat interlinguaal dialectologisch onderzoek steeds lonend is, en dat er in de taalcontactzone van Noordfrankrijk daarvoor nog veel terrein braak ligt.

Bibliografie

- ALF: J. GILLIERON et E. EDMONT, *Atlas Linguistique de la France*, Paris 1912.
ALPIC zie CARTON.
CARTON F. et Maurice LEBEGUE 1989, *Atlas Linguistique et Ethnographique Picard (ALPIC)*, Paris, Editions du CNRS.
DEES A. 1980, *Atlas des formes et des constructions des chartes françaises du 13me siècle*, Tübingen, Max Niemeyer.
DEES A. 1987, *Atlas des formes linguistiques des textes littéraires de l'ancien français*, Tübingen, Max Niemeyer.
DE FLOU K. 1914-1938, *Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen, Vlaamsch Artesië, het Land van den Hoek, de graafschappen Guisnes en Boulogne. en een gedeelte van het graafschap Ponthieu*. 18 delen, Gent.

- DE LOISNE A., *Dictionnaire topographique du département du Pas de Calais*, Paris, 1907.
- DUBOIS R. 1957, *Le domaine picard. Délimitation et carte systématique dressée pour servir à l'Inventaire général du Picard' et autres travaux de géographie linguistique*, Arras, Archives du Pas-de-Calais.
- EHMER H. 1937, *Die Sächsischen Siedlungen auf dem französischen 'Litus Saxonicum', Halle (Saale), Max Niemeyer.*
- FLUTRE L.-F. 1977, *Du Moyen Picard au Picard Moderne*, Amiens, Musée de Picardie.
- GAMILLSCHEG E. 1938, *Germanische Siedlung in Belgien und Nordfrankreich*, Berlin, Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- GOOSSENS J. 1980, *Middel nederlandse vocaalsystemen*, overdruk uit Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.
- GOSSEN C.Th. 1942, *Die Pikardie als Sprachlandschaft des Mittelalters (auf Grund der Urkunden)*, Biel.
- GYSSSELING M. 1960, *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (voor 1226)*, Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek.
- GYSSSELING M. 1966, *Dialectkenmerken van Calais in de 13e eeuw*. In: *Taal en Tongval* 18, 147-163.
- GYSSSELING M. 1972, *De verfransing in Noord-Frankrijk*. In: *Naamkunde* 4, 53-70.
- HAGNÉRE D. 1901-1903, *Le Patois Boulonnais*, Boulogne.
- KOLB E. e.a. 1979, *Atlas of English Sounds*, Bern, Francke Verlag.
- LORiot R. 1984, *Les Parlers de l'Oise*, Dijon - Amiens.
- MARKEY Th.L. 1976, *Germanic Dialect Grouping and the Position of Inguaeonic*, Innsbruck.
- POPE M. 1952, *From Latin to modern French with especial Consideration of Anglo-Norman*. Publications of the University of Manchester CCXXIX, Manchester, The University Press.
- RYCKEBOER H. 1977, *Het Nederlands van de Franse Westhoek, situatie en situering*. In: *Taal en Tongval* 29, 50-66.
- RYCKEBOER H. 1991, *Le Flamand de Busbecq et ses interférences avec le gotique de Crimée*. In: André ROUSSEAU (red.), *Sur les Traces de Busbecq et du Gotique*, Lille. Presses Universitaires de Lille, 167-168.
- SAMUELS M.L. 1971, *Kent and the Low Countries: some linguistic evidence*. In: Aitken A.J., Angus McIntosh, Hermann Pálsson (eds.), *Edinburgh Studies in English and Scots*, 3-19, London, Longman.
- TAELDEMAN J. 1971, *De ontwikkeling van ogm. u in het westelijke en centrale Zuiden*. In: *Handelingen van de Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, XLV, 163-270.
- TAELDEMAN J. 1982, *Ingwäonismen in Flandern*. In: STURE URELAND P. (Hrg.) *Die Leistung der Strataforschung und der Kreolistik. Typologische Aspekte der Sprachkontakte*. Akte des 5. Symposions über Sprachkontakt in Europa, Mannheim 1982, Tübingen, 277-296.
- VAN HOECKE W. 1978, *De wisselwerking tussen Romaans en Germaans in Noord-Frankrijk 1 De Streektalen*. In: *De Franse Nederlanden - Les Pays-Bas français*, 85-108.
- VAN GINNEKEN J. 1934, *Waalsche en Picardische klankparallelten*. In: *Onze Taaltuin* II, 289-302.
- VAN LOEY A. 1980, *Middel nederlandse Spraakkunst, II. Klankleer*, Achtste druk.

VAN LOON J. 1986, *Historische Fonologie van het Nederlands*, Leuven, Amersfoort, Acco.

WEIJNEN A. 1964/1975, *Fonetische en grammatische parallellen aan weerszijden van de taalgrens*. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal en Letterkunde*, 80, 1-25. Ook in: *Algemene en vergelijkende Dialectologie*. Amsterdam, 1975, 151-172.

WEIJNEN A. 1966, *Nederlandse Dialectkunde*, Assen.

Nederlandse lexicale elementen in de Noord-Franse dialecten

Een dialectlexicografische en dialectgeografische benadering van het taalcontact in Noord-Frankrijk¹

1. Historische achtergronden van het taalcontact in Noord-Frankrijk

De geschiedenis van het taalcontact in Noord-Frankrijk valt in het eerste millennium samen met de ontstaansgeschiedenis van het Frans zelf. De ontwikkeling van het vulgair Latijn in Noord-Frankrijk naar Oudfrans (Langue d'oïl) als aparte Romaanse taal is vooral gekenmerkt door de inbreng van de taal der Frankische (Germaanse) veroveraars. De invasie van de Franken in de 5de eeuw en de oprichting van het Frankische Rijk onder Clovis is het begin geweest van een drie eeuwen lange situatie van tweetaligheid met diglossie ten noorden van de Loire. Hoewel de Frankischsprekenden in Neustrië (het noordwestelijke deel van het Frankische Rijk onder de Merovingers, met als belangrijkste steden Soissons, Parijs, Orléans en Tours) een minderheid vormden, behoorden ze tot de heersende klasse. Zodoende was het Oudnederfrankisch dominant bij de feodale heersers, de krijgers en vrije boeren, terwijl het Romaans vooral in de steden dominant bleef. Die heersende klasse bleef generaties lang tweetalig, tot ze allengs definitief geromaniseerd werd. De manier waarop de Frankischsprekenden het Romaans hanteerden - nl. met een sterke Germaanse inslag - was toonaangevend voor de ontwikkeling van de Romaanse volkstaal in Noord-Frankrijk. Hier zou Isle de France vanaf de 12de eeuw het politieke en culturele centrum worden en zijn taalvariant, het Francien, de basis worden van de nationale taal.

Tegen 900 lijkt de romanisering van de Franken in Noord-Gallië een feit te zijn. Precies vanaf de 8ste eeuw valt in het noorden, waar de Germaanse kolonisatie intenser is geweest, een lineaire taalgrens te onderkennen, die a.h.w. de sociale taalgrens van de Merovingische maatschappij heeft vervangen.

1 Mijn dank aan dr. Magda Devos (Gent), dr. Joep Kruijsen (Nijmegen) en dr. Rika Van Deyck (Gent) voor hun aanmerkingen bij eerdere versies van deze bijdrage.

Kaart 1: de Franse Nederlanden (uit De Vries, Willemys en Burger 1994, 213)

Voor de taalinvloed van het Frankisch op het Romaans is vooral de toestand van individuele en sociale tweetaligheid van belang geweest. In de regio van het latere Nord - Pas-de-Calais heeft die tweetaligheid zich in diverse etappes over het terrein voortgezet (zie verder onder 4.), door het stelselmatig opschuiven van de taalgrens tot op heden. Intussen hebben zich aan weerszijden van die opschuivende taalgrens respectievelijk Picardische en Vlaamse dialecten ontwikkeld, die gaandeweg meer invloed ondervonden van de zich vormende nationale eenheidstalen, respectievelijk het Frans en het Nederlands.

In die regio, die taalkundig gemengd of gedeeld terrein was, hebben de graven van Vlaanderen en hun opvolgers, nl. de Bourgondische Hertogen en later de Habsburgers gedurende eeuwen de landstreken tussen de Somme en de Schelde politiek, economisch en cultureel weten te verenigen. Dat heeft aanleiding gegeven tot overvloedige menselijke contacten en vele uitwisselingen tussen de twee taalgemeenschappen van het oude graafschap Vlaanderen (in het Frans *la Flandre gallicante* of *wallingante* en *la Flandre flamingante* genoemd) en de omliggende graafschappen of gewesten, zoals Artesië en de Boulonnais.

Dan is er in de 17e eeuw de aanhechting van de vanouds Nederlandstalige kasselrijen Burburg (Bourbourg), Kassel (Cassel), Sint-Winoksbergen (Bergues) en Belle (Bailleul) geweest door Lodewijk XIV. Die heeft de langzame verfransing ingeluid van dit gebied, waar het Nederlands als cultuurtaal gebruikelijk was en nog lange tijd bleef, en waar Vlaamse dialecten werden en nog worden gesproken. Het taalcontact binnen dit gebied, gemeenlijk Frans-Vlaanderen genoemd (strikt genomen tussen de Vlaams-Picardische taalgrens en de rijksgrens), die gekenmerkt wordt door een continue verfransing in de loop van de 19e en 20e eeuw, heb ik niet bij deze studie willen betrekken, omdat de vast te stellen taalinterferentie hier hoofdzakelijk die van het Frans in het lokale Westvlaams betreft. Daarvoor verwijs ik naar Ryckeboer (1977 en 1990) en naar de recente Gentse licentieverhandeling van Roxanne Vandenberghe (1995). Studies van de invloed van het Vlaamse dialect op het lokale Frans zijn, afgezien van het *Lexique du Parler dunkerquois* in Denise (1978) bij mijn weten nooit aangepakt. Dit *Lexique*, waarin de idiomatische woordenschat voor ten minste 95% van Vlaams/Nederlandse oorsprong is, is hier evenmin als bron voor de taalinterferentie in Noord-Frankrijk in ruimere zin gebruikt.

Afgezien van de relatief kortstondige politieke vereniging van de zuidelijke Nederlanden met Frankrijk van 1792 tot 1815 als mogelijke vierde factor van taalcontact, is er ten slotte in de 19e en het begin van de 20e eeuw de grote immigratie van Belgen, hoofdzakelijk Vlamingen, in de agglomeratie van Rijsel (Lille), Tourcoing en Roubaix te noteren. De taal van de eerste en vaak ook tweede generatie immigranten heeft niet geringe sporen nagelaten in het gesproken Frans van die agglomeratie, en door secundaire expansie in het regiolectische Frans. Ook die taalinterferentie is nooit systematisch onderzocht.

2. Eerdere behandeling van het taalcontact in Noord-Frankrijk

Over de uitvoerige literatuur die gewijd is aan het ontstaan en de evolutie van de Germaans-Romaanse taalgrens in het noorden kan men een bevattelijk overzicht lezen bij Kruijsen (1995a, 1-6). Hij wijst o.m. op het opmerkelijke feit, dat het noordelijke stuk van de taalgrens, die in de 8e eeuw als een evenwichtsgrens tussen Germaans en Romaans is ontstaan, in België sedertdien opvallend stabiel is gebleven, terwijl ze in Noord-Frankrijk in het westen en in Lotharingen in het oosten in de loop van de tijd aanzienlijk is opgeschoven. De studie van de genese en de evolutie van de taalgrens is vooral een zaak van de toponymie en de geschiedenis geweest². Veel minder duidelijk is de reflectie van die taalgrens (of het opschuiven ervan) bestudeerd in de dialecten.

2 Bij het schrijven van deze studie heb ik geen gebruik meer kunnen maken van Danny Lamarq en Marc Rogge (red.), *De Taalgrens. Van de oude tot de nieuwe Belgen*, Davidsfonds, Leuven, 1996.

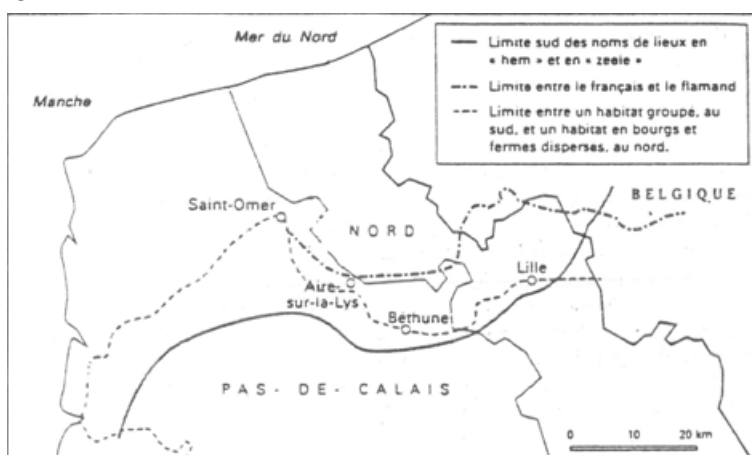
Men kan zich terecht afvragen of de 20e-eeuwse dialecten daartoe nog betrouwbaar materiaal kunnen leveren. Taalinterferentie die men uiteraard aan weerszijden van een taalgrens in de dialecten constateert is het gevolg van een eeuwenlange, zeer complexe wederzijdse beïnvloeding. Veel ontleningen zijn dan ook toe te schrijven aan later cultuurcontact, veeleer dan dat ze nog de weerspiegeling zouden vormen van een vroegere afbakening tussen de twee taalgebieden. Niettemin leveren de dialecten door hun conservatief karakter nog steeds aanwijzingen van zeer oude taaltoestanden, ook van zulke die een aanwijzing kunnen zijn van de Germaans-Romaanse tweetaligheid in Noord-Frankrijk van de 5e tot de 9e eeuw en voor de ontwikkeling of het verloop van de taalgrens sedert die periode.

Weijnen 1964/1975 gaf een eerste synthetisch overzicht van de fonetische en grammatische parallelen aan weerszijden van de Frans-Nederlandse taalgrens en (wellicht nog onder de invloed van zijn leermeester Van Ginneken - vgl. Van Ginneken 1934) besloot hij dat 'de gedachte aan een gemeenschappelijk substraat of ethnisch relict nog het meest gerechtvaardigd' was (Weijnen 1964/1975, 156). Van Hoecke (1978) situeert de wisselwerking tussen de Germaanse en Romaanse dialecten in Noord-Frankrijk in een breed taalsystematisch en taalhistorisch kader en formuleert met veel meer reserve mogelijke verklaringen voor de resultaten van het taalcontact. Terecht stelt hij dat het meest kenmerkende van de historische ontwikkeling ervan in het noorden van het huidige Pas-de-Calais en een deel van Frans-Vlaanderen toch een voortdurend terugdringen van het Nederlands en een voortdurende omschakeling naar het Romaans is, 'waarvoor men in de vroegste periode eventueel als verklaring in zou kunnen roepen dat de taal van inwijkingen en invallers meestal meer onderhevig schijnt te zijn aan beïnvloeding en "opsorping" dan die van de autochtonen (Weinreich 1953, par. 4.31). Voor de daarop volgende eeuwen kan de verklaring evenwel alleen maar liggen in een hogere waardering voor het Romaans in alle maatschappelijke functies en domeinen (Weinreich 1953, par. 4.71).' (Geciteerd uit Van Hoecke 1978, 91-92). Vóór de vorming van een Franse standaardtaal was dat hier uiteraard het Picardisch. Dat het Picardisch in de hele regio een erg groot prestige genoot is ook af te leiden uit de grote invloed die het gehad heeft op het Westvlaams. Dat mag o.m. blijken uit het grote aantal lexicale ontleningen en zelfs de overname van een paar fonologische ontwikkelingen, zoals de ontwikkeling van [ou] naar [u] vòòr dentalen (b.v. [kut] uit [ko^ut]), of de opening van [y:] naar [ø] vòòr [r] (b.v. [mø:r] uit [my:r]) en van syntactischparadigmatische regels zoals het gebruik van het relatief voornaamwoord (*die* voor onderwerp en *dat* voor lijdend voorwerp) naar analogie van de verdeling van *qui* en *que* in het Frans (vgl. Vercoullie 1885, 29).

Reeds in Valkhoff (1931) wordt een nagenoeg volledige inventaris gemaakt van de ongeveer 700 lexicale ontleningen aan het Nederlands in het Standaardfrans. Bovendien beschrijft hij in zijn inleiding de historische omstandigheden waarbinnen dit taalcontact zich afspeelde (Valkhoff 1931, 8-34): de commerciële en artisanale contacten, vooral die langs het maritiem verkeer hebben de grootste inbreng gehad in die taalbeïnvloeding. Ietwat later (Valkhoff 1936) heeft hij erop gewezen, dat de invloed van het Ndl. nog veel sterker geweest is op de Noordfranse en Waalse dialecten. Ook hiervoor achtte hij vooral commerciële en culturele contacten tijdens de middeleeuwen in eerste instantie verantwoordelijk. Zeer inspirerend voor het taalcontactonderzoek tussen de Nederlandse en Waalse dialecten is de publikatie geweest van de opeenvolgende afleveringen het *Dictionnaire Liégeois* (Haust 1933). Dat gaf aanleiding tot een serie artikelen van Nederlands dialectologen, o.m. L. Grootaers (Grootaers 1924) en Jan Grauls (Grauls 1932, 1933, 1934 en 1935). Grauls wees niet alleen op een aantal ontleningen uit de Nederlandse dialecten in het Luikerwaals, maar ook op een groot aantal conceptueel-semantiche en zelfs morfologische en syntactische parallellen, die de weerspiegeling vormen van een eeuwenlange complexe taalkundige osmose over de taalgrens heen.

Het taalkundig debat tussen de twee wereldoorlogen en tijdens de Tweede Wereldoorlog was vaak niet vrij van enig nationaal engagement. Door de politieke tegenstellingen tussen Duitsland en Frankrijk met de vernieuwde territoriale aanspraken van Duitse kant en de pogingen om die ook historischlinguïstisch te funderen, kreeg niet alleen het taalgrensdebat maar ook het debat over de wederzijdse taalinterferentie een politieke geladenheid. Hoezeer het werk van b.v. Petri (1937) inzake methodologie vernieuwend was, het is, toen de historicus tijdens de oorlogsjaren ook de hoogste Duitse cultuurambtenaar was in Brussel, duidelijk gebleken hoezeer zijn werk kon worden gebruikt als pleidooi voor een expansionistische Duitse politiek. Die wilde nl. het Rijk uitbreiden tot aan de Somme. In dat opzicht was het werk van J.M. Gantois (zie Van Byleveld 1941) nog sterker politiek gekleurd. Zijn taalkundige argumenten hadden daarin nauwelijks enig gewicht tegenover de politiek-historische. Het is dan ook niet verwonderlijk dat al te germanofiele benaderingen van de lexicale en andere interferenties van het Nederlands (of Germaans tout-court) in de Noordfranse en Waalse dialecten van Franstalige zijde graag getemperd werden, zoals b.v. in Legros (1942). Het proefschrift van Lein Geschiere (1950) over de Nederlandse elementen in het Luikerwaals probeerde de controversen objectief en rustig af te ronden. Anderzijds bewijst zijn werk dat, mede door gebrek aan voldoende gelocaliseerd dialectmateriaal, de hele problematiek bijna uitsluitend historisch-etymologisch en nauwelijks dialectgeografisch kon worden aangepakt.

Ondertussen heeft mede door de wetenschappelijke samenwerking tussen Vlaamse en Noordfranse geleerden (cfr. Bougard - Gysseling 1963 en 1971) de ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis van de taalgrens in Noord-Frankrijk nagenoeg zijn beslag gekregen. En toch moet men constateren dat Nederlandstalige en Noordfranse geleerden terzake nogal eens van mening kunnen verschillen. Dat die verschillende meningen ook ge vulgariseerd worden, is onlangs nog gebleken in de *Introduction* van de jongste *Guide Bleu, Nord - Pas-de-Calais* van de uitgeverij Hachette (1994). Op de bladzijden 53 -54, gewijd aan de evolutie van de taaltoestand (*La mise en place de la frontière linguistique* en *L'analyse linguistique: un exercice délicat* van de hand van Cathérine Dhérent), zijn nogal wat twijfels verwoord ten opzichte van de taalgrenstheorie, zoals die door M. Gysseling in de jaren 70 is ontwikkeld (Gysseling 1972 en 1976). Dat reminiscenties aan de oorlogsjaren daarin nog meespelen, wordt hier weer duidelijk, waar Dhérent schrijft: 'Avant et pendant la Seconde Guerre mondiale, des chercheurs allemands ont ainsi disserté sur le caractère germanique des régions au nord de la Somme. Ayant constaté l'absence de termes néerlandophones au moins dans le Pas-de-Calais actuel, ils ont conclu au recul d'une frontière linguistique qui aurait existé bien plus au sud.' Er is daar bovendien een kaartje gepubliceerd dat het historische en huidige verloop van de taalgrens moet illustreren, waarop het verloop van de huidige taalgrens inaccuraat en onvolledig is (Kaart 2). Men kan zich afvragen, hoe zo'n desinformatie te verklaren is.

Kaart 2 (uit Guide Bleu Nord - Pas-de-Calais 1994)

Ik meen dat om te beginnen een artikel van André Levèque (1979) daarvoor verantwoordelijk is. Daarin stelde hij terecht dat sommige auteurs van Vlaamsnationalistische strekking, met name J.M. Gantois, ten onrechte de zuidelijkste taalgrens langs de Somme laten verlopen. Maar hij meende dat ook de wetenschappelijk onderbouwde historische reconstructie van de oudste taalgrens in de 7e - 8e eeuw door Gysseling ingegeven was door flamingantistisch chauvinisme. Anderzijds erkende hij, dat uit de toen nog voorlopige resultaten van het werk van Denise Poulet over het Picardisch van de streek rond Calais (Kales), Sint-Omaars en Grevelingen duidelijk werd, dat er heel wat Nederlands taalgoed voortleefde in het gebied dat direct tegen de huidige taalgrens aan ligt. Hij ontkende dat echter ten stelligste voor de Boulonnais en hij verwierp de idee van een langzame terugtrekking van het Nederlands aldaar, omdat er zijns inziens al te weinig sporen van lexicale invloed van het (Oud- of Middel-)Nederlands te vinden zouden zijn: 'Force est de constater que le roman utilisé dans la partie concernée du Pas-de-Calais ne se distingue pas essentiellement de celui du reste de la Picardie linguistique. Ainsi un lexique du Boulonnais ou du Ternois révèle plus de parenté que de divergence avec un lexique du Sud ou de l'Est picard. Il est vrai que nous manquons d'études de cette zone, mais ce que nous en savons ne laisse pas supposer une originalité marquée. Le dépouillement de L'Atlas Linguistique Picard permettra peut-être de faire ressortir des faits précis, mais, à vrai dire, son questionnaire immense n'a pas été conçu dans cet objectif. C'est d'un travail spécifique dont nous aurions besoin.' (Leveque 1979(1), 25)

In de *Introduction* van het eerste deel van de *Atlas Linguistique et Ethnique du Picard* (ALPic I - 1989) - een tweede deel moet nog verschijnen - zijn de auteurs, Fernand Carton en Maurice Lebègue, zich terdege bewust van het historische taalomschakelingsproces dat zich in het noorden van Pas-de-Calais heeft afgespeeld. Daarover schrijven ze het volgende: 'Le phénomène de "germanisation", au nord-ouest, a été complexe avec des flux et des reflux successifs. L'aire Klu (carte 110: versoir de la charrue) correspond bien à une de ces étapes. Des formes de type germanique et de type roman ont pu longtemps coexister. La carte 2 illustre le recul des parlars de type néerlandais. La limite sud, qui n'est pas forcément linéaire, reste sans doute hypothétique dans le détail, mais on constate que les formes anciennes retenues par Dubois (1957) s'étaient les unes par les autres.' Om een en ander nader te verklaren wijden de auteurs een speciale kaart (Carte 2) aan de 'Limites des parlars néerlandais'. Vier van de zes hierop getekende grenslijnen hebben betrekking op een bepaald historisch verloop van de taalgrens: (1) de taalgrens in 1938 naar Pée (1946); (2) de taalgrens in 1806 naar de 'enquête des Préfets' - bedoeld is de enquête van Coquebert de Montbret van 1806 (vgl. Pée 1957, 6-7.); (3) de taalgrens in de tiende eeuw volgens M. Gysseling; (4) de zuidgrens van de toponiemen 'd'aspect néerlandais' volgens Dubois (1957).

Het is erg jammer dat de behandeling op die kaart, in een standaardwerk dat voor de Franse wetenschappelijke wereld als gezaghebbende informatiebron zal dienen - getuige het geciteerde artikel in de *Guide Bleu* -, blijk geeft van zoveel (al of niet gewilde) inaccuraatheid. De grenzen 1 en 2 zijn juist. Grens 3 loopt van ongeveer Cap Blanc Nez in zuidoostelijke richting naar Sint-Omaars, buigt even ten noorden van Ariën (Aire) oostelijk af om de Leie te bereiken bij Armentiers. Zich beroepend op het op gezag van M. Gysseling beweren de auteurs dat deze lijn de taalgrens in de tiende eeuw moet voorstellen. Op welk geschrift van Gysseling dit zou steunen is niet te achterhalen, want geen enkel werk van Gysseling is in de bibliografie opgenomen. De auteurs hebben Gysselings publikaties van 1972 en 1976 hierover blijkbaar niet goed gelezen of verkeerd begrepen. Gysseling situeert de taalgrens in de 7e - 8e eeuw immers ongeveer daar waar op kaart 2 in de ALPic I met lijn 4 de zuidelijkste grens van Nederlandse toponiemen wordt aangegeven en hij localiseert de overgangszone tussen Picardisch en Vlaams in de 13e - 14e eeuw ongeveer daar waar de ALPickaart met lijn 3 de taalgrens reeds in de 10e eeuw laat lopen. Dat kan wellicht verklaren waarom het vulgariserende artikeltje in de *Guide Bleu* over de historische evolutie van de taaltoestand in Nord - Pas-de-Calais zoveel onduidelijkheid en tegenspraak inhoudt. Alleen de historische aanwezigheid van het Nederlands in het gebied tussen Calais, Sint-Omaars en Grevelingen, waarvan de taalomschakeling tussen de 14de en de 19e eeuw ook nog gemakkelijk te achterhalen is, wordt duidelijk gesteld. Van Hoecke (1978, 93) en Levèque (1979) wezen terecht op de grote lacune van gelocaliseerd dialectmateriaal om de problematiek vanuit dialectgeografische hoek te benaderen. Het verschijnen van Poulet (1987) en de ALPic I is dan ook een gelukkige aanleiding tot een verdere dialectgeografische uitdieping van deze problematiek.

3. Afbakening van het onderzoek: opzet, bronnen en vergelijkingsmateriaal.

3.1. Opzet

Met deze studie wil ik uit de recente Noordfranse dialectgeografische studies gegevens over de invloed van het Nederlands in Noord-Frankrijk bijeen brengen, stratigrafisch ordenen en hoofdzakelijk dialectgeografisch benaderen. De verdienste van de materiaalverzameling komt uitsluitend toe aan de Franse auteurs, die uiterst interessant dialectmateriaal hebben gepubliceerd. Door hun beperkte kennis van het Nederlands en de Nederlandse dialecten hebben zij echter veel aspecten van het taalcontact met het Nederlands niet opgemerkt of niet juist ingeschat. Met des te meer nieuwsgierigheid, hoewel gehinderd door een geringe vertrouwdheid met de Franse dialecten en historische grammatica van het Frans, heb ik gepoogd om het woordmateriaal uit dat corpus op contact met het Nederlands en de Zuidnederlandse dialecten te onderzoeken. Op die manier hoop ik de sporen van de taalinterferentie met het Nederlands in de Noordfranse dialecten op een coherente manier voor te stellen en voor verder onderzoek te ontsluiten.

Hiervoor is het corpus dat uit de hieronder genoemde bronnen bijeen is gesprokkeld, stratigrafisch onderverdeeld in diverse rubrieken. Per rubriek wordt het woordmateriaal gepresenteerd in een alfabetische lijst. Als trefwoord (in vetjes) fungeert telkens een naar het Frans omgespeld dialectwoord. Daarop volgen de uitspraakspelling van de bron in cursief, de plaats van opgave met de plaatscode in het register van Dubois(1957)³, de betekenis tussen ' ' en de bron. Na de dubbele punt staat dan het vergelijkingsmateriaal uit het Nederlands of de Nederlandse dialecten. Als het om algemeen bekende woorden gaat is daar geen nadere referentie aan toegevoegd. In het andere geval wordt verwezen naar een of andere (dialect)lexicografische bron.

In wat volgt beperk ik mij dus tot de aanwezigheid van Nederlandse (soms ook ruimer Germaanse) lexicale elementen (en enkele fonologische en morfologische elementen) in de Noordfranse dialecten en het Noordfranse regiolect en niet omgekeerd. Deze eenzijdige benadering mag niet de indruk wekken, dat de studie van de wisselwerking niet de moeite waard zou zijn. Integendeel, de aanwezigheid van Romaans woordgoed in de Zuidnederlandse dialecten is duidelijk veel groter dan omgekeerd de aanwezigheid van Nederlandse elementen in de Noordfranse dialecten. Dat uitgebreide Romaanse woordmateriaal is reeds

3 Voor plaatsen in Frans-Vlaanderen (departement Duinkerke) ten oosten van de Aa gebruik ik de gangbare Nederlandse namen, voor alle andere in Frankrijk de gangbare Franse namen (bij een eerste vermelding met toevoeging van de eventuele Nederlandse naam), met uitzondering van *Rijsel* en *Sint-Omaars*. De term *Flandre Walonne* bij Carton-Poulet is vertaald naar *Rijsels Vlaanderen*.

door Weijnen (1967/1975) op indringende wijze historisch en dialectgeografisch bestudeerd. Toch wacht ook hier nog een nieuwe oogst op een contactlinguïstische benadering, o.m. die aangebracht door de drie grote regionale woordenboeken van het Zuidnederlands (WVD, WBD en WLD).

3.2. Primaire en vergelijkende bronnen

De hierna volgende bladzijden zijn in eerste instantie opgevat als een kritische bespreking van Dupas (1980), Poulet (1987), ALPic I (1989) en Carton-Poulet (1991). Ter vergelijking zijn ook de ALF en Haignéré (1901-1903) hierbij betrokken, in mindere mate Dauby (1968), naar aanleiding van een artikel van Descamps (1974) over het taalcontact tussen het zuidoostelijke Westvlaams van Avelgem en omgeving met het Rouchi⁴ van de streek tussen Doornik en Ronse. Oudere idiotica, zoals de werken van Vermesse (1867) en Corblet (1851) zijn niet systematisch geraadpleegd en er is evenmin geprobeerd om de delen XIV, XV en XVI van het FEW systematisch te exciperen (waarin de jongere Franse dialectwoordenboeken verwerkt zijn tot 1969) en alle door Von Wartburg als van Middelnederlandse of Nederlandse oorsprong gecategoriseerde woorden te inventariseren. Ook de ALW is slechts occasioneel als vergelijkingsmateriaal geraadpleegd. Deze studie heeft dan ook niet de pretentie volledigheid na te streven. Ze kan wel een aanzet geven tot een grondiger (zo mogelijk exhaustieve) aanpak van de lexicale en grammaticale interferentie tussen Nederlandse en Franse dialecten. Dat lijkt mij een werk van grote envergure, die het best door een werkgroep van Romaanse en Nederlandse dialectologen zou worden aangepakt.

De drie belangrijkste geëxcerpeerde bronnen vergen enige nadere situering:

Op 28 april 1989 werd te Rijsel de eerste aflevering voorgesteld van de *Atlas Linguistique et Ethnographique Picard*, Volume I *La vie rurale*, van de hand van Fernand Carton en Maurice Lebègue. Hoewel de atlas het nummer 1 draagt van de serie *Atlas Linguistiques de la France par Régions*, verscheen ze pas als 62ste in de reeks. Deze dialectatlas bestrijkt een dialectgebied dat aan het zuidwesten van het Nederlandse taalgebied grenst. In de acht bladzijden tellende (maar niet gepagineerde) *Introduction* vernemen we dat de voorbereiding van deze atlas een werk van lange adem is geweest. De pioniers Robert Lorient (+1980) en Raymond Dubois (+1961) waren reeds in 1960 klaar met een *Questionnaire définitif* van 4.558 vragen. Het merendeel der opvragingen dateert uit de jaren '60. Vanaf 1982 werd de eindredactie aangevat door de twee op het titelblad genoemde

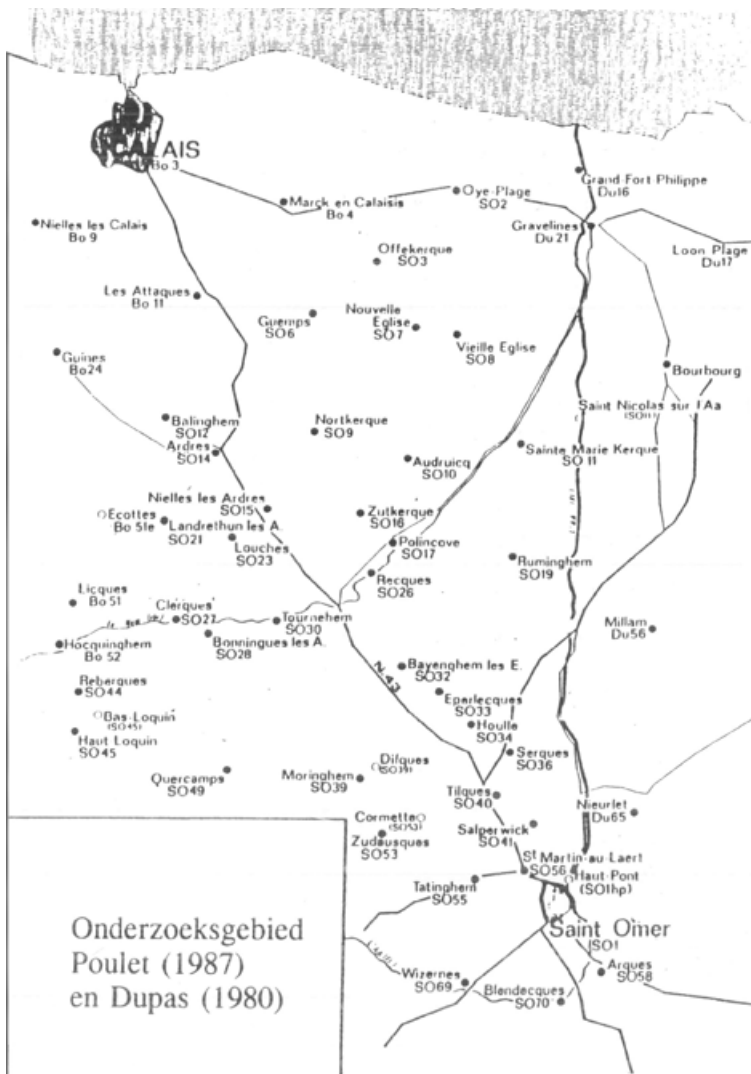
4 Rouchi noemt men Picardisch dialect gesproken in de streek van Doornik en Valenciennes.

auteurs. Daarvoor is in een aantal resterende plaatsen een gereduceerde lijst van nog 1150 vragen afgevraagd. Dat is o.a. gedaan door Denise Poulet, auteur van een Rijselse thèse d'état, over het Picardisch dialect in de driehoek tussen Calais, Sint-Omaars (Saint-Omer) en Grevelingen (Gravelines), verdedigd in 1985 en uitgegeven in 1987 (Poulet 1987). Zij behandelt een gebied dat pas sedert de middeleeuwen verromaanst is. De twee werken zijn gedeeltelijk complementair en we hebben ze daarom samen onder de loupe genomen.

Het onderzoeksgebied van de atlas is het dialectgebied van het Picardisch met uitzondering van het Doornikse. Deze regio is er niet behandeld, omdat ze deel uitmaakt van het onderzoeksgebied van de *Atlas Linguistique de la Wallonie*. Het onderzoeksgebied van de Picardische taalatlas komt dus niet helemaal overeen met de historische provincie Picardië (de streek rond Amiens) noch met de moderne regio Nord/Pas-de-Calais. Bij de afbakening van het gebied naar het noorden toe is uiteraard de Romaans-Germaanse taalgrens de limiet.

De ALPic telt 317 kaarten: 8 inleidende kaarten en 9 morfologische kaarten. De overige 300 zijn woordkaarten, die bijna allemaal begrippen uit de traditionele agrarische sector betreffen. In de rechter bovenhoek van de kaart wordt steeds aangegeven in welke aangrenzende taalatlanten hetzelfde begrip is opgenomen. Voor het aangrenzende Nederlandse taalgebied is dat vaak onvolledig. Zo zijn er geen verwijzingen naar Pée (1946). Wel is het WVD vermeld, jammer genoeg alleen de eerste aflevering *Akkerland en Weiland* van Deel I *Landbouwwoordenschat*, verschenen in 1979 en dan nog met een verwarrende verwijzing naar de paragrafering i.p.v. naar de bladzijden. Voor een aantal begrippen (kaarten 46 tot 61) is niet meer verwezen naar de afleveringen 2 *Behuizing* (1985) en 3 *Erf* (1987) van het WVD. Blijkbaar is nogal wat tijd verlopen tussen de eindredactie en de publikatie in 1989.

De tweede belangrijkste bron voor deze taalcontactstudie is de dissertatie van Denise Poulet, *Au Contact du Picard et du Flamand. Parlers du Calaisis et de l'Audomarois*, waarop zij in 1985 in Rijsel promoveerde en die in 1987 werd uitgegeven (Poulet 1987). Het is een klassieke dialectmonografie over de driehoek tussen Calais, Sint-Omaars en Grevelingen, met een bijkomend onderzoek in het aangrenzende gebied ten westen van de verbindingsweg tussen Sint-Omaars en Calais. In een beknopte inleiding wordt het onderzoeksgebied afgebakend en historisch en geografisch gesitueerd. Daarin wordt (blz. 33-34) zeer summier ook de geschiedenis van de taalomschakeling behandeld. De hoofdbrok vormt een zeer uitgebreide beschrijving van de dialectwoordenschat in de vorm van een opsommend verhaal, waarbij de dialectwoorden onderstreept worden en weergegeven in de spelling Carton-Feller. Daarop volgt een fonetisch hoofdstuk met een geografische bewerking en een hoofdstuk over de morfologie en de syntaxis. De grote verdienste van Poulets werk ligt in de buitengewoon

Kaart 3

uitgebreide woordverzameling met dialectgeografische indicaties. De lexicografische bewerking daarentegen is heel karig en beperkt zich in de alfabetische index tot een verwijzing naar het betreffende etymon in het FEW of een andere lexicografische bron. Ten slotte volgen een 35 fonologische kaarten en 74 woordkaarten. Haar summier conclusies over het taalcontact (pp. 365-370) kunnen nauwelijks bevredigend genoemd worden. Door haar gebrek aan kennis van het Nederlands heeft zij zich inzake de frequentie van de ontleningen beperkt tot de indicaties van het FEW. Veel leenvertalingen, morfologische of syntactische interferenties zijn haar ontgaan. In haar conclusies over het taalcontact beperkt zij zich tot het opsommen van enkele voorbeelden. Daar kom ik op terug bij de bespreking van het Nederlands substraat (zie 6.2.)

De derde vergelijkingsbron voor de interferentie in de woordenschat in het taalgrensgebied tussen Vlaanderen en Artesië is het lokale woordenboekje van Georges Dupas, *Le vieux Parler à Oye - Gravelines - Loon* (Dupas 1980). De woordverzameling van de historicus en amateurlexicograaf Dupas is in vele opzichten complementair bij die van Poulet (1987). Ze bevat veel voorbeelden van ontleningen en ontlennende vertalingen uit het vroegere Vlaams, die echter zelden als zodanig herkend zijn. Bijzonder leerrijk zijn de aanvullende gegevens die Dupas over de taalgeschiedenis en de huidige taaltoestand van zijn onderzoeksgebied weet te vertellen (pp. 11-15).

Tenslotte is er het *Dictionnaire du français régional du Nord - Pas-de-Calais*, een werkje van Fernand Carton en Denise Poulet in een populaire reeks (Carton-Poulet 1991). Zij verzamelden alfabetisch een aantal woorden en uitdrukkingen die ze als typisch voor het Frans van de regio bestempelen. Veelal zijn het ontleningen aan het Picardisch dialect, maar daarin figureren ook een aantal flandricismen.

4. Historische schets van de taalevolutie in Nord - Pas-de-Calais.

De vroege geschiedenis van het taalcontact in Nord - Pas-de-Calais is vooral het werk geweest van de toponymist M. Gysseling. Hoofdzakelijk aan de hand van Gysselings geschriften (Gysseling 1972, 1976 en 1981) schets ik hier de ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis van de taalgrens in de regio.

Zoals gezegd is ten gevolge van de Germaanse invallen van de 5de eeuw in het noorden van het geromaniseerde Gallië in Noord-Gallië een situatie van tweetaligheid en diglossie ontstaan: de sociale bovenlaag van de veroveraars sprak Germaans, terwijl de oorspronkelijke bevolking Vulgair Latijn of Romaans bleef spreken. Tijdens de drie volgende eeuwen is deze situatie geëvolueerd naar

Kaart 4 Opschuiving van de taalgrens (uit Ryckeboer 1991)

een territoriale verdeling met de vorming van nagenoeg eentalige gebieden aan weerszijden van een taalgrens. De voorafgaande romanisering schijnt in Pas-de-Calais, afgezien van het poldergebied, veel intenser geweest te zijn dan in het huidige departement Duinkerke (département de Dunkerque). Gysseling neemt niettemin aan, dat het Romaans in de noordwestelijke helft van Pas-de-Calais tijdens de Merovingische tijd (7e eeuw) ten onder is gegaan, door de intense Germaanse kolonisatie van Franken en Saksen. De laatsten hebben een brede strook langs de kust gekoloniseerd tot aan de monding van de Authie. De vele plaatsnamen op *-tûn* in de Boulonnais wijzen op een sterke immigratie vanuit Engeland, die echter afneemt vanaf de 8e eeuw (vgl. Vanneufville 1979). Van dan af wordt het noorden van Pas-de-Calais geïntegreerd in het Nederlandse taalgebied. De taalgrens tekende zich volgens Gysseling in Pas-de-Calais reeds vroeg af: in de 7e en 8e eeuw. Gysseling reconstrueert ze aan de hand van de fonetische evolutie en andere grammaticale kenmerken van de plaatsnamen, die als Germaans of Romaans te karakteriseren zijn. Die oudste taalgrens beschrijft hij als volgt: de kuststrook ten zuiden van de monding van de Canche vertoont Germaanse inslag, meer landinwaarts komen al spoedig Romaanse namen voor. Ten noorden van de Canche, van haar monding tot aan de Créquoise (een

bijriviertje van de Canche), is alles Germaans met uitzondering van een Romaans taaleiland ten noorden van Montreuil. Verder lijkt de Créquoise de taalgrens te vormen. Die taalgrens loopt verder langs Fruges, Béthune en Rijsel naar Moeskroen. Toch lijken er nog een aantal Romaanse taaleilanden te zijn net ten noorden van die lijn, vooral ten zuiden van de Leie. Vanaf de 9e eeuw ziet men de romanisering veld winnen langs de taalgrens en verderop door Romaanse inplantingen in Germaans gebied, b.v. Coulonge (waarvan het taaleiland zich uitgestrekt zal hebben tot Calais) en Le Waast. In de 11e eeuw moet tussen Boulogne en Sint-Omaars een grootscheepse romaniseringsbeweging op gang gekomen zijn, die nog doorgaat in de 12e eeuw, wat o.m. te zien is door de stichting van heel wat nederzettingen met namen op *-ville* en *-mes* en de substitutie van het suffix *-eke* door *-y*. Reeds vanaf de 10e eeuw lijkt de romanisering definitief de Leie te hebben bereikt ten westen van Aire, terwijl een strook ten oosten van Aire en ten noorden van de Leie, met de stadjes Etaïres/Stegers en Merville/Meregem nog lang een taalgemengd gebied is gebleven. Meer noordwaarts, voornamelijk in het poldergebied, blijft het Nederlands veel langer in gebruik.

De stad Boulogne is nog tweetalig in de 12e eeuw, het platteland ten noorden ervan vertoont nog een zuiver Nederlandse toponymie op het einde van de 13e eeuw blijkens een (in het Frans gestelde) renterol van Beaulieu (Ferques - Bo29) in 1286 (Milis 1978 en 1985). Hetzelfde geldt volgens Gysseling (1976, 82) voor Quelmes (SO52) en Boisdingham (SO 51)(beide in de buurt van Sint-Omaars) blijkens een renteboek van 1411, waarin alle toponiemen met inbegrip van de voorzetsels Nederlands zijn. Men kan dus aannemen dat rond 1300 het Nederlands de volkstaal was ten noorden van een lijn die liep vanaf ongeveer Audreselles, ten zuiden van Guînes, Ardres en Sint-Omaars en verder langs de Leie ten oosten van Aire (zie Kaart 4). Daar zijn ook voldoende historische aanduidingen voor. Graaf Boudewijn van Guînes, een telg van een locale adellijke familie en bevorderaar van de literatuur, blijkt in de 13e eeuw zowel de Franse als de Nederlandse zangers en dichters aan zijn hof uit te nodigen en zijn biograaf benadrukte dat hij ook Frans kende en een bibliotheek met Franse boeken aanlegde. Dat wijst er meteen op dat de adel nog de volkstaal machtig was, maar vanwege zijn contacten met de Franse, Engelse en ook Vlaamse adel open stond voor de Franse taal en cultuur. Het Hof van Guînes bevindt zich in de 12e eeuw zowel territoriaal als sociaal in de zone van het taal- en cultuurcontact. Dat wordt bevestigd door de monnik Willem van de abdij van Andres (bij Ardres). Uit een dispuut tussen de monniken van Andres met hun moederhuis Charroux in Poitou komt naar voren dat zij rond 1200 Vlaams spreken en er ook op staan dat hun taal gerespecteerd wordt (Milis 1978).

De picardisering van dit gebied lijkt ingezet te zijn door de burgerij in de steden. In Calais is waarschijnlijk het grootste deel van de bevolking, zeker de

middenklasse en de vissers, nog Nederlandstalig op het einde van de 13e eeuw, getuige de vele Nederlandse plaats- en persoonsnamen en andere woorden in de Latijnse schepenverordeningen en stadsrekeningen van het laatste decennium van de 13e eeuw (Gysseling - Wyffels 1962). De stad behoorde van 1347 tot 1558 toe aan de Engelse kroon. Een Engelse tekst van 1529 stelt dat er in de stad meer Picarden en Vlamingen zijn dan Engelsen (Milis 1978, 260). Dat laat vermoeden dat de tweetaligheid zeker tot in de 16e eeuw heeft voortgeduurd. De periode van de definitieve verfransing (of picardisering) van de stad dient nog vastgesteld te worden. In de 'Coutumes' van Ardres, opgesteld in 1507 wordt gesteld dat de baljuw en de schepenen hun pleidooi kunnen houden en hun uitspraak kunnen vellen 'en flamand' (Milis 1978, 255 en Dupas 1980, 12). Dat wijst erop dat de tweetaligheid in de Calais in de 16e eeuw nog voortleefde.

In de bij Sint-Omaars gevestigde Sint-Bertijnsabdij zijn in de 10e en 11e de oudste Nederlandse glossen geschreven. Een van de mooiste Middelnederlandse handschriften, het thans in de Lippische Landesbibliothek te Detmold berustende *Der Naturen Bloeme* van Jacob Van Maerlant, zou volgens Gysseling (1976, 83) tegen het eind van de 13de eeuw vervaardigd zijn op bestelling van het kapittel van Sint-Omaars. In Sint-Omaars zelf gaat de burgerij het Frans gebruiken vanaf de tweede helft van de 13e eeuw, en het Frans is er officiële schrijftaal sedert de 13e eeuw. Toch blijft het Nederlands in gebruik in de middenklasse en volksklasse tot in de 16e eeuw, want tot in 1593 blijft men uitspraken in strafzaken ook in het Nederlands aankondigen. In de twee oostelijke buitenwijken Hautpont (Hoge Brugge) en Lysel (Den IJzel) bleef men Vlaams spreken tot in het begin van de 20e eeuw. De om godsdienstredenen naar Nürenberg uitgeweken Gentenaar Lievin Van Hulse (Levinus Hulsius) getuigde in 1598 dat Sint-Omaars vroeger zeker helemaal Vlaams was geweest, later tweetalig en op dat ogenblik bijna helemaal Frans was geworden⁵

In de noordelijke en oostelijke omgeving van Sint-Omaars, evenals het hele poldergebied tussen Calais, Sint-Omaars en Grevelingen is het Nederlands nog veel langer gangbaar geweest. De officiële schrijftaal was er Frans. Er zijn niettemin enkele getuigenissen en schaarse schriftelijke bewijzen die bevestigen dat het Nederlands levend was tot in de 18e eeuw in Bredenarde (Audruicq,

5 Levinus Hulsius, *Kurze und Warhafftige beschreibung dises hierzu gehörenden Landtäftelein, begreifend die fürnemste Stätt Calais, Ardres, Guines, Hames, Boulogne in Frankreich. Item Grevelinge, Duynkercke, S. Winoxberg, Bourborch, Cassel, Hondscote in Flandern. Item S. Omer, mit den umbligenden Ländern in Artois. Auch was sich in der selbigen Gegend, vor etlichen Jahren, bis ins 1595 zu wasser und land hat zugetragen, Noriberga, Ann M.D.XCVIII.* Daarin wordt op blz. 7 het volgende over Saint-Omer gezegd: 'das...unter andern S. Omerskirch, die berühmte Stadt, so ohn zweifel gans Flämisch gewesen, darnach zweysprachig, jetzt schier ganz Französisch worden.'

Nortkerke, Zutkerke en Polincove) en tot in de 19e eeuw in Land van den Hoek (Saint-Folquin, Sint-Omaars-Capelle, Sainte-Marie-Kerque) (Milis, 1978,259).

In het Nederlands gestelde kwitanties bij de kerk- en armenrekeningen van 1602 tot 1615 in Polincove zijn van een plaatselijke klerk. Ze bevestigen bovendien dat er nog in het Nederlands geprekeet werd (Bougard - Gysseling, 1971). Ook een handboek van de pastoor van Saint-Folquin uit 1637-1638 bewijst dat er nog Nederlands gebruikt werd (Gysseling 1976, 83). Nog in 1674 ontvangt Audruicq een ordonnantie van Lodewijk XIV die in het Nederlands gesteld is (Dupas 1980, 12). Milis (1969) citeert verschillende getuigenissen waaruit blijkt dat in het Land van Bredenarde pas in het begin van de 18e eeuw de eerste Franse onderwijzers en pastoors zijn aangekomen. Dat er in de eerste helft van de 18e eeuw in Zutkerque nog Nederlands onderwijs werd gegeven, kan men o.m. opmaken uit het *Bijvoegsel* van Andries Stevens *Nieuwen Nederlandschen Voorschriftboek*⁶. Daarin bedankt Steven enkele collega's die hem op fouten attent hebben gemaakt. Hij noemt met name meester Modewyck uit Sint-Winoksbergen en voorts de onderwijzers van Vleteren, Borre en Warhem in het huidige Frans-Vlaanderen, Avekapelle in het huidige Veurne-Ambacht en 'Zuydkercke' (blz. 55 in de zesde druk, Tielt, 1793). De enquête van Grégoire stelde vast dat er in 1790 nog Vlaamse scholen waren in Artesië (Milis, 261). In Eperleques werd tot 1748 in het Nederlands gepredikt en de bevolking protesteerde bij de aanstelling van een nieuwe pastoor die niet in het Vlaams kon preken (Gysseling 1976, 84). Hetzelfde wordt gesignaleerd voor Audruicq in de 18e eeuw (Dupas 1980, 12). Dupas (t.a.p.) ziet als belangrijkste reden voor de taalomschakeling in dit poldergebied terecht de vele regionale contacten met het Picardisch sprekende achterland en de commerciële centra van Calais, Sint-Omaars en Boulogne. De oorlogsomstandigheden van de 17e eeuw, waarbij achtereenvolgens Franse en Spaanse troepen deze streek plunderden, heeft wel aanleiding gegeven tot uitwijking van ingezetenen van deze poldergemeenten naar Vlaanderen ten oosten van de Aa. Hij citeert een kroniekschrijver uit Burburg: 'quantité de bons laboureurs et fermiers tant du Boullenois que du gouvernement de Calais qui descendirent dans la chastellenie de Bourbourg et se mirent à occuper les places désertes, peu à peu y bastirent de médiocres demeures et eurent le bonheur, pendant les années 1660 à 1665 de demeurer en une paisible tranquillité de paix...' De Picardischsprekenden onder hen kunnen een eerste aanzet gegeven hebben tot de picardisering van enkele dorpen ten oosten van de Aa, zoals Sint-Joris (Saint-Georges-sur-l'Aa), Sint-Pietersbroek (Saint-Pierre-Brouck) en Kraaiwijk (Craywick). Milis (1978, 258) citeert nog meer

6 De eerste uitgave dateert van 1714, het *Bijvoegsel* verschijnt voor het eerst in de uitgave van 1734; vgl. Ger Schmook, Terugblik op Andries Stevens 'Voorschriftboek' (1713-1833). In: NN., Huldeboek André Demedts, Kortrijk, 1977, 69-82, met name p. 78.

getuigenissen van het overleven van het Vlaamse dialect in het Land van den Hoek, in Ruminghem, Hautpont, Lysel en Clairmarais (Klaarmaresch) in de 19e eeuw. Inderdaad, tot in de eerste decennia van deze eeuw waren er in Ruminghem, Hautpont en Lysel Vlaamssprekenden (Poulet 34 en 370). In Clairmarais evenals in het gehucht Schoubrouck (Schouwbroek) waren er voor een paar jaren nog. Voor een bibliografisch overzicht van de oudere enquêtes over de taaltoestand zij verwezen naar Pée (1957) en naar De Certeau (1975). Voor de taalsituatie ten zuiden van de Leie en ten noorden van Rijsel naar Ryckeboer (1991a) en de daar vermelde bibliografie.

5. De Nederlandse taalinterferentie in de Noordfranse dialecten

5.0. Historische stratigrafie van de Nederlandse taalinterferentie

Voortbouwend op de historische evolutie van de taalsituatie in Noord-Frankrijk dienen we bij de studie van de Germaanse (c.q. Nederlandse) interferentie in de Noordfranse en Waalse dialecten een onderscheid te maken tussen oude ontleningen aan het Oudnederfrankisch en latere ontleningen. De eerste zijn te situeren tussen de 5e en de 9e eeuw in een periode waarin in het hele gebied van Noord-Frankrijk nog een ruime tweetaligheid voorkwam en er dus verspreid interferentie tussen Romaans en Oudnederfrankisch (in de Franse literatuur met een weinig specifieke term *francique* genoemd) kon ontstaan. De vele aan dit Germaanse superstraat ontleende taalelementen die de Noordfranse dialecten blijkens de bestudeerde dialectatlassen, dialectwoordenboeken en dialectmonografieën gemeen hebben met het Oud- en Middelfrans, willen we in deze studie niet naar voren halen. Heel veel lexicale elementen ervan zijn trouwens algemeen Frans geworden. Ze behoren dus tot een nationaal Frans continuüm. Daarvoor verwijs ik naar Von Wartburg (1969) en Valkhoff (1931).

Naast een aantal grammaticale (fonologische en morfologische) parallellen (zie 5.1. en 5.2.) willen we een aantal lexicale elementen opsommen. Daarbij kunnen we in de Noord-Franse dialecten drie categorieën onderscheiden:

- algemeen Franse woorden die duidelijk door bemiddeling van de Noord-Franse dialecten aan het Nederlands zijn ontleend. Ze behoorden oorspronkelijk tot een regionaal Noord-Frans continuüm, sedert geruime tijd echter tot een nationaal Frans continuüm (zie 5.3.1.).
- woorden van Nederlandse origine met een ruime verspreiding in de Noord-Franse dialecten en die niet algemeen Frans geworden zijn. Ze behoren nog steeds tot een uitsluitend regionaal continuüm (zie 5.3.2.). Daarbij onderscheiden we op grond van hun historische attestatie en hun geografische verspreiding:

- oude leenwoorden (zie 5.3.2.1.)
- jongere leenwoorden en vertalende ontleningen die waarschijnlijk toe te schrijven zijn aan cultureel contact (zie 5.3.2.2.)

Vooral willen we uit de geciteerde bronnen die elementen naar voren halen die verwijzen naar regionale contacten tussen Middel- en Nieuwnederlands en het regionale Frans van het Noorden. Die zijn te situeren aan weerszijden van een toen reeds gevormde taalgrens. De vorming en evolutie van die taalgrens is - zoals hierboven uiteengezet - een lang proces geweest en men kan ervan uitgaan dat hoe dicht men in de Romaanse dialecten bij de huidige taalgrens komt, des te recenter er de tweetaligheidssituatie gebleven is. De aard van de interferentie is dus in een eerste instantie afhankelijk van de historische ontwikkeling van de taalsituatie ter plaatse, met name van de aard en de localisatie van de tweetaligheidszone en het geografisch en chronologisch opschuiven van de taalgrens. Overal waar in de loop van de 9e tot de 20e eeuw de taalgrens in Noord-Frankrijk opgeschoven is en het Picardisch of het Frans het Vlaams dialect of een supraregionaal Nederlands vervangen hebben, kan men Nederlands substraat verwachten. Die Nederlandse elementen zijn dan te beschouwen als relictten van de oorspronkelijke volkstaal (zie 6. Nederlands substraat).

Omdat de 14de eeuw hier een cesuur lijkt te vormen, zijn twee substraatgebieden onderscheiden (respectievelijk substraatgebied A en B genoemd) ten zuiden en ten noorden van de vermoedelijke taalgrenszone in de 14de eeuw (Zie 6.1. en 6.2.). Daarbij is speciale aandacht besteed aan het Nederlands substraat in de gebieden die in opeenvolgende periodes verpicardisch werden en aan de specifiek ingveoonse of Noordzeegermaanse elementen daarin (zie 6.1.3.).

5.1. Grammaticale interferentie

Voor een inventaris van de bekende fonologische, morfologische en syntactische parallellen tussen de Noordfranse dialecten en de Nederlandse kan ik verwijzen naar Weijnen (1964/1975), Van Hoecke (1978, 95-98) en naar Ryckeboer (1991a). Uit de hier bestudeerde bronnen kan men daar nog enkele gegevens aan toe voegen:

- Op alle kaarten van de ALF die daarvoor in aanmerking komen constateert men in Mardijk Du8 systematisch de uitspraak [z] i.p.v. [zj].
- Langs de kust lijkt ook in de Franse dialecten de sluiting van *a* tot *i* over *e* voor gedekte nasaal voor te komen:

binde zie 6.2.1.1.

Inglais, Inguelterre: 'Anglais, Angleterre' (Haign. 342): klankontwikkeling, nl. sluiting van *a* tot *e* en daarna tot *i* voor gedekte nasaal (vgl. *sanctus* > *sente* > *sinte* (uitspraak [i]) analoog aan het W.-VI. en aan het Engels. De vele contacten met Engelse zeelui kunnen deze uitspraak mede in hand gewerkt hebben.

5.2. Lexicale interferentie⁷

5.2.1. Woordvormingsparallellen

Naast de niet onaanzienlijke lexicale ontlening is de invloed van enkele Nederlandse woordvormingsregels te vermelden. Er zijn nl. opvallend veel samenstellingen en afleidingen naar Nederlands model of parallel aan het Nederlands. Sommige kunnen als leenvertaling ontstaan zijn.

5.2.1.1. Parallele samenstellingen

De volgende samenstellingen of woordverbindingen zijn gevormd naar Nederlands model (met Germaanse woordvolgorde):

blanc bois op diverse plaatsen in het Noorden ter aanduiding van de 'berk' (ALPic I krt. 248 *le bouleau*): Ndl. wit hout.

⁷ De terminologie en de onderindeling van de rubrieken zijn afgestemd op de terminologische onderscheidingen gemaakt door Van der Sijts (1996)

caufour 'kalkoven' (Dauby): Ndl. *kalkoven*.

nouvel an bestrijkt een ruim aaneensluitend gebied langs de taalgrens met het Germaans tot aan de Elzas (nl. in Nord, Pas-de-Calais, Somme, Wallonië, het noorden van de Aisne, Ardennes en Meuse, in heel Meurthe et M. en Vosges) ALF krt. 924 *nouvel an*: semantisch en morfologisch parallel aan Ndl. *nieuwjaar* en Duits *Neujahr*; elders in Frankrijk overwegend *jour de l'an*, *premier de l'an*, *bon(ne) an(née)*.

piedsent ruime verspreiding in het noorden (ALPic I krt. 34 *sentier* en ALF krt. 1218 *sentier*): Ndl. *voetweg*.

potlouche *pòlouch*, *poulouch*, *pòlous* (Poulet 167) 'pollepel': samenstelling als in het Ndl. *pollepel* uit ouder *potlepel*.

Daarnaast zijn er in de Noordfranse dialecten opvallend veel analytische samenstellingen naar Nederlands model i.p.v. de gangbare Franse afleidingen. We vinden ze vooral terug in de buurt van de (oude) taalgrens.

abbateur de bois of **abbateur d'arbres** (ALPic I krt. 288 *le bûcheron*) in een ruim gebied ten zuiden van de oudste taalgrens: Vl. *boomveller*, Ndl. *houthakker*.

arbre à - Het merendeel van Poulets zegslieden verkiezen om te zeggen *in ab a peum*, *in ab a prò*, *a preun'*, *in ab a pwar* i.p.v. *pommier*, *prunier*, *poirier* (Poulet 69) analoog met de samenstellingen in het Ndl. en aangrenzende W.-Vl. *appelboom*, etc. Hetzelfde geldt voor Verquigneul Bt84 in Rijsels Vlaanderen (ALF krt. 1049 *poirier* en ALF krt. 1099 *prunier*).

boîte au sel 'zoutbakje' in vier plaatsen rond Saint-Pol-sur-Ternoise SP1 en in La Longueville Av38 in Avesnois (ALF krt. 1184 *salière*) i.p.v. Fr. *salière*.

brin de vaque 'koestront' in plaats van een simplex, vooral in Rijsels Vlaanderen, Douaisis, Cambresis en het Rouchi (ALF krt. 161 *bouse* en ALPic I, krt. 168 *la bouse*).

camuche à cien *l' camuch a kyin/tchyin* (Poulet 177): parallel aan de W.-Vl. samenstelling *hondekot* i.p.v. Fr. *chenil*.

étable à chevaux, **étable à vaches**, **étable à cochons** etc. en nooit *écurie*, *porcherie* e.d. (Poulet 176); *étable à cochon* en varianten veel frequenter dan *porcherie*, vooral in Pas-de-Calais, Somme, Aisne (ALPic I krt. 47); idem, maar

minder uitgesproken in *cabane à lapins* (ALPic I krt. 48): parallel aan de Nederlandse samenstellingen: *paardestal*, *koeiestal*, *zwijnestal*, *konijnehok*, *koestront*.

5.2.1.2. Parallele afleidingen

Zeer talrijk zijn de woordvormingen die analogie vertonen met Nederlandse afleidingen. Vele daarvan zijn opgetekend in recent verpicardisch gebied en kunnen dus als een vorm van substraat opgevat worden. Andere, zoals *déboquer* zijn reeds Oudfrans. Bij nog andere zoals de diminutivering in *courtil* en het West-Vlaamse *hoveke/hovetje* kan de parallelle semantisch bepaald zijn en is er niet noodzakelijk ontlening in de ene of andere richting in het spel. (Zie ook bij de vertalende ontleningen sub 5.3.2.2.2. en 6.1.2.)

ablouquer ‘attacher à l'aide d'un boucle’ (Dupas 33): W.-VI. *aanbeukelen* (WVD-archief).

acrapé ‘vuil, onverzorgd’ (Carton-Poulet 15): W.-VI. *afgeschreept* (WVD-archief).

a(f)figuer ‘vastspijkeren’ (Dupas 33) ‘vastmaken met een speld (Haign. 11): = F.-VI. *aanfijke(re)n*.

agriper (s' -) (Dupas 34) ‘zich vastgrijpen’: Ndl. *aangrijpen*.

(a)hocquer ‘accrocher’ (Haign. 329): Ndl. *aanhaken*.

ahocqué *a.òké* in Guemps SO6, Nouvelle Eglise SO7, Nortkerque SO9, Audruicq SO10, *aròké* in Grevelingen Du21, Sainte-Marie-Kerque SO11, Polincove SO17 en Bayenghem SO32 ‘accroché, suspendu’ (Poulet 95): Ndl. *aan-gehaakt*.

amatir ‘vermoeien’ (Dupas 35): Ndl. *afmatten*.

batteur en grange *in bateu in granj* ‘werkman die in de schuur dorst’ (Poulet 189): analoog aan de W.-VI. samenstelling *schuredorser* (WVD-archief).

déboquer *débòké* ‘bomen uit het bos halen’ (Poulet 221): afleiding naar Ndl. model, b.v. *ontbossen*.

dégraver ‘uitgraven’ (Dupas 58): Ndl. *uit-graven*.

écoper ‘met een schop werken, uitscheppen’ (Dupas 63): Ndl. *uit-schop-en*.

entiquer 'insteken' (Haign. 237) met de afleidingen **intique**, **intique** *intik*, *inticur* (Poulet 67 en 223; Dupas 79) 'een pootstok van een boom om b.v. in een haag te planten': Ndl. *in-steken* (FEW 17,234b).

étriquer 'afstrijken', **s'étriquer** 'zich uitstrekken' (Dupas 65): Ndl. *uit-strijken*.

fourqueur *l'fourkéw* (Poulet 197) 'degene die de schoven met de vork opsteekt': analoog aan de W.-VI. afleiding *vorker* (WVD-archief).

infiquer 'iets scherp ergens insteken' (Dupas 78): F.-VI. *in-fiek(er)en*.

(s') ingraver (Dupas 78): Ndl. *(zich) in-graven*.

insaquer *insaké* (Poulet 63) 'enfoncer dans un sac': Ndl. *in-zakken*, *opzakken*.

mouleur *molèw* in Longfossé Bo95; overal elders representanten van Frans *meunier* (ALPic I krt. 312 *le meunier*): Ndl. *maler*, *molenaar*; vgl. WVD dl. II, afl. 5 De Molenaar, 15-16.

piqueur *pikéw* (Poulet 194): analoog aan de W.-VI. afleiding *pikker* (WVD-archief).

promener 'wandelen' niet reflexief i.p.v. 'se promener', regionaal (Carton-Poulet 87): analoog aan Ndl. *wandelen*.

tasseur *l'tasséw* (Poulet 194) 'degene die een mijt legt': analoog aan de W.-VI. afleiding *tasser* (WVD-archief).

Bij de parallelle woordvormingen door afleiding zijn ook parallelle diminutiveringen te vermelden:

boquelet *bòk'lé* 'bosje' (Poulet 61) diminutiefformatie met -el-suffix zoals in aangrenzend W.-VI. *busselke*, -*tje* uit Mnl. *bos(k)elkijn*. Vgl. Ryckeboer 1995.

courtil *courti* (Poulet 61) 'de tuin of in elk geval een terrein dicht bij het huis en omringd door een haag'. Een diminutiefformatie parallel aan het W.-VI. *hovetje*, *hoveke*. Vgl. ALF krt. 712 *jardin*: *courtil* her en der in het Picardisch en het Waals.

voyette *vó.yèt* (Poulet 60) diminutiefformatie zoals aangrenzend W.-VI. *weg-el*; ruim in het Picardisch (ALPic I krt. 34 *sentier*).

5.3. Lexicale ontleningen

Het belangrijkste blijvende kenmerk van taalcontact is steeds de lexicale interferentie. Weinreich (1963, 56) formuleert het zo: 'The vocabulary of a language, considerably more loosely structured than its phonemics and its grammar, is beyond question the domain of borrowing *par excellence*'.

5.3.1. Algemeen Franse woorden die door bemiddeling van de Noordfranse dialecten aan het Nederlands zijn ontleend.

Alle algemeen Franse woorden van Nederlandse origine zijn, op een enkele uitzondering na, reeds door Valkhoff (1931) gesignaleerd. Voorzover die woorden in de onderzochte werken voorkomen, zijn ze hieronder niet opnieuw vermeld, tenzij wanneer blijkt dat hun betekenis in de Noordfranse dialecten afwijkt van die in het algemeen Frans en wel zo dat hun betekenis er nog dichter bij de oorspronkelijke, eventueel bij de aangrenzende Nederlandse staat. Sommige van die woorden zijn reeds in de Oud- of Middelfranse periode ontleend en de Picardische (en Waalse) dialecten uit de taalgrenszone hebben daarbij als doorgeefluik gefungeerd. Een mooi voorbeeld daarvan is **hase** 'femelle du lièvre', dat niet uitsluitend, zoals PR nog aangeeft, uit het Duits *Hase* zou zijn ontleend maar in het noorden wel uit het Ndl. *haas* (Valkhoff 1931, 162), blijkens zijn voorkomen in het dialect van de Boulonnais (Haign. 322 en ALF krt. 769 *hase* in Bainctun (Bo62), Saint-Pol sur Ternoise (SP1) en Ramecourt (SQ22). Andere bekende voorbeelden zijn het Fr. **drève** voor 'laan'; Fr. 'allée, avenue' of **clenche** 'deurkruk, klink' die volgens PR alleen in Noord-Frankrijk en België voorkomen. Een ander voorbeeld is **étriche** (niet in PR) dat oostelijk Picardisch is (*étriche, étrik*) tegenover *rifle, rifloir* in het westen, voor de 'strijkstok om de pik of zeis te wetten', allebei woorden van Germaanse oorsprong (FEW 17, 257 - ALPic I krt. 123 *l'étriche*). Van sommige leenwoorden is er in de Noord-Franse dialecten een hele woordfamilie van morfologische varianten (samenstellingen, afleidingen) aanwezig, die in het algemeen Frans ontbreken. Ook in die omstandigheid toont het dialect aan, dat het grondwoord vanuit de taalcontactsituatie met het Nederlands in het algemeen **Frans** is opgenomen (zie b.v. hieronder **affaler**).

Uit de bestudeerde bronnen selecteer ik de volgende:

à lège (faire -) èn alèj in Eperlecques SO33 en Serques SO36, of *alèch* in Salperwick SO41 (Poulet 205) 'de kar slechts voor de helft laden': Ndl. *half leeg*. Poulet verwijst naar FEW 16,453a *leeg* (Ndl.). In het algemeen Frans als marineterm sedert 1681. Nfr. *lège*: qui n'a pas de chargement, ou qui n'a pas

tout son chargement (d'un bateau, surtout au retour). Het vermoeden van het FEW 'Das wort ist wohl als ausdrück der binnen- oder küstenschiffahrt ins französische übergegangen' wordt door het dialect van dit grensgebied bevestigd.

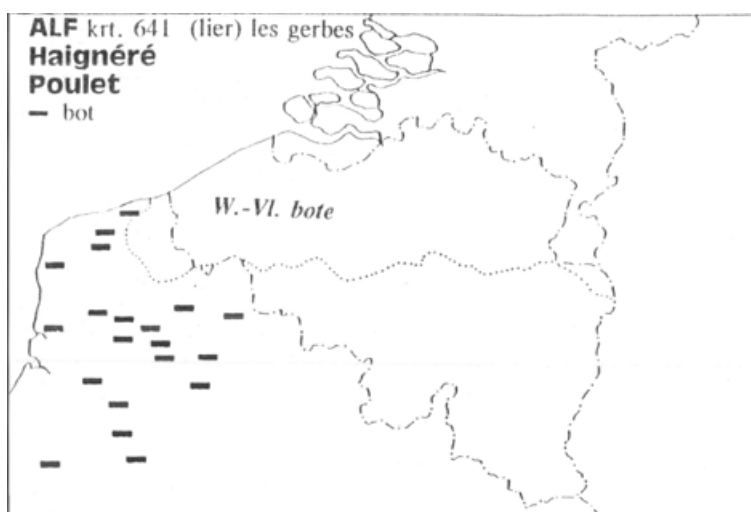
affaler *afalè* 'van de kaai naar beneden brengen, gezegd van visnetten' (Poulet 243). Via de Noordfranse kustdialecten overgenomen uit het Ndl. *afhalen* (FEW 15, 4b), is *affaler* ondertussen ook algemeen Frans als marineterm (PR en Valkhoff 1931, 42). Bovendien kent men in de Boulonnais het simplex **haler** 'élever une chose, la tirer d'un lieu bas et profond' en de afleidingen **dehaler**, **rehaler** (Haign. 317). De aanwezigheid in de Boulonnais van het simplex zowel als drie afleidingen wijst erop dat deze woorden hier vanouds autochtoon of bekend zijn.

bloc *blò* in het noorden van Poulets onderzoeksgebied, meer bepaald in Oye - Plage SO2 en Audruicq SO10 (Poulet 133, 222 en 226) 'stuk boomstam, vooral waar men hout of vlees op hakt of snijdt': W.-VI. *blok*, *kapblok*. Hoewel Fr. *bloc* reeds in de XIIIe eeuw is ontleend (FEW 15,163), hebben we hier m.i. te doen met jonger substraat, omdat de engere betekenistoepassing aan weerszijden van de taalgrens gelijk is. Hetzelfde geldt voor het Boulonnais **blo**, *enne paire de blos*: 'een paar klompen, blokken' (Haign. 74).

botte: *èn bôt èd yin* (botte de lien) in Guemps SO6 'schoof' (Poulet 194; Dupas 42); ook in de Boulonnais *botte de blé*, etc. (Haign. 79); in Tatinghem SO50 *bôt d'ékayé* (ALPic I, krt. 140 *la botte de déchets de paille*); *l'cu dèl bôt* 'het ondereinde van een schoof' (Poulet 195) *èn bot* 'een houtbussel' in Haut-Pont SO1HP (Poulet 222) en in Tatinghem SO50 (ALPic I, krt. 298 *le fagot*. Reeds in Ofr. en Mfr. ontleend FEW 15(1),230a: Mnl. *bote*, W.-VI. *bote* 'schoof gedorst graan', W.-VI. *houtbote* 'houtbussel' (WVD-archief).

Botte is in het Fr. ruim verspreid meestal in afgeleide betekenissen. Dicht bij de taalgrens leeft vooral nog de oorspronkelijke betekenis 'schoof, garve', zie ALF krt. 641 (*lier*) *les gerbes*. Dat wijst er op Vlaams substraat met regionale verspreiding (Zie kaart 5).

chaloupe: *l' saloup* in Grand-Fort-Philippe Du16 (Poulet 243) 'sloep, klein vissersvaartuig' (Poulet 243). Poulet verwijst naar FEW 17, 84a *skala*. Volgens PR vanaf de 16de eeuw dialectisch in Frankrijk: Ndl. *sloep*, volgens WNT 14, 1843 'naar het schijnt een oorspronkelijk Zeeuwsch of Vlaamsch woord', maar DV leidt het Zuidndl. *sloep* (voor het eerst geattesteerd bij Kil.) niettemin af van het Fr. *chaloupe*.

Kaart 5

craquelins *craklin, crakliyn* in het noorden van Poulets onderzoeksgebied (Poulet 157 en kaart 598) en in de Calaisis (Carton-Poulet 38); **craquelots** *crak'lo* (Dupas 54) 'stukjes gehard weefsel die overblijven na het koken van vet om reuzel te maken': westelijk W.-Vl. *krakeling(en)*; vgl. Taalatlas afl. 6, nr. 10 en WNT VIII(1), 69: *krakeling* 3) 'kaan van vet' te Veurne; (FEW 16,352b *crakelinc*).

craquelins 'sorte de gâteau (en forme de tresse), qu'on mange à Noël' in de Boulonnais (Haign. 165): komt overeen met de Noordnederlandse betekenis volgens WNT VIII(1), 69: eene soort van koekjes ongeveer in den vorm van eene 8 gebakken uit tarwemeel met boter, eieren en melk. Is ook algemeen Fr. volgens PR; niet in Valkhoff 1931,.

étrique 'strijkstok om de volle maat af te strijken' in de Boulonnais (Haign. 255); ook Luikerwaals *stritche* (Grauls 3, 146); De strijkstok om de pik of zeis te wetten heet in het algemeen Frans *étriche* wat reeds op de Ofr. ontleening *estrique* teruggaat. Dit woord komt voor in de oostelijk Picardische dialecten, terwijl in het westelijke Picardisch het type *rifle* geldt (ALPic I, krt. 123): Ndl. *strijken*.

étron 'matière fécale des oiseaux' (Haign. 255): Ndl. *stront*; Het woord is wel algemeen Frans in de betekenis van 'uitwerpselen' (Valkhoff 1931, 133), maar heeft in de Boulonnais blijkbaar een eng toegepaste betekenis, die schijnt te bevestigen dat het woord via maritieme contacten of als substraat uit het Nederlands is overgenomen.

heurter etym. *urté* 'stoten met de hoornen, gezegd van een rund' (Poulet 210): Ndl. *horten*, W.-VI. *hurten* 'stoten'; WNT VI, 1125 *horten*, 1327 *hurten*; FEW 16,271b. Volgens DV (i.v. *horten*) gaat het om een Romaans woord **hurtare* 'als een ram stoten' dat reeds in het Ofr. aan Onfr. **hurt* ontleend zou zijn en in het Ndl. *horten*, *hurten* terug ontleend is. In dit taalgrensgebied heeft het zijn oorspronkelijke betekenis bewaard en kan het direct op het Onfr. teruggaan.

houer ò.é 'met de hak werken' in Haut-Pont SO1HP (Poulet 207): W.-VI., Ndl. *houwen* (FEW 16,186a *hauwa*). Het werkwoord is wel algemeen Frans, maar is hier als dialectisch unicum in zijn specifieke betekenistoepassing allicht ontleend aan het vroegere (en aangrenzende) Ndl. *houwen* 'met de houw ("hak") werken' (WVD-archief). Het komt met dezelfde uitspraak ook voor in het Rouchi van de taalgrensstreek (Descamps 1974, 22)

lover: *lové* 'de lijn met de vishaaktouwen in cirkels in een mand leggen' (Poulet 242). Deze mariene term is volgens PR algemeen Frans, maar is niet vermeld in Valkhoff 1931. Poulet verwijst naar FEW 16, 479b Ndd. *lofen*. Het woord is verwant met Ndl. *loef* en *loeven*.

mande, manne: *mande* (Haign. 375) *mand*, *man.n*, in Eperlecques *mawn.n* (Poulet 151) 'mand, wasmand'; *mand'lèt* 'broodmandje, waarin het brooddeeg rijst' (Poulet 154); *èn' mand*, *èn' man.n* 'aardappelmand' (Poulet 206); 'vissersmand' in Grand-Fort-Philippe Du16 (Poulet 242); *mande* 'grote mand' (Dupas 87), *manne* 'broodmandje' (Dupas 87); *manne* is ook alg. Frans 'grand panier d'osier' (PR): Ndl. *mand*. Afleidingen in de Noordfranse dialecten zijn o.m.: **mandelier** 'mandemaker' (Dupas 87, Haign. 375); **mandelée** (Haign. 375) 'een mand vol'; **mandelette** (ibidem; ook in het Rouchi - Dauby) 'kleine mand' en **mandequin** (ibidem) 'grote mand'. Deze afleidingen wijzen erop dat de ontlening hier reeds oud is.

maquereau: *macriyav* en *makeurleu* 'visser, vishandelaar' (Poulet 240) Poulet verwijst naar FEW 16, 503b Ndl. *makelaar* 'handelaar'. In dit grensgebied heeft *maquereau* nog zijn oorspronkelijke betekenis behouden, terwijl die in het algemeen Frans ontwikkeld is naar 'pooyer'.

mordreux, mordreux 'moordenaar': in het Rouchi (Dauby)

quenèque 'klein stukje, klein balletje' in Artesië en Rijsels Vlaanderen (Carton-Poulet 89); ook in het Rouchi van de taalgrensstreek, zij het alleen in overdrachtelijke betekenis (Descamps 1974, 22): Ndl. *knikker* (In het alg. Fr. is de betekenis ruimer geworden; zie Valkhoff 1931, 85).

sot overal in Pas-de-Calais en Nord, verspreid in Somme en het noorden van de Aisne, ook overwegend in Wallonië en voorts verspreid langs de taalgrens in Lotharingen en Elzas (ALF 598 *fou, folle*). Volgens PR is de oorsprong van *sot* onbekend. De verspreiding wijst evenwel op taalcontact met het Germaans. DV leidt het Ndl. **zot** (waarvan ook varianten in het Mnl., Mnd. en Mhd.) niettemin af van het Frans. Het regionale **Tu viens sot!** (Carton-Poulet 99) beantwoordt letterlijk aan het W.-VI. *Je komt zot!* 'Je wordt gek!'.

sur adj. 'zuur' (Haign. 569, Dupas 111); **suri** 'zuur geworden' (Dupas 111). Ook Luikerwaals (Grauls 3, 135); volgens PR 'régional'; niet in Valkhoff (1931): Ndl. *zuur* (adj.). Vgl. **sur** (subst.) in Avesnois, Rijsels Vlaanderen 'zure vloeistof, zure smaak' (Carton-Poulet 100): Ndl. *zuur* (subst.).

surelle *dèl surèl* (Poulet 161) 'zuring': Reeds in het Ofr. en Mfr. vanaf de XIIIde eeuw, nu dialectisch vooral in Noord-Frankrijk naast *òzèl*, de dialectische uitspraak van Fr. *oseille* (ALF krt. 954 *oseille* 'zurkel' *surelle* in Normandië, Picardië, Nord en Wallonië). Verwant met het W.-VI. *zurkel*.

tette *tèt* in Oye-Plage SO2 'tepel' (Poulet 78). Uit het Germaans, ook in Mfr. en ouder nieuw Frans *tette*; courant zijn nu *teton* en *tetin* (PR). Volgens FEW 17, 338b gangbaar in het aangrenzende Vlaams als 'rückentlehnung aus dem fr.'. Vanwege de unieke attestatie dicht bij de taalgrens in Poulets corpus gaat het hier blijkaar om jonger substraat uit het Vlaams.

Allerlei maritieme termen, zoals namen van masten en zeilen, verschillen in Poulets onderzoeksgebied niet van die in het Frans, die vaak ook van Ndl. oorsprong zijn, b.v. *fôc* (foque) en *gui* uit Ndl. *fok* en *giek*. Havensteden als Grevelingen en Calais, die lang tweetalig zijn geweest, kunnen hiertoe bij uitstek als ontleningsterrein hebben gediend.

5.3.2. Woorden van Nederlandse origine met een ruime verspreiding in de Noordfranse dialecten, maar die niet tot het algemeen Frans zijn doorgedrongen

De volgende Noordfranse dialectwoorden gaan eveneens terug op contact met het Nederlands of een voorloper ervan, het Oudnederfrankisch of het Middelnederlands (in de Franse literatuur vaak nog *thiois* genoemd). Ze zijn niet beperkt tot de enge taalcontactzone van Poulets en Dupas' onderzoeksgebied, waar het Nederlands pas in de laatste twee à drie eeuwen door het Picardisch is verdrongen, noch tot het oorspronkelijk Nederlandstalig gebied van de vroege Middeleeuwen, maar ze zijn min of meer ruim verspreid in de Noordfranse en/of Waalse dialecten. Ze zijn echter niet doorgedrongen tot het algemeen Frans.

Vanwege hun ruime verspreiding in het noordelijke Frans, ook buiten het oorspronkelijk Nederlandstalige gebied, zijn ze niet noodzakelijk als taalsubstraat te beschouwen. Zoals zovele Franse woorden van Germaanse origine (vgl. FEW de delen XIV, XV en XVI) zijn ze ofwel te beschouwen als resten van het oorspronkelijke Germaanse superstraat en de toestand van tweetaligheid in de vroege middeleeuwen of als producten van een ruimer interregionaal taalcontact met het Nederlands over de zich in de loop der eeuwen verplaatsende taalgrens heen. Hun verspreidingsgebied suggereert echter steeds een eng contact met het naburige Nederlands. Hierbij kunnen we een onderscheid maken tussen oude ontleningen uit het Oudnederfrankisch als *béser* en jongere ontleningen die duidelijk te maken hebben met latere culturele invloed vanuit Vlaanderen. De eerste zijn als zodanig te herkennen vanwege hun vroege attestaties en hun ruime verspreiding in de Noord-Franse en Waalse dialecten. De tweede kunnen vanwege hun latere attestatie of door hun verspreidingsareaal als typisch Nederlandse import van over de taalgrens beschouwd worden, zoals b.v. de term *mén(h)ère* of de verspreiding van de term *pique(t)* voor de zicht. Zonder nader historisch onderzoek is dat onderscheid niet steeds scherp te trekken.

5.3.2.1. Oude leenwoorden

agache, nid d'agache *in.n agach, in ni d'agach* 'ekster', 'eksteroog' (Poulet 84 ook Haign. 13 en Carton-Poulet 16); vgl. ALF krt. 323 **nid d'agache** in Nord, Pas-de-Calais, noordwesten van de Somme, heel Wallonië en ook langs de taalgrens in Lotharingen: Ndl. *ekster, eksteroog*.

argrigner *argrigné* 'iemand spottend naäpen' (Poulet 116): W.-VI. *achtergrimmen*. (Zie ook **grenne**)

asniquer: *asniké* 'een dier, b.v. een konijn doden' (Poulet 103; Dupas 37): Ndl. *snikk(el)en* (FEW 17, 160a) ook St.-Pol en Artesië. Von Wartburg verwijst o.a. naar Schuermans.

babel, babil: *il a èn bon' babil* Sint-Omaars SO1, Zutkerque SO16, *babèl* Eperlecques SO33, *èn' grand' babèn'* Grevelingen Du21, Sint-Omaars SO1, Nortkerque SO9, Audruicq SO10, Polincove SO17 (Poulet 108). Ook in het Luikerwaals, vgl. Grauls 1, 129. Ook ouder en literair Frans volgens PR o.a. bij Rousseau; vgl. **babelute** 'losse babbel' (Carton-Poulet 21) Artesië, Frans-Vlaanderen en Rijsels Vlaanderen, Frans Henegouwen: W.-VI. *een grote babbel hebben* (DB) 'gemakkelijk en veel praten', Ndl. *babbelen*.

béser: *bézé* (Poulet 211); in de Boulonnais ook **bezer, beziner** 'bijzen, biezen, met de staart in de lucht rondlopen, gezegd van runderen' (Haign. 67): Ndl.

biezen, bijzen (WVD I, afl. Rund I blz. 158); FEW 15(1), 119a Onfr. *bison*: reeds Ofr. en Mfr.

blaquer: *blak, blaké, blakè* 'schitteren, branden met mooie vlammen, een vlam, een grote warmte' (Poulet 58, 146); ook in Rijsels Vlaanderen, Henegouwen, Tourcoing, Boulonnais (Haign. 73), Picardisch: Ndl. *blaken, blakeren*, W.-VI. *blakken, blekken*; FEW 15(1), 137b *blaken* (fläm) brennen

buque *in buc* (Poulet 138) 'een hangslot' in het noorden van Poulets onderzoeksgebied. Het betekende oorspronkelijk 'deurklopper'; vgl. FEW 15(2), 27 i.v. *busk*: Ofr., Mfr. *buskier* 'frapper à la porte' in het noorden ook 'slaan, lawaai maken' in het algemeen. Dit komt overeen met het Zuidnederlands *buischen*, vgl. WNT III(1), 1773. FEW citeert reeds Mfr. *bucq* 'marteau de porte' in Amiens in 1575.

clape, clapette *ké clap! al a èn' rud clap, èn' rud clapèt* 'een grote, een kwade tong'; ook in de Boulonnais (Haign. 137) en regiolectisch ook in Rijsels Vlaanderen en Frans Henegouwen (Carton-Poulet 34) 'babbelziek persoon': Ndl. *klappei*, W.-VI. *klapet(te)*.

clouque *èn clouk* (Poulet 112; Dupas 52, ook in de Boulonnais (Haign. 141) letterlijk 'klokken' en figuurlijk 'vrouw die goed voor haar kinderen zorgt' maar ook 'een sukkel van een vrouw die met moeite huishouden kan': W.-VI. *kloeke, kloekhen* met dezelfde betekenissen. Ruime verspreiding; Haign. 141 zegt 'Le mot est Roman, Rouchi et Lillois.' Vgl. ALPic I krt. 214 *la poule qui couve*: *kluk* in Blaringem Ha40, Prêmesques Li36, Linselles Li8 en Ennevelin Li104 en de contaminatievormen *kluchwar* in Blachy, Brandas en Breuille Saint-Amand (in Frans Henegouwen).

clouquer *cloukér* 'klokken, gezegd van een broedse kip' (Dupas 52, Haign. 141): westelijk W.-VI. *kloeken*.

couette: *có.èt* (in Haut-Pont SO1HP en Zutkerque SO16), benaming van een zeldzame kleine kraaiachtige (Poulet 73): Ndl. *kauw* + Fr. diminutiefsuffix. Vgl. de fn. Cou(w)et; volgens FEW 16, 304 algem. Noordfrans, uit het Onfr. (Volgens PR reeds volkslatijn uit Onfr.; Nfr. *chouette* betekent wel 'uil')

crinquelet, cronquelet 'stuk weg met een steile helling' in de Boulonnais en verder zuidelijk langs de kust. Vormen van **crinquet** en **crinquant** meer landinwaarts (ALPic krt. 29 *(la) côte rapide*): Ndl. *krinkel, kronkel*, Eng. *crankle*. Op een helling heb je in de regel een kringelende weg, metonymische betekenisoverdracht.

crolles *des cról* (Poulet 77) 'haarkrullen'; ook in het Rouchi **crole** 'boucle' (Dauby) en in het Luikerwaals, vgl. Geschiere 90-91. In de buurt van Valenciennes wordt *kròl* gebruikt ter benoeming van schaafkrullen, zie ALPic I krt. 291 *les copeaux*: Ndl. *krul(len)*, aangrenzend F.-VI. *krol(len)*.

cron, crombe 'gebogen, schuin' Artesië, Avesnois, Frans Henegouwen, Frans-Vlaanderen en Rijsels Vlaanderen (Carton-Poulet 39; Descamps 1974, 21): Ndl. *krom*.

épénir épénir in Offekerque SO3 'spenen, van het zuigen ontwennen' (Poulet 211): Ndl. *spenen*, W.-VI. *spennen*. Volgens FEW 17, 165a Onfr. *spannjan*, reeds Ofr., vooral in Wallonië, Lotharingen, Vlaanderen en Picardië.

grenne: *faire des grèn, grin.n'* in Oye-Plage SO2 (Poulet 116) 'faire des grimaces'. Voorts *faire èn' dròl de grèn', fèr ès' grèn, fair' s' mauvaise grèn* 'avoir un air désagréable'; 'il arfait s' grèn in Salperwick SO41: W.-VI. *grimmen*; Poulet verwijst naar FEW 16, 56b *grenen* (Mndl): Picardisch *grainne*, St-Pol *gren*. Zie ook: **argrigner**.

groulard, grouleur: *groular, grouléw* (Poulet 109; Dupas 74) 'mokker'; afleiding van het ruimer geattesteerde **grouler**, zie **grouler** (2): W.-VI. *groller, grolpot*.

grouler (1) *groulé* 'grommen, gezegd van een hond' (Poulet 220); bij Haign. 310 **grouiller**, volgens Carton-Poulet 58 ook in Rijsels Vlaanderen en Frans Henegouwen; algemeen Picardisch en Noordfr.; ook Luikerwaals (Grauls 2, 281): W.-VI. *grollen* (DB 344), Ndl. *grollen* naast *grommen*. Onomatopeïsch, oude parallelie over de taalgrens heen, zoals bij **clouquer**.

grouler (2) *groulé* (Poulet 116) 'bouder, rester sans adresser la parole à son voisin ou à son conjoint; Ndl. mokken' (niet in Sint-Omaars SO1); volgens Carton-Poulet in de Boulonnais, Calais en Frans Henegouwen: VI. *grollen* (DB 344), Ndl. *grommen* 'binnensmonds morren, pruttelen'. (FEW 16,60b verwijst naar Mhd *grillen*, maar het Mfr. *grouller* is duidelijk aan het Mnl. *grollen* ontleend). Vgl. **groulard, grouler**.

happe 'grote bijl' *áp* in de buurt van Valenciennes (ALPic I krt. 290 *la cognée*), ook in westelijk Belgisch Henegouwen (ALW I, krt 49 *hache*): Mnl. en W.-VI. *happe* (WVD-archief), zie WNT V, 2140.

hec(q), hèquet 'porte coupée ou demi porte...tout en laissant circuler de l'air et passer la lumière' volgens Haign. 324; voorts in het noorden van Pas-de-Calais

en in de vallei van de Somme, ook Normandisch met betekenisnuances; zie ALPic I krt. 63 *petite barrière à claire voie*: Ndl. *hek*. Op die kaart ziet men trouwens ook de ontlening van het Vlaamse *gelent* evengoed als de verspreiding van een typisch Picardisch woord *èz(y)é* (uit het Onfr. *hasia) in de buurt van Avesnes-sur-Helpe en voorts hier en daar, dat ook een gebiedje veroverd heeft in de Franse en Belgische Westhoek met de betekenistoepassing 'ruif'; vgl. Ryckeboer 1985 (Zie kaart 6)

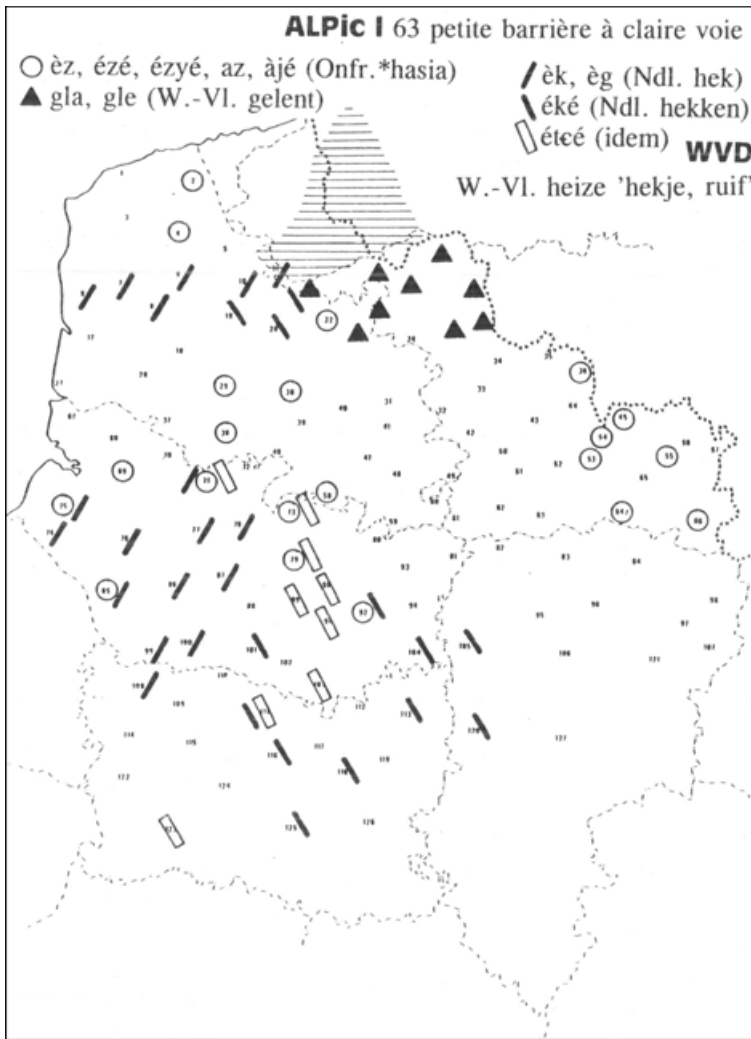
loque: *lòk* 'vod' (Poulet 149; Haign. 363); *lòk* 'oude kleren' of 'kleren in het algemeen' (Poulet 169); *lòk a cu* 'luiier' (Poulet 173) en *loques, loquilles* 'wasgoed, kleren' (Dupas 85); FEW 16,475a: Mnl. *locke*: alg. in Noord-Frankrijk, Wallonië en Normandië: Ndl. *lok* 'een kleine hoeveelheid samengevatte draderige voorwerpen', 'afval van vlas' (WNT VIII (2), 2634 lok II).

maguette en varianten *magèt, gad, gèt* in een ruim gebied van de Somme over het zuiden van Pas-de-Calais, Nord en tot in heel Wallonië (ALPic I krt. 185 *la chèvre*) en vgl. Weijnen 1964/1975 krt. 1 naar ALF krt. 272.; oude ontlening aan het Ndl., door Dupas 87 verkeerdelijk in verband gebracht met Ndl. *maagd*.: Ndl. *geit*.

maon 'klaproos' in heel het westelijk Picardisch gebied (ALPic I, krt. 281 *le coquelicot*): Ndl. *maankop*, W.-VI. *maanzaad*.

panne 'dakpan' *pan* (Poulet 143, Dupas 95). Ruim verspreid in Pas-de-Calais, Nord, Henegouwen en de rest van Wallonië met uitzondering van zuidoostelijk Namen en Luxemburg (Carton-Poulet 83 en ALF krt. 1343 *tuile*): Ndl. *pan* is volgens DV reeds in de 4de of 5de eeuw ontleend aan vulg. lat. *panna*, dat ontstaan is uit *patina* < gr. *patane* 'schotel' > fr. *panne* een S-vormige dakpan (Valkhoff 1931, 198). Oude parallellie aan weerszijden van de taalgrens, voorbeeld van culturele eenheid. Romaans woord dat aan de noordelijke periferie voortleeft misschien mede onder invloed van Ndl. adstraat.

quintousse: *kèn'tous, kint.ntous* (Poulet 83; Dupas 101): Ndl. *kinkhoest*. Hoewel het woord hoogstwaarschijnlijk van Romaanse oorsprong is, lijken de Noordfranse en Waalse vormen aan te leunen bij een jongere volksetymologische ontwikkeling in de Vlaamse dialecten en het Nederlands *kindhoest* (FEW 16,325a). Vgl. Haust (1934, 300-304): *kêkoûs* in westelijk Hesbaye, *kintos', kintous'* in Namen, Hengouwen en westelijk Waals-Brabant. Zie ook Grootaers 1924.

Kaart 6

ran: *ran* ‘mannelijk schaap, ram’ (Poulet 213): Ndl. *ram*; FEW 16, 657a *ram*. reeds Mfr. in de taalgrensstreek. Vgl. ALPic I, krt. 180 en ALF krt. 124: *ran* in heel Pas-de-Calais en Somme en enkele plaatsen ten zuiden ervan, ook in het noorden van de Aisne en in Rijsels Vlaanderen; voorts in een ruim Noordfrans gebied ten noorden van de Seine, in de buurt van Cherbourg en op de nabijgelegen Kanaaleilanden, vgl. Weijnen 1964/1975, krt. 4 naar ALF krt. 124 en ALPic I krt. 180 *le bélier*. Rijsels Vlaanderen en Frans Henegouwen langs de Belgische grens daarentegen kennen *bouc*: Ndl. *ram*.

rimé: *rimè* (Poulet 55) ‘gerijmd’: Ndl. *rijm* ‘bevroren dauw’; FEW 16, 239b reeds Ofr. en Mfr.; volgens ALW 3, 150 ook in het Doornikse en Waals Haspengouw; Carton-Poulet 95 signaleren het alleen in Pas-de-Calais; volgens de Gorog (1958, 127) ook Normandisch en door hem als van Skandinavische oorsprong beschouwd. Het gaat blijkbaar om een oude ontlending aan het Germaans die een ruime regionale verspreiding kent in het Noord-Frans: Ndl. *rijm*.

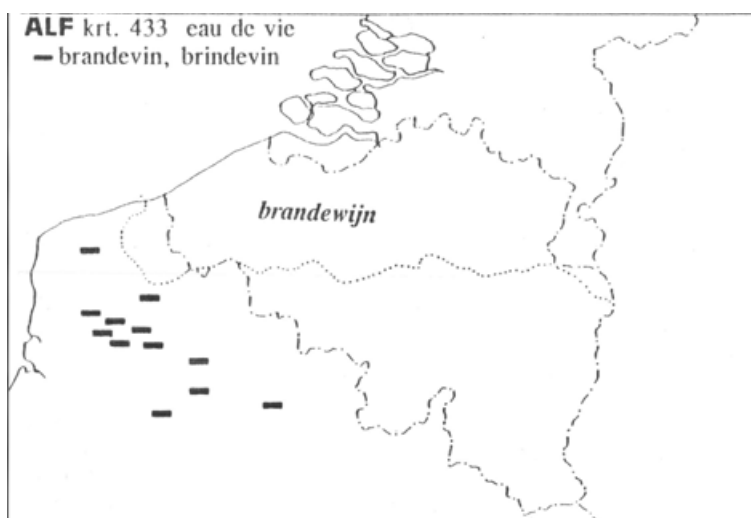
tute (Dupas 117); **tute**, **tutute** in Artesië, Rijsels Vlaanderen en Frans Henegouwen (Carton-Poulet 105) ‘fopspeen’; **tuter**: *tuté* ‘zuigen aan de uier, op de vinger of iets dergelijks’ (Poulet 88; Dupas 117) in Oye-Plage SO2, Guemps SO6, Salperwick SO41; volgens Carton-Poulet 105 regionaal; ook Luikerwaals *tûter*, *tûtler* ‘boire au goulot’ (Grauls 4, 328); FEW 13(2), 444b *tuter* ‘drinken, zuigen’ in Luik, Namen, La Louvière, Rijsel, Amiens en heel Noord-Frankrijk: W.-VI. *tuten* ‘overmatig drinken’ en W.-VI. *tuutje* ‘fopspeen’, Ndl. *tuit*, o.a. ook ‘speen’.

5.3.2.2. Jongere lexicale interferentie door cultureel contact

Heel wat jongere lexicale interferentie is toe te schrijven aan materiële en culturele contacten in de regio over de taalgrens heen. Het betreft meestal ontleningen, soms ook vertalende ontleningen of semantische parallellen. Ze verwijzen naar producten, artefacten of culturele begrippen waarvan de benaming tijdens of na de Middeleeuwen vanuit de Nederlanden in Noord-Frankrijk is overgenomen.

5.3.2.2.1. Jongere leenwoorden

le banc / *ban* ‘de werkbank’ in Nortkerque SO9, Audruicq SO10 en Zutkerque SO16; vgl. ALF krt. 488 *établi de menuisier*. *banc* overal in Pas-de-Calais, Rijsels Vlaanderen en Wallonië; alleen *établi* in Mardijk Du8, waar het Vlaams blijkbaar vervangen is door Frans i.p.v. Picardisch (vgl. 6.0.): Ndl. *bank*, *schaafbank*, *werkbank*.

Kaart 7

brandevin, brindevin verspreid in Pas-de-Calais (zie ALF krt. 433 *eau-de-vie*, ook her en der in Lotharingen en Elzas langs de taalgrens: Ndl. *brandewijn* (Zie kaart 7).

buisse 'buis;' ALF krt. 1346 *tuyau* heeft overal *tuyau* in de algemene betekenis maar in de betekenis van 'kachelbuis': *bwiz* in Bainctun Bo62 *buç* in Saint-Pol SP1 en omgeving; voorts *buz* in Waver (199 Waals-Brabant) en Chiny (176 Luxemburg). Ook *busse* in het Rouchi van de grensstreek en wel met dezelfde betekenis-toepassingen als in het aangrenzende Zuidnederlands: 'kachelbuis', 'hoge hoed' en 'mislukking voor een examen' (Descamps 1974, 12 en 20). Het betreft hier jonge culturele uitstraling, de buiskachel is immers een Belgische uitvinding van de 19de eeuw. (Vgl. 6.2.2. **poêle flamand**).

cotche: 'berghokje' *cõtch, cõt* (Poulet 140): Ndl. *kotje, kot*. Vrij ruim in Noord-Frankrijk (volgens Carton-Poulet 36 in Calais en Vlaanderen); in Rijsels Vlaanderen tegen de taalgrens aan de benaming voor de 'varkensstal' (ALW 9, krt. 14 *porcherie*). Naar mijn ervaring komt het woord sporadisch ook in Normandië voor, waarschijnlijk o.i.v. de immigratiegolf van Vlaamse arbeiders en boeren op het einde van de 19e en begin 20e eeuw. Daar kan het Vlaamse

importwoord zich aangesloten hebben bij een Normandisch *cotin* 'huisje' dat van het Oudnoors *kot* is afgeleid (de Gorog 1985, 105).

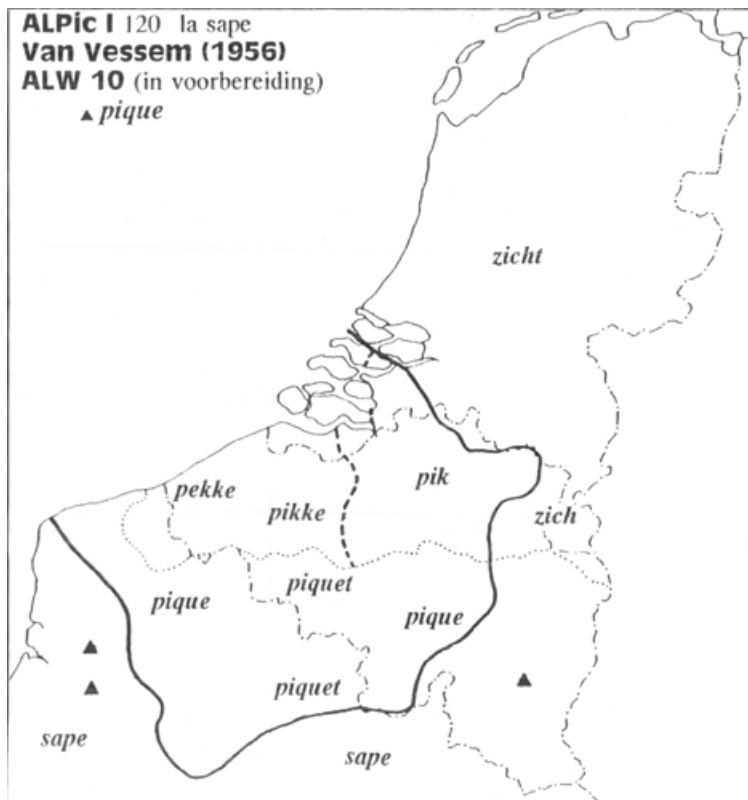
mén(h)ère: in *ménèr*, *ménér*, *ménir* 'een rijk en belangrijk man' (Poulet 123) in Eperlecques SO33 ', ook Dupas 89. Voorts in het hele Noorden, b.v. in de buurt van Aire 'un gros ménèr'; ook in Wallonië 'een burger van de stad in tegenstelling tot iemand van het platteland': Ndl. *mijnheer* (WNT IX, 721)

méquine *mékèn'*, *mékin.n'* 'lief, maitresse'; in het zuiden van Poulets onderzoeksgebied en in de Boulonnais (Haign. 388) ook in de betekenis van 'meid (op de boerderij)' zeldzaam o.a. in Audruicq SO10 en Nouvelle-Eglise SO7 (Poulet 125, 179): Mnl. *meiskijn*, vgl. het Noord-W.-VI. *meisen*, *mesen* in die betekenis (Krt. 1 bij Ryckeboer 1977); ook in het Luikerwaals archaïsch 'servante (de ferme)' (Grauls 2, 301). Het Picardische *mékèn*, *mekyèn* is een ontlening aan het Mnl., vanwege het behoud van het diminutiefsuffix *-kijn* en vanwege de typisch Picardische klankontwikkeling waarbij de *s* wegvalt voor een stemloze ploffer vanaf de 12e eeuw. Die *s* is in het Waals wel bewaard (Flutre 1977, 126). Elders *servante*, vgl. ALF krt. 1226 *servante* en ALW 9, krt 3 *servante* 'meid'.

patat: de recente expansie van 'patat' ten nadele van 'pomme de terre' in Poulets onderzoeksgebied (Poulet 159) is parallel aan de verdringing van *aardappel* en varianten door *patat* en varianten in de Vlaamse dialecten; vgl. Grootaers (1926). Ook op de Noordfranse kaart van de aardappel (ALPic I, krt. 257 *la pomme de terre*) zien we hier en daar *pétôt*, vooral dicht bij België.

pique *pik* 'pik, kleine zeis' (Poulet 194; Dupas 97): Zuidndl. *pik(ke)* in Vlaanderen, Zeeland, Brabant en een westelijk deel van Belgisch Limburg (volgens Van Vesseem 1956, kaart tegenover blz. 128). Voor de verspreiding in Noord-Frankrijk en Wallonië zie ALPic I krt. 120 *la sape* en ALW 10 (in voorbereiding)⁸. De *pik* is een Vlaamse uitvinding, ze verving tijdens de middeleeuwen de *sikkel* als oogstinstrument. Ze wordt in Vlaanderen vermeld vanaf de 14e eeuw. In de 16e eeuw is ze volgens Lindemans (1952, dl. II, 59-65) reeds gebruikelijk in heel Vlaanderen, Klein- en West-Brabant, de Zuiderkempen en de Brabantse Kempen. Dat komt grotendeels overeen met de huidige verspreiding van het woord *pekke*, *pikke*, *pik*. Blijkbaar hebben zaak en woord ook een ruim gebied in Noord-Frankrijk veroverd (Zie kaart 8).

8 Mijn dank aan Mevr. M.-Th. Counet voor de vriendelijke mededeling van de gegevens uit de Enquête Haust (vraag 901 'la sape et le crochet du faucheur'), die in de notitie 170 van deel 10 van de ALW zullen worden opgenomen.

Kaart 8

piquer *piké* (Poulet 194; Haign. 451): Zuidndl. *pikken* 'afmaaien met de kleine zeis of pik'.

quinquin: *kêkin* 'baby' (Poulet 92; Dupas 83); volgens FEW 16, 324b: Namen, Rijsels-Vlaanderen, St.-Pol: Ndl. *kind* en kindertaal *kikin*.

5.3.2.2.2. Vertalende ontleningen

Voor taalinterferentie door cultureel contact spreken ook de vele vertalende ontleningen uit het Nederlands met een ruime verspreiding in de Noordfranse dialecten. In sommige gevallen, zoals b.v. bij **à maison** kan hier Germaans substraat in het spel zijn. Bij vele andere die door Carton-Poulet als regionalismen opgegeven worden, kan gedacht worden aan secundaire expansie van taalinvloed van Vlaamse immigranten in de Rijselse agglomeratie. Voor precisering van de ouderdom en de herkomst is nader onderzoek nodig.

Eenwoordvertalingen

amiteux 'affectueux, caressant' (Carton-Poulet 17): Ndl. *vriendelijk*

avoir bon regionaal in Rijsels Vlaanderen en Frans Henegouwen (Carton-Poulet 20): Ndl. *tegoed hebben*.

bas adj. 'plat' in **le Bas Pays** 'la Flandre Maritime': het noorden van Frans-Vlaanderen' (Carton-Poulet 23): Ndl. *laag land*; ook in **bas chemin** 'chemin creux' (ibidem): Vl. *lege weg*.

déparler (se -) 'zijn belofte breken' regionaal (Carton-Poulet 43): Ndl. *afzeggen*.

frayeux 'duur, wat kosten veroorzaakt' regionaal (Carton-Poulet 54): Zndl. *kostelijk*.

goûter 'lekker smaken'; b.v. *Ça goûte* regionaal (Carton-Poulet 57), ook Belgisch Frans: Zuidndl. *smaken; Dat smaakt!*

grandier *grandjyé, grandyé* (Poulet 113) 'hautain, méprisant, dédaigneux'; regionaal (Carton-Poulet 57): W.-Vl. *groots(ch)*, ook ouder Ndl. (WNT V, 1131) voor 'hooghartig, hovaardig'.

rester 'wonen, verblijven' regionaal (Carton-Poulet 94): Ndl. *verblijven*.

tenir quelque chose 'iets bewaren, behouden' (Carton-Poulet 102): Zndl. *houden*.

Vertaalde woordgroepen

à maison 'chez nous' (Dupas 125): Ndl. *thuis*; vgl. de kaart bij Weijnen 1964/1975, 161 naar ALF krt. 267.

aller voir 'On va re-aller voir' *in va raller vir* 'we zullen weer eens vertrekken' (Dauby): Zuidndl. *We zullen weer gaan kijken/zien*.

dire son coeur tout droit dehors 'zeggen wat men denkt' (Carton/Poulet, 35): Ndl. *zijn hart recht uitspreken*

en voie b.v. *J'ai couru en voie* 'Ik ben weggelopen' in Artesië, Frans-Vlaanderen en Rijsels Vlaanderen 'weg, vertrokken' (Carton-Poulet 108); ook Luikerwaals (Grauls 2, 273): Ndl. *weg*; Vl. *eweg*.

encore toujours in Avesnois, Frans-Vlaanderen, Rijsels Vlaanderen, Frans Henegouwen (Carton-Poulet 48): Ndl. *nog altijd*.

faire une vie 'hard roepen, luid wenen' (Carton-Poulet 107): Ndl. verouderd, W.-VI. *een leven maken* 'lawaai, drukte maken'.

il veut comme pleuvoir 'men zou zeggen dat het zal gaan regenen' (Carton/Poulet, 35): W.-VI. *Het wil gelijk regenen*.

mal à sa tête in het Picardisch tegenover elders *migraine* (ALF krt. 855 *migraine*): semantische parallel met Vlaams *zeer in zijn hoofd* en Nederlands *hoofdpijn*, ook langs de taalgrens in Lotharingen, de Elzas en Zwitserland.

mois d'août *l' mó d'ou* in Nortkerque SO9, Audruicq SO10, Zutkerque SO16, Recques SO26, Serques SO36, Salperwick SO41, l'mwó d'ou Offekerque SO3, Guemps SO6, Vielle Eglise SO8, Audruicq SO10, Salperwick SO41, Saint-Martin-au-Laert SO56, *l' mwa d'ou* 'de oogst' in Ruminghem SO19, Eperlecques SO33; **août** *l' a.ou* in Sainte-Marie-Kerque (Poulet 194), ook in de Boulonnais (Haign. 28): W.-VI. *oest*, Ndl. *oogst*. Het W.-VI. *oest* betekent zowel 'oogst' als 'augustus', net als *août* in de Noordfranse dialecten. *Mois d'août* voor 'oogst' is verspreid in de departementen Pas-de-Calais, Somme en Oise, terwijl het Picardischsprekend deel van het departement Nord en de aangrenzende Waalse dialecten *août* zeggen. Vgl. ALPic I krt. 117 *la moisson*, ALF krt. 75 *automne* en ALW 3, krt. 33 *automne*. Dit is parallel aan de Zuidnederlandse dialecten. J. Goossens (1984, 138) schrijft (onder verwijzing naar de Fränkischer Sprachatlas, kaart 9): 'Oo(g)st en oest "Ernte, moisson" vormen samen een gesloten gebied,

dat van van west naar oost van de kust tot aan de Peel, tussen Venlo en Roermond tot aan de Duitse grens en verder zuidelijk tot aan de Roer rijk en van zuid naar noord van de taalgrens tot het gebied van Maas en Waal en tot inclusief de Zuidhollandse eilanden. In het rivierengebied concurreert de term met het noordelijke *bouw*, in het oosten is zijn begrenzing scherp en zijn oostelijk en zuidelijk van de Roer slechts een vijftal gegevens van het type *oust* bekend.'

oui mais non! Fr. 'ah non!'; Ndl. 'nee, nee' (Carton-Poulet 81): Ndl. gewestelijk en spreektaalig *ja maar nee!*

pâté de tête in Avesnois, Rijsels Vlaanderen (Carton-Poulet 84): Ndl. *hoofdvlees* of *hoofdkaas*, tgov. Fr. *tête pressée* in Artesië.

rester droit Fr. 'rester debout', Ndl. 'rechtop blijven' (Carton/Poulet, 45): W.-VI. *recht(e) blijven*.

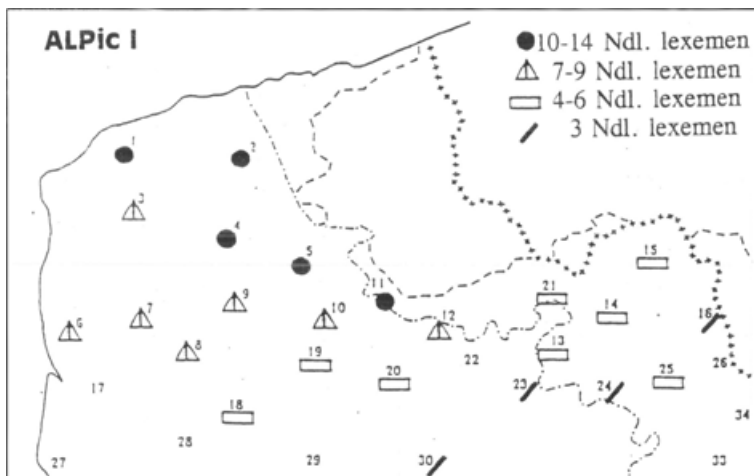
6. Nederlands substraat in Noord-Frankrijk

6.0. Inleiding

Terwijl de tot hiertoe geciteerde ontleningen vanwege hun vroege attestatie of vanwege hun ruime verspreiding niet (of toch niet zeker) als substraatwoorden uit het oudtijds in de regio gesproken Nederlands te beschouwen zijn, zijn een aantal ontleningen precies vanwege hun verspreidingsgebied dat waarschijnlijk wel. Het verspreidingsgebied van die woorden verwijst immers wel grosso modo naar het vroegere Nederlandstalige gebied.

De boven geciteerde uitspraak van Levêque (blz. 176), als zou er in de Boulonnais en tot aan de Canche in het algemeen niet meer Nederlands taalgoed voorkomen dan elders in het Picardisch, tenzij de ALPic het tegendeel zou kunnen aantonen, prikkelt natuurlijk de geïnteresseerde lezer tot nader onderzoek.

Het progressief terugtrekken van het Nederlands in het noorden van Pas-de-Calais is m.i. nog duidelijk af te lezen van een projectie op de kaart van de dichtheid en het aantal Nederlandse lexemen dat in de ALPic I is opgenomen. We zien een stijgend aantal Nederlandse lexemen naarmate we dichter bij de taalgrens komen. Hoe recenter de localiteiten verpicardischt of verfranst zijn, des te meer

Kaart 9 (dichtheid van de Ndl. lexemen in ALPic I)

Nederlandse lexemen tellen ze. Kaart 9 (overgenomen uit Ryckeboer 1991b) is gebaseerd op de 300 woordkaarten van de ALPic⁹.

Blijkens de ALPic I en de andere geciteerde bronnen komen een aantal ontleningen en leenvertalingen grosso modo alleen voor in het oorspronkelijk Nederlandstalig gebied (of de onmiddellijke buurt ervan), d.w.z. ten noorden van een lijn die vanaf de monding van de Canche over Montreuil, Béthune en ten noorden van Rijsel tot Moeskroen gaat. Deze ontleningen kunnen vanwege hun geografische verspreiding wel als Nederlands substraat beschouwd worden.

Dit substraatgebied wordt om historische en methodologische redenen in twee delen gesplitst.

9 Hierbij zijn evenwel enkele woorden buiten beschouwing gelaten, die blijkbaar al vroeg uit het Oudnederfrankisch ontleend zijn, in het algemeen Frans zijn opgenomen en een ruime verspreiding in Noord-Frankrijk kennen. Dat zijn: *ram* voor 'bok', *maguette* voor 'geit' en *étrik* voor 'wetplankje'. Evenmin is hier rekening gehouden met een woord dat door latere culturele uitstraling is ontleend, nl. *pique* voor 'zicht'.

Ten eerste onderscheiden we het gebied waar het Nederlands verdrongen werd tussen de 8e en de 14e eeuw, nl. in het gebied tussen de oudste taalgrens en een taalgrenszone, die rond 1300 ongeveer van Cap Gris Nez over Sint-Omaars tot Aire liep (Zie kaart 4, blz. 183). Ik noem dat Substraatgebied A (zie 6.1.). Hierbij verdient ook eventuele Angelsaksische invloed speciale aandacht (zie 6.1.3. Relicten van het Noordzeegermaans).

In tweede instantie beschouwen we het gebied tussen die 14de-eeuwse taalgrenszone en de huidige taalgrens, dat Substraatgebied B wordt genoemd. (Het wordt behandeld in 6.2.) Dit gebied omvat de Calaisis en de hele driehoek tussen Calais, Sint-Omaars en Grevelingen. Het valt grotendeels samen met het onderzoeksgebied van Poulet (1987) en bevat ook dat van Dupas (1980). Tot het substraatgebied B is ook de streek tussen de huidige taalgrens en de Leie in Frans-Vlaanderen gerekend en een strook ten zuiden van de Leie in Rijsels-Vlaanderen. De vervanging van Nederlandse dialecten door het Picardisch is ook hier relatief recent. Het verwondert dan ook niet dat het aantal ontleningen en leenvertalingen uit het Nederlands hier groot is.

Poulet noemt 37,5% van de door haar opgetekende woordenschat (waarvan een groot deel ook tot het algemeen Frans behoort) van Germaanse oorsprong (Poulet 365-367). Wat de typisch Picardische dialectwoorden betreft, zou 27,40% daarvan typisch Nederlands of Vlaams van oorsprong zijn. Ten onrechte volgt Poulet hier blind de indicaties van het FEW, zodat sommige ontleningen in deze taalcontactsituatie ten onrechte ook wel eens aan andere Germaanse talen worden toegeschreven (zie hieronder b.v. **win, wan**). De categorisering van het FEW houdt nl. uitsluitend rekening met historische periodes die relevant zijn voor het algemeen Frans, terwijl we hier te maken hebben met direct contact met (eventueel uitstervend) Nederlands dialect. In feite ligt dat percentage aan Nederlands leengoed dus hoger. In het onderzoeksgebied van Dupas (1980) heeft het Picardisch al van in de 16e eeuw vaste voet gekregen, maar het Nederlands is er pas in de loop van de 18de en 19de eeuw en in de zuidelijkste rand van het plaatsje Loon pas in de 20e eeuw verdwenen. Hetzelfde geldt voor de buitenwijken van Sint-Omaars: Hautpont en Lysel, voor Ruminghem en Watten aan de Aa en voor sommige dorpen ten noorden van de Leie, b.v. Blaringem (punt 11 van de ALPic). Het hoeft dus niet te verwonderen dat het meeste Nederlands substraat voortleeft in het Picardisch van dit gebied.

Een bijkomende indicatie voor het recent terugtrekken van het Vlaamse dialect ten gunste van het Picardisch is het ontbreken van typisch Picardische lexemen dicht bij de taalgrens, vooral in het noorden (Poulet 371). In de periode van de taalomschakeling van Vlaams naar Picardisch moet het Picardisch al veel minder productief en het algemeen Frans meer expansief geweest zijn. Daarom

ontmoeten we daar dan Franse woorden voor begrippen die verder van de taalgrens alleen met Picardische lexemen benoemd worden. Voorbeelden daarvan zijn:

arbre De uitspraak *ap* (Poulet 67) voor 'arbre' alleen ten westen van de weg Sint-Omaars - Calais; oude restant van Nederlandse verstemlozing in de auslaut, in jonger verpicardische of verfranse gebieden niet meer toegepast; vgl. de kaart *Herbe* in Weijnen 1964/1975, 164, naar ALF krt. 686.

biche 'geit' is verspreid in de Boulonnais en Calaisis volgens ALPic I krt. 185 *la chèvre*. In vergelijking met ALF krt. 272 *la chèvre* schijnt dat daar een jong woord te zijn, want in de ALF worden uitsluitend vormen van *chèvre* gesignaleerd i.p.v. het aan het Onfr. ontleende typisch Picardische *maget, gat, get*.

coq en **poule** in Haut-Pont SO1HP (Poulet 217) i.p.v. *có* en *glèn* 'haan' en 'hen'.

éplucher in Coquelles Bo7, Vieille-Eglise SO8, Fiennes Bo31, Tournehem SO30, Tatinghem SO55 en Nielles-lès-Bléquin SO73 in plaats van de typisch Picardische lexemen *écailler, écafoter* (ALPic I, krt. 269 *écaler des noix, des noisettes*).

établi in Mardijk Du 8 voor werk-, schaaftank in plaats van *banc* (zie 5.3.2.2.1.)

fagot voor 'houtbussel' in het noorden van Poulets onderzoeksgebied tegenover *rus* in Eperlecques SO33, Serques SO36 en Salperwick SO41, of *rusk* in Tilques SO40 en verder naar het westen toe; vgl. ALPic I, krt 298 le fagot: *rus* in Fiennes Bo31 en Tournehem SO30), *rusk* in Tatinghem SO55.

forgeron 'smid' alleen in Mardijk Du8 tegenover elders het Picardische *marichal* (ALF 596 *forgeron*)

maréchal-ferrant in Haut-Pont SO1HP i.p.v. Picardisch *maricha* of *marécha* (Poulet 231)

oie De gewone Picardische naam voor de gans *oujon, ózon* is bekend in het zuiden van Poulets onderzoeksgebied, met als noordelijkste plaatsen Bayenghem SO32 en Nielles-lès-Ardres SO15; ten noorden daarvan kent

men alleen een regionale uitspraak van het Franse *oie* (Poulet 219 en krt. 627, vgl. ALPic I, krt. 220 *l'oie*).

poule zie **coq**.

talud *talud* (Poulet 59) in het noorden i.p.v. *crò*, *créw* in het zuiden 'helling naar de noordzijde van een veld of landschap'.

tomber i.p.v. *kèr* in heel het noordelijk en westelijk deel van Poulets onderzoeksgebied, zie Poulet krt. 647.

6.1. Nederlands substraat in Substraatgebied A

6.1.1. Ontleningen

acclotter: zie **clate**

alles 'gezouten paling of aal' (Haign. 20): Ndl. *aal*.

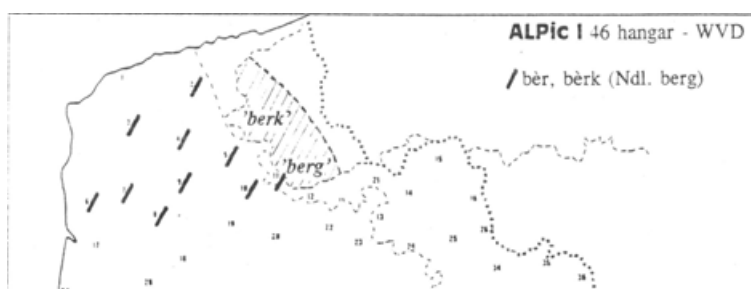
ardant 'soort wilde eend' (Haign. 32): Ndl. *ardeend* volgens FEW XV (1), 1. Van Hoecke (1978, 99-100) betwijfelt die etymologie, omdat een Ndl. *ardeend* nergens geattesteerd is. Het voorkomen van *énette* 'vrouwelijke eend' (zie hieronder) met klinkerontwikkeling als in het Ndl. *eend*, zou hem gelijk kunnen geven. Daartegenover staat wel het voorkomen van W.-VI. *aande* voor eend (DB 8).

bac, baque *in bac* in Haut-Pont SO1HP 'een groot glas voor jenever' (Poulet 168); ook in de Boulonnais (Haign. 52 **baque**) 'double verre': W.-VI. *bak* DB 65: 'eene maat voor eenige natte waren, zijnde omtrent het achtste van eenen liter. In dezen zin gemeenlijk het verkleinwoord *bakske(n)*'.

berque *l' bèrk* 'stroloods' (Poulet 177; Dupas 40, ALPic I krt. 46 *hangar à chariots*: Ndl. (*hooi*-)berg, -barg 'open hooisluur'.

Het woord is verspreid in westelijk en noordelijk Nederland (zie Taalatlas afl. 3, nr. 12) en ook in Noordduitse dialecten (WNT II (1-2), 1021 Barg II en blz. 1872 Berg III). Poulet 195 kent als referent alleen de recente stroloods, die volgens haar pas vanaf het begin van de eeuw wordt gebouwd.

De Picardische uitspraak *berk* is in de Noordfranse regio expansief geworden over de taalgrens heen, want ook in het grootste deel van Frans-Vlaanderen is ze gebruikelijk in het Vlaamse dialect (WVD I, afl. 2 Behuizing, 451). In het taalbewustzijn van sommige WVD-informanten was dit woord dan ook 'Frans', omdat ze wisten dat het ook in Pas-de-Calais gebruikelijk was. Het voorkomen

Kaart 10

echter van het unicum *berg* in het Vlaams van Nieuwerleet bewijst, dat we hier te maken hebben met het voortleven van een oud Nederlands woord, waarvan de uitspraak verpicardisch werd. Er is analogie in de betekenisverschuiving van 'hooiberg' naar 'wagenhok' of 'stroloods' met die van het woord *mikke* (WVD, *ibidem*) in het aangrenzende Westvlaams van de Franse en Belgische Westhoek (Zie kaart 10).

binel (**le** -) 'persoon of kind die de maaier volgt om te binden' 'en Picard: *couplaire*' (Haign. 70): Ndl. werkwoordstam *bind* + Fr. suffix *-el*.

blère 'koe met witte vlek op de kop' (Haign. 74): Ndl. *blare*; vgl. WVD I, afl. Rund (1), 32.

bloc zie 1.2.1.

botte zie boven onder 1.2.1.

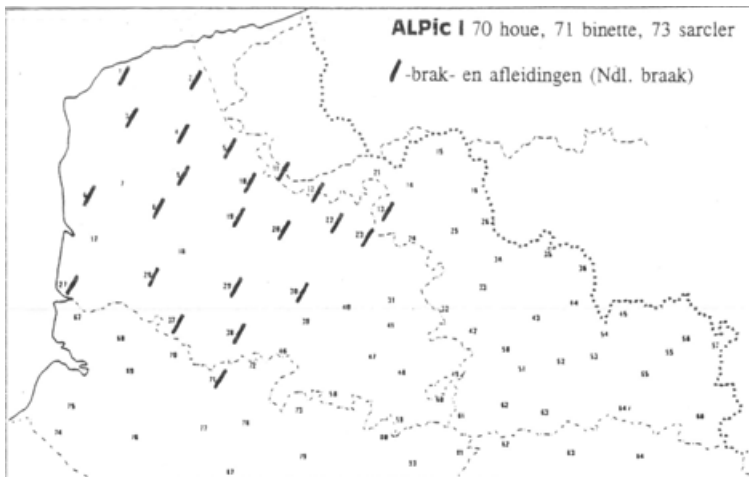
bracque *brak* in Nielles les Ardres SO15, Polincove SO17, Bayenghem SO32, Serques

SO36, Salperwick SO41 'hakje om bieten te hakken' (Poulet 204 en 206);

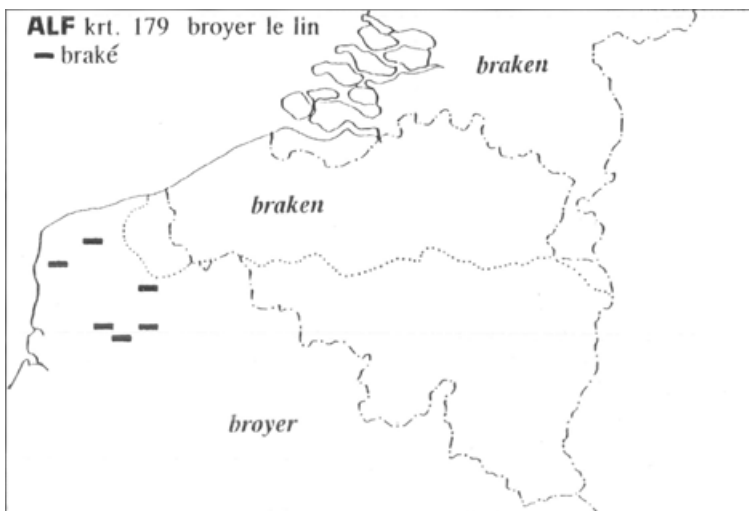
bracquer, rebracquer *arbraké, brakyé, brakyi* 'hakken in de grond' (Poulet 207; Dupas 43; Haign. 509): W.-VI. *braken* (DB 157).

bracquette, braquour *èn' brakèt, èn' bracour* (Poulet 207; Dupas 43);

rebracque (Haign. 509) 'hak om de grond te breken of onkruid uit te hakken': Ndl. element *braak-* (als in W.-VI. *braakhouwe* (DB 156) + de Fr. uitgang *-ette*, of *-our*. Voor de verspreiding van het element *brak-* in de betekenis van 'hak' zie ALPic I krt. 70 (*la houe*; krt. 71 (*la binette* 'schoffel' en krt. 73 *sarcler* 'schoffelen' (Zie kaart 11).

Kaart 11

Kaart 12

braquer 'vlas braken' in het noordwesten van Pas-de-Calais (ALF krt. 179 *broyer le lin*): Ndl. *braken* (Zie kaart 12).

calauder 'kletsen' (Haign. 103): Ndl. gew. *kallen*.

claper 'babbelen, kwaadspreken' *clapé* (Poulet 119; Dupas 51): Zndl. *klappen*. Ook afleidingen: **aller à l'clape** in Salperwick SO41.

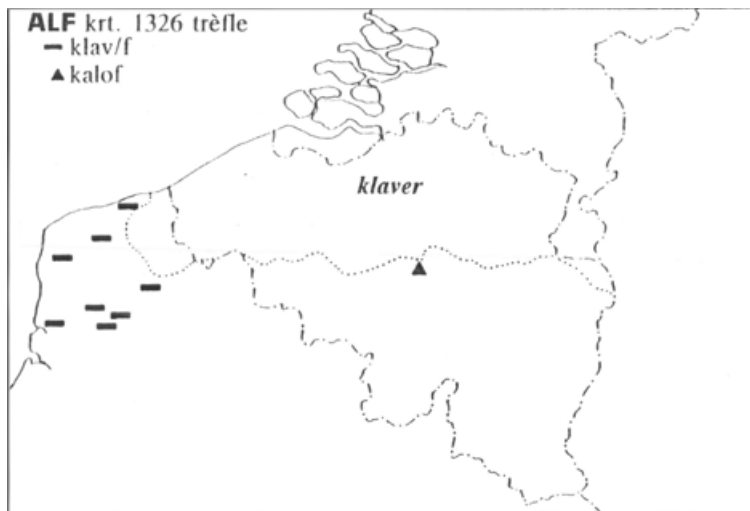
claper 'lawaai maken' b.v. 'un volet mal fermé clape toute la nuit sur la muraille' (Haign. 137): Ndl. *klappen*. Van Hoecke (1978, 99) wijst erop dat het klanknabootsende en volgens hem in het Picardisch zeer verbreide *clap* 'slag' en *claper* 'slaan' niet noodzakelijk op het Ndl. hoeft terug te gaan, omdat de klanknabootsende stam KLAPP in het hele Romaanse taalgebied terug te vinden is.

clapet 'soort ratel' (Haign. 137, Carton-Poulet 34): Ndl. *klappen*.

clate: *clat, clak* 'compact, zwaar, b.v. van deeg of klei' in Guemps SO6, Nouvelle Eglise SO7, Nortkerque SO9, Audruicq SO10, Polincove SO17, Bayenghem SO32, Eperlecques SO33, Salperwick SO41, Sainte-Marie-Kerque SO11 (Poulet 65, 255); m.i. verwant met Ndl. *klad* (WNT VII(2), 3288) en *klak* (WNT VII(2), 3334 Klad (III)1. Er zou hier dan wel wijziging van woordcategorie opgetreden zijn, nl. overgang van subst. naar adj. In FEW 16,335b worden *cloitre*, Boulonnais **clâtre** (Haign. 138), Picardisch *clate* in verband gebracht met Ndl. *kluit*, met verwijzing naar *kloot, klot, kloet*, echter niet naar *klad*. Verwant is allicht **acclotter** 'samenklonteren' in de Boulonnais (Haign. 6).

clave(s) *clav* 'klaver' (Poulet 203; Dupas 52; Haign. 138; ALF krt. 1326 *trèfle* (ook *kalof* in Waver (Waals-Brabant); **foin de clave** *fin de clav* 'klaverhooi' in Zutkerque SO16 (Poulet 201); **clavettes** *dèl clavèt* 'klimklaver' (Poulet 70, 203; Haign. 138); **clavière** 'klaverveld' (Poulet 203) (Zie kaart 13).

clitte: *clit* 'klei, kleigrond' (Poulet 64; ALPic I krt. 26 *klit* in Coquelles Bo7, Vieille-Eglise SO8, Fiennes Bo31, Tournehem SO30, Tatinghem SO50, Nielleslès-Bléquin SO73, Ecques SO92, Blaringem Ha40, Haverskerke Ha49 en Prêmesques Li36; *glit* in Aubers Li68, Créqui Mt57 en Amès Bt43 (omg. Béthune - Rijsel). Ook in de Boulonnais: **clitre** (Haign. 140): W.-VI. *klijte* (WVD I, afl. 1 Akkerland en weiland, 39) (Zie kaart 14).

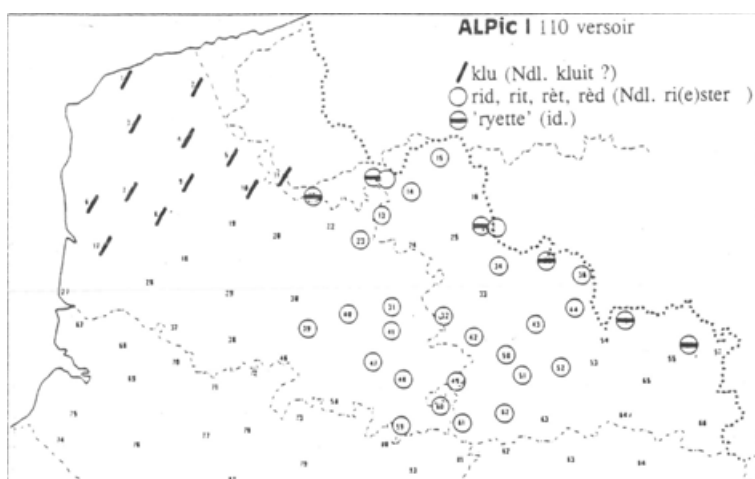
Kaart 13

Kaart 14

cloqueman: 'degene die de klokken luidt' (Haign. 141): Ndl. *klokkeman*.

clu clu 'ploegrister' (Poulet 191 en ALPic I krt. 110 le versoir in Coquelles Bo7, Vieille-Eglise SO8, Fiennes Bo31, Tatinghem SO55, Nesles Bo91, Ficheux

Kaart 15

Bo95, Bourthes Mt9, Bomy SO114, Blaringem Ha40. Het verspreidingsgebied in Pas-de-Calais komt overeen met het oorspronkelijk Nederlandstalige gebied. Daarom verwijzen de auteurs van de ALPic in hun Inleiding naar deze kaart en het verspreidingsgebied van *clu* om een beeld te geven van het verromaanste gebied (zie blz. 176). Ze vermelden niet dat *clu* in die betekenis ook voorkomt in het Normandisch. Poulet verwijst naar FEW 16,336a Ndl. *kluit*. Misschien hebben we te doen met een afleiding van het Oudfr. *cluter* 'mettre en morceaux', dat volgens de Gorog (1958, 111) van Oudnoorse afkomst zou zijn. *Clu* is geen Oudengelse term voor een ploegonderdeel volgens Schabram (1979). Wel ontleend aan het Nederlandse *riester* zijn de vormen *rèt/d*, *riyèt* en varianten, die teruggaan op de Ofr. ontlening *riestre* (Zie kaart 15).

craille *cray*, *crèy* (Poulet 110; Dupas 54); in de Boulonnais *mécante craille* (Haign. 164) 'knorrige, twistzieke vrouw': Ndl. *kraai* (FEW 16, 349) een figuurlijke betekenis van de vogelnaam die ook in het Ndl. voorkomt, vgl. WNT VIII(1), 8 'een wilde kraai van een meid'.

crecques 'wilde pruimen of sleepruimen' (Haign. 166), voorts in het oude taalgrensgebied en in de vallei van de Somme (ALPic I, krt. 278 *la prune sauvage* en ALPic I krt. 279 *la prunelle*. De verspreiding in Noord Frankrijk, wijst m.i. op een oorspronkelijk Germaans woord, vgl. DV en Weijnen 1964/1975, 151: Ndl. *kriek*.

écanter ('s -) 'omkantelen gezegd van zaken' (Haign. 214): Ndl. *kantelen*.

énette 'vrouwelijke eend of eend in 't algemeen' 'En Roman *anette*' (Haign. 230); ALPic I, krt 219: *énette* in de Calaisis, Boulonnais en de westelijke helft van de Sommevallei en in het Rouchi: klankontwikkeling met umlaut als in het Ndl. *eend* en het Oudengels *ened*; daartegenover *anette* in Artesië en Rijsels Vlaanderen, waar de klinker dan weer overeenkomt met W.-VI. *aande*. De vormen met en zonder umlaut (uit **anuŪi*: **aniŪi* volgens DV, ook het Romaans kent een afwisseling uit de accusatief *anatem* naast *anitem* van Latijns *anas*) sluiten aan weerszijden van de taalgrens bij elkaar aan. Vgl. WVD III, afl. 1 Vogels, blz. 175: kaart Eend.

estrecque 'accident arrivé par maladresse; La servante qui casse de la vaiselle, dira à son maître: J'ai fait enne estrecque' in de Boulonnais (Haign. 251): Ndl. *streek* b.v. in: Ik heb een streek uitehaald.

étoquer 'étouffer en mangeant, suffoquer' in de Boulonnais (Haign. 253), in de omgeving van Fauquemerges SO106 (volgens eigen opname) en voorts in de hele regio (Carton-Poulet 49): Ndl. *stokken*.

étot 'souche, tige' in de Boulonnais (Haign. 253): Ndl. *stok*.

flaud 'mou, flasque en parlant du temps' (Haign. 271: 'en Flamand *flauw*): Ndl. *flauw* (weer).

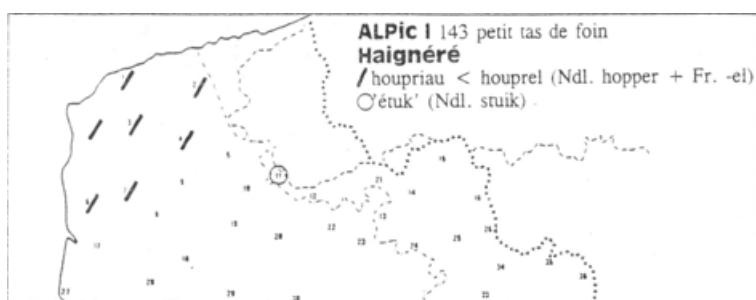
haler, déhaler, rehaler zie **affaler** onder 5.3.1.

haquette *in'n akèt* (Poulet 157) 'stukje hoofdvlees'; ook in de Boulonnais 'débris de bois coupé' (Haign. 314): Ndl. *gehakt*. Poulet verwijst ten onrechte naar FEW 16, 208a *hicken* en 17,37b *shijd*; dat zou moeten zijn naar FEW 16, 108b *hacken*.

houp! 'sus, vite debout!' (Haign. 334); ook bekend in Wallonië: Ndl. *hop*, *op*.

houpriau 'hoopje hooi' in Boulonnais (Haign. 334) en Calaisis: Coquelles Bo7, Vielle-Eglise SO8, Fiennes Bo31, Tournehem SO30, Nesles Bo91 en Longfossé Bo95 (ALPic I 143 *le petit tas de foin*): Ndl. (*h*)*opper* (WNT 11, 1071-72) + Fr. suffix *-el* (zie Kaart 16).

jone(s) *in jòn.n, combin k'i n'a d'jòn* (Poulet 92); ook in de Boulonnais (Haign. 347) 'kinderen': W.-VI. *jongens, jongers*. Voorts in de betekenis van 'kleintjes van dieren, jongen'; ook in de Boulonnais (Haign. 347). *ò* i.p.v. de

Kaart 16

gepalataliseerde vorm *eu* m.i. o.i.v. het onderliggende Nederlands jongen(s), hoewel ook in het Rouchi (Dauby).

laper 'boire, se dit du chien' (Haign. 355): westelijk W.-VI. *lappen, lapperen* (WVD-archief), bij DB 525 *labben, labberen*.

lusot 'luisaard' in de Boulonnais (Haign. 366) en Rijsels Vlaanderen (Carton-Poulet 71): W.-VI. *luiz(ig)aard* (DB 574).

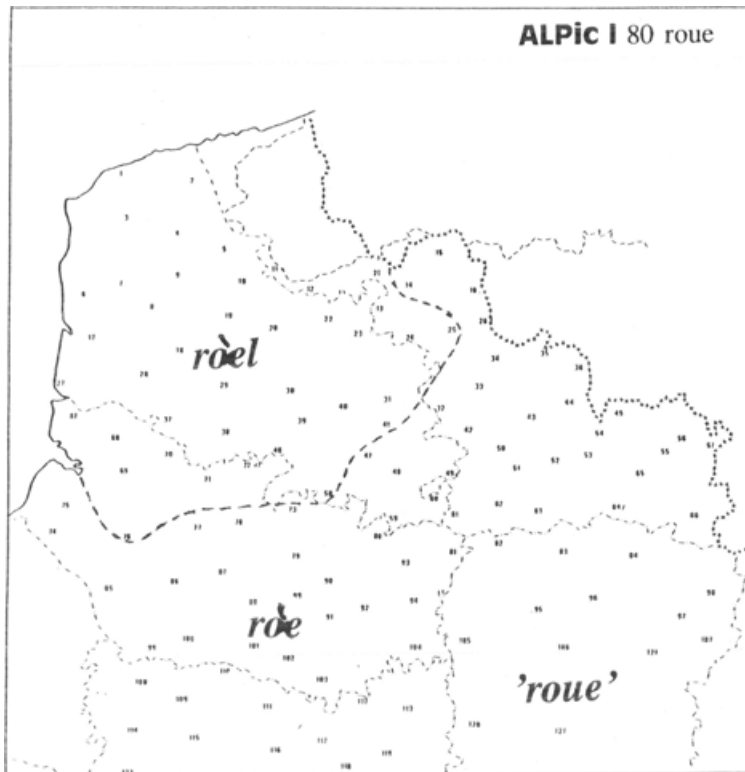
mète 'mesure' (Haign. 390): westelijk F.-VI. *met* uit westelijk Mnl. *ymet*, Ndl. *gemet* (zie WVD I, afl. 1 Akkerland en Weiland, blz. 98). Deze wegval van het voorvoegsel *ge-* is een Noorzeegermaans kenmerk.

miaulle: *myòl* 'meeuw' in Calais Bo3, Oye-Plage SO2, Audruicq SO10 en Sainte-Marie-Kerque SO11 (Poulet 72); ook Dupas 89: Ndl. *meeuw* maar ook nauw verwant aan het Oe. *maew*. De ontlening aan het Ndl. is te verklaren door hypercorrecte consonantisering van *w* naar holle *l* onder invloed van de Picardische evolutie *-el > eaw*. FEW 16, 495b en 496b verklaart Pic. *miaulle* vanwege invloed van het ww. *miauller*. Ook Dupas zegt 'nommé ainsi à cause de son cri'. Dat is m.i. een volksetymologische interpretatie.

neque / *nèk* 'de hals van een rund' (Poulet 209); *nèke* 'nek' of 'hals' (Dupas 92); ook in de Boulonnais (Haign, 407) o.m. in Bainctun Bo62 (ALF krt. 328): W.-VI. *nek*; vgl. WVD I, afl. Rund 1, blz. 90.

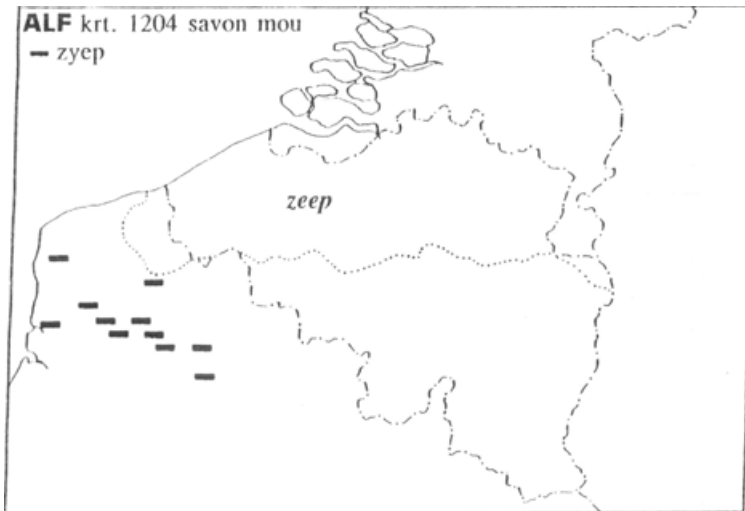
plaquer: 'bezetten met leem gemengd met stro' (Poulet 142); 'klei smeren op de wanden van een huis' (Haign. 455); 'pleisteren, dik beleggen' (Dupas 97); ook Rouchi van de taalgrensstreek *platcher* (Descamps 1974, 23): Zuidnl. *plakken* 'stukadoren', vgl. Loquela 394 i.v. *plakker*.

plotrer: 'passer avec le dos de la herse ou avec un cylindre sur la terre pour écraser les mottes'. 'Ce rouleau s' apelle *ploutre*, *ploutro*, *ploutroir* dans le patois de la Flandre' (Haign. 457). De verwijzing van Haigneré zal wel slaan op Rijsels Vlaanderen, want in het Vlaams vind ik geen enkele attestatie. Ook Dauby vermeldt het als Rouchi. Toch is aanleuning bij Ndl. *ploeteren* 'in het water of in de modder wroeten' te overwegen.

Kaart 17

reule *èn reul, èn rel* ten westen van de weg Sint-Omaars - Calais (Poulet 185); vgl. ALPic I krt. 80 *roue* en ALF krt. 1170 'wiel'. Door Poulet verklaard als afgeleid van het Latijnse diminutief *rotula*. Misschien is hier substraatinvloed van de Nederlandse morfonologische sequentie *wiel* te onderkennen. Immers, waar volgens de ALF elders in Frankrijk, namelijk in het centrale westen, de diminitiefvorm *rou-elle* voorkomt, slaat die uitsluitend op het kleine wiertje van de ploeg. Er is daar een semantische verklaring voor het *-el*-suffix, die in het noordelijke Picardisch ontbreekt. Blijkens de ALW 1, krt. 85 zijn er in het westen van Wallonië enkele vormen op *-l*, die zich aangesloten hebben bij de stam van het werkwoord *rouler*. De verklaring voor de morfonologische sequentie *reule* zou dus gevonden kunnen worden in invloed van een substraatwoord *wiel* (Zie kaart 17).

Kaart 18

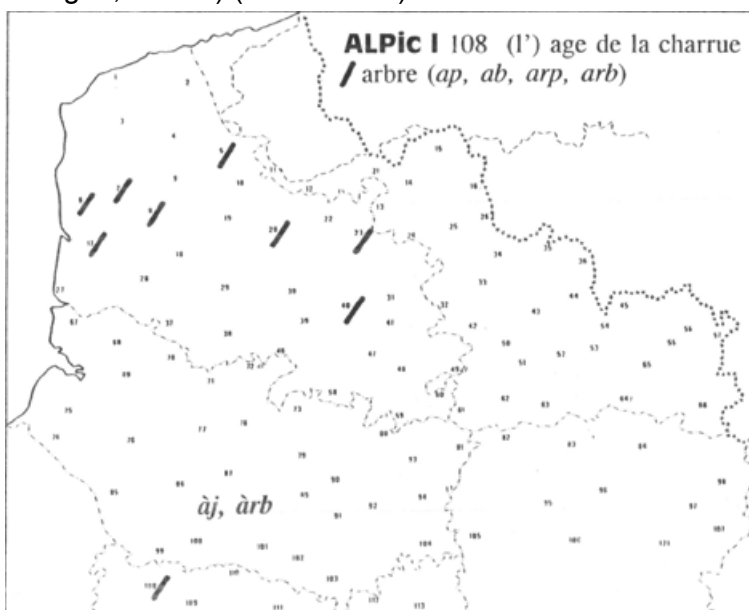
zièpe *zyèp* 'bruine zeep' in een ruim noordelijk Picardisch gebied (ALF krt. 1204 *savon mou*): ontleening aan het Ndl. *zeep*, met de typische westelijke 'breking' of diftongering (Zie kaart 18).

6.1.2. Vertalende ontleningen

Eenwoordvertalingen

angle 'deel van de schuur waar men de schoven op een hoop legt' (Haign. 25): W.-VI. *schuurwinkel* (WVD I, afl. Behuizing, 414).

arbre 'ploegboom' in de buurt van de oudste taalgrens en in de vallei van de Somme (ALPic krt. 108 *l'age de la charrue*) tegenover elders de met *age* etymologisch verwante vormen van *haie* (PR): Ndl. *boom* (vgl. WVD I, afl. Ploegen, blz. 47) (Zie kaart 19).

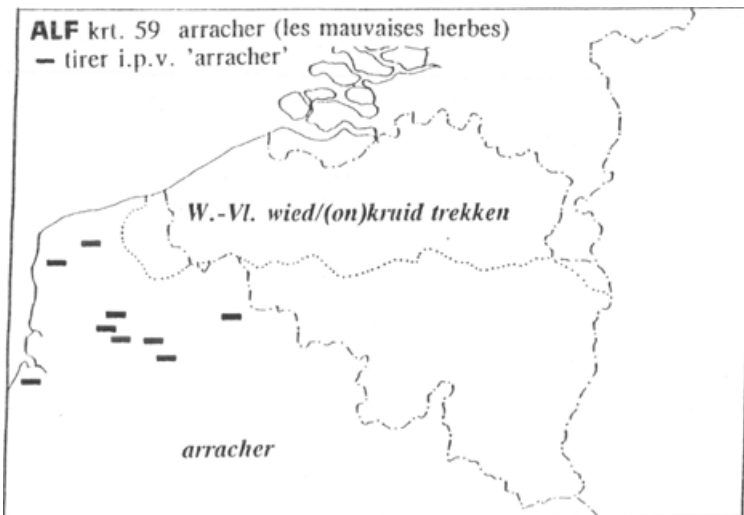

Kaart 19

déduire 'éclaircir des plantes, démarier' in de Boulonnais (Carton-Poulet 42): Ndl. *afleiden*.

fort 'ranzig' (Haign. 275); ook Dupas 69 'Le beurre a le goût de fort, ou tout simplement est fort, lorsqu'il devient rance': W.-VI. *sterk* (DB 954)

tirer 'trekken van onkruid' ongeveer in het oorspronkelijk Nederlands gebied met wat regionale verspreiding tegenover elders overal varianten van 'arracher', zie ALF krt. 59 *arracher (les mauvaises herbes)*: leenvertaling uit het Ndl. onkruid/wied *trekken* (zie kaart 20).

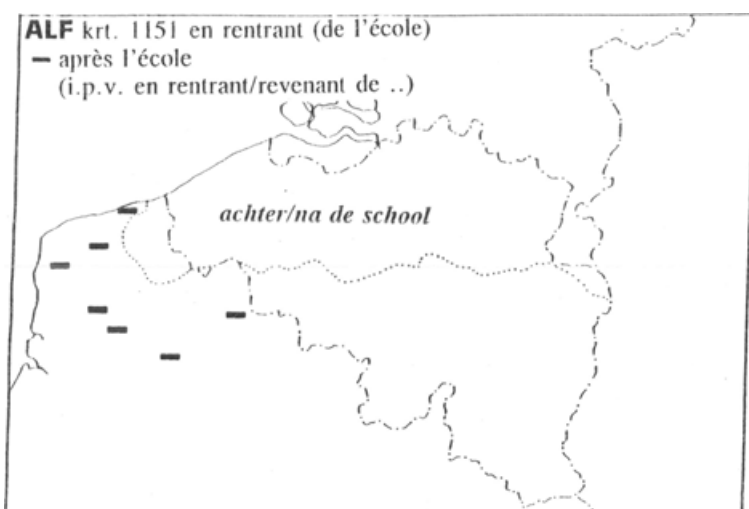

Kaart 20

Vertaalde woordgroepen of uitdrukkingen

acater du blé sus l'étot 'tarwe kopen terwijl die nog groeit op het veld' (Haign. 253) *étot* uit Ndl. *stok*: W.-VI. *Tarwe kopen op de stok* of *stam* (WVD-archief).

après l'école in oud Nederlands gebied en omgeving (ALF krt. 1151 *en rentrant de l'école*: Ndl. *na de school*, W.-VI. *achter 't schole* (zie kaart 21)

Kaart 21

6.1.3. Relicten van het Noordzeegermaans

Zoals boven reeds aangeduid (blz. 183), dient naast het Nederlands substraat ook de Angelsaksische invloed speciale aandacht. De intense Angelsaksische kolonisatie langs de Kanaalkust, vooral in de Boulonnais van de 6e tot de 8e eeuw (zie Ryckeboer 1991a en de daar geciteerde literatuur) en andere contacten met het Noordzeegermaans hebben hun sporen nagelaten in de Noordfranse dialecten, hoofdzakelijk in de Boulonnais, de Vimeu en vaak ook in de Sommevallei. Ter controle van het eventueel substraat staan hier alleen de ALF, de ALPic I en Haignéré (1903) als dialectgeografische bronnen ter beschikking.

De volgende woorden kunnen wijzen op de invloed van de Angelsaksische aanwezigheid langs de Kanaalkust in de Boulonnais van de 6de tot de 8e eeuw, wellicht met een secundaire expansie in de Sommevallei, of anderszins op taalcontact met het Noordzeegermaans in het algemeen.

cérinne *chéran'*, *chéran.n'*, *chérèn'*, *chérin.n'*, *chéring*, *sérèn'*, *sérin.n'* (Poulet 215); *chérinne* (Dupas 51), *sérinne* (Dupas 110) 'boterkarn'; ook in de Somme,

Normandië en Wallonië (vgl. ALPic I krt. 176 (*la baratte*): Ndl. *karn*, W.-VI. *keern*, Eng. *churn*).

Wellicht een voorbeeld van Kustnederlandse of ingveoonse palatalisering van $k > \zeta$, met zeer ruime verspreiding langs het Kanaal. De ontlending van het woord zou dan samenhangen met de Saksische kolonisatie. Vgl. voor het palatalisatieverschijnsel langs de kust het Oudhollandse *sermen* voor kernen (zie noot in A. Van Loey, Over het Mnl. diminutiefsuffix -sken. In: Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, 1972, 20-43). Volgens FEW 16,313a niet uit Ags. *cyrin* maar uit Onfr. *karana*. Ook Legros (1942, 169) wijst erop dat dit woord tot de oudste ontleningen aan het Onfr. moet behoren en beschouwt de palatalisatie hier als een Romaanse klankevolutie.

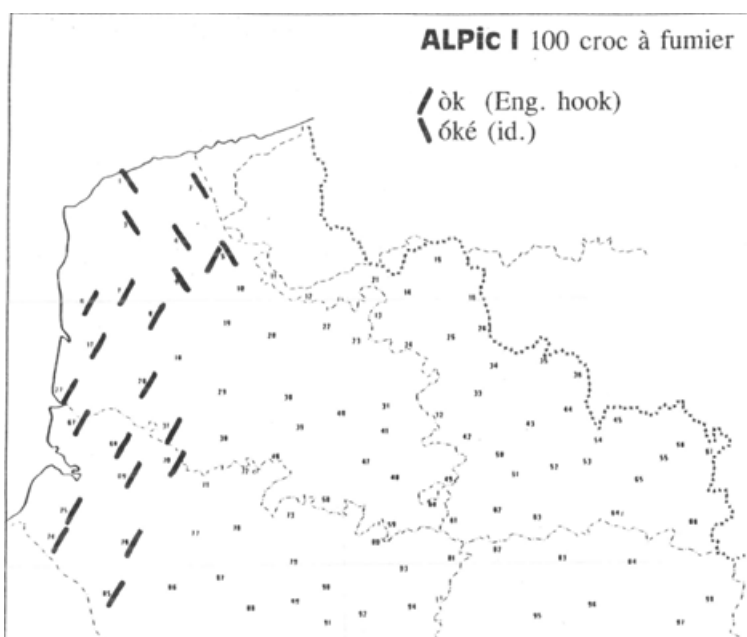
dune: *din.n'* (Poulet 66; Dupas 61) algemeen Frans *dune*, sedert de 13e eeuw volgens Valkhoff 1931. Hier ingveoonse ontronding langs de kust (vgl. Ryckeboer 1991a).

'**ecorer** *écòré* "de prijs bij afroeping bepalen" (Poulet 245), **écòreur** 'reder die in de vismijn het geld verzamelt en weer verdeelt' (Poulet 245); Poulet verwijst naar FEW 17, 128a Oudnoors *skora* 'eine kerbe machen'. Het woord is ook in het Normandisch bekend (de Gorog 1958, 85). In de concrete taalcontactsituatie kan m.i. gedacht aan invloed van het Engelse *score* dat zelf uit het Oudnoors is ontleend.

écraper 'krabben' (Dupas 63): Ndl. *schrapen*, W.-VI. *schrepen*; Bemerkt avocalisme langs de kust, zoals in Boulonnais, Berck, Montreuil (Carton-Poulet 47) elders **écrêper**; vgl. Engels *scrape*, Kustnederlands (Hollands) en vandaar Alg. Ndl. *schrapen* (WNT XIV, 997) tegenover Vl. *schrepen* (WNT XIV, 1020).

écrapette: *écrapèt* (Poulet 138; Dupas 63) 'voetkrabber': W.-VI. *schreper*.

hoquet *òke*, *òké a pik* 'pikhaak' (Poulet 194) in Marck en Calais Bo4, Veille Eglise SO8, Nortkerque SO9, Audruicq SO10, Zutkerque SO16, Polincove SO17, Serques SO36, Salperwick SO41; ook in de Boulonnais (Haign. 329); *òké* (Poulet 206, 207 en 217) 'haak om aardappelen te rooien, de grond te verbrijzelen in de tuin of de stalmest weg te trekken' (ook Dupas 93); in de Boulonnais (Haign. 329) 'haak in het algemeen; vgl. ALPic I krt. 100 *le croc à fumier*: *òk(é)*: in het noorden van Pas-de-Calais en langs de kust zuidwaarts: Ndl. *haak*, Eng. *hook*. Het vocalisme wijst op verwantschap met het Engels veeleer dan met het Ndl. Maar in het Vlaams van de Frans-Vlaamse kust kent men eveneens *hoek* voor *vishaak* (nl. in Bray-Dunes - WVD-archief). Toch is er secundaire regionale expansie waar te nemen in de Noordfranse regio, want *hoc* komt volgens Dauby

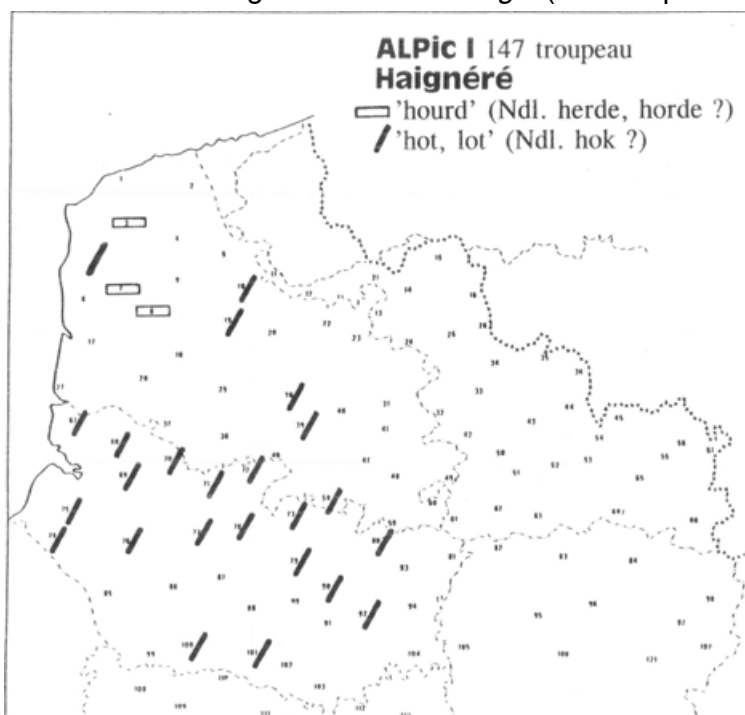
Kaart 22

ook voor in het Rouchi. Vanwege de ruime verspreiding besluit het FEW (XVI, 219a hoc) dat de ontlending reeds in de Galloromaanse tijd geschied moet zijn en niet aan het Middelnederlands of aan het Angelsaksisch. Het dialectisch kaartbeeld suggereert m.i. toch dat het Picardisch dit woord via de Boulonnais en de kuststreek heeft overgenomen. Secundaire expansie vanuit het Picardisch is best aannemelijk (Zie kaart 22).

hot, ho 'troupeau, troupe' (Haign. 331); vgl. ALF 1338 *un troupeau de moutons*: o in zuidelijk Pas-de-Calais en in Somme en in drie plaatsen in Waals Hengouwen. ALPic I krt. 147 *le troupeau*: gebied in de vallei van de Somme en verspreid daarbuiten: misschien uit Ndl. *hok*? (Zie kaart 23)

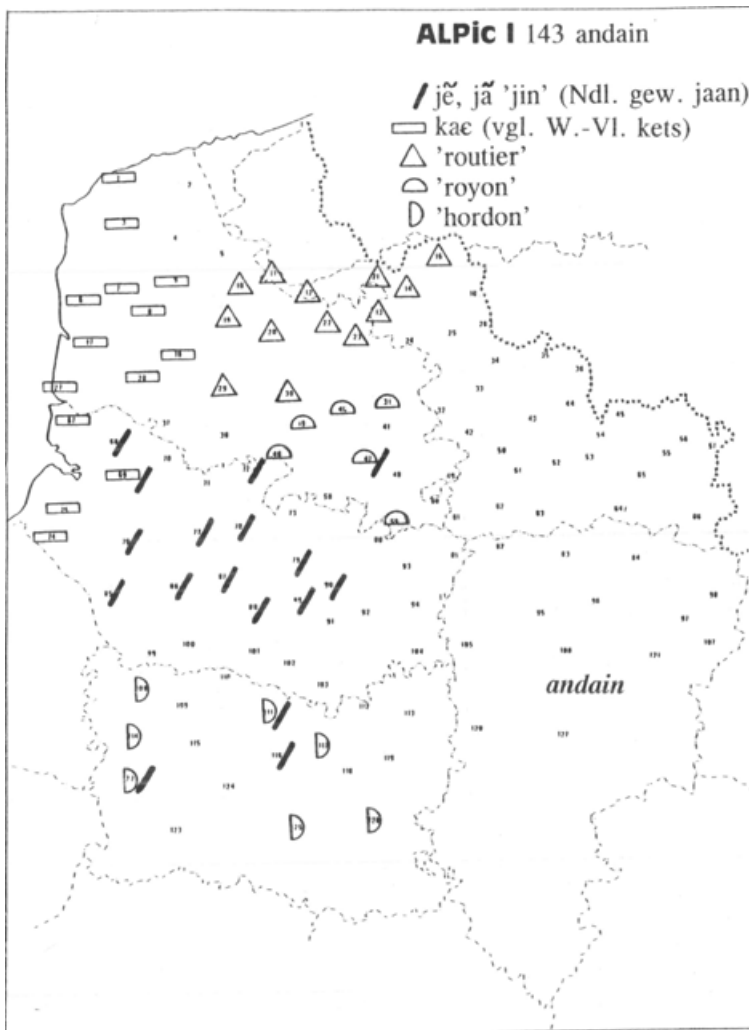
jés /'jé, /'zé 'gist' (Poulet 154), *jé, jyi* in Eperlecques SO33, *zé* in Grand-Fort-Philippe Du16 'gist', met name 'vloerbare brouwersgist' (Poulet 228): Ndl. *gist* (FEW 16, 34a: St.-Pol, picardisch). Het consonantisme wijst op een onderliggende ingveoonse vorm, waarbij de spirantische [g] gepalataliseerd is naar [j];

vgl. Eng. yeast. Haign. 298 geeft voor de Boulonnais echter **gez** 'biërgist'. Het Rouchi van de taalgrensstreek heeft *dgie* (Descamps 1974,21).

Kaart 23

jīn, jean 'zwad' in de vallei van de Somme en ook even ten zuiden ervan (ALPic I krt. 142 *l'andain*): Ndl. gew. *jaan* o.a. in de buurt van Poperinge (WVD-archief); vgl. Goossens (1963, 101-104); volgens FEW (XVI, 280) ook in verschillende Zuid- en Westduitse dialecten. De verspreiding in het Picardisch, Waals en Lotharingisch maakt volgens Von Wartburg een oude ontlening uit het Onfr. waarschijnlijk. Het kaartbeeld van de ALPic I suggereert nochtans introductie langs de kust (Zie kaart 24).

Kaart 24

mète zie hierboven

win, wan *win* in Audruicq SO10 en Polincove SO17, *wijn* in Offekerque SO3 en Salperwick SO41 en *wan* in Bayenghem S032 en Eperlecques SO33 'gezwel of aanwas aan het hoofd of de nek' (Poulet 85); *in win* 'de bobbel onder de runderhuid tengevolge van de worm van de runderhorzel' (Poulet 212). Poulet verklaart met FEW 17,560b *wenn* (ags) geschwür. Voorbeeld van parallelie tussen Pas-de-Calais, het Engels *win/wan*, Mnl. *wan*, Mndd *wene*, Ags. *wenn*, *wean*, Ndl. *wen*; zie WNT XXIV, 850 *wan* (IV) gezwel.

wiper 'wenen, schreien' in Bainctun Bo62 (ALF krt. 1033 *pleurer*): Engels *to weep*; Een etymologisch verwant werkwoord komt niet voor in het Ndl., wel in het Oud- en Middelenegels, Oudfries, Oudsaksisch, Oud- en Middelhoogduits, Oudnederduits, Gotisch en Oudnoors volgens Origins.

6.2. Nederlands woordgoed in substraatgebied B.

6.2.0. Inleiding

In het gebied war pas na de 14de eeuw het Nederlands geleidelijk aan door het Picardisch vervangen is (zie blz. 182 en vv.) treft men uiteraard het grootste aantal Nederlandse substraatwoorden of -uitdrukkingen aan. De hieronder opgesomde ontleningen en leenvertalingen komen dan opok voornamelijk voor in Poulets en Dupas' onderzoeksgebied of de onmiddellijke omgeving van de huidige taalgrens in Rijsels Vlaanderen. Vanwege het grote aantal woorden dat verband houdt met de waterhuishouding van het Aa-estuarium en van het leven op zee en de zeevisserij, zijn die woorden afzonderlijk gerubriceerd en achter de algemene woordenschat geplaatst.

De Nederlandse leenwoorden, voorkomend in dit gebied schijnen de tweede hypothese van Kruijsen (1995a, 31) te bevestigen: *In plaatsen vlak bij de taalgrens is de mate van convergentie, van gerichtheid op de taalgemeenschap aan de andere zijde van de grens, groter dan in streken die verder van de taalgrens verwijderd liggen.* Aangezien de taalgrens steeds is opgeschoven, m.a.w. het Vlaamse dialect door Picardisch dialect is vervangen, zal die zin tot convergentie wel zeer sterk in één richting verlopen zijn. Daarom moeten de ontleningen aan het Nederlands in dit taalgrensgebied veeleer aan relict of substraat dan aan overname uit het naburige Vlaams toegeschreven worden. Een paar voorbeelden uit het corpus van Poulet bewijzen immers dat Vlaamse woorden, die nog als zodanig herkend worden, het voorwerp kunnen zijn van ironie of spot. Zij citeert b.v.:

brout: Alleen spottend ('par plaisanterie') (Poulet 153) 'brood' in Oye-Plage SO2 en Sainte-Marie-Kerque SO11.

potche café *in pòtche café:* Schertsend of spottend in Sainte-Marie-Kerque SO11 en Polincove SO17, wetend dat het Vlaams is (Poulet 164): Vl. *potje kaffie*.

zwin *zwin* 'varken': Verouderd en spottend, vooral in vaste uitdrukkingen zoals '*va t'occuper de tes zwin*' in Guemps SO6, Nouvelle Eglise SO7, Nortkerque SO9, Audruicq SO10, Sainte-Marie-Kerque SO11, Polincove SO17, Bayenghem SO32, Eperlecques SO33, Houlle SO34, Salperwick SO41 (Poulet 220); ook in Vieille-Eglise SO8 (ALPic I krt. 186 *le cochon*): W.-Vl. *zwijn*. (In de dorpen ten oosten van de Aa, waar men tot voor kort Vlaams sprak, heeft men het uitsluitend over *cochon* omdat *zwin* nog als Vlaams herkend wordt.).

Zo'n negatieve connotatie van het Vlaams klinkt ook door in de uitdrukking:

parler flamand, sonner le flamand 'een verdacht geluid maken, gezegd van een gebarsten voorwerp' (Carton-Poulet 52) (In westelijk West-Vlaanderen heet hetzelfde verschijnsel 'Frans klappen!' - WVD-archief)

Het is weinig waarschijnlijk, dat zulk woordgebruik vanwege zijn negatieve connotatie of gemarkeerdheid veel langer dan één generatie overleeft.

Een groot aantal van de hieronder volgende woorden worden door Poulet niet gelocaliseerd. Ze worden dus verondersteld voor te komen in heel haar onderzoeksgebied. Bij nader toezien blijken de localisaties alleen plaatsen te betreffen ten westen van de weg van Sint-Omaars naar Calais, waar Poulet aanvankelijk heeft geënquêteerd (Poulet 5 - 7). Bij een uitbreiding van haar enquête ten oosten van die weg heeft ze die plaatsaanduiding blijkbaar niet aangehouden. Dat is jammer, want een vergelijking van het aantal en de aard van de gelocaliseerde ontleningen en leenvertalingen aan het Nederlands in dit grensgebied zouden een indirecte indicatie kunnen geven van de relatieve periode waarin het Vlaams uit deze plaatsen verdwenen is. Bij omkering van de vergelijking van Kruijsen (1995b, 604) over de invloed van een brontaal op een ontlenende taal (nl. 'hoe dichter men bij de haard zit, hoe warmer men het heeft' naar 'hoe langer de kachel uit is, des te kouder hij staat'), zou men verwachten: hoe meer gevallen van Vlaamse interferentie, des te langer was het Vlaams hier in gebruik. Een telling van de gelocaliseerde ontleningen en leenvertalingen levert het volgende resultaat op:

Haut-Pont en Salperwick	23
Polincove en Eperleques	14
Audruicq	12
Sainte-Marie-Kerque	11
Bayenghem en Serques	10
Nortkerque en Zutkerque	9
Oye-Plage, Guemps en Nouvelle-Eglise	8
Saint-Martin-au-Laert	6
Sint-Omaars en Offekerque	5
Tilques, Calais en Grand-Fort-Philippe	4
Vieille-Eglise, Nielles-lès-Ardres, Ruminghem,	
Houille en Grevelingen	3
Recques, Les Attaques en Nieuwerleet	2

Die cijfers kloppen niet helemaal met de verwachtingen. Ruminghem, waar tot in de eerste decennia van deze eeuw Vlaamssprekenden waren en Nieuwerleet, waar er nog zijn, scoren laag. Dat Haut-Pont en Salperwick zo hoog scoren, heeft vooral te maken met het grote aantal leenwoorden die verband houden met de waterlopen en de plaatselijke vaartuigen (Poulet 367-368). Alles bij elkaar scoren de zuidelijke dorpen zodoende hoger voor het aantal Vlaamse interferenties dan de noordelijke. Nochtans laat de aan- of afwezigheid van een aantal Picardische of Vlaamse woorden veronderstellen, dat het noordelijk deel van Poulets onderzoeksgebied later verpicardisch is dan het zuiden. Het noorden kent b.v. nog een aantal Vlaamse leenwoorden of leenvertalingen die het zuiden mist, b.v.

Noorden

bétch
boc de lapin
carmestour
clèque
dwèl en dwèler
esquivler
estoup
Draque
's ingraver
mère de lapin
pancouque
pap

Zuiden

peu
marl de lapin
balançoire tournante
peu
wassingue en wassinguer
déchaumer
 -
 -
's embourber
mérotte
crêpe
bouillie

plouf
preut
snaker

caru
chicorée
tirer par secousses

Evenzo mist het noorden een aantal typisch Picardische woorden meer, die er vervangen zijn door algemeen Franse (zie 6.1.).

Noorden

fagot

oie

talud

Zuiden

rus(k)

oujon, òzon

crò, créw

Een en ander nodigt uit tot een nader historisch onderzoek naar het verdwijningsproces van het Vlaamse dialect uit het zogeheten Vlaams Artesië.

6.2.1. Leenwoorden in substraatgebied B

6.2.1.1. Algemene Woordenschat

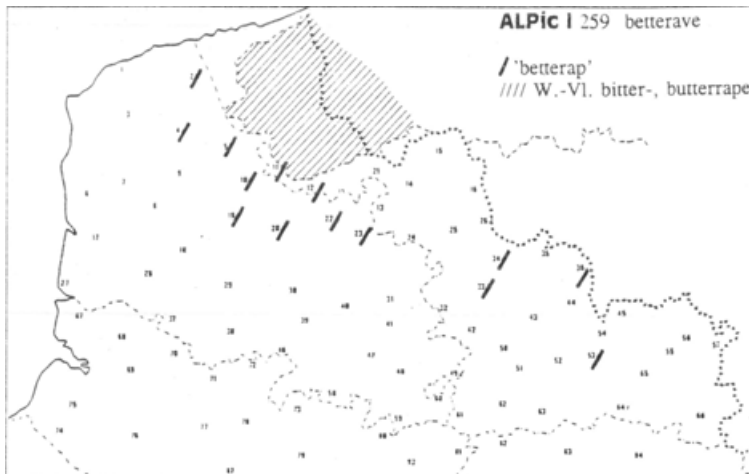
banc in Nort-Leulinghem SO31 (ALF 479 *escabeau*) 'blokstoel, melkstoel, bankje': de zelfde betekenis zoals in het aangrenzende F.-VI. *bank* (WVD-archief).

becque *bèk* (Poulet 60): Ndl. *beek*. Ten zuiden van het poldergebied de benaming van een natuurlijke kleine waterloop, 'in het noorden begrensd door Nortkerque, Audruicq en Ruminghem'. Deze verspreiding komt overeen met die in de aangrenzende Vlaamse dialecten, waar *beek* evenmin thuis is in het poldergebied. (WVD I, afl. Waterhuishouding, ter perse). Vgl. ALPic I, krt. 18 *ruisseau* (Zie kaart 25).

Kaart 25

bétch *bétch* in Grevelingen Du21, Marck en Calais Bo4, Nouvelle Eglise SO7, Audruicq SO10, Sainte-Marie-Kerque SO11, Ruminghem SO19, Eperlecques

Kaart 26

SO33 en Hautpont SO1HP (Poulet 248) 'een kleine hoeveelheid': Ndl. *een beetje*.

betterape *bétrap* in Nouvelle Eglise SO7, Nortkerque SO9, Audruicq SO10, Sainte-Marie-Kerque SO11, Polincove SO17, Bayenghem SO32, Eperlecques SO33, Serques SO36, Salperwick SO41 'biet' (Poulet 204): W.-Vl. *bitteraap*, *butterraap* uit aangrenzend Fr. *betterape*, waar contaminatie met 'raap' is opgetreden; vgl. ALPic I krt. 259 *la betterave*: vormen met *p* in Vielle-Eglise SO8, Tournehem SO30, Tatinghem SO55, Ecques SO92, Blaringem Ha40, Haverskerke Ha49, Bomy SO114, Ames Bt43, Hinges Bt34, Festubert Bt51, Vred Do25, Reaucourt-au-Bois Av74. *Rave* is de jongere Romaanse vorm, *rape* de oudere, die misschien bewaard is als substraat of onder invloed van het persisteren ervan in het aangrenzende Vlaams van Frans-Vlaanderen en de Belgische Westhoek. Omgekeerde invloed is evengoed mogelijk, want in Zuid-Oost-Vlaanderen zien we de vormen *betraaf*, *betrave* opduiken, die overeenkomen met het aangrenzende Frans; zie WVD I, afl. 2 Behuizing 443: Hok voor voedergewassen; afl. 3 Erf 487: Bietenkuil en 489 Kuil voor bietenloof. Zie kaart 26 en ook de kaart 31)

beuler zie **brouler**

beurler zie **brouler**

binde, bindelet *èn bin.n, èn bind'lé* (Poulet 126; Dupas 41) 'bende'; *èn' bin.n, èn bind'lè* (Poulet 179 en 204) 'een groep seizoenarbeiders en/of -arbeidsters'; ook in de Boulonnais **bende** (Haign. 60) met typisch Ndl. klankontwikkeling: W.-VI. *bende* (WVD-archief en DB i.v. *bendebaas*); Ndl. *bende*.

bindier *èn bindjyé, èn' bindyèr* (Poulet 179; Dupas 41) 'lid van een bende, d.w.z. een groep seizoenarbeiders of arbeidsters: aangrenzend F.VI. *bendier* (WVD-archief), overig W.-VI. *bendenier* (DB 92).

bistébraque, estébraque *stébreuk, estébreuk, estébrak, bistébrak* 'sot, bizarre, simplet' (Poulet 113; Dupas 41) misschien verwant aan W.-VI. *eerste brakke* 'uitzonderlijke wildeman' of *beestebrakke* 'erge wildeman': W.-VI. *brak(ke)* is 'een rusteloze, wilde persoon', samenstellingen: *knechtebrakke, meisjebrakke* DB; vgl. WNT III(1), 995 *brak* (II) 'iemand die een ongeregeld, los, vrolijk leven leidt'; hetzelfde in de Boulonnais (Haign. 89 **braque**), bij Dupas 43 **brake** en het Luikerwaals (Grauls 4, 282: *brake, braque* fig. étourdi(e), onbezonnen persoon).

(bi)taquelé *taclè, bitaclè* 'gevekt, gezegd van runderen' (Poulet 209; Dupas 41); ook in de Boulonnais (Haign. 71, die beweert: le Normand a 'taquelé'); volgens Carton-Poulet 26 regionaal bekend. Ik veronderstel contaminatie tussen Picardisch *take* (Fr. *tâche*) 'vlek' en het Ndl. *tikkel*, b.v. F.-VI. *getikkeld* (in Stene) of *getakkeld* (in Ebblingem) voor hetzelfde begrip. (WVD I, afl. Rund 1, blz. 26).

boc *bòk* in Guemps SO6, Rumingham SO19, *bòk ed bich* in Vieille Eglise SO8, Sainte-Marie-Kerque SO11 en *bòk a bich* in Nouvelle Eglise 'geitebok' (Poulet 214); *in bòk èd lapin* in het noorden van Poulets onderzoeksgebied (Poulet 219) en *bòk* (Dupas 42) 'mannelijk konijn'. Deze uitspraak contrasteert met het Franse *bouc* in het noorden van Rijsels Vlaanderen en een enkele keer in het Rouchi of Avesnois (ALPic I, krt. 180 *le bélier*): Ndl. ook aangrenzend Fr.-VI. *bok*. Zie kaart 3 in Ryckeboer 1977.

bocheter zie: **bosquer**

bogar *bògar* 'boomgaard' (Poulet 61; Dupas 42): W.-VI. *bogaard*, Ndl. *boomgaard*. Vrij ruim verspreid in het noorden van Pas-de-Calais, niet in Haign.

bonque 'knikker van gebakken aarde' en **bonqueter**: 'spelen met de knikers' (Dauby): Ndl. *bonket* 'grote knikker, stuiter'; zie ook **pokète**.

bos bénit (du -) *bó béni* (Poulet 128) ‘takje gewijde buks’, Fr. ‘buis’: in het aangrenzende F.-VI. *bosseboomhout*. Het westelijkste Frans-Vlaams vertoont hier geen palatalisering (zoals in het Ndl. *buks* of in het Frans *buis* < Lat. *buxus*) (Ryckeboer 1991). Dit uitblijven van de ‘spontane’ palatalisatie van korte *o* uit *Wgm.* *u* was blijikbaar ook typisch voor Vlaams Artesië.

bosquer, bocheter *bòské, bòchté* in Zutkerque SO16 ‘de bramen snoeien’: afgeleid van Frankisch of Mnl. *bosk*. (Poulet 221); Poulet verwijst naar FEW 15(1), 196a. De [sjj]-klank kan evengoed beïnvloed zijn door de onderliggende Vlaamse uitspraak [ʃ] van de slot *-sk*, als door het Frans.

boule, boulot *boul* in Grand Fort Philippe Du16 en *boulo* in het zuiden van Poulets onderzoeksgebied ‘snoepje’ (Poulet 156). In noordelijk Pas-de-Calais en in Frans-Vlaanderen o.m. bekend in de aanvang van het Sint-Maartensliedje *Saint Martin, boule, boule, boule*: uit westelijk W.-VI. *bol, suikerbol* (WVD-archief), zoals Poulet opgeeft voor Nieuwerleet *sukebowl*, zie Poulet krt. 587.

bour ‘landbouwer’ in Blaringem Ha40 (ALPic I krt. 36 *cultivateur*): Ndl. *boer*.

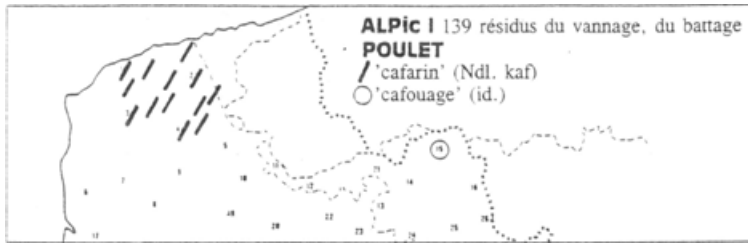
boutte, petit - bout’ (tit) ‘kleine jongen’ (Dupas 43): W.-VI. *boutje* (uit de voornaam *Boud* + het deminutiefsuffix *-je*). Als aanspreking van een kind in West-Vlaanderen nu verouderd of plat, wel nog gebruikelijk als aanspreking van een veulen (WVD-archief).

braque zie **bistébraque**

brave ‘lief’ of ‘braaf’ alleen in Mardijk Du8 (ALF krt. 520 *sois gentil*): Ndl. *wees braaf*.

brouler ‘loeien, brullen van een rund’ *broulé, broulouy* (Poulet 211; Dupas 44); voorts in Coquelles Bo7, Vielle-Eglise SO8 en Tournehem SO30 (ALPic I, krt. 166 *beugler*): in aangrenzend westelijk Fr.-VI. *brollen* (WVD I, afl. Rund 1, blz. 165). Verderop in Vlaanderen is *brullen* of *burrelen* gangbaar. De gepalataliseerde klinker in dat werkwoord komt dan weer overeen met *beurler* in Rijsels Vlaanderen en Douaisis (ALPic I, krt. 166 *beugler*), de vormen *beuler* in de vallei van de Canche en de de buurt van Saint-Pol corresponderen dan weer met het verspreid in Frans-Vlaanderen voorkomende *beulen*. Hoezeer deze woorden ook in eerste instantie onomatopeïsch zijn, de fonetische parallelie aan weerszijden van de taalgrens is opvallend.

buc *l'buk* ‘buik’ in Haut-Pont SO1HP (Poulet 78): Ndl. *buik*, W.-VI. uitspr. *buuk*.

Kaart 27

cafarin *cafarin* 'kaf' in Grevelingen Du21, Guemps SO6, Nouvelle Eglise SO7, Nortkerque SO9, Audruicq SO10, Sainte-Marie-Kerque SO11, Nielles les Ardres SO15, Polincove SO17, Recques SO26, Bayenghem SO32 (Poulet 199); *kafarin* in Coquelles Bo7, Vieille Eglise SO8, Fiennes Bo31 en Tournehem SO30 en *kafouach* in Linselles Li8 (ALPic I krt. 139 *les résidus du vannage, du battage*): Ndl. *kaf* (FEW 16, 295a) + Franse collectiefaanduidende suffixen (Zie kaart 27).

cahute 'hut, vervallen huis' (Dupas 47): Ndl. *kajuit*.

caillemoule *kayèmul* in Mardijk Du8 'pop' (ALF krt. 1074 *poupée*): ontlening (met enige vervorming) aan het W.-VI. *kallermoeie* 'versiering op een graanmijt, bloem van een waterlelie, vrouwelijk spook' (DB 426).

cant 'petit coté de la section' (Dauby): Ndl. *kant*.

cappelin *caplin* 'verbrokkelde mergel, die het uitzicht heeft van kiezelsteentjes met een rosse kleur vanwege het insijpelende water' (Poulet 65): W.-VI. *kappeling* 'alles wat tot fijne brokjes is gekapt' (DB 433). M.i. onder invloed van Ndl. suffix *-eling*, vgl. **craquelin** en **piquelin**. (FEW 2, 280a *cappare*: 'Châtell. *chapelin* 'poussière et petits débris de pierre accumulés dans une carrière ou sur un chantier de taille de pierre').

choux-sprottes voor het regionale 'choux de Bruxelles' in het Rouchi (Dauby); in de grensstreek daar *esprotte* (Descamps 1974,21): Ndl. *spruitkool*; het vocalisme wijst op ontlening aan een Brabants dialect *spròët*, wschl. het Brussels.

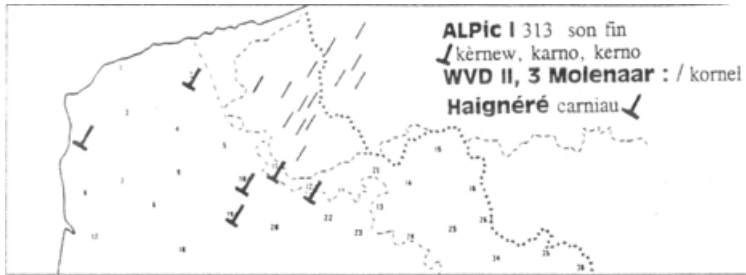
clape à souris 'muizenklem' (Dupas 51): allicht onder invloed van Ndl. (*dicht*)klappen.

clèque *clèk* in Grevelingen Du21, Marck en Calais Bo4, Oye-Plage SO2, Nouvelle Eglise SO7, Nortkerque SO9, Audruicq SO10, Sainte-Marie-Kerque SO11, Ruminghem SO19, Eperlecques SO33 (Poulet 248 en Dupas 52) 'een kleine hoeveelheid': W.-VI. *klik*, Ndl. *kliëk*.

cliques et clagues 'zaken, toebehoren' (Dupas 52): Vlaams *kliëken en klakken* 'alles wat een persoon toebehoort' (WNT VII(2), 3335 en 4010).

clouch *clouch* 'lijmpap' (Poulet 164): Ndl. *kluts*, gew. *klots*.

clouque *èn clouk* 'broedende kip' of 'kip met kuikens' (Poulet 218); ALPic I, krt. 214: *kluk* in Boesegem Ha46 en drie maal in Rijsels Vlaanderen: westelijk W.-VI. *kloëke* of *kloëkhen* (WVD-archief); vgl. **clouquer** *clouké* 'klokken, het geluid van een moederkip maken' (Poulet 218) en ALPic I, krt. 216: *kluké* ruim verspreid in het Picardisch: westelijk W.-VI. *kloëken*.

Kaart 28

cornel, carniau: *cargnéw* in Guemps SO6 en *kèrgnéw* in Nortkerque SO8 en Ruminghem SO19 'meel gemengd met zemelen' (Poulet 217, 226); ook in de Boulonnais (Haign. 114 **carniau**): Fr.-VI., en W.-VI. in Veurne-Ambacht *kornel* 'grof meel', zie WVD II, afl. Molenaar blz. 303 en WNT VII(1), 2418 *kernel*, *kornel*, *karnel* en WNT VII(2), 5654 *kornel*: Een afleiding van *Kern*(I) met een Fr. achtervoegsel 'wellicht op fr. grondgebied ontstaan en daarna ontleend in 't Mnl.' (Zie kaart 28).

corve 'aardappelmand' (Dupas 53): Ndl. *korf*.

couque *èn couk, èn couk a ròjin* 'zoet brood, rozijnebrood' (Poulet 155): W.-VI. *koeke, rozijnekoeke*; **couque** *èn couk* in Attaques Boll en langs de kust ten

oosten van Calais in de betekenis van 'gebakje' zoals in het Ndl. (Poulet 155 en Dupas 53); Carton-Poulet 37 vermelden het als regiolectisch in Frans-Vlaanderen, Rijsels Vlaanderen en Frans Henegouwen. Vgl. ALF krt. 627 *gâteau*: *kùk* in Isbergues Bt2 en *blanc pain* in Linselles Li8 vanwege de semantische parallelie met W.-VI. *koeke* 'zoet wittebrood'.

couquebaque 'pannekoek' in Rijsels Vlaanderen (Carton-Poulet 37) en het Rouchi van de grensstreek (Descamps 1974,20): Zuidndl. *koekebak*.

craquebeuse *l'craque beuz* in Haut-Pont SO1HP 'proppenschieter': VI. *klakke-*, *krakkebusse* (WNT VII(2) 339; FEW 2,728b).

crèque, crique *l'crik* in Eperlecques SO33 (Poulet 206) 'handvat aan de steel van een spade'; voorts *l' crèk* in de buurt van Sint-Omaars voor het handvat aan het uiteinde van de lange steel van de roeispaan van een schuit, of van een *trouspa* (trousse-paille 'hooispade') of van een *stozèk* (Poulet 327): W.-VI. *krikke*, Ndl. *kruk* (WVD I, afl. Spitten, Eggen, Rollen, blz. 183-185).

croller, il crolle *i cròl* in de moerassen rond Sint-Omaars 'zeer goed groeien, gezegd van bloemkool': W.-VI. *hij groeit dat hij krult* of kortweg *hij krult* in het aangrenzend F.-VI. *krolt* (WVD-archief).

cruper *crupé* (Poulet 89) 'zich krommen, buigen'; (Poulet 94) *se peletonner, se faire petit pour un endroit étroit*; 'on va aller crupé' 'on va aller se coucher', *s' décrupé* 'sortir d'un endroit difficile': Ndl. *kruipen*, W.-VI. *in bed kruipen*.

dam *dam* 'brugje of doorgang over een sloot' in Haut-Pont (SO1HP) (Poulet 63): beantwoordt in betekenis aan het aangrenzende W.-VI. *dam*, zie WVD I, afl. 1 Akkerland en Weiland, 236.

décruper zie: **cruper**

déhuter zie: **euter**

dic 'niveauverschil tussen twee velden, dat niet bewerkt wordt' in Ames Bt43 (ALPic I krt. 30 (*le rideau talus*): beantwoordt met betekenisverschuiving aan Ndl. *dijk*, of aan westelijk W.-VI. *dijk* 'sloot' (WVD I, afl. Waterhuishouding, ter perse)

dorn *dòrn'* (Poulet 70) 'steekbrem': Ndl. *doorn(en)*.

drisse *dris* 'diarree' (Poulet 85) of 'stront van beesten' (Poulet 90): Ndl. *drets*; FEW 15(2), 71b drits.

dwèle, dwèler in *dwèl, èn' dwèl dwélé* in het noorden van Poulets onderzoeksgebied tegenover *wassingue* in het zuiden (Poulet 148; Dupas 61): Ndl. *dweil, dweilen*; W.-VI. *dweel, dwil, dwelen*.

éclafé: *éclafè* in Offekerque SO3, Guemps SO6, Nouvelle Eglise SO7, Sainte-Marie-Kerque SO11, Bayenghem SO32, *écléfè* in Nortkerque SO9, Polincove SO17, Eperlecques SO33 en Salperwick SO41 (Poulet 224) 'met schuine hoek, niet in het vierkant, gezegd van een plank'; Poulet verwijst naar FEW 17,31b Ndl. *schelferen*, waar alleen voorbeelden uit Waals-Brabant worden geciteerd en dan uitsluitend met *e*-vocalisme. M.i. moet eerder gedacht worden aan *schelf* een nevensvorm van *scheluw* 'schuin, onregelmatig gebogen, scheef' (WNT 24, 406); hier blijkbaar *e* > *a*-evolutie vòòr / langs de kust, zoals in **écalip**.

écope 'houten lepelvormige schop' (Dupas 63); **écoper** 'met zo'n schop werken'; vgl. het Rouchi van de taalgrensstreek *escoupe* (Descamps 1974, 21): Ndl. *schop*.

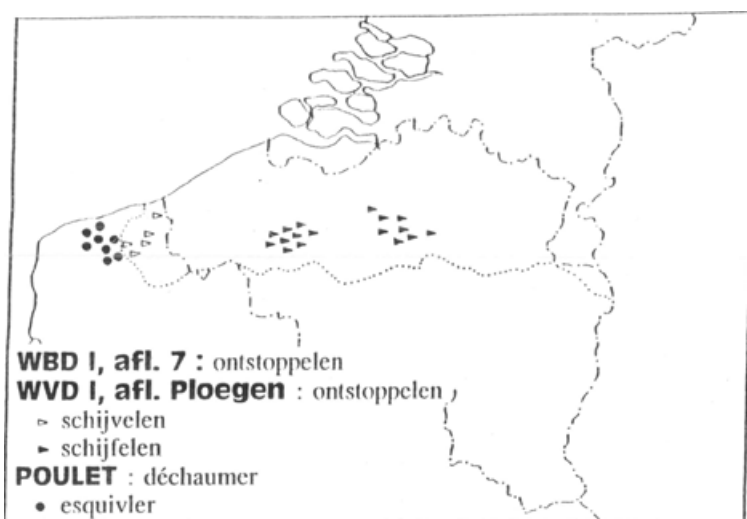
épiné *épinè* 'geëxciteerd, gedwongen om te handelen, zich niet kunnend bedwingen' in Sint-Omaars SO1 en Salperwick SO41 (Poulet 115): wellicht ontleend aan of versterkt door het W.-VI. (*g*)*epijnd zijn om* met dezelfde betekenis (DB 315), immers bij FEW 12, 183 *spinula*, waar Poulet naar verwijst, zijn er geen duidelijke aanknopingspunten.

éskinter 'beschadigen' (Dupas 64); volgens eigen opneming ook in de buurt van Fauquembergues SO 106: Ndl. *schenden*, in het W.-VI. het gewone woord voor 'beschadigen'.

esquivler *èskiv'lé* in Oye-Plage SO2, Offekerque SO3, Nouvelle Eglise SO7, Nortkerque SO9, Audruicq SO10, Sainte-Marie-Kerque SO11, Zutkerque SO16, Polincove SO17 (Poulet 187; Dupas 65) 'ontstoppelen': F-VI. noord *schijvelen*, Ovl. zuid tussen Leie en Schelde *schijfelen* zie WVD I afl. Ploegen blz. 92, 95 (Zie kaart 29).

estoup *l' èstoup* 'een platform halverwege de top van een schelf of mijt om van daaruit de schoven naar de top door te geven' ook metonymisch 'degene die daarop staat' (Poulet 197): Ndl. *stoep*.

étriquer *s'étriqué* zich uitstrekken, zich uitrekken' (Poulet 94): Ndl. *uitstrekken, uitstrijken*.

Kaart 29

étuque *étuk* 'hoopje hooi' in Blaringem Ha40 (ALPic I krt. 143; zie kaart 15): Ndl. *stuik* (Hier is betekenisverschuiving of betekenisverwarring in het spel). Hetzelfde Ndl. woord *stuik* is met zijn gangbare betekenis van 'aantal tegen elkaar gezette graanschoven' maar wel in zijn Brabantse uitspraak [stòdèk] via de Waalse dialecten (o.m. in de buurt van Lessines (*e*)*stoque* - zie: Descamps 1974, 39, noot 80) overgenomen in de Picardische dialectwoorden *étòk*, *èstok*, *stòk* in Avesnois; zie ALPic I krt 129 *le tas de gerbes liées*.

euter *euté* 'faire sortir un objet d'un endroit' (Poulet 102) in Grevelingen Du21; **déhuter** (Dupas 58): Formatie met Ndl. *uit-* + Franse werkwoordsuitgang.

flinguer 'snel lopen' (Dupas 68): allicht verwant met W.-VI. *flinken* 'slaan, smijten' of 17de-eeuws Ndl. *flinken* 'slenteren, langs de straat lopen'; vgl. WNT III (2-3) 4559-4560.

floquer *flòké* in Eperlecques SO33, *flouké* in Oye-Plage SO2 (ook Dupas 69), Guemps SO6 en Polincove SO17 (Poulet 169) 'te groot, te los zijn van een

kledingstuk: W.-VI. *flokken*, DB 285 'slap en slunsachtig zijn'; vgl. WNT III (2-3), 4571 *flokken* II, 2 'in Zuidnederland gewestelijk'.

fourquet *fourké* 'fourche à trois ou quatre dents recourbées' 'riek' in Haut-Pont SO1HP (Poulet 187): ook in het aangrenzende F.-VI. *vorke* i.p.v. *greesp*; zie WVD I, afl. Bemesting, blz. 324. Hier kan homonymievrees met *greesp* 'baggerschop' in het spel zijn; zie bij **grèpe**.

frise *l' friz* 'schouwkleedje' (Poulet 146): W.-VI. *frieze* (DB 289 en WVD I, afl. 2 Behuizing, 281).

glan, **glen** in Rijsels Vlaanderen 'hekje' (ALPic I krt. 63 *petite barrière à claire voie*): W.-VI. *gelent*, *galent* (WVD I, afl. 1 en afl. 2 passim) (Zie kaart 6, blz. 202).

glen 'appenti couvert, généralement bâti sur pieux, annexé aux maisons d'habitation' (Haign. 300): W.-VI. *gelent*, zie WVD I, afl. 1 Akkerland en Weiland 164 'afrastering met palen rond het woonhuis'en vgl. ALPic I krt. 63 *petite barrière à claire voie*. (Zie kaart 6, blz. 202).

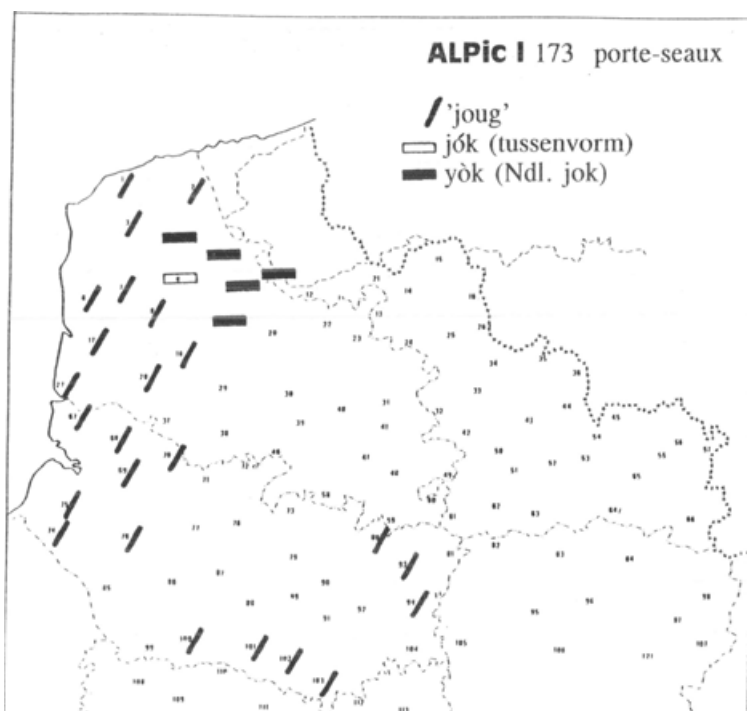
grimmaillé *grima.yè* 'gevekt, gezegd van een rund' (Poulet 209): W.-VI. *gegrimmeld* (WVD I, afl. Rund 1, blz. 24 en 31).

groumer Fr. 'grommeler', Ndl. 'tussen de tanden grommen' (Dupas 74): Ndl. *grommen*.

guiler *guilé* 'dik vloeien van een vloeistof' (Poulet 166): Ndl. verouderd *gijlen* 'koken, schuimen, gisten van bier' (FEW 16,42a; WNT 4, 2339).

indové (**être** -) *èt' indòvé* in Guemps SO6 en Serques SO36 'ingedommeld zijn' (Poulet 89): W.-VI. *ingedouwd*; Poulet verwijst alleen naar Kiliaan 211b, waar *indouwen*, de Brabantse variant van *induwen*, is vermeld. Men kan beter denken aan een samenstelling van *in* met *douwen* in de betekenis van 'in slaap wiegen' (DB 227).

jok *yòk* in Haut-Pont SO1HP, Bayenghem SO32 en Eperlecques SO33 'juk om emmers te dragen' (Poulet 215), ook in Tournehem SO30, Tatinghem SO55, Nielles-lès-Bléquin SO73, Ecques SO92, Blaringem Ha40, Bomy SO114 (ALPic I krt. 173 *le porte-seaux*): aangrenzend Fr.-VI. *jok*, Ndl. *juk*. De verspreiding van het (ook Franse) woord *joug* in het dialect van de Boulonnais en verder zuidwaarts langs de kust en in de vallei van de Somme, terwijl elders in de regio andere woorden gebruikt worden, kan erop wijzen dat

Kaart 30

het om een jongere aanpassing gaat van een woord dat in de regio oorspronkelijk Germaans substraat was. Dat vermoeden wordt versterkt door het feit dat naar de taalgrens toe nog het Vlaamse woord gebruikelijk is en in Nielles-lès-Bléquin SO73 een gecontamineerde tussenvorm met Franse aanvangsconsonant voorkomt (Zie kaart 30).

kermesse alleen in Mardijk Du8, elders *ducasse* (ALF krt. 556 *la fête du village*): Ndl. *kermis*.

kermessetour, carmestour *carmèstour* (Poulet 133; Dupas 49) volgens Poulet 'een of andere gemakelijkheid op de kermis, 'casse-gueule' genaamd, volgens Dupas 'zwiermolen': F.-VI. *kermistoer* 'zwiermolen'.

kivre *kif, kivr* 'meikever' in Mardijk Du8 (ALF 683 *hanneton* (Reeds gesignaleerd door Weijnen, 1964/1975, 151)

leulard (-e) 'luiaard, treuzelaar' (Dupas 85): westelijk W.-VI. *lullare* (WVD-archief).

leuler 'treuzelen' (Dupas 85): W.-VI. *lullen*; vgl. DB 575 *lut*: 'lamlendige vent die lui en traag is' en *lullen* 'zijn tijd verbeuzelen'.

macaque *macak* 'scheldnaam langs de kust voor de "lelijke" vrouwen van de zeelui, die als seizoenarbeidsters op het platteland werkten' (Poulet 123 en 362). Poulet twijfelt bij de etymologie tussen Fr. *macaque* 'aap' en het Ndl. *machache*: 'lelijke, dwaze vrouw' en verwijst naar Kiliaan 297a. Waarschijnlijk ligt het Nederlandse woord aan de basis, maar is er momenteel aanleuning bij het beter bekende Franse woord. Volgens WNT IX, 66 *machache* 'zwaar vrouwens' zijn de moderne vormen *machoche* (W.-VI.) en *machochel* (Brab.).

ménesse *ménès* (Poulet 125) 'lief, maitresse', eigenlijk de feminisering van *ménèr*; zie **mén(h)ère**

mi *donner du mi* 'de grond licht en rul maken' (Poulet 65 en 191) in Oye-Plage SO2 en Guemps SO6; door Poulet niet verklaard. M.i. met ontronding uit Vlaams *mul* 'rulle grond'; vgl. in het Frans-Vlaams *mul geven* voor 'rul maken, zie WVD I, afl. Akkerland en Weiland, 87 *mul* voor 'rulle grond'.

mi(e)resse *l' mirès* 'spruw' (Poulet 83) in Nouvelle Eglise SO7, Nortkerque SO9, Audruicq SO10, Zutkerque SO16, *myérès* in Offekerque SO3, Zutkerque SO16 en Ruminghem SO19, *myarès* in Polincove SO17 en Bayenghem SO32, volgens Poulet (op mijn suggestie) verwant met W.-VI. *mieren*, *mierelen* 'fourmiller, picoter'. Ontlening met morfologische aanpassing en woordsoortwisseling.

mouse *muz* 'slijk, modder' in Blaringem Ha40 (ALPic I krt. 21 *la boue*): Fr.-VI. *moeze* (WVD I, afl. 1 Akkerland, 75).

nuche *nuch, nunuch* (Poulet 77) 'neus': Ndl. *neus*.

òd 'niveauverschil tussen twee velden, dat niet bewerkt wordt' in Coquelles Bo7 en Fiennes Bo31 (ALPic I, krt. 30 (*le rideau (talus)*): beantwoordt met een betekenisverschuiving aan Ndl. *hoofd*, dat als simplex of in samenstellingen als *voorhoofd*, *hoofdeinde*, *hoofdbed*, *hoofdgewend*, *hoofdpan*, *hoofdruig*, *hoo(f)-dakker* de wendakker aanduidt; zie Eylenbosch (1970).

opa *òpa* 'grootvader' in Calais Bo3 en Sainte-Marie-Kerque SO11 (Poulet 93): Ndl. *opa*, ook Duits. Waarschijnlijk ontleend via maritieme contacten. Bij FEW 7, 588 *pappus* 'grossvater' overigens geen voorbeelden zonder begin *p*-.

paf *paf* (Poulet 86) in Oye-Plage SO2, Nouvelle Eglise SO7 en Polincove SO17: 'moe, afgemat', ook 'verbaasd': Ndl. *paf* WNT XII(1), 143. (In de laatste betekenis ook Rouchi (Dauby) en Parijs Frans; zie L. Sainéau, *Le langage Parisien au XIXe siècle*, Paris, 1920, 354 (geciteerd naar Grauls 3, 102).

pancouque *pancouk*, *panécouk*, *pan'couk*, *panicouk* (Poulet 156) 'pannekoek' in het zuiden van Poulets onderzoeksgebied tegenover *crêpe* in het noorden, zie krt. Poulet 597. De ontlening in het Picardisch moet dus al vrij oud zijn en vanaf de 17de eeuw, toen in het noorden het Picardisch het Vlaams verdrong, niet meer expansief zijn geweest. FEW 16, 617 *pancoucke*: St.-Omer 1538

pap(in) *pap* oudtijds in Oye-Plage SO2 (Poulet 163; Dupas 95) 'pap'; *papin*, *papiyn* 'soort dikke melkcrème om op taart te doen' ook 'behangsellijm van bloem' (Poulet 164); *papèy* in Mardijk Du8 (ALF krt. 156); ook Rouchi (Dauby en Descamps 1974,23) en Belgisch Frans (Grauls 3, 104): Ndl., W.-VI. *pap* + eventueel Fr. suffix *-in*.

pau *pó* in Haut-Pont SO1HP (Poulet 73) 'paardevlieg': W.-VI. *pauw* 'paardevlieg' en 'paardehorzel' (vgl. Goossens 1985)

pec 'pekel' in *salé comme du pèk* (Dupas 96): Ndl. *pekel*. Ook: **hareng pec**: *érin pèk* 'pekelharing' (Poulet 158; Dupas 64): Ndl. *pekelharing*. *Hareng pec* is algemeen Frans sedert de 15de eeuw (Valkhoff 1931, 199).

pèque *pèk* 'grote knikker van gebakken aarde' (Dupas 96): wellicht uit W.-VI. *pekkel*, Ndl. *bikkel*, met betekenisverschuiving.

pètche *in pètch* bij de groenteboeren van Sint-Omaars en omgeving (Poulet 178) 'een jonge knecht': van het W.-VI. *petje* normaal 'dooppeter, grootvader, bejaarde', maar het woord wordt ook in West- en Oost-Vlaanderen ironisch gebruikt voor 'kleine aankomende jongen' b.v. in de Denderstreek *patsj*. Vgl. *un viél pètche* en *un petit pètche* in het Rouchi van de taalgrensstreek (Descamps 1974, 23 en 40, noot 98).

pimperboles 'bollen van peperkoek' in het Rouchi (Dauby): Ndl. *peperbollen*.

pinter 'overmatig drinken' (Dupas 97): Vlaams *pinten*, *pintelieren*.

piquelin *pik'lin* 'pikkeling' (Poulet 194; Dupas 97; in Coquelles Bo7, Vielle-Eglise SO8, Fiennes Bo38, Tournehem SO30 en Nielles-lès-Bléquin SO73 (ALPic I krt. 127 *la javelle*) en in de Boulonnais (Haign. 451): Ndl. *pikkeling*.

piquenette *pikénèt* (Poulet 70) in Haut-Pont (SO1HP) 'brandnetel': W.-VI. *piekenettel*.

plouf *plouf* in het noorden van Poulets onderzoeksgebied 'enkele ploeg met één schaar een rister' (Poulet 190; Dupas 98): sluit aan bij het F.-VI. gebied met *ploef* met dezelfde betekenis, woord dat met g/v-wisseling beantwoordt aan Ndl. *ploeg* (WVD I, aflevering Ploegen, blz. 9).

polomeuche 'wollen muts of slaapmuts' (Dupas 98): W.-VI. *pul(le)muts* uit ouder Ndl. *peluwmuts* (WNT XII(2), 4797).

poppe *póp* (Poulet 71) 'grotere rietstengel': Poulet denkt terecht aan Ndl. *pop*, oorspronkelijk slaand op de kolf en metonymisch (*pars pro toto*) op de gehele (uitstekende) rietstengel.

potche *pòç* 'smeer- of vetpot van de maaier' in Erquinghem sur-Lys Li21 en Aubers Li68 (ALPic I krt. 125 *l'étui, le pot du faucheur*): Ndl. *potje*.

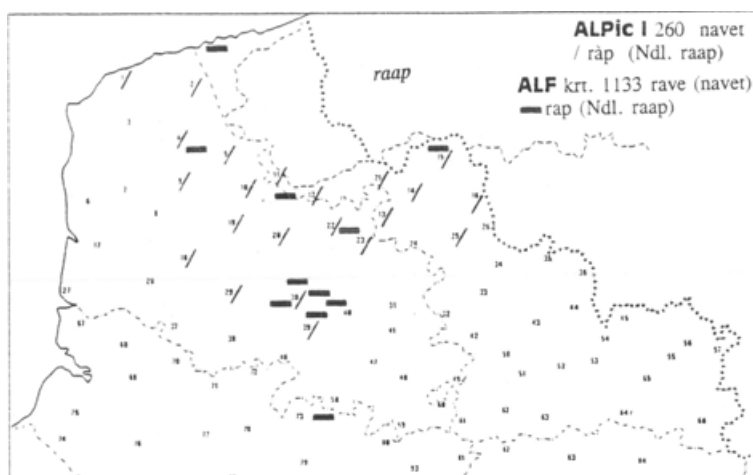
preut *preut, preutch* (Poulet 165); *preute, proèt* (Dupas 99) 'slechte koffie': W.-VI. *prut* 'koffiedik' of 'cichorei' vgl. WNT XII(2) 4647-4648 Prut (II) 'weke, pappige, drabbige massa in verschillende toepassingen'; ook DB 778: gebrande cichorei in poeder.

proute 'scheet, buikwind' in de kindertaal (Dupas 99): Ndl. gew. *prot*.

quévik *keuwik* in Offekerque SO3 en *kévik* in Audruicq SO10 (Poulet 73) 'kievit': onomatopeïsch zoals in het Ndl. *kievit*; vgl. WVD III, afl. 1 Vogels, blz. 205.

ran 'étable à porcs' (Dauby): wellicht uit Ndl. *ren*.

rape *èn' rap* 'raap' (Poulet 160 en krt. 624 (met misleidende tekenverwisseling in de legende): Ndl. *raap*, volgens DV uit het Latijn. Op Poulets kaart heeft het westen *navet* en het oosten *rape* op Grevelingen Du21 en Haut-Pont SO1HP na. Er is hier dus directe aansluiting met Nederlandse *raap* in het Vlaamse gebied. De verspreiding van de *rap*-opgaven in de ALPic I krt. 260 *navet* en ALF krt. 1133 *rave* laten een Nederlands adstraat veronderstellen van een oudere Romaanse vorm die daar bewaard gebleven is. (Zie kaart 31 en ook **betterave**)

Kaart 31

rate 'vlug' (Dauby): Ndl. *rap of rad*?

ravinder *ravind* (Poulet 102) 'een voorwerp recupereren dat in een gat of moeilijk te bereiken holte gevallen is': m.i. aanpassing van of invloed van Ndl. *weer-*, *hervinden* i.p.v. FEW 24, 193b *advenire*, zoals Poulet verklaart.

rèzes à pouilles des *rèz a pouy* in Serques SO36 (Poulet 207) 'bonerijzen': Ndl. *rijs* 'fijne tak', in het W.-VI. specifiek voor 'takken waarlangs bepaalde groenten opklimmen' (DB 814).

ribout *ribout* in Salperwick SO41 (Poulet 71) 'zaadkolf van een rietstengel': wschl. Ndl. *rietbout*. Bij Poulet geen verklaring.

rouboutch *rouboutch* in Eperlecques SO33 (Poulet 71) 'zaadkolf van een rietstengel': wschl. Onfr. **raus-* 'riet' of Ndl. *rood-* + *bout-je*. Bij Poulet geen verklaring.

rouf-rouf 'vlug en zonder zorg' (Dauby): Ndl. *roef, roef; in een roef*, wschl. uit *roefel, ruifel* 'grote schop'.

rusc 'houtbussel' *rus* in Eperlecques SO33, Serques SO36 en Salperwick SO41, of *rusk* in Tilques SO40 en verder naar het westen toe (Poulet 222); vgl. ALPic I, krt 298 *le fagot. rus* in Fiennes Bo31 en Tournehem SO30), *rusk* in Tatinghem SO55; voor Poulet 'origine inconnue'. Misschien te verbinden met westelijk W.-VI. *ruischer* 'harde borstel' (WVD I, afl. 2 Behuizing, 350). Dat woord kan afgeleid zijn van een benaming voor het bundeltje *rus* of biezten dat o.m. als bezem werd gebruikt, hoewel aanleuning bij *ruis(ch)en* 'wrijven' (Weijnen 1996, 165) hiervoor waarschijnlijker is.

saint lo *sint'ló* i.p.v. *saent élwa* voor Saint Eloi in Serques SO36 (Poulet 57 en 126): W.-VI. *sinte looi* (Sint-Elooi). Hier kan een oude Franse vorm bewaard zijn via de bemiddeling van het Vlaams.

scavelins *skavley* in Mardijk Du8 (ALF 319 *copeaux (de hache, - de rabot)*: Ndl. *schavelingen*, ook gesignaleerd door Weijnen (1975, 151).

slabouille *dèl slabouy* in Eperlecques SO33 en Serques SO36 'speciale gekookte drank voor gekalfde koe' (Poulet 216): hybride samenstelling met W.-VI. *slabbering* (WVD-archief), DB 890 *slabbe* en Frans *bouille* 'kooksel'.

slék *slèk* in Mardijk 'slak' (ALF krt. 770 *limaçon*): W.-VI. *slekke*, Ndl. *slak*. (Ook gesignaleerd door Weijnen (1964/1975).

snaker *snaké* in Oye-Plage SO2 en Sainte-Marie-Kerque SO11; (Poulet 102; Dupas 111) 'met rukjes trekken': Ndl. *snakken*.

soupette in Douaisis 'stukje brood in saus gedompeld' (Carton-Poulet 99): wellicht uit Ndl. *soppen*.

stique in *stik* 'een onkruidhak' (Poulet 207): Poulet zegt 'origine inconnue'; wellicht te verbinden met Ndl. *steek*, WNT XV, 951 'benaming voor allerlei puntige voorwerpen'.

sucre *chuk, suk* 'snoepje' (Poulet 156): uit W.-VI. *suikerbol* (WVD-archief), zoals Poulet meldt voor Nieuwerleet *sukebowl*, zie krt. Poulet 587 en vgl. **boule, boulot**.

tapète 'houten tapje om een ton te luchten' (Dupas 113): Ndl. *tapje*.

tarpler, terpler *tarplé* in Eperlecques, elders *tèrplé* (Poulet 96): Ndl. *trappelen*. Poulet verwijst ten onrechte naar FEW 17,364a Duits *trippeln*. Hier is het Ndl.

trappelen ontleend met de voor het westelijke Ndl. en Picardisch typische metathesis van *r*.

tasser 'tasten' (Dupas 113): F.-VI. *tassen* voor Ndl. *tasten*.

tiquer *tiké* 'een klein slagje geven' (Poulet 103): Ndl. *tikken* (FEW 17,329b).
jouer à tiquer (Poulet 103): Ndl. *tikkertje spelen*.

ulotte 'uil' (Dupas 118): morfologische aanpassing van W.-VI. *uul*, Ndl. *uil*; ook in oostelijk Wallonië, vgl. ALW 8, krt. 51.

valding 'chute violente', **valdinguer** 'tomber, ne pas réussir à se tenir droit' in Calais Bo3 (Poulet 97): allicht verwant met Ndl. *vallen*. Poulet verwijst naar FEW 21,347b *pirouetter*: Hmanc. *valdingue* 'pirouette, chute' FEW 3,81b *dind*: onomatopeïsch 'son des cloches'.

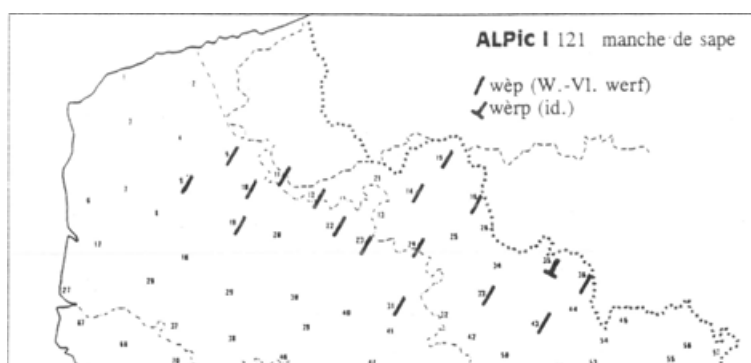
vay, vey *i pous vay* in de moerassen rond Sint-Omaars en in Bayenghem SO32 (Poulet 207 en 208) 'weelderig groeiend': W.-VI. *vei* 'weelderig, vruchtbaar' (WVD I, afl. 1 Akkerland en Weiland, blz. 17 en aflevering Bemesting, blz. 311).

wague *wag* 'soort grote vork met drie brede tanden dicht tegen elkaar, om in de mout te roeren' en **waguer** *wagué* 'daarmee in de mout roeren' (Poulet 227): allicht verwant met het Ndl. werkwoord *wagen*. Poulet verwijst verkeerdelijk naar FEW 17,449b *wage*, waar het gaat om *wage* 'gewicht'; vgl. wel WNT XXIV, 592 *wagen* (II) 'roeren, bewegen'. Er is evenwel geen corresponderend Ndl. *waag*, *wage* voor het bedoelde werktuig in Quicke (1926).

wassingue *èn' vassing, èn' vassink, vassingé* (Poulet 148) in het zuiden van Poulets onderzoeksgebied, maar meer en meer een regionale term (Carton-Poulet 109) 'dweil'. Reeds in de middeleeuwen in het Picardisch ontleend aan het Zuidwestvlaamse *wassingue* 'poetsvrouw'.

waze *dèl waz* 'bezinksel van slib' in Nielles-les-Bléquin SO73 (ALPic I krt 20 *de la vase*) met behoud van de Ndl. bilabiale *w*. W.-VI. *waze* (WVD I, afl. 1 Akkerland en Weiland, 76).

wèpe *in wèp* 'handvat van de pik' (Poulet 194): beantwoordt waarschijnlijk aan Ndl. *werf*, zie WNT XXV, 1490 *Werf* (III) 2) 'aan het bovineinde elboogvormig gekromde halfflange steel van een zicht' en de kaart 'De steel van de zicht' bij A. Van Vessem, 1956: *werf* in heel Zuid-Nederland met inbegrip van Zuid-

Kaart 32

Holland en Utrecht. Vgl. ALPic I, krt 121 (*le manche de faux; de sape*: de vormen *wèp* en *èp*, één maal *wèrp* in Bruille- St.-Amand.

Het is best mogelijk dat in het Picardisch een auslautende -rp evolueert naar -p; vgl. ALF krt. 672 *guépe*, waar in Linselles Li8 *mèrp* en in Lieu-Saint-Amand Va79 *vèrp* verschijnt. Dit schijnen hypocorrecte vormen te zijn die deze veronderstelling bevestigen. Er zijn evenwel geen aanduidingen bij Flutre (1977) of elders dat de overgang van auslautende -rf naar -rp klankwettig zou zijn. Poulet verwijst m.i. toch ten onrechte naar FEW 16, 197a Mnl. *hippe* (zie kaart 32).

zègue *zèk* (Poulet 71) ook *les èk* (Poulet 238) 'zegge, cypergras': Ndl. *zegge*. Poulet verwijst alleen naar Kiliaan.

zwin *zwin'*, *zwin'ch* 'handborsteltje' (Poulet 149): westelijk W.-VI. *zwijntje* (DB 1253); vgl. **cochonnet**

6.2.2. Vertalende ontleningen in substraatgebied B

De invloed van het relatief recent verdwenen Nederlands dialect is ten slotte zeer duidelijk te herkennen in het grote aantal vertalende ontleningen uit het Vlaams, die men aantreft in de werken van Dupas en Poulet. Deze letterlijke vertalingen komen vooral voor in vaste woordverbindingen en uitdrukkingen. Waar het gaat om voorbeelden uit andere plaatsen dicht bij de taalgrens, b.v. Rijsels Vlaanderen of het Rouchi (uit Dauby), kan er sprake zijn van invloed van de taal der Vlaamse immigranten of van taalgrensoverschrijdend taalcontact zonder meer.

Bij niet alle van de hier opgegeven gevallen is het zeker dat het om ontlenende vertalingen gaat. Er kan ook sprake zijn van semantische parallelie, waarbij de richting van de ontlening zonder nader onderzoek niet met zekerheid vast te stellen is.

Eenwoordvertalingen

accouplure 'verbinding tussen knuppel en stok bij een vlegel' (Poulet 189): W.-VI. *koppeling* (WVD-archief).

ados 'de omgekeerde schil aarde bij het ploegen, verhoogde voor' (Poulet 188, 189; Carton-Poulet 15): W.-VI. *rug*, uitspraak *rik*.

ainsi! 'uitdrukking van verwondering die zoveel betekent als 'Het is niet mogelijk!' (Dupas 123): Ndl. *Zo!*

alambic / *alambic* 'koffiepot, koffiekan' in Grand-Fort-Philippe Du16 (Poulet 167); volgens Carton-Poulet 16 in Boulonnais en Calaisis: vgl. o.a. Waaslands *alambiek* met dezelfde betekenis (WVD-archief). Cultureel relict aan weerszijden van de taalgrens.

s'apinser 'zich bedenken, Fr. se raviser' (Dauby): Vlaams *zich overpeinzen* of *bepeinzen*.

apothicaire 'apotheker, totaal verouderd', 'iemand met een slecht karakter' in Nortkerque (Poulet 235); ook in de Boulonnais (Haign. 29); volgens Carton-Poulet 18 regionaal in de betekenis van 'bedrieglijke handelaar' *Quel drôle d'apothicaire!*: vgl. Zndl. *vieze apotheker*.

s'arnaquer *s'arnaké* letterlijk 'zijn harnas aandoen' figuurlijk en spottend voor 'zich aankleden' (Poulet 169), overgenomen uit de landbouwerstaal: vgl. W.-VI.

spottend *zijn harnas aandoen* voor 'zich kleden' (WVD-archief). Zie ook **habiller**.

ass(eo)ir *assir èn glèn'* in Guemps SO6, Nouvelle Eglise SO7, Audruicq SO10, Sainte-Marie-Kerque SO11, Nielles les Ardres SO15 en Polincove SO17 'een kip op eieren te broeden zetten' (Poulet 218): W.-VI. *een henne zetten; asseoir* staat hier tegenover *s'asseoir* als W.-VI. *zetten* tegenover *hem zetten*, de keuze van het intransitieve werkwoord *asseoir* met transitieve valentie is alleen door leenvertaling uit het Ndl. *zetten* te verklaren.

avalon in *avalan, avalon* 'slok' in Sint-Omaars SO1 en Polincove SO17 (Poulet 88, ook in Boulonnais, Haign. 42); in Frans Henegouwen **avalée** (Carton-Poulet 20), Fr. *une gorgée*: Ndl. *slok*.

barbiaux (les -) *barbyó* (Poulet 192) 'de baarden van tarwe, gerst en rogge': W.-VI. *baarden* (WVD-archief), Ndl. *baard*.

bêtes 'runderen, koeien' (Dupas 40): Ndl. *gewestelijk*, ook VI. *beesten*; (WNT II(1-2), 1333 en WVD I, afl. Rund, blz. 1)

beurré in *beuré* (Poulet 70) 'ranonkelachtige': Ndl. *boterbloem*.

cappe *cap* (Poulet 143; Dupas 48) 'nokpan': VI. *kap* 'alles wat iets toedekt, ook het dak zelf'. FEW 2,274a *cap*: *tuile faïtière*: in de Boulonnais (Haign. 111) en St.-Pol, in de laatste plaats ook 'dak': semantische parallel met Vlaams *kap(pe)*.

chapelle 'vriendenhuis of café waar men een glas gaat drinken' (Carton-Poulet 33): Zndl. *kapelletje* 'café dat men onderweg aandoet'.

chèvre, biche de gewestelijke benamingen voor de 'geit' kunnen in Poulets onderzoeksgebied ook spottend of schertsend toegepast worden op jonge meisjes en vrouwen met een slecht karakter of die zich slecht gedragen (Poulet 214): in het Ndl. en aangrenzende Fr.-VI. heeft *geit* dezelfde betekenis of toepassingsmogelijkheid.

chiferlu *chifèrlu* 'slappe koffie' (Poulet 165); ook Rouchi van de grensstreek (Descamps 1974, 20), vgl. ALW 4, krt. 81 *mauvais café: tchufurlu, chufèrlu* zeldzaam in Henegouwen en Waals-Brabant: W.-VI. *sjuferluut* 'wilde, onbesuisde kerel' (DB 1015). Een grensoverschrijdend dialectwoord in het Picardisch, Westvlaams en Waals met semantische raakvlakken, waarvan de etymologie en de mogelijke ontlening voorlopig onopgelost blijven.

cochonnet *còchòné, p'ti còchon* (Poulet 149) 'handborsteltje': westelijk W.-VI. en F.-VI. *zwijntje* (WVD-archief).

coeur 'de bloem van een bloemkool' (Poulet 208): W.-VI. *herte* (van bloemkool of gelijkaardige planten).

couper *còpé* 'castreren', naast *catré* (Poulet 210): Zuidndl. *snijden* (WBD I, 871 en WVD-archief)

coureur *in couréw* 'jong gespeend varken dat klaar is om gevetmest te worden' (Poulet 212): Zuidndl. *loper* (WNT VIII(2), 2886); WBD I, afl. 6, 818,819, 821; WVD-archief).

couries (des -) Fr. 'des démarches', Ndl. 'moeite, verplaatsing om iets te bekomen' (Dupas 54): W.-VI. *loping(en)*.

cracéglinne 'een onkruid, chenopodium' (Dupas 54): westelijk W.-VI. en F.-VI. *vette henne* beantwoordt aan het algemeen W.-VI. *hennevette* of *hennederm* volgens Samyn (1888, 45) *Veronica hederoefolia*.

craché 'trait pour trait' (Dupas 54) *c'est son père tout craché*: W.-VI. 't is *gespogen zijn vader*.

culée 'wortelstruik van een gevelde boom' (Dupas 55, Poulet 67): W.-VI. *gat, eersgat*.

déborder *débòrdé* 'de boord van het veld afpikken met de pik' (Poulet 194): W.-VI. *afboorden* (WVD-archief).

détourer *détouré* 'de boord van het veld afpikken met de pik' (Poulet 194): W.-VI. *afronden* (WVD-archief).

douce *douch* 'rijp van een appel, het tegengestelde van zuur' (Poulet 162): Ndl. *zoete appel* 'rijpe appel'.

éclair *in éclèr* (Poulet 142) 'kelderraam': leenvertaling van het W.-VI. *verluchting, verluchtgat*, dat wegens homofonie ook 'verlichting' betekent. Naar deze laatste betekenis is letterlijk vertaald naar 'éclair'.

écuelle *in.n ékwèl* 'een bord' (Poulet 167), afgeleid van Latijn *scutella* (FEW 11,351a) is de verouderde term voor het enige diepe bord waarin soep en de

andere gerechten samen werden gelegd. Dit beantwoordt etymologisch en conceptueel aan het oude W.-VI. *schuttel* (Ndl. *schotel*) voor 'bord'.

époné *épònè* 'met uitgezakte cloaca, gezegd van een kip' (Poulet 218): W.-VI. *uitgeleid, uitgelegd* 'uitgezakt door het leggen van eieren' (WVD-archief).

fin 'dun, smal' Fr. 'mince' *des tartines fines* (Dupas 68): W.-VI. *fijne stuitjes*.

fin versterkend bijwoord bij een adjectief: *fin bien, fin heureux* (Dupas 68): W.-VI. *fijn wel, fijn blijde* (WVD-archief).

fort 'ranzig' (Dupas 69); 'Le beurre a le goût de fort, ou tout simplement est fort, lorsqu'il devient rance' (Haign. 275): W.-VI. *sterk* (DB 954)

génisse 'On continue d'appeler *génisse* la vache jusqu'à ce qu'elle ait son deuxième veau; jusqu'alors on dit que c'est une 'génisse de son premier veau' (Poulet 211) in het aangrenzende Fr.-VI. en W.-VI. geldt hetzelfde voor *veerze* en *veerze van heur eerste kalf*; vgl. WVD I afl. Rund 1, blz. 252.

goûteux 'lekker smakend' in Rijsels Vlaanderen (Carton-Poulet 57): Zuidndl. *smakelijk*.

goutte *l'gout* 'borrel likeur' (Poulet 165; Dupas 72): Vl. *druppel*, F.-VI. *druppel*.

habiller 'een paard optuigen' in Blaringem Ha40 (ALPic I krt. 87 *harnacher (un cheval)*): westelijk W.-VI. *een paard kleden* (WVD-archief).

homme et **femme** (Poulet 93) betekenen zowel 'man' en 'vrouw' als 'echtgenoot' en 'echtgenote' zoals in Ndl. 'man' en 'vrouw' en W.-VI. 'man' en 'wijf'. Dat is weliswaar volgens PR vrij algemeen, zij het 'populair' Frans.

honteux, peureux (Poulet 114) 'La timidité est souvent évoquée par la négative: "pont hardi"; mais il existe d'autres adjectifs qui, à première vue, n'ont pas de sens *ontèw, peuréw*, mais ces adjectifs sont influencés par le sens actuel des mots et signifient aussi: honteux et peureux'. Deze weinig heldere uitleg van Poulet wordt pas duidelijk, als men begrijpt dat het hier gaat om een leenvertaling van het Vl. *beschaamd* en *benauwd* in de aansporing: *Je moet niet beschaamd/benauwd zijn!* wat zoveel betekent als 'Wees niet schuchter, durf maar, tast maar toe' e.d. Volgens Carton-Poulet 62 is dat gebruik van *honteux* regionaal: *Mangez, il ne faut pas être honteux!*

lapider 'travailler avec difficulté, dans de mauvaises conditions en fournissant des efforts disproportionnés par rapport au résultat' (Poulet 99) kan een leenvertaling zijn van het W.-VI. *stenen* (Ndl. *steunen*) 'kreunen, zuchten' ook 'moeite doen' (vgl. WNT XV, 1451 vv.), en dat vanwege de homofonie met *steen* 'lapis'.

livrer 'de oogst of opbrengst naar de silo of fabriek brengen' (Dupas 85): Ndl., W.-VI. *leveren*. (*Leveren* is wel aan het Franse *livrer* ontleend, maar de betekenisovername van *livrer* is hier analoog aan het Ndl. *leveren*. Het Fr. *livrer* is in deze betekenis volgens PR immers alleen spreektaal of gewestelijk).

longue-patte *longuépat* 'hooiwagen, soort spin' in Offekerque SO3, Polincove SO17 en Ruminghem SO19 (Poulet 74): Ndl. *langpoot*, W.-VI. *langpoter*.

maison (la -) *l' mazon* (Poulet 139) 'de woonplaats in het huis': aangrenzend F.-VI. en elders in VI. *het huis* (WVD I, afl. 2 Behuizing, p. 267)

manger b.v. *du minjér à lapins* (Dupas 89); Volgens PR 'populaire': W.-VI. *eten, teten* 'voeder en voedsel'.

marier 'épouser' (Dupas 88) semantisch parallel met Ndl. *huwen, trouwen* (volgens PR: régional Nord, Belgique, Canada).

méchant *mécan* b.v. *èn' mécant bête* 'een slechte beest' zowel in de morele als in de fysische betekenis: 'een dier met een slecht karakter en dier dat slecht gedijt' (Poulet 209). (In het algemeen Frans met plaatsing voor het substantief verouderd of literair volgens PR): W.-VI. *een slechte beeste*, ook met beide betekenissen.

neuvaine *èn neuvan.n'* 'verschillende dagen na elkaar dronken blijven' in Salperwick SO41 (Poulet 108): VI. *een novene doen*.

paille *l'pal* (Poulet 143) i.p.v. Fr. *chaume* 'dekstro van een dak': Ndl. *stro*; ook in: **toit en paille** *in twò in pal* (Poulet 137) i.p.v. Fr. *un toit de chaume*: VI. *strooidak, strooien dak*.

pendant 'steile helling' in Ecques SO92 (ALPic I krt. 29 *la côte rapide*): Ndl. *helling, ahang*.

pièce *pyèch, pyès* (Poulet 62; Dupas 97) 'akker, veld': W.-VI. *stik* (Ndl. *stuk*) voor 'akker, veld' (WVD I, afl. 1 Akkerland, Weiland, blz. 170).

piéd 'de fundering, de grondlaag, de basis van de stromijt' (Poulet 196): W.-VI. de *voet* van de schelf of mijt (WVD-archief).

planter in: **planter des betteraves** (Poulet 204); **planter les chicorées, les betteraves** (Dupas 110 i.v. **semer**): W.-VI. beten '*planten*' en niet '*zaaien*', hoewel sedert decennia, bieten gezaaid worden; vroeger werden ze zoals de bonen op kruisjes geplant.

porc-épic 'egel' in Isbergues Bt2 en Nort-Leulinghem SO31 (ALF krt. 687 *hérisson*): W.-VI. *everzwijn*, vgl. Taalatlas 1, 10.

poulire (Poulet 130) in Grevelingen Du21 (ook Dupas 99), Oye-Plage SO2, Guemps SO6, Nouvelle Eglise SO7, Nortkerque SO9, Audruicq SO10, Sainte-Marie-Kerque SO11 - de term is niet bekend in het zuiden van Poulets onderzoeksgebied: 'een aandoening met een gebedsformule bezweren': W.-VI. *overlezen*. (Zie ook **lire en bas**).

princesses prinsès, prinsèz (Poulet 160) 'sperziebonen': Ndl. gew. *prinsesbonen* (WNT XII(2), 4224).

queuettes de stukken hout die vooruitspringen onder de oversteek (in het Vlaams *ozing* genoemd) van een dak (Poulet 143): VI. *ozingstaart* (WVD I, afl. 2 Behuizing, blz. 258)

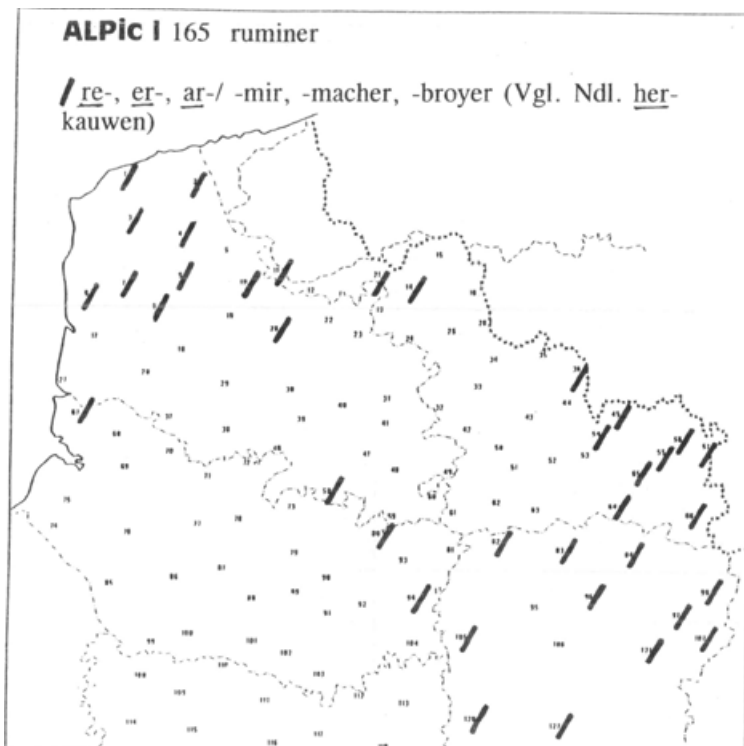
reminer 'herkauwen' *armir, armin* (Poulet 211). In het oorspronkelijk Nederlands gebied van Pas-de-Calais is de eerste lettergreep van het Latijnse *ruminare* geïnterpreteerd als *re-* (gerealiseerd *er-, ar-*) in de betekenis van 'her-, opnieuw' naar analogie met het Nederlandse *her-kauwen* (ALPic I, krt. 165 *ruminer*). Dat is ook het geval in de leenvertalingen *re-macher, re-broyer* in Rijsels Vlaanderen, Avesnois en in de buurt van Péronne, Vervins en Laon (Zie kaart 33).

saisi 'Fr. ahuri; Ndl. onthutst' (Carton-Poulet 97): VI. *gepakt*.

savonage 'zeepsop' in Mardijk Du8 (ALF 760 *eau de lessive*), elders steeds *eau de lessive*: wellicht een leenvertaling van het Vlaamse *zeepsop*.

serré 'gierig, zuinig' (Dupas 110): W.-VI. *gesloten* (WVD-archief).

servir, aller servir 'op bedevaart gaan naar een heilige' (Carton-Poulet 98; Dauby); **servir un saint** 'bidden in de kapel van een heilige om genezing te bekomen' (Dupas 110);: Vlaams *dienen, gaan dienen*.

Kaart 33

sommeiller sòmýé (*Poulet 143*) 'la poutre principale longitudinale d'un plafond à solives'. Poulet verwijst naar FEW 11, 69a *sagmarius*; hier kan ook gedacht worden aan een leenvertaling uit het Ndl. *slaper* 'ligger die ondersteunt' (WNT 14, 1599); of zou de vertaling in omgekeerde richting gebeurd zijn?

survider survidé 'van één recipiënt in een ander overgieten' (*Poulet 106*; Dupas 111): W.-VI. *overijdelen* (WVD-archief).

tombe 'voederkuil' in Ecques SO92, Haverskerke Ha 49, Erquinghem-Lys Li21, Hinges Bt 34 (ALPic I krt. 258 *le silo*): Fr.-VI. *graf*, lexicale variant van *gracht*; zie WVD I, afl. 3 Erf, p. 485 en vv.

tourner 'veranderen' gezegd van het weer of van de melk (Dupas 115): W.-VI. (*hem*) *draaien* (WVD-archief).

trident 'riek met drie tanden' (Poulet 187): W.-VI. *drietand*, zie WVD I, afl. Bemesting, blz. 323.

vêler *vélé* in Bayenghem SO32 en Salperwick SO41 'uitvallen langs de kant, gezegd van een wagenlading' (Poulet 184): W.-VI. *kalven*, *uitkalven*, *omkalven* (WVD-archief).

ver 'larve of worm in het algemeen, regenworm, ingewandworm (Dupas 119): F.-VI. en westelijk W.-VI. *worm* (WVD-archief).

vèrgue 'roe, 1/300 van een gemet' (Dupas 119): aangrenzend VI. *roe* (WVD I, aflevering 1 Akkerland en Weiland, blz. 94-95).

vivre 'wonen, zijn verblijf hebben' verspreid in Pas-de-Calais, Nord en het noorden van de Somme, nergens elders in Frankrijk (ALF krt. 679 *des animaux qui habitent les bois*): *qui vivent* semantische parallelie met het regionaal zuidelijk Nederlands 'die in de bossen *leven*'.

wara *in wara* in Calais Bo3 letterlijk 'boon' voor een 'enfant espiègle, charpardeur', Ndl. 'deugniet, jatter, wegpikker': vgl. W.-VI. *boone* 'ironisch liefkozende naam voor een kind'.

winer *winé* 'schreeuwen' (ALF krt. 851 *miauler*): semantische parallel met Vlaams 'schreeuwen' voor 'miauwen' (WVD-archief).

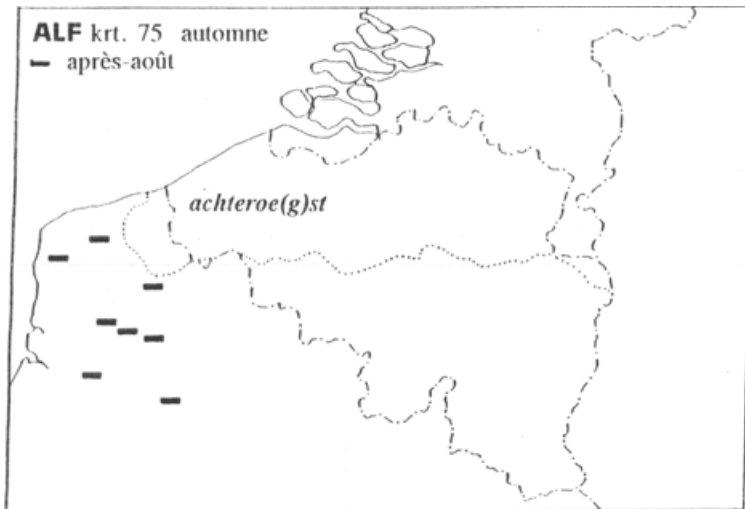
Vertalingen van woordgroepen of uitdrukkingen

à m'on 'bij mij thuis' (Dupas 125): W.-VI. *te mijnent*.

acater un enfant 'een kind ter wereld brengen' (Dauby): Zuidndl. *een kind kopen*.

aller à camp 'gaan werken op het veld' (Poulet 186): F.-VI. *naar het veld, te velde gaan* (WVD I, afl. 1 Akkerland en Weiland, blz. 164)

après-août 'de tijd van de nazomer, de herfst' *après-ou* (Poulet 57); ook in de Boulonnais (Haign. 31) en ruim in het Picardisch (ALF krt. 75 *automne*): W.-VI. *achteroest* (Zie kaart 34).

Kaart 34

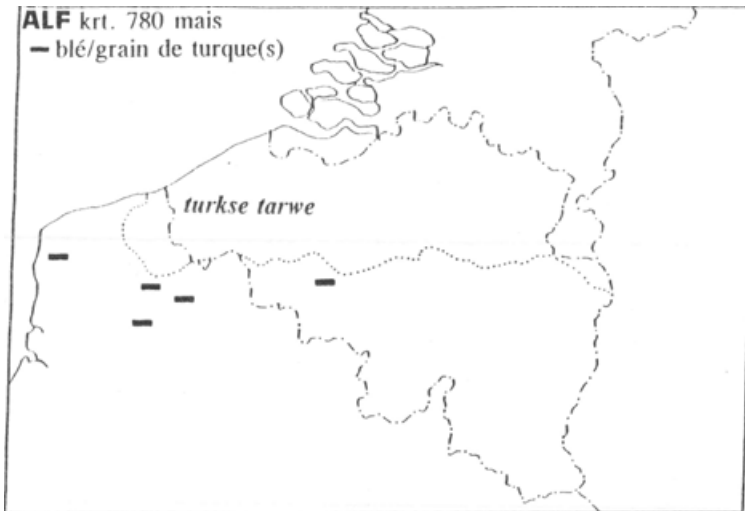
après none, avant none *après-none, avan-nòn* (Poulet 56) 'alleen in de meest westelijke plaatsen ten westen van de weg Sint-Omaars - Calais: Quercamps SO49, Liques Bo51, Bas Loquin; hoe oostelijker hoe meer verouderd en vervaagd; *après-none* zou in Ouderwijk voor 70 jaar nog gezegd zijn'; ook in de Boulonnais (Haign. 31) en ruim in het Waals (ALW t. 3, carte 46): Vlaams *voor-, achternoen*.

aveugle comme une taupe (Dupas 125): Ndl. *(zo) blind als een mol*.

avoir le chioul *avoir l'tchyoul* (Poulet 117) in Guernsey 'avoir peur': Vl. *de schijte hebben*, Ndl. *schijten*, voor 'bang zijn'.

avoir bon dos 'bij voorkeur beschuldigd worden' (Dupas 61): Ndl. *een brede rug hebben*.

bac à l'ordure regionaal voor het Fr. *poubelle* (Carton-Poulet 21): Ndl. *vuilnisbak*.

Kaart 35

une bête à bon dieu in Grand-Fort-Philippe Du16 (Poulet 74) Fr. 'coccinelle': Ndl. *lieveheersbeestje*.

blé/grain de turque 'maïs' zeldzaam in het Noordpicardisch en ook in Henegouwen (Bainctun Bo62, Isbergues Bt2, Verquigneul Bt84 en Lessines S6) (ALF krt. 780 *maïs*): semantisch parallel met W.-VI. *turkse tarwe*, *turks koorn* (DB 1037), eventueel een ontlening (Zie kaart 35).

boc de/à biche *bòk ed bich* in Vieille Eglise SO8, Sainte-Marie-Kerque SO11 en *bòk a bich* in Nouvelle Eglise 'geitebok' (Poulet 214): Ndl. *bok*, ook aangrenzend Fr.-VI. *bok*, *geitebok* (WVD-archief).

boc de lapin in *bòk èd lapin* 'mannelijk konijn' in het noorden van Poulets onderzoeksgebied (Poulet 219) en *bòk* (Dupas 42): aangrenzend W.-VI. (*keune*)*bok* (Taalatlas 2, 12).

bou(r)ler court 'niet genoeg hebben om iets af te maken' (Carton-Poulet 27): W.-VI. *te kort bollen* (een term uit het bolspel met dezelfde overdrachtelijke betekenis)

boullir le linge (Poulet 150) 'de eerste wasbeurt doen': W.-VI. *de waste koken*.

bout in: *il connaît pont 'l bout d'és fortune* (Dupas 43): W.-VI. *Hij kent het einde van zijn fortuin, rijkdom niet*.

bout in: *à bout* 'aan de grens van z'n fysieke weerstand of van zijn hulpmiddelen' (Dupas 43): W.-VI. *t'eiinde, t' ende* 'aan het einde van zijn krachten'.

boyeau de chat *bo.yau 'd cat* 'naam van een onkruid, veronica agrestis' (Dupas 43): W.-VI. *kattederm* 'benaming voor verschillende onkruiden (DB).

candelle bénite *l' candèl bénit* (Poulet 128) 'le cierge': Ndl. *gewijde kaars*.

casements de tête 'zorgen' (Dauby): Ndl. *hoofdbrekens*.

censier à brouette 'keuterboertje' in Aubers Li68, Sailly-lès-Lannoy Li43, Erquinghem-Lys Li21, Ennevelin Li04 i.p.v. het algemeen Picardische *ménager* (ALPic I krt. 37 *le petit cultivateur*): Ndl. *kruiwagenboer*, W.-VI. *kruwer* of *pupegaleboer* (WVD-archief).

censier à maguette 'keuterboertje' in Hinges Bt34 en Arleux-en-Gohelle Ar 14 i.p.v. het algemeen Picardische *ménager* (ALPic I krt. 37 *le petit cultivateur*): W.-VI. *geiteboer* (DB 308)

chaise prêchoire (*la -*) (Poulet 128) hypercorrect ter vervanging van het Picardische *ca.yèl préchwar* voor het Fr. 'chaire' 'preekstoel': Ndl. *preekstoel*.

cochon de saint-antoine (Poulet 74) 'keldermot': W.-VI. *(ever)zwijntje*; vgl. Taalatlas afl. 1, nr. 3 Keldermot.

coupeur de bois *in còpeu d' bó* in Sainte-Marie-Kerque SO11 'houthakker' (Poulet 221): Ndl. *houthakker*, W.-VI. *houtkapper* (WVD-archief) i.p.v. elders *bouquillon*. Vgl. **abbateur de bois/ - d'arbres** onder 5.2.1.1.

courts-tours (steeds in het meervoud) 'einde van de voren voor aan de kant van een onregelmatig veld' (Dupas 54): W.-VI. *korte keren, geren*.

cuiller à pot in Calais Bo3 (Poulet 166) Fr. 'louche', Ndl. 'pollepel': Ndl. *potlepel*.

de l'arrière 'en retard' b.v. *je suis de l'arrière dans mon travail* (Dupas 36): W.-VI. *ten achteren*, Ndl. *achterop*.

devenir tout drôle 'zich niet goed voelen' (Carton-Poulet 45): allicht een leenvertaling van het VI. *helegans aardig komen*.

dins 'l temps (Dupas 25) 'autrefois': W.-VI. *in den tijd* 'eertijds'.

époron de chevalier 'ridderspoor - plantnaam' in Bruille - St.-Amand Va8 (Rijsels Vlaanderen) en *sporon* verspreid in de provincies Namen en Luik; overal elders *piéd d'alouette* (ALF krt. 378 *dauphinelle*): Ndl. *ridderspoor*.

être bu *èt bu* (Poulet 106) in Calais Bo3 en Polincove SO17: Ndl. *dronken zijn*.

être parti b.v. *tu ne vas pont être deux heures parti* (Dupas 95) 'wegblijven, afwezig zijn': W.-VI. *weg zijn*.

faire sa commission 'naar het toilet gaan' (Carton-Poulet 35): VI. *zijn commissie doen*.

faire kak' (Dupas 83): Ndl. gew. *kaka doen*.

faire les longs dents 'geen trek hebben in eten' (Dauby): Zuidndl. *met lange tanden eten*.

feu de bois *l'fu d' bó* (Poulet 145) 'open haard': F.-VI. *houtvuur* (WVD I, afl. 2 Behuizing, blz. 273).

fois uitdrukkingen met *fois* b.v. *des fois...des fois of à la fois...à la fois* of *quelque fois...quelque fois* (ALF krt. 1280 *tantôt...tantôt* 'nu eens...dan weer') zijn geconcentreerd in het Picardisch en in het Waals van Henegouwen, ze komen maar zeer sporadisch elders in Frankrijk voor: semantisch parallel met Zuidnederlandse uitdrukkingen met *keer*.

geval à fagot *in gwa a fagò* 'een stellage om houtbussels op te maken' in Salperwick SO41; idem her en der in het westelijke Picardisch (ALPic I, krt. 297 *le chevalet à scier, fagoter*): W.-VI. *houtpaard* (DB 391, WVD-archief).

hé non? *hein.non* in Eperlecques SO33; *hé non, hein?* in Salperwick SO41 'nietwaar' (Poulet). M.i. een absoluut gebruik van de Fr. dubbele negatie: *en non, ne non*: W.-VI. *e(n)nee* (DB 276).

heure (à la vieille/nouvelle -) *a l' vyèl eur; l' nouvèl eur* (Poulet 56): W.-VI. *oude eure* en *nieuwe eure* voor 'zonnetijd' en 'officiële tijd'.

jeter près 'dichterbij gooien' (gezegd van de graanschoven) (Dupas 81): W.-VI. *bijsmijten, bijnaarsmijten*; ibidem **j'teux près**: W.-VI. *bij(naar)smijter* (WVD-archief).

jeune fille Naast 'opgroeïend meisje' ook 'nog ongetrouwde vrouw' (Dupas 68): W.-VI. *jonge dochter*; zie ook **vieille jeune fille**.

lait beurré 'karnemelk' (Dauby): Zuidndl. *botermelk*.

lattes à panne *lat a pan'* (Poulet 143): Ndl. *pannelatten*.

lier avec du pareil 'een schoof binden met zijn eigen stro en niet met een band van roggestro' (Poulet 194): Fr.-VI., W.-VI. *binden met van 't zelfste* (WVD-archief).

lire en bas in Haut-Pont SO1HP (Poulet 130; ook in Dupas 99) 'een aandoening bezweren met een gebed': W.-VI. *aflezen* (zie ook **pourlire**).

main (à la-) *a l' min* (Poulet 181, Dupas 87) 'aan de linkerkant van een paardegspan': Zndl. *in/op de hand* (WBD I, 761 en WVD-archief).

main (être à -) *èt a min* 'handig zijn' (Poulet 111); ook Luikerwaals (Grauls 2, 302): Ndl. *bij de hand zijn, handig zijn*.

mère de cattes *èn mère ed cats* in het noorden en westen van Poulets onderzoeksgebied 'vrouwelijke kat' (Poulet 220 en krt. 592): aangrenzend W.-VI. *kattemoere* (WVD-archief).

mère de lapin *èn mère ed lapin* 'vrouwelijk konijn' (Poulet 219): aangrenzend W.-VI. *keunemoere* (WVD-archief).

mettre au taur *mèt ó tòr* 'laten dekken door de stier' (Poulet 210) i.p.v. *mettre au mâle*: W.-VI. *bij/naar de stier doen* (WVD I, afl. Rund 1, blz. 184).

moineau sans tête 'gehakt vlees in een plakje rundsvlees gerold' (Carton-Poulet 77): Zndl. *vogel zonder kop*.

molin à vanner (Dupas 90) i.p.v. Fr. *tarare* 'wanmolen': Ndl. *wanmolen*.

moulin à vent *mòlin a vin* in Zutkerque SO16, Polincove SO17 en Eperlecques SO33 'wanmolen' (Poulet 199): W.-VI. *windemolen*, uit W.-VI. *winden* voor 'wannen'. Elders *moulin à vanner* (Dupas 90) of *tarare*.

noir pot *nwar pò* (Poulet 82) in Nouvelle Eglise SO7, Audruicq SO10, Sainte-Marie-Kerque SO11, Nielles les Ardres SO15, Bayenghem SO32, Salperwick SO41 'vuilaard, vuilpoes': W.-VI. *zwart(e)pot* (WVD-archieff).

parler plat (Poulet 120) in Bayenghem SO32, Marck en Calais Bo4 en verder langs de kust 'dialect spreken': Ndl. *plat spreken*.

pas de geval *pa d' gwa* (Poulet 70 tussillage) 'hoefblad': VI. *paardsvoet* (niet in DB).

perche à geai *l' perch a gay* (Poulet 134) in Offekerque SO3, Nortkerque SO9 en Audruicq SO10. (In de twee laatste plaatsen reeds verouderd): W.-VI. *gaaiper(t)se* (DB 294).

petit censier 'keuterboertje' in Fiennes Bo31, Haverskerke Ha49, Bruille-Saint-Amand Va8, Houdain-lez-Bavay Av20, Beaufort Av82, Cousolre Av56, Saint-Remy-Chaussée Av96 i.p.v. het algemeen Picardische *ménager* (ALPic I krt. 37 *le petit cultivateur*): Ndl. *kleine pachter, klein boertje*.

petit fermier 'keuterboertje' in Coquelles Bo7 i.p.v. het algemeen Picardische *ménager* (ALPic I krt. 37 *le petit cultivateur*): Ndl. *klein boertje*.

poêle flamand (Poulet 145) 'plattebuiskachel': F.-VI. *Vlaamsche stove* (WVD I, afl. 2 Behuizing, blz. 301)

pois de sucre *pò d' chuc, pò chuc, pò d' suk, pò suk* 'overall in le Nord' (Poulet 160 en Carton-Poulet 86): 'sperziebonen': Ndl. gew. en W.-VI. *suikerbonen* (WNT XVI, 410).

pokètes volantes 'pokken' of 'windpokken' (Dupas 98): W.-VI. *vliegende pokken*.

porter à nid 'een nest voorbereiden, gezegd van b.v. konijnen' (Dupas 98): W.-VI. *nest dragen*.

pour mi 'mijns inziens, volgens mij' (Dupas 99): W.-VI. *voor mij*.

quand vous voudrez 'formule de congé qui accompagne l'au revoir' (Carton-Poulet 89): VI. *als ge wilt!*

quatre heures *min quatr' heures* (Dupas 73 i.v. **grèsse**): Ndl. *mijn vieruurtje*.

ratirer son haleine in Rijsels Vlaanderen (Carton-Poulet 92);
repandre son haleine 'ademhalen' in Linselles Li8 en Lieu-Saint-Amand Va79
 in Rijsels Vlaanderen (ALF krt. 1152 *respirer*: Vl. *zijn asem halen*; Ndl.
ademhalen).

sable pissard *sap' pichar* 'zandgrond die beweegt of bij regen dichtslaat'
 (Poulet 64): F.-VI. *piszand* in Loberge (WVD I, afl. 1 Akkerland en Weiland,
 54).

sur l'rue (Dauby): Zuidndl. *op de straat*, Ndl. *op straat*.

tasse mes glennes *tas mé glen* 'pietluttigaard, man die zich met kleine werkjes
 bezighoudt' in Eperlecques SO33 *tasseu d'glèn* (Poulet 110): Ndl. *vero*.
hennetaster.

tête pressée Fr. 'charcuterie faite de déchets bouillies'; Ndl. 'hoofdkaas,
 hoofdvlees' (Carton-Poulet 102): Vl. *geperste kop*.

tir à geai *tir a gay* (Poulet 134) in Zutkerque 'boogschieten': W.-VI.
gaaischiëting; vgl. **perche à geai**).

tirer son plan Fr. 'se tirer d'affaire', Ndl. 'zich uit de slag trekken' (Carton-Poulet
 86: ook in Wallonië): Zndl. *zijn plan trekken*.

tomber dans le beurre 'geluk hebben' (Carton-Poulet, 25): Vlaams (*met zijn
 gat*) *in de boter vallen*.

tondre la haie *tond* in Offekerque SO3, Nouvelle Eglise SO7, Nortkerque SO9,
 en Ruminghem SO19 (Poulet 222) 'er de uitstekende takken van afsnijden',
 elders *couper*: Ndl. *de haag scheren*.

toujours is bij Dupas (115) steeds een leenvertaling van het W.-VI. *alsa(a)n*
 (wat correspondeert met Ndl. *altijd*) in de volgende uitdrukkingen: *c'est toujours
 ça*: W.-VI. *'t is alsan dat* 'ik heb toch al dat, ik verlies toch niet alles'; *dis toujours,
 on véra après*: W.-VI. *spreekt alsan...* 'spreek in ieder geval eerst, daarna zien
 we wel...'; *mangez toujours, on verra bien le temps qu'il fera tout à l'heure*:
 W.-VI. *eet alsan...* 'begin maar te eten, eet maar in afwachting, dan zien we wel
 welk weer het wordt'; *je vais toujours bukér à la porte, on va bien*

voir s'ils sont là: W.-VI. ik gaan alsan op de deur buischen,...'ik zal toch maar eens op de deur bonken,...'; je l'ai payé, toujours: W.-VI. 'k hen alsan betaald 'ik heb in elk geval betaald'.

vergue (à la -) a l' vèrg (Poulet 181, Dupas 119) 'aan de rechterkant van een paardegspan': Zndl. *in de roe* (WBD I, 762 en WVD-archieff); zie ook **main**.

vieux jeune homme, vieille jeune fille *in vyu jeun' òm, èn' vyèl jòn' fil'* (Poulet 93) 'een celibataire man of vrouw': komt overeen met W.-VI. *oude jongkman of oude jonkheid en oude jonge dochter*.

voie in n'en pouvoir voie in Calais en Duinkerke 'niet meer kunnen' (Carton-Poulet 108) een leenvertaling op basis van het homoniem *weg*: W.-VI. *niet meer weg kunnen*; Ndl. *niet meer overweg kunnen*.

6.2.3. Ontleende terminologie i.v.m. de waterlopen van de polders en de moerassen van het Aa-estuarium

bacove, bacogue *èn bacòv, bacòg* 'grote platte rivierboot, kogge' (Poulet 236); met *g/v*-wisseling uit Ndl. *kogge*, F.-VI. *bakkogge*.

baguernet *bagarnèt, baguèrnèt* 'een net gemonteerd op een soort hoepel' (Poulet 238): Ndl. *baggernet* (WNT II 1-2, 868).

banstèque *banstèk* 'de verticale plank die het vooreinde of het achtereinde van de schuit scheidt van het middendeel, op die plank achteraan kan een zitbank gemonteerd zijn' (Poulet 237): Poulet verwijst naar W.-VI. *steekband* (WNT 15, 960: een stuk hout dat in een schuine richting tot steun dient in een zwaar timmerwerk). In dat geval zou er hier omkering zijn als bij *stozèk* 'zeggestok'. Ofwel moet men veeleer denken aan W.-VI. *bankstik*, Ndl. *bankstuk* 'het stuk hout waarop de bank gemonteerd wordt'.

bench *in bin.nch* (Poulet 136) 'een ton waarin gaten gemaakt zijn. Ze wordt ondergedompeld in een waterloop om er vissen levend in te houden': Ndl. *bennetje*, verkleinwoord van *benne* (DB 93, WNT II(1) 1775), zelf uit Gallo-Romaans *benna* (Hagen, 1969).

blique *blik* (Poulet 73) in Haut-Pont SO1HP 'blei, soort brasem': W.-VI. *bliëk*. Ook vermeld door Valkhoff 1931, 63 als Picardisch, niet door PR.

bottequin *bòtkin* 'bootje' (Poulet 239): Poulet verwijst terecht naar FEW 15(1), 179b Mnl. *bootkijn*. Het gaat om een ontleening uit de Mnl. periode, vanwege het persisteren van de -k- in het diminutiefsuffix.

broucailler *brouca.yé* (Poulet 60 en 178) 'bewoner van de broeken rond Sint-Omaars, Clairmarais, Haut-Pont, Salperwick: afleiding naar analogie van 'maraicher' van het Ndl. *broek*.

brouck *brouk* (Poulet 60) 'laaggelegen moerassig land langs rivieren. Hier het moerassig gebied ten noordwesten van Sint-Omaars': Ndl. *broek*.

clin *clin* 'samenvoeging tussen twee planken aan een schuit' (Poulet 236); Ndl. *klink*; FEW 16, 332b. Zie ook **clinche**.

côterel *des còtrèl* beschermstukken (planken?) van de **réring** en **wég** (Poulet 237); zie die woorden verder in deze rubriek. Poulet verwijst naar Ndl. *kotter*. Dat woord is echter uit het Engelse *cutter* overgenomen en slaat in eerste instantie op een licht zeevaartuig. Ik denk hier veeleer aan *kot-regels* 'de regels, smalle balkjes die het "kot" beschermen' of aan *kop-regels* als onderliggend Ndl. woord.

covrang zie: **vrang**

dévoder *dévodé* 'de sloten en grachten uitmaaien met een grote zeis' (Poulet 238); Poulet zegt 'origine inconnue'. M.i. een morfologische aanpassing van een onderliggend Nederlands **uitvodden*, waarbij W.-VI. *vodde* 'begroeide graskant' betekent, vgl. WVD I, afl. Akkerland en Weiland, blz. 105 en 123.

Draque *drak* (Poulet 59): eigennaam voor een afwateringskanaal in het noorden van Poulets onderzoeksgebied, langs de Aa ten zuiden van Grevelingen; allicht uit Ndl. *de rak* (vgl. WNT XII(3), 190 *rak* (I), B, 6: 'een eind, een stuk waterloop').

drôme *l' dròm'* 'een stok waarmee men vanaf de oever een kogge bestuurt' (Poulet 237): m.i. een ellips van *droomstok* of verkorting van *dromer*. Poulet verwijst naar DB *drummen*, juister zou zijn naar DB *droomen* of Loquela *droomperse*.

drômelo *l' dròm'lò* 'een boog ter hoogte van de afscheiding tussen achterstevan en lichaam van de schuit, waar men de "droomstok" doorsteekt' (Poulet 237). Poulet verklaart het tweede element niet. Dit voorwerp heet in het Vlaams van Nieuwerleet *droomsel* [dro:mʃu]. (Ik interpreteer naar analogie met [straemʃu]

stremsel). Dit *-sel*-suffix kan bij overname in het Picardisch vervormd zijn tot *-lò*. Overigens kan men ook denken aan metathesis uit *droomhol* of verkorting van *droomloper*.

escute *èn' escut* in de omgeving van Sint-Omaars 'schuit' (Poulet 236 en 239): Ndl. *schuit*; zie Valkhoff 1931, 127.

esteclin *estencling* in Salperwick SO41 (Poulet 73) 'stekelbaarsje': Mnl. en nog gewestelijk Ndl. *stekeling* o.a. W.-VI. (DB 951 *steke(r)ling*); en Gelders-Overijssels (WNT XV, 1185 en FEW 17, 226b Mnl. *stekelinck*).

estève *l' estèv* 'een langwerpige stuk hout dat schuin op de kiel geplaatst wordt, een voorsteven' (Poulet 237): Ndl. *steven*.

grèpe *grèp* 'een rechthoekige baggerschop' (Poulet 238): Ndl. *greep*; vgl. WNT V, 641 'Bij de hoge veenderij, in Drente. Graaf of spade van bijzonder maaksel; boven het blad bevindt zich aan den steel eene soort van laddertje met een tweetal sporten om het diepspitten gemakkelijk te maken. Ook in Duitschland is *grepe* voor *turfschop* bekend.' Cromptvoets (1981, 196 en 306 vermeldt *greep* in het Gronings voor 'schop om plaggen of de bovenlaag van het veen af te steken'. Ook in het aangrenzende Vlaams van Nieuwerleet is een *grepe* een 'baggerschop'. Verderop in Frans- en West-Vlaanderen is *grepe* de gangbare benaming voor de 'riek', terwijl in het westelijkste Vlaams tegen het Aa-estuarium aan de 'riek' *vorke* heet, allicht vanwege homonymievrees met *greep*, *grèp* 'baggerschop'; zie WVD I, afl. Bemesting, krt. *mestriek*, blz. 323. Dit *greep* vormt samen met *legger* en *raai* voorbeelden van veenderijterminologie die hier en overigens alleen nog in het noordoostelijke Nederlands geattesteerd zijn.

hol *òl* 'de koffer, de eigenlijke laadruimte van een schuit' (Poulet 237); Poulet verwijst wschl. terecht naar Ndl. *hol*.

lègres *lèg* (Poulet 60) 'lange, smalle parallelle stroken grond van gemiddeld 400 m. bij 20 m. tussen sloten in het moerasgebied van Sint-Omaars, Salperwick en Saint-Mommelin': Ndl. *leggers*; zie WNT VIII(1) 1446 *Legger* C 3: 'In de veenderij. De grootte van het dagwerk van een ploeg (een ploeg bestaat uit twee man, een trekker en een lossen)'. Deze betekenis van *legger* zal wel door metonymie afgeleid zijn van *leger* (ook bekend in de vorm *ligger*, zie Cromptvoets 1981, 325) 'dubbele rij op elkaar liggende turven waar de rechtstaande turven tegenaan werden gezet'. De betekenis ontwikkelde dan van 'rij turven' naar 'plaats waar de turven werden gestapeld'. Deze term verwijst naar de vroegere uitturving van de moerassige terreinen tussen Sint-Omaars en Clairmarais, die nu vooral voor de groenteteelt worden gebruikt. De ontlending is

een ander voorbeeld van een veenderijterm die, net als *grèp* (Poulet 238), overigens alleen nog in het noordoostelijke Nederlands geattesteerd is. Hij wordt door Poulet (477) ten onrechte verklaard met Kil. 277b: *leegh*.

lifout / *lifout* 'een houten stang langs en bovenop de bovenkant van de hele schuit' (Poulet 237); Poulet verwijst naar Ndl. *lijf-hout*, niet in WNT, wel in Viëtor (1972, 124): 'buitenste plank van het dek (in de binnenscheepvaart)'.

paline *in.n paliyn* in Salperwick SO41 'een paling' (Poulet 73); vanwege de uitspraak [pali:ën] wellicht afgeleid van het W.-VI. meervoud *palingen*. Volgens FEW 16, 616a ook in historische teksten uit Luik en Doornik.

peque à la peude / *pèk a l' pwèd, pwèt* (Poulet 135 en krt. p. 626) in Audruicq SO10, Eperlecques SO33, Houille SO34, Serques SO36, Salperwick SO41 en Haut-Pont SO1HP 'vissen met een tros wormen aan een lijn': Ndl. *peur*, Mnl. *peuder*, W.-VI. *pudderen, peuren* (WNT XII(1), 1443, DB 737).

posnet overal *èn pòz'nèt'*, alleen *en pwèznèt* in Haut-Pont SO1HP en Salperwick SO41 'net van 1 m. 20 bij 1 m. 20 om snoek te vangen' (Poulet 135): Ndl. *posnet*, samenstelling met *pos-*, *posch-*, *post-*, *pors-*, naam voor een soort zoetwatervis (WNT XII(2), 3557-3561).

quester *kèsté* 'boten trekken vanop de trekweg' en **questeur** *kèsteur* 'degene die boten trekt' (Poulet 240). Poulet verwijst terecht naar DB 452 *ketsen*. Dit *kèsté* is een ontlending met omkering van de *ts*-cluster van een Vlaams *ketsen*, dat via het Picardische *cachier* (Fr. *chasser*) oorspronkelijk op het Latijnse *captiare* truggaat. (DV 292 en 315).

raille *in.n' ray* 'zeis met lang blad om riet te maaien'; **railler** *ra.yé* 'maaien met deze zeis'; **railleur** *in ra.yeur* 'maaier met zo'n zeis' (Poulet 239). Poulet (364) verwijst naar een Ndl. *raai* 'qui désigne une sorte de roseau'. Bedoeld kan zijn de betekenis 'grashalm', die in diverse samenstellingen met *raai* voorkomt. Als simplex is *raai* alleen bekend in Friesland en Groningen, zie WNT XII(3), 70: *raai* (III). Aan de basis van deze lokaal Picardische woorden van Sint-Omaars en omgeving moet wel een afleiding liggen van dit Ndl. *raai*. Dat is dan weer een voorbeeld van een Nederlands woord uit het Noorden, vgl. met *legger* en *greep* hierboven. Het woord *raai* en samenstellingen ermee of afleidingen ervan zijn overigens onbekend in het Vlaams van Nieuwerleet.

réring *reiring* 'de onderste van de twee planken waaruit de zijwand van een schuit is gemaakt' (Poulet 236): Poulet verklaart met een Ndl. woord *rijring*, dat echter

nergens geattesteerd is. Morfo-fonologisch staat Ndl. *reling* hier dicht bij, maar het is er semantisch moeilijk mee te verbinden.

rouie *rwi* 'lange roeispaan met aan het uiteinde een dwars handvat' (Poulet 237); Poulet verwijst naar Kil. 440a *roeye*, naast *roede* voor 'roeiriem, roeispaan'. Het betreft hier ofwel een ontlening van dit Laatmiddelnederlands woord of een aanpassing van *roeier* zoals dit voorwerp heet in het Vlaams van Nieuwerleet.

rouir *rouir* 'roeien' (Poulet 237): Ndl. *roeien*.

routlour *l' routlour* 'de onderste van de twee balken die op de achterstevan van een schuit gemonteerd zijn' (Poulet 236): volgens Poulet 'origine inconnue', misschien te verbinden met Vl. *rotelaar*, *ruttelaar*. Voor de afleiding op *-our* beantwoordend aan Ndl. *-aar* vgl. **braquour**.

ruffe *èn' ruf* 'een holle houten schop uit een stuk' (Poulet 237): Zuidndl. *ruifel* (WNT XIII, 1636). Volgens FEW16, 740b reeds een ontlening in het Oudpicardisch. Hier wellicht een recente ontlening, want in het aangrenzende Vlaams van Frans- en West-Vlaanderen heet dit voorwerp eveneens [ryf&l]. **stibac** *s'ti bac* (Poulet 60) 'een schuitje om brede waterlopen over te steken': wellicht uit Ndl. *steekbak*.

stozèque *in stózèk* 'een sikkal aan een lange stok waarmee men de grond van een sloot kan uitmaaien' (Poulet 238). Poulet verwijst naar Vl. *zekel*, de Frans-Vlaamse uitspraak van Ndl. *sikkel*. Hier kan inderdaad sprake zijn van de verkorting van een Vlaams *stokzekel*. Het Vlaams van Nieuwerleet kent het werktuig onder de naam *broekzekel* 'sikkal gebruikelijk in de broeken'. Men zou ook kunnen denken aan omkering van een samenstelling *zeggestok*. Een dergelijke omkering komt wel meer voor in dit grensgebied, waar tweetaligheid ook morfologische onzekerheid teweegbrengt, zoals b.v. bij de samenstelling *poortescheure* voor 'schuurpoort' in Nieuwerleet, zie WVD I, afl. Behuizing, blz. 427. Zie ook **banstèque** hiervoor.

vaning *vaning* 'plank aan weerszijden van de kielplank' (Poulet 236); Poulet denkt aan *wange* (Mnl. Wdb. IX 1682). In WNT XXIV, 950: (Scheepv.) Lange, holle zijstukken van hout die ter versterking of als noodherstelling tegen den mast (soms ook over den boegspriet) worden bevestigd. Deze definitie komt het dichtste bij de hier opgegeven betekenis.

vlu *v'lu* (Poulet 135) 'een net zo breed en zo diep als de waterloop, die voor de vissen een soort afdamming vormt': W.-Vl. *vluwe* (DB 1154); Ndl. *vluw* (WNT XXI, 2446 *vluw* 2).

vrang *vrang* 'een van de ong. 10 balken waarop de wanden van de schuit bevestigd zijn' (Poulet 236); Poulet verwijst naar FEW 17,437b Oudnoors (v)rong. Blijkens de Vlaamse term in Nieuwerleet [vrang], mv. [vraj n] kan aan lokaal substraat gedacht worden. Dan komt als Nederlands uitgangswoord het W.-VI. *wrange* 'gebogen draaistang' in aanmerking ofwel een Nederlands *verhang*. Voorts **covrang** /' *còvrang* 'een gewelfde versterkingsbalk voor aan de steven van een schuit', waarschijnlijk uit het Ndl. *kop - wrang/verhang*.

watergang, wateringue: *watèrgan en watring* (Poulet 59): afwateringskanaal in de Polders: Ndl./VI. *watergang, watering* (WVD I, afl. Waterhuishouding, ter perse). Ondertussen ook algemeen Frans als technische term in de polders van Nord - Pas-de-Calais.

wèg /' *wèg, l'vèg* 'de bovenste van de twee planken waaruit de zijwand van een schuit is gemaakt' (Poulet 236): Ndl. *weeg* 'wand, zijkant'.

zèl /' *zèl* 'de bovenste van de twee balken die op de achtersteven van een schuit gemonteerd zijn' (Poulet 236): W.-VI. *zille, zulle* uit het Fr. *seuil* 'dorpel, drempel'. Poulet verwijst naar een onbekend VI. *zele*.

6.2.4. Leenwoorden i.v.m. het leven op zee en de zeevisserij

affaler zie 5.3.1.

chaloupe zie 5.3.1.

eb *èb* 'eb, laag water' (Poulet 66) langs de kust: Ndl. *eb(be)*.

écalipe *écalip* 'schelp' langs de kust (Poulet 73, 159): Ndl. *schelp* (FEW 17,83b skala). Poulet suggereert verwantschap met Ofr. *eschalope* 'coquille de noix'. Het vocalisme verwijst veeleer naar Ndl. *schelp*, met ontwikkeling *e > a* voor *l*, wat naar analogie van *e > a* voor *r* aan de kust meer voorkomt.

estran 'strand' (Poulet 36): Ndl. *strand*.

gale 'kwal op het strand' (Dupas 71): W.-VI. *galle*; Ndl. *kwal*.

guernade *garnad, guèrnad* (Poulet 159 en krt. 599; Dupas 74) 'garnalen': W.-VI. *gernaerd*. Voor de etymologie zie: C. Tavernier-Vereecken (1950).

haque, haquer, haqueuse *d' l' ak* 'het aas aan de vishaak'; *aké* 'aas aan de vishaken doen'; *akéwz* 'vouw die het aas aan de vishaken doet' (Poulet 241, 242). Poulet verwijst terecht naar FEW 16, 106a Ndl. *haak*.

lover zie 5.3.1.

maque *in.n mak* 'schakel, maas in een visnet' (Poulet 242): Ndl. *maas*, Mnl. *maesce*. Poulet verwijst naar FEW 16, 538b Onfr. *maska*.

minque *in mink* 'vismijn' in Calais Bo3 (Poulet 245). Poulet verwijst naar FEW 16, 559 Ndl. *vischmijne* en *vischminke*: '(visch)mijne ist offenbar aus dem ruf *mijn* "der meinige" entstanden, der ja auch ins flandr. eingedrungen ist (*vente à dire min, myn, miin* "vente à la criée" Lille ca. 1440); *minke* hingegen hängt wohl mit dem verbum *minken* "verstümmeln, vermindern" zusammen; sein sinn bezieht sich auf die preisgestaltung. Die beiden formen scheinen im gallorom. wie im fläm. sich verschmolzen zu haben.' Het W.-VI. *minken* betekent inderdaad ook 'verminderen'. In deze context slaat het op het steeds verminderen van de prijs door de afroeper of *minker* tot een koper toeslaat. *Minken* is ook de W.-VI. benaming van een kaartspel, waarbij het erop aan komt om per spelbeurt steeds minder punten te winnen (WVD-archief, DB kent *minken* alleen in de betekenis van 'verminken'. De poging tot etymologische verklaring van *minke* in het WNT 9, 710 mijn (I) is niet ter zake.

peille *in.n péy* (Poulet 242) 'het touwtje waar aan de onderkant een vishaak aan is bevestigd en dat zelf om de 50 cm. aan een lange lijn of touw is bevestigd, bestemd voor de kustvisserij'. Voor Poulet 'origine inconnue'. Misschien te verbinden met Ndl. *peil* vanwege de materiële gelijkenis met een *peillood*.

réder zie **riner**

riner, réder *riné* in Calais (Bo3) en *rédié* in Grand-Fort-Philippe (Du16) 'de vishaken reinigen' (Poulet 241). Poulet verwijst naar FEW 16, 721b Mnl. *rinen* 'berühren' of *gerinen* 'sich auf etwas einlassen, sich mit etwas befassen' en naar Ndl. *reden* 'gereed maken, klaar maken voor gebruik' (WNT XII(3), 1009 e.v.). Alleen de laatste verwijzing is correct. In het onderliggende W.-VI. kan er *d*-syncope optreden [re. n], welke vorm dan aan de basis kan liggen van *riner*.

7. Conclusies

7.1. De evaluatie van een verzameling Nederlands leengoed in Noord-Frankrijk.

De taalgeschiedenis van het noordelijk Picardisch gebied wordt gekenmerkt door een eeuwenlang proces van terugdringing van het Nederlands door het Picardische Frans. Het hoeft niet te verwonderen dat de sporen daarvan in het Picardisch taallandschap goed merkbaar zijn.

Deze studie is een eerste poging tot een stratigrafische inventarisatie van de lexicale elementen die er getuigen van het contact met het Nederlands. Uiteraard komt het er nu op aan om via een diatopische, diachronische en diastratische analyse de evolutieve en taalsystematische aspecten van dit taalcontact nader te beschrijven en te evalueren dan mij mogelijk was. Waar tot op heden het diachronische aspect van een oudste attestatie in een historisch of etymologisch geöriënteerde beschrijving primeerde, heb ik hier gepoogd om aan het diatopische aspect, m.a.w. aan de woordkaart een grotere rol toe te kennen. In de (soms nog emotioneel geladen) problematiek van het Nederlands substraat of superstraat in Noord-Frankrijk heeft deze stratigrafische inventarisatie m.i. toch meer klaarheid gebracht. Via de diatopische beschrijving (soms ondersteund door een cartografische voorstelling) is een duidelijker beeld ontstaan van wat als Nederlands substraat kan beschouwd worden en hoe de oorspronkelijke verspreiding van het Nederlands ook nog bij benadering te reconstrueren valt uit het moderne dialectmateriaal.

Dat er nog rijkelijk Nederlands substraat te rapen valt in het gebied waar het Nederlands pas tussen de 14e en de 20e eeuw verdwenen is, hoeft niet te verwonderen. Waar het Nederlands reeds tussen de 9e en 14e eeuw door Picardisch Frans werd afgelost, is dat substraat uiteraard veel minder prominent aanwezig. Het relatief kleine aandeel van het Nederlands substraat hier heeft uiteraard te maken met de lange periode van intens taalcontact met het Picardische achterland, waar iedere opeenvolgende generatie die in het geheel van het Picardische taallandschap geassimileerd werd, wel weer een bijkomend stukje Nederlands relic verloren zal hebben. Al zijn de sporen van Nederlands substraat in de volkstaal er veel minder in-het-oog-springend dan de toponiemen, ze zijn er toch duidelijk genoeg aanwezig om elke twijfel te bannen aan de vroegere Nederlandstaligheid of tijdelijke tweetaligheid ten noorden van de Canche, in de Boulonnais en Calaisis.

Bovendien reflecteert de verspreiding van enkele Nederlandse leenwoorden nu nog (bij benadering) het historische verloop van de taalgrens. Voorbeelden kan men aflezen van de kaarten 10 tot 18. Er zal hier in sommige gevallen wel secundaire expansie in het spel zijn, naar mijn gevoel vooral van landbouwwoordenschat naar de Sommevallei toe. Een voorbeeld is de verspreiding van het element **brak** op kaart 11. Uit de hele studie blijkt trouwens dat via de Sommevallei wel meer Germaans leengoed in de regio moet zijn binnengedrongen. Ik denk met name aan de verspreiding van **crèques**, **énette**, **hot/ot**, **jin/jean**, **jok** en **arbre** (ploegboom).

Bij een historisch geöriënteerde beoordeling van leengoed blijft het steeds moeilijk om tegen elkaar af te wegen of men de ontlening aan een situatie van opschuivende tweetaligheid dan wel aan taalgrensoverschrijdend cultuurcontact te danken heeft. In een aantal gevallen laten zowel historische indicaties als de woordkaart daarover geen twijfel bestaan, zoals in het geval **pique(t)** voor de benaming van de zicht. Bij andere, zoals b.v. **braker** tegenover **broyer** 'vlas braken' is dat niet voor-de-hand-liggend en zonder nader historisch onderzoek niet uit te maken.

De Nederlandse substraatwoordenschat kan een bijkomende bron zijn voor de studie van zowel de historische klankleer en woordleer als voor de cultuurgeschiedenis. Een voorbeeld van eerste geval wordt geleverd door de verspreiding van varianten als **anette/énette**, **écraiper/écreper** en **brouler/beurler** in hun verhouding tot de aansluitende verspreiding van de Nederlandse varianten **aand(e)/eend(e)**, **schrapen/schrepen** en **brollen/brullen**. De overvloedige aanwezigheid van terminologie in verband met waterhuishouding en scheepvaart langs de waterrijke gebieden en de kust ligt in de lijn der verwachtingen. Ze illustreert bovendien de rol van het regionale continuüm in het doorgeven van heel wat Nederlandse maritieme termen aan het algemeen Frans. Dat in de buurt van Sint-Omaars in verband met de veenderijterminologie ook Nederlandse substraatwoorden opduiken waarvan de Nederlandse tegenhangers (voorlopig) alleen in het oosten van het taalgebied terug te vinden zijn, roept evenwel vragen op naar zowel de woord- als de zaakgeschiedenis.

7.2. Verder interlinguaal onderzoek nodig

Ongetwijfeld roept deze inventaris nog veel meer vragen op, en dat is ook de bedoeling. Misschien is her en der door mijn onvoldoende vertrouwdheid met de historische taalkunde van het Romaans ten onrechte verwantschap van Picardische woorden met het Nederlands gesuggereerd, en zijn kritische vragen daaromtrent zeer terecht. Ik verwijs b.v. naar **clape** en varianten of naar **hourd** en **hot**. Deze verzameling bevat zeker veel stof voor een nader systematisch onderzoek naar de

fonologische en morfologische integratie van het Nederlandse leengoed in het noordelijke Frans.

Uit mijn studie kan men echter vooral opmaken dat nog grote lacunes bestaan in het Noord-Frans dialectlexicografisch onderzoek zelf. Hoewel met de ALPic I en enkele recente monografieën er nu naast de oogst van de ALF veel meer gelocaliseerd Picardisch dialectmateriaal voorhanden is, blijft de studie van het Nederlandse element daarin moeilijk. Het onderzoeksnet is in Noord-Frankrijk, zeker in vergelijking met de aangrenzende projecten ALW en WVD erg wijdmazig. Vooral voor de Boulonnais is een gedetailleerde studie als die van D. Poulet voor Calaisis en Audomarois aangewezen. Nu is daar immers alleen de plaats Bainctun gedocumenteerd en dan nog twee maal, nl. één maal als geboorteplaats van Haignéré en één maal als opnamepunt in de ALF.

Mijn solitaire taalkundige sprokkeltocht toont toch aan, dat een dergelijk onderzoek in de toekomst een interlinguale en specifiek gerichte aanpak verdient. De verspreiding van heel wat Nederlandse lexicale items zou te velde nader dienen afgebakend of getoetst aan locale dialectwoordenlijsten. Zo heb bij een kort verblijf in de buurt van Fauquembergues geconstateerd dat ook daar het woord **esquinter** (< Ndl. schenden) gangbaar is, terwijl ik daarvan aannam dat het op grond van de enige opgave bij Dupas alleen in de buurt van Grevelingen voor zou komen en als jong substraat diende beschouwd te worden.

Naargelang de dialectologische verzamelingen aan weerszijden van de taalgrens, nl. van de ALPic en de ALW aan Romaanse zijde en van het WVD, WBD en WLD aan Nederlandse zijde, vorderen, zal nog meer gelocaliseerd materiaal voorhanden zijn. Indien het werk aan de Atlas Linguarum Europae niet opnieuw zou kunnen worden hervat, lijkt mij een dwingende taak weggelegd voor een werkgroep van Nederlandstalige, Waalse en Noord-Franse dialectologen om de wederzijdse taalbeïnvloeding te detecteren en te beschrijven.

8. Woordregister

A

à m'on 258
 à maison 207, 208
 abbateur d'arbres 190, 261
 abbateur de bois 190, 261
 ablouquer 191
 acater un enfant 258
 acclotter 213, 216
 accouplure 251
 acrapé 191
 ados 251
 affaler 193, 194, 219, 271
 a(f)figuer 191
 agache 198
 agriper (s' -) 191
 ahocqué 191
 ahocquer 191
 ainsi! 251
 alambic 251
 aller servir 256
 aller voir 208
 alles 213
 amatir 191
 amiteux 207
 anette/énette 274
 angle 223
 août 208
 apinser (s' -) 251
 apothicaire 251
 après l'école 224
 après none 259
 après-août 258
 arbre 212, 223, 274
 arbre à - 190
 ardant 213
 argrigner 198, 200
 arnaquer (s' -) 251
 arrière (de l' -) 262
 asniquer 198
 asseoir 252
 assir 252
 avalée 252
 avalon 252
 avant none 259
 aveugle comme une taupe 259
 avoir bon 207
 avoir bon dos 259
 avoir le chioul 259

B

babel 198
babelute 198
babil 198
bac 213
bac à l'ordure 259
bacogue 266
bacove 266
baguernet 266
banc 233
banc (le -) 203
banstèque 266, 270
baque 213
barbiaux (les -) 252
bas 207
bas chemin 207
bas Pays (le -) 207
batteur en grange 191
becque 233
bench 266
bende 235
berque 213
béser 198
bétch 233
bête à bon dieu 260
bêtes 252
betterape 234
betterave 246
beuler 234
beurler 234, 274
beurré 252
beurre (tomber dans le -) 265
bezer 198
beziner 198
biche 212, 252

binde 189, 235
bindelet 235
bindier 235
binel (le -) 214
bistébraque 235, 236
bitaquelé 235
blanc bois 189
blaquer 199
blé de turque 260
blère 214
blique 266
blo 194
bloc 194, 214
boc 235
boc de lapin 260
boc de/à biche 260
bocheter 235, 236
bogar 235
boîte au sel 190
bon (avoir -) 207
bon dieu (bête à -) 260
bonque 235
bonqueter 235
boquelet 192
bos bénit (du -) 236
bosquer 235, 236
botte 194, 214
bottequin 267
bou(r)ler court 260
boule 248
boule, boulot 236
boulir le linge 261
boulot 248
bour 236
bout 261
boutte, petit - 236
boyreau de chat 261
bracque 214
bracquer 214
bracquette 214
brak 274
brake 235
braker 274
brandevin 204
braque 235, 236
braquer 216
braquour 214, 270
brave 236
brin de vague 190
brindevin 204
broucailler 267

brouck 267
brouler 234, 236, 274
brout 231
broyer 274
bu (être -) 262
buc 236
buisse 204
buque 199

C

cafarin 237
cahute 237
caillemoule 237
calauder 216
camp (aller à -) 258
camuche à cien 190
candelle bénite 261
cant 237
cappe 252
cappelin 237
carmestour 243
carniau 238
casements de tête 261
caufour 190
censier à brouette 261
censier à maguette 261
cérinne 225
chaise prêchoire (la -) 261
chaloupe 194, 271
chapelle 252
chèvre 252
chiferlu 252
chioul (avoir le -) 259
choux-sprotes 237
clape 199, 274

clape (aller à l' -) 216
clape à souris 237
claper 216
clapet 216
clapette 199
clagues (cliques et -) 238
clate 213, 216
clâtre 216
clave (foin de -) 216
clave(s) 216
clavettes 216
clavière 216
clenche 193
clèque 238
clin 267
clinche 267
cliques et clagues 238
clitre 216
clitte 216
cloqueman 217
clouch 238
clouque 199, 238
clouquer 199, 200, 238
clu 217
cochon de saint-antoine 261
cochonnet 250, 253
cœur 253
cœur (dire son - tout droit dehors) 208
commission (faire sa -) 262
coq 212, 213
cornel 238
corve 238
cotche 204
côterel 267
couette 199
couper 253
coupeur de bois 261
couque 238
couquebaque 239
coureur 253
couries (des -) 253
court (bou(r)ler -) 260
courtil 192
courts-tours 261
covrang 267, 271
cracéglinne 253
craché 253
craille 218
craquebeuse 239
craquelin 237
craquelins 195

craquelots 195
crecques 218
crèque 239
crèques 274
crinquant 199
crinquelet 199
crinquet 199
crique 239
crole 200
croller, il crolle 239
crolles 200
cron, crombe 200
cronquelet 199
cruper 239
cuiller à pot 261
culée 253

D

dam 239
déboquer 191
déborder 253
décruiper 239
déduire 223
dégraver 191
dehaler 194, 219
déhuter 239, 241
dents (faire les longs -) 262
déparler (se -) 207
détourer 253
devenir tout drôle 262
dévoder 267
dic 239
dins 'l temps 262

dire son coeur tout droit dehors 208
 dorn 239
 dos (avoir bon -) 259
 douce 253
 draque 267
 drève 193
 drisse 240
 drôle (devenir tout -) 262
 drôme 267
 drômelo 267
 dune 226
 dwèle 240
 dwèler 240

E

eb 271
 écalip 240
 écalipe 271
 écanter ('s -) 219
 éclafé 240
 éclair 253
 écope 240
 écoper 191, 240
 écorer 226
 écòreur 226
 écraper 226
 écraper/écreper 274
 écrapette 226
 écrêper 226
 écuelle 253
 en voie 208
 encore toujours 208
 énette 219, 274
 entiquer 192
 épénir 200
 épiné 240
 éplucher 212
 époné 254
 époron de chevalier 262
 escute 268
 éskinter 240
 esquinter 275
 esquivler 240
 estébraque 235
 esteclin 268
 estève 268
 estoup 240
 estran 271
 estrecque 219
 étable à chevaux 190
 étable à cochons 190

étable à vaches 190
établi 212
étoquer 219
étot 219
étot (acater du blé sus l'-) 224
étriche 193
étrique 195
étriquer 192, 240
étriquer (s' -) 192
étron 195
étuque 241
euter 239, 241

F

fagot 212
faire kak' 262
faire les longs dents 262
faire sa commission 262
faire une vie 208
femme 254
feu de bois 262
fin 254
flamand (parler -) 231
flamand (sonner le -) 231
flaud 219
flinguer 241
floquer 241
foin de clave 216
fois 262
forgeron 212
fort 224, 254
fourquet 242
fourqueur 192
frayeux 207

frise 242

G

gale 271
 génisse 254
 geval à fagot 262
 gez 227
 glan 242
 glen 242
 glennes (tasse mes -) 265
 goûter 207
 goûteux 254
 goutte 254
 grain de turque 260
 grandier 207
 grenne 198, 200
 grêpe 242, 268
 grèsse 265
 grimmaillé 242
 grouiller 200
 groulard 200
 grouler 200
 grouleur 200
 groumer 242
 guernade 271
 guiler 242

H

habiller 252, 254
 haleine (ratirer son -) 265
 haleine (repandre son -) 265
 haler 194, 219
 happe 200
 haque 272
 haquer 272
 haquette 219
 haqueuse 272
 hareng pec 245
 hase 193
 hé non? 262
 hec(q), 200
 hèquet 200
 heure (à la vieille/nouvelle -) 263
 heurter 196
 hocquer 191
 hol 268
 homme 254
 honteux 254
 hoquet 226
 hot 274
 hot, ho 227

hot 274
houer 196
houp! 219
houprieau 219
hourd 274

I

il veut comme pleuvoir 208
indové (être -) 242
infiquer 192
inglais 189
ingraver (s' -) 192
inguelterre 189
insaquer 192
intique 192
intiqure 192

J

jean 228, 274
jés 227
jeter près 263
jeteur près 263
jeune fille 263
jin 228, 274
jok 242, 274
jone(s) 219
jouer à tiquer 249

K

kermesse 243
kermesetour 243
kivre 244

L

lait beurré 263
 laper 220
 lapider 255
 lattes à panne 263
 lège (faire à -) 193
 lègres 268
 leulard (-e) 244
 leuler 244
 lier avec du pareil 263
 lifout 269
 lire en bas 256, 263
 livrer 255
 longs dents (faire les -) 262
 longue-patte 255
 loque 201
 lover 196, 272
 lusot 220

M

macaque 244
 maguette 201
 main 266
 main (à la-) 263
 main (être à -) 263
 maison (la -) 255
 mal à sa tête 208
 mande 196
 mandelée 196
 mandelette 196
 mandelier 196
 mandequin 196
 manger 255
 manne 196
 maon 201
 maque 272
 maquereau 196
 maréchal-ferrant 212
 marier 255
 méchant 255
 mén(h)ère 205, 244
 ménesse 244
 méquine 205
 mère de cattes 263
 mère de lapin 263
 mète 220, 230
 mettre au taur 263
 mi 244
 mi(e)resse 244
 miaulle 220
 minque 272
 moineau sans tête 263

mois d'août 208
molin à vanner 263
mordreux 196
mordreux 196
mouleur 192
moulin à vent 264
mouse 244

N

n'en pouvoir voie 266
neque 220
neuvaine 255
nid d'agache 198
noir pot 264
non (oui mais -) 209
nouvel an 190
nuche 244

O

òd 244
oie 212
opa 245
ot 274
oui mais non! 209

P

paf 245
paille 255
paille (toit en -) 255
paline 269
pancouque 245
panne 201
pap(in) 245
parler flamand 231
parler plat 264

parti (être -) 262
pas de geval 264
patat 205
pâté de tête 209
pau 245
pec 245
pec (hareng -) 245
peille 272
pendant 255
pèque 245
peque à la peude 269
perche à geai 264, 265
pètche 245
petit censier 264
petit fermier 264
peureux 254
pièce 255
pied 256
piedsent 190
pimperboles 245
pinter 245
pique 205
pique(t) 274
piquelin 237, 246
piquenette 246
piquer 206
piqueur 192
plan (tirer son -) 265
planter 256
planter des betteraves 256
planter les chicorées, les betteraves 256
plaquer 220
plouf 246
ploutrer 221
poêle flamand 204, 264
pois de sucre 264
pokète 235
pokètes volantes 264
polomeuche 246
poppe 246
porc-épic 256
porter à nid 264
posnet 269
potche 246
potche café 231
potlouche 190
poule 212, 213
pour mi 264
poullire 256, 263
pouvoir (n'en - voie) 266
preut 246

princesses 256
promener 192
proute 246

Q

quand vous voudrez 264
quatre heures 265
quenèque 196
quester 269
questeur 269
queuettes 256
quévik 246
quinquin 206
quintousse 201

R

raille 269
railler 269
railleur 269
ran 203, 246
rape 246
rate 247
ratirer son haleine 265
ravinder 247
rebracque 214
rebracquer 214
rédiér 272
rehaler 194, 219
reminer 256
reprendre son haleine 265
réring 267, 269
rester 207
rester droit 209
reule 222

rèzes à pouilles 247
 ribout 247
 rimé 203
 riner 272
 rouboutch 247
 rouf-rouf 247
 rouie 270
 rouir 270
 routlour 270
 ruffe 270
 rusc 248

S

sable pissard 265
 saint lo 248
 saisi 256
 savonage 256
 scavelins 248
 semer 256
 serré 256
 servir 256
 servir (aller -) 256
 servir un saint 256
 slabouille 248
 slek 248
 snaker 248
 sommeiller 257
 sonner le flamand 231
 sot 197
 soupette 248
 stique 248
 stozèque 270
 sucre 248
 sur 197
 sur l'rue 265
 surelle 197
 suri 197
 survider 257

T

talud 213
 tapète 248
 taquelé 235
 tarpler 248
 tasse mes glennes 265
 tasser 249
 tasseur 192
 taupe (aveugle comme une -) 259
 taur (mettre au -) 263
 tenir (quelque chose) 207
 terpler 248

tête (moineau sans -) 263
tête pressée 265
tette 197
tiquer 249
tiquer (jouer à -) 249
tir à geai 265
tirer 224
tirer son plan 265
toit en paille 255
tombe 257
tomber 213
tomber dans le beurre 265
tondre la haie 265
toujours 265
tourner 258
trident 258
turque (blé de -) 260
turque (grain de -) 260
tu viens sot! 197
tute 203
tuter 203
tutute 203

U

ulotte 249

V

valding 249
valdinguer 249
vaning 270
vay 249
vêler 258
venir (zie: tu viens sot) 197
ver 258
vèrque 258

vergue (à la -) 266
vey 249
vie (faire une -) 208
vieille jeune fille 263, 266
vieux jeune homme 266
vivre 258
vlu 270
voie 266
vouloir (il veut comme pleuvoir) 208
vouloir (quand vous voudrez) 264
voyette 192
vrang 267, 271

W

wague 249
waguer 249
wan 211, 230
wara 258
wassingue 249
watergang 271
wateringue 271
waze 249
wég 267, 271
wèpe 249
win 211, 230
winer 258
wiper 230

Z

zègue 250
zèl 271
zièpe 222
zot 197
zwin 231, 250

9. Bibliografie

- ALF: zie Gilliéron/Edmont (1902-1910)
- ALPic I: zie CARTON/LEBEGUE (1989)
- ALW: zie REMACLE/LEGROS e.a. (1953-)
- BOUGARD, P. en M. GYSSELING (1963): *L'onomastique Calaisienne à la fin du XIIIe siècle* (Anthroponymica 13), Leuven.
- BOUGARD, P. en M. GYSSELING (1971): Nederlandse teksten uit Polincove. In: *Taal en Tongval* 23, 98-101.
- CARTON, Fernand/LEBEGUE, Maurice (1989): *Atlas linguistique et ethnographique du Picard*, tome I, Paris, CNRS.
- CARTON, Fernand/POULET, Denise (1991): *Dictionnaire du français régional du Nord - Pas-de-Calais*, Paris, Bonneton.
- CORBLET, A. (1851): *Glossaire étymologique et comaratif du patois picard ancien et moderne*. (Mémoire de la Société Antiquaire de Picardie)
- COUTANT, Yves (1994): *Middeleeuwse molentermen in het Graafschap Vlaanderen - Terminologie du moulin médiéval dans le comté de Flandre*, Werken van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie nr. 18, Tongeren.
- CRAEYNEST, J. (1909): *Loquela*. (Taalkundig maadblad uitgegeven door G. Gezelle van 1881 tot 1895; tot woordenboek omgewerkt), Amsterdam.
- CROMPVOETS, H. (1981): *Veenderijterminologie in Nederland en Nederlandstalig België*, Amsterdam.
- DAUBY, J. (1968): *Lexique rouchi - français*, Amiens, Musée de Picardie.
- DB zie DE BO (1892)
- DE BO, L.-L. (1892²): *Westvlaamsch Idioticon*, Gent. (anastatische herdrukken Handzame 1970, 1977)
- DE CERTEAU, Michel/ JULIA, Dominique/ REVEL, Jacques (1975): *Une politique de la langue. La Révolution française et les Patois*, Paris, Gallimard.
- DE GOROG, Ralph Paul (1958): *The Scandinavian element in French and Norman*, New York.
- DENISE, Jean (1978): *Les enfants de Jean Bart*, Tourcoing.
- DERVILLE, Alain (Ed.) (1981): *Histoire de Saint-Omer*, Lille, P.U.L.
- DESCAMPS, A.-L. (1974): Vlaams en Picardisch. Wederzijdse verhoudingen tussen twee taalgebieden. In: *Liber Amicorum St.-Jan Berchmansinstituut Avelgem 1872-1972*, Heule, 9-43.
- DEVRIES, J. (1992³): *Nederlands Etymologisch Woordenboek*, Leiden.

- DEVRIES, Jan W., WILLEMYNS, Roland en BURGER, Peter (1994): *Het Verhaal van een taal. Negen eeuwen Nederlands*, Amsterdam, Prometheus.
- DUBOIS, R. (1957): *Le domaine picard. Délimitation et carte systématique dressée pour servir à l'Inventaire général du Picard' et autres travaux de géographie linguistique*, Arras, Archives du Pas-de-Calais.
- Dupas zie DUPAS, G. (1980)
- DUPAS, Georges (1980): *Le Vieux Parler à Oye - Gravelines - Loon*, Dunkerque, Westhoek Editions.
- DV zie DEVRIES, J. (1992)
- EYLENBOSCH, Ernest (1970): *De Wendakker. Een commentaar bij de woordkaart voor het Nederlandse Taalgebied*. Bijdragen en Mededelingen der Dialectcommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, Amsterdam.
- FEW: zie VON WARTBURG e.a. (1928 -)
- FLUTRE L.-F. (1977): *Du Moyen Picard au Picard Moderne*, Amiens, Musée de Picardie.
- GESCHIERE, Lein (1950): *Eléments Néerlandais du Wallon Liégeois*, Kon. Ned. Akad. v. Wet., Verh. Afd. Letterk., DI. LIII, No. 2, Amsterdam.
- GILLIERON, J. en E. EDMONT (1902-1910): *Atlas Linguistique de la France*, Paris.
- GOOSSENS, Jan (1963): *Semantische Vraagstukken uit de taal van het Landbouwbedrijf in Belgisch-Limburg*, 2 dln., Antwerpen.
- GOOSSENS, Jan (1985): Daas 'paardevlieg' en zijn varianten in de Nederlandse en Nederduitse dialecten. In: H. Ryckeboer, J. Taeldeman, V.F. Vanacker, *Hulde-Album Prof. dr. Marcel Hoebeke*, Gent, 229-241.
- GRAULS, J. (1932): Een uitstapje naar het Walenland. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, 6, 121-151.
- GRAULS, J. (1933): Een tweede uitstapje naar het Walenland. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, 7, 259-307.
- GRAULS, J. (1934): Een derde uitstapje naar het Walenland. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, 8, 299-337.
- GRAULS, J. (1935): Een vierde uitstapje naar het Walenland. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, 9, 273-328.
- GROOTAERS, L. (1924): Quelques emprunts entre patois flamands et wallons. In: *Leuvensche Bijdragen* (1924), 43-64.
- GROOTAERS, L. (1926): De Nederlandsche benamingen van den aardappel. In: *Leuvensche Bijdragen* (1926), 89-93.

- GYSELING M. en C. WYFFELS (1962): Diets in de schepenverordeningen van Calais uit het einde der XIIIe eeuw. In: *Studia Germanica Gandensia* 4, 9-30.
- GYSELING, M. (1972): De verfransing in Noord-Frankrijk. In: *Naamkunde* 4, 53-70.
- GYSELING, M. (1976): Ontstaan en verschuiving van de taalgrens in Noord-Frankrijk. In: *De Franse Nederlanden - Les Pays-Bas français* 1, 70-85. (De Franse versie ook in: *Bulletin du Comité flamand de France* 19. 1974)
- GYSELING, M. (1981): Germanisering en Taalgrens. In: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 1, Bussum, 100-115.
- HAGEN, A. (1969): Benna. Een bijdrage tot het probleem van de Keltische woorden in de Germania Romana. In: *Taal en Tongval* 21, 169-176.
- Haign. zie HAIGNERE (1901-1903)
- HAIGNERE, D. (1901-1903): *Le Patois Boulonnais, tome 2 Vocabulaire*, Boulogne.
- HAUST, J. (1933): *Dictionnaire Liégeois*, Liège.
- KIL.: Kiliaan
- KILIAAN, Cornelis (1599): *Etymologicum teutonicae linguae...Antverpiae*, anastatische herdruk, Handzame 1974.
- KRUIJSEN, J. (1995a): *Geografische patronen in taalcontact. Romaans leengoed in de Limburgse dialecten van Haspengouw*, Amsterdam, 1995 (Publicaties van het P.J. Meertens-Instituut 23).
- KRUIJSEN, J. (1995b): Aan de taalgrens in Haspengouw. Onderzoek naar leenbewegingen bij taalcontact. In: Cajot, J. e.a. (red.) *Lingua Theodisca. Beiträge zur Sprach- und Literaturwissenschaft Jan Goossens zum 65. Geburtstag*, Münster, 603-611.
- LEGROS, E. (1942): Le Nord de la Gaule romane. Linguistique et Toponymie. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, 16(1942), 161-228.
- LEVEQUE, André (1979): La frontière linguistique dans le Nord-Ouest picard: Les hypothèses et leur contexte idéologique. In: *Plein Nord* n° 4240bis, 23-26 en n° 4241, 21-23.
- LOQUELA: zie Craeynest
- LINDEMANS, P. (1952): *Geschiedenis van de Landbouw in België*, Antwerpen.
- LORIOT R. 1984: *Les Parlers de l'Oise*, Dijon - Amiens.
- MILIS, L. (1969): De taalgrens in Pas-de-Calais omstreeks 1800. In: *Ons Erfdeel* 13. 1969(1), 169-70.
- MILIS, L. (1978): La frontière linguistique dans le comté de Guînes: un problème historique et méthodologique. In: *Actes du 101e Congrès nationale des sociétés savantes. Section d'histoire moderne et contemporaine, I*, Paris, 249-262.

- MILIS, L. (1985): De Franse Nederlanden: bakermat van de Nederlandse cultuur? In: *De Franse Nederlanden - Les Pays-Bas français 10*, 13-43.
- MILIS, L. en H. RYCKEBOER (1984): Nederlandse namen voor Noordfranse toponiemen in het Frans-Vlaamse dialect. In: Pijnenburg W.J.J., K. Roelandts en V.F. Vanacker (red.), *Feestbundel voor Maurits Gyseling*, Leuven, Instituut voor Naamkunde, 1984, blz. 229-248, mede verschenen in *Naamkunde 17* (1985).
- Origins zie PARTRIDGE, E. (1990)
- PARTRIDGE, Eric (1990⁴): *Origins, an etymological dictionary of modern English*, London.
- PÉE, Willem (1946): *Dialect-Atlas van West-Vlaanderen en Fransch-VLaanderen*, Antwerpen (Reeks Nederlandsche Dialect-Atlassen 6).
- PÉE, Willem (1957): *Anderhalve eeuw Taalgrensverschuiving en Taaltoestand in Frans-Vlaanderen*. (Bijdragen en Mededelingen van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam 17), Amsterdam.
- PETRI, F. (1937): *Germanisches Volkserbe in Wallonie und Nordfrankreich*, 2dln., Bonn.
- POULET zie POULET (1987)
- POULET, Denise (1987): *Au contact du Picard et du Flamand: parlars du Calaisis et de l'Audomarois*, Lille, P.U.L.
- PR zie ROBERT, Paul (1970)
- QUICKE, A. (1926): *Verklarend Nederlandsch Woordenboek van het brouwersvak*, Gent.
- REMACLE, L., E. LEGROS e.a. (1953 -): *Atlas Linguistique de la Wallonie*, Liège.
- ROBERT, Paul (1970): *Dictionnaire alphabétique et analogique de la Langue française*, Paris.
- RYCKEBOER, Hugo (1977): Het Nederlands van de Franse Westhoek, situatie en situering. In: *Taal en Tongval 29*, 50-66.
- RYCKEBOER H. (1985): Nog voer uit de 'ruif'. In H. Ryckeboer, J. Taeldeman, V.F. Vanacker, (red.), *Hulde-album Prof. Dr. M. Hoebeke*, Gent, blz. 305-313.
- RYCKEBOER, Hugo, MAECKELBERGHE, Frank (1987): Dialect en standaardtaal aan weerszijden van de rijksgrens in de Westhoek. In: *De Franse Nederlanden - Les Pays-Bas français 12*, 129-151, Rekkem, Ons Erfdeel.
- RYCKEBOER, H. (1989): De Enquête Willems in Frans-Vlaanderen. In: *De enquête Willems, Themanummer 2 van Taal en Tongval*, 108-1
- RYCKEBOER, Hugo (1990): Jenseits der Belgisch-Französischen Grenze: der Überrest des westlichsten Kontinentalgermanischen. In: *Germanistische Linguistik 101-103*, 241-271.

- RYCKEBOER, H. (1991a): De spontane palatalisatie. Een Nederlands-Picardische parallel? In: *Handelingen XLV der Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 113-135.
- RYCKEBOER, H. (1991b): Le Flamand de Busbecq et ses interférences avec le gotique de Crimée. In: André ROUSSEAU (red.), *Sur les Traces de Busbecq et du Gotique*, Lille, Presses Universitaires de Lille, 167-178.
- RYCKEBOER, H. (1995): Restanten van het diminutief stapelsuffix -elkijn in de Zuidnederlandse dialecten. In: *Taal en Tongval XLVII* (1995), 187-194.
- SAMYN, J. (1888): *Deken De Bo's Kruidwoordenboek*, Gent.
- SCHABRAM, Hans (1979): Bezeichnungen für den Pflug und seine Teile im Altenglischen. In: BECK, H. e.a. (eds) *Untersuchungen zur eisenzeitlichen und frühmittelalterlichen Flur in Mitteleuropa und ihrer Nutzung*. 2 dln. Göttingen Vandenhoeck und Ruprecht, II, 99-125.
- TAALTLAS = *Taalatlas van het Nederlands en het Fries*, Leiden (Voortzetting van de Taalatlas van Noord- en Zuidnederland - ook genoemd 'Leidse Taalatlas'), 1939-1981.
- TAELDEMAN J. 1971, De ontwikkeling van ogm. u in het westelijke en centrale Zuiden. In: *Handelingen van de Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, XLV, 163-270.
- TAVERNIER-VEREECKEN C. (1950): Diernamen van persoonsnamen afgeleid. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 24 (1950) 41-52.
- VALKHOFF, M. (1931): *Etude sur les mots français d'origine néerlandaise*, Amersfoort.
- VALKHOFF, M. (1936): Waals en Germaans. In: *Leuvensche Bijdragen* 28, 1-26.
- VAN BYLEVELD, H. (pseudoniem van J.-M. Gantois) (1941): Nederland in Frankrijk. De zuidergrens der Nederlanden, Antwerpen.
- VANDENBERGHE, Roxanne (1995): *Het Frans-Vlaamse Dialect: Morfologische integratie van de Franse lexicale ontleningen en syntactische kenmerken*, Licentiaatsverhandeling Universiteit Gent, pro manuscripto.
- VAN GINNEKEN J. 1934, Waalsche en Picardische klankparallelismen. In: *Onze Taaltuin* II, 289-302.
- VAN HOECKE, Willy (1978): De wisselwerking tussen Romaans en Germaans in Noord-Frankrijk. 1. De streektaalen. In: *De Franse Nederlanden - Les-Pays-Bas français* 3, 85-108, Rekkem, Ons Erfdeel.
- VAN HOECKE, Willy (1979): De wisselwerking tussen Romaans en Germaans in Noord-Frankrijk. 2. De Franse standaardtaal. In: *De Franse Nederlanden - Les-Pays-Bas français* 4, 43-68, Rekkem, Ons Erfdeel.
- VAN HOECKE, Willy (1980): De wisselwerking tussen Romaans en Germaans in Noord-Frankrijk. 3. De Nederlandse standaardtaal. In: *De Franse Nederlanden - Les-Pays-Bas français* 5, 86-116, Rekkem, Ons Erfdeel.

- VANNEUFVILLE, Eric (1979): *De l'Elbe à la Somme. L'espace saxon-frison des origines au Xe siècle*, Amiens.
- VAN VESSEM, Aleida, H. (1956): *Oogstgerei-benamingen, Een taalgeografisch onderzoek met 14 kaarten*, Assen.
- VERCOUILLIE, J. (1885): *Spraakleer van het Westvlaamsch Dialect*. In: *Onze Volkstaal* 2, 3-47.
- VERMESSE, (1867): *Vocabulaire du patois lillois et dictionnaire du patois de la Flandre française ou wallone*, Douai.
- VIËTOR, J.F. (1972) *Zeemanstaal*, Amsterdam, z.d. (1972)
- VON WARTBURG, W. e.a. (1928 -): *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, Basel/Bonn.
- VON WARTBURG, Walter (1969): *Evolution et structure de la langue française*, Bern.
- WEIJNEN, Antoon (1964/1975): *Fonetische en grammatische parallellen aan weerszijden van de taalgrens*. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 80, 1964, 1-25. (Ook in: *Algemene en vergelijkende Dialectologie*, Amsterdam 1975 - waarnaar hier verwezen wordt)
- WEIJNEN, A.A. (1996): *Etymologisch Dialectwoordenboek*, Assen.
- WEINREICH, Ulrich (1963²): *Languages in Contact. Findings and Problems*, Publications of the Linguistic Circle of New York 1, New York.
- WBD: *Woordenboek van de Brabantse dialecten*, opgezet door A. WEIJNEN, voortgezet door A. HAGEN en J. GOOSSENS; verschijnt in delen en afleveringen, Assen, 1967 -.
- WLD: *Woordenboek van de Limburgse dialecten*, opgezet door A. WEIJNEN, voortgezet door A. HAGEN en J. GOOSSENS; verschijnt in delen en afleveringen, Assen/Maastricht, 1983 -.
- WNT: *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, bewerkt door M. de Vries e.a. 's-Gravenhage, 1864 -.
- WVD: DEVOS, M., RYCKEBOER, H., VAN KEYMEULEN J. e.a. *Woordenboek van de Vlaamse Dialekten*, verschijnt in delen en afleveringen, Gent/Tongeren, 1979 -.

Résumé globilisant des articles

Le néerlandais dans le Nord de la France. Aspects sociolinguistiques, dialectologiques et aspects relatifs aux contacts des langues.¹

Introduction: situation géographique et historique

Certains français âgés du Nord de la France, plus précisément de l'arrondissement de Dunkerque (Département du Nord) et originaires de la campagne parlent encore un dialecte Ouest-flamand. Si cette région est parfois appelée la Flandre maritime, dans le domaine néerlandophone on parle d'habitude de *Frans-Vlaanderen* (la Flandre française). Le territoire en question est délimité par la frontière linguistique qui se situe encore là où elle a été tracée par le professeur Willem Pée lors de ces enregistrements pour le *Dialect-Atlas van West- en Fransch-Vlaanderen* (paru en 1946) juste avant la deuxième guerre mondiale. Le tracé de cette frontière linguistique commence à l'est de l'agglomération Dunkerquoise, décrit une courbe vers le sud-ouest et encercle environ 90 villages et hameaux dans les alentours des bourgades de Bergues, Cassel et Hazebrouck pour atteindre enfin la frontière étatique juste au sud de Bailleul. Même si cette frontière linguistique n' a guère bougé dans le courant du dernier demi-siècle, elle est en train de s'effriter pour le moment en raison du vieillissement et l'extinction de la dernière génération de flamandophones (voir Ryckeboer 1977 et 1994).

En France on utilise le terme Flandre pour désigner un territoire plus étendu que le coin du pays où l'on parle encore le dialecte flamand. On entend alors par Flandre plutôt une entité régionale qui comprend le vieux comté de Flandre et l'Artois, c'est-à-dire la partie des Anciens Pays-Bas Espagnols qui a été incorporée par la France de Louis XIV pendant la deuxième moitié du XVIIIe siècle. Toute cette région, y compris le Boulonnais, s'appelle aujourd'hui la région du Nord - Pas-de-Calais. Dans un contexte plus historique on parle aussi des Pays-Bas français. Pendant des siècles cette région a connu le contact de langues, une conversion linguistique progressive et par conséquent le déplacement de la frontière linguistique vers le nord. Les traces de cette évolution sont encore visibles de part et d'autre de la frontière linguistique (voir Ryckeboer 1997, dans ce recueil)

Selon M. Gysseling la frontière linguistique historique s'est formée déjà au VIIIe siècle comme une sorte de ligne d'équilibre dans une zone bilingue qui s'était constituée depuis la conquête par les Germains de la Gaule septentrionale

1 Mijn dank aan collega Bart Defrancq voor de supervisie van de Franse vertaling.

romanisée. Elle s'étendait de l'embouchure de la Canche jusqu' au nord de Lille. Si le tronçon de la frontière linguistique situé plus à l'est dans la Belgique actuelle n'a pas subi de changements considérables, on constate dans l'actuel Pas-de-Calais un retrait millénaire et constant du néerlandais en faveur du Picard. Faute de documents il est difficile de reconstituer en détail le processus de cette conversion linguistique, mais on peut présumer que ce processus a été la préfiguration de la situation de la Flandre française au XXIème siècle, à savoir une situation de diglossie qui provoque une érosion linguistique et finalement une conversion linguistique, qui entraîne le recul de la frontière linguistique (voir Ryckeboer 1977 et 1997).

A l'est de l'Aa, à quelques rares exceptions près seulement le français (dans sa variante Picarde) a servi de langue écrite. Ce n'est qu'à Saint-Omer (jusqu'au XVIIIème siècle) et dans les villages situés entre Calais, Saint-Omer et Gravelines que le néerlandais a également servi de langue écrite, mais très peu nous en a été transmis. Ruminghem, Clairmarais, deux hameaux orientaux de la ville de Saint-Omer et le hameau de Schoubrouck (de Renescure) ont été les derniers lieux dans le Pas-de-Calais où le dialecte néerlandais a survécu jusqu'au début de ce siècle. Ce rétrécissement du néerlandais et le recul consécutif de la frontière linguistique est la conséquence du fait que le Picard a connu dans la région un plus grand prestige que le néerlandais (voir Ryckeboer 1997). La langue parlée qui a remplacé une variante du néerlandais n'était pas le français, mais le Picard régional. Ce progrès constant du Picard à la frontière occidentale du vieux comté de Flandre s'est poursuivi jusqu'au XIXème siècle, p.e. dans le territoire encore bilingue dans ce temps entre Bourbourg et Gravelines et dans quelques villages au sud-ouest d'Hazebrouck, plus particulièrement à Renescure et Boeseghem. On peut le déduire e.a; d'un substrat néerlandais considérable dans le dialecte Picard local de ces lieux (Poulet 1987 et Ryckeboer 1997).

Dans le comté de Flandre de langue flamande, le français a toujours joui d'un grand prestige, mais le bilinguisme s'y limitait à une couche sociale supérieure, constituée de nobles, de fonctionnaires et de marchands. Le néerlandais n'y a jamais été menacée en tant que langue vernaculaire. Ce n'est que depuis la conquête par Louis XIV des châtellenies néerlandophones de Bourbourg, Bergues, Cassel et Bailleul qu'un processus de francisation s'est introduit en Flandre française, processus qui s'est avéré irréversible depuis. A côté de quelques restrictions dans l'administration et la justice le néerlandais a largement conservé sa fonction de langue culturelle jusqu'à la Révolution, certainement sa fonction de langue littéraire. L'activité littéraire intense dans les chambres de rhétorique en témoigne. A partir du XIXème siècle le néerlandais a perdu beaucoup de ses fonctions ce qui a entraîné un dépérissement structurel de la langue. L'influence du français avait, au début un caractère très régional, c'est à dire picard, mais on constate depuis le XXIème siècle dans la région flamandophone en France une

conversion linguistique en faveur du français standard uniquement en non plus en faveur du Picard (Ryckeboer 1990 et 1997).

Aspects sociolinguistiques

La politique officielle de la France depuis la Révolution a eu pour but l'éradication de toutes les langues minoritaires ou patois. Surtout dans l'enseignement la législation a institutionnalisé un monopole du français. Néanmoins on a encore utilisé le néerlandais au cours du XIXème siècle comme langue intermédiaire pour l'apprentissage du français. Et en dépit d'une interdiction, dans beaucoup de villages l'enseignement du catéchisme se déroulait en flamand jusqu'au début de la première guerre mondiale. Cela nécessitait la continuation d'une certaine alphabétisation du clergé en néerlandais. Déjà dans les années '80 du siècle précédent certains intellectuels comme M. Blomme et H. Blanquaert se plaignaient de la dévaluation fonctionnelle du Flamand comme langue savante. Ils constataient une aliénation culturelle des Pays-Bas et de la Flandre belge et exprimaient leur pessimisme vis-à-vis des chances de survie de leur langue maternelle (Ryckeboer 1983a et 1989). Etant donné que dans l'entre-deux-guerres quasiment tout le monde devenait bilingue et que le flamand ne fut guère transmis à la jeune génération après la deuxième guerre mondiale, l'usage du Flamand a sans cesse reculé. Cependant ce recul n'a jamais fait l'objet d'une recherche sérieuse en France, même si'il est évident qu'une telle recherche sociolinguistique est indispensable pour définir une politique culturelle ou d'enseignement adéquate (Ryckeboer 1976 et 1994). Ce n'est qu'en 1983 qu'un étudiant gantois a fait sous ma direction une étude sociologique comparative sur le comportement et les attitudes langagières vis à vis du dialecte et de la langue standard dans le Westhoek français et belge. (Ryckeboer-Maeckelberghe 1987).

Il ressort de cette étude non seulement qu'en Flandre française la langue française couvre plus de domaines et qu'elle est beaucoup plus dominante que le néerlandais dans le Westhoek belge. A défaut d'un enseignement orienté sur le patrimoine linguistique autochtone aussi bien que sur le néerlandais comme langue étrangère et limitrophe, la connaissance du néerlandais et de ses aspects culturelles ou dialectologiques sont très limités en Flandre française.

Les renseignements relatifs à l'usage dans différents domaines et sur la connaissance du Flamand régional ont été pris auprès d'élèves et parents à Hondschoote, petite ville frontalière. Ils indiquent que le dialecte flamand - à une grande exception près - n'est plus transmis à la jeune génération et que seul un quart des parents a encore une certaine maîtrise du Flamand. Ce Flamand n'est plus utilisé comme langue de foyer, certainement pas avec les jeunes et à fortiori il reste tout à fait absent de tous les domaines où la langue est écrite. La connaissance active du dialecte flamand est donc limitée aux personnes âgées et à une

petite moitié d'âge moyen. Les chiffres prouvent que cette connaissance active est remarquablement plus basse chez les femmes (33%) que chez les hommes (48%), tandis qu'elle est quasiment absente chez les jeunes. Ce clivage qui existe entre les générations en ce qui concerne l'usage et la connaissance des langues en Flandre française est tout à fait inexistant au Westhoek belge, où le dialecte flamand joue encore un rôle beaucoup plus dominant dans tous les domaines de la vie quotidienne et où l'usage de la langue standard - à part sa fonction de langue écrite - reste très marginal.

Néanmoins un certain bilinguisme persiste en Flandre française. Sur le plan des attitudes ce bilinguisme combiné à la situation frontalière suscite dans la région un vif intérêt pour l'enseignement des langues. La recherche a indiqué que la demande d'enseignement du néerlandais (la langue des voisins) ou du Flamand régional (la vieille langue maternelle) dépasse de loin l'offre. A la lumière des contacts socio-économiques transfrontaliers et les possibilités offertes par des projets interrégionaux, une recherche sociolinguistique plus élargie et spécifiquement orientée vers les possibilités de l'enseignement s'impose dorénavant. Il revient à l'enseignement supérieur, et plus particulièrement aux sections de néerlandais des universités de la région de faire des recherches et d'informer sur le patrimoine linguistique néerlandophone de la région. Ce domaine de recherche et d'étude doit certainement être intégré dans la formation des enseignants de la région (Ryckeboer 1994).

Aspects dialectologiques

Le dialecte néerlandais du Nord de la France présente quelques caractéristiques typiques d'une part de la position périphérique qu'il occupe dans le coin sudouest de l'aire néerlandophone, et d'autre part de son contact séculaire avec le français avoisinant et de son isolement étatique des dernières 300 années. Ainsi le néerlandais y a été privé pendant au moins 200 ans de toute influence de la langue standard ou des évolutions dialectales de la Flandre belge. Quoique le flamand de France constitue à beaucoup d'égards une unité avec le reste du Ouest-flamand, il a de sa position unique conservé quelques traits typiquement archaïques. Il conserve par exemple des éléments du moyen néerlandais tels que la forme *soe* pour le pronom personnel de la troisième personne du féminin singulier (Ryckeboer 1972) et le suffixe *-ede* de l'imparfait des verbes faibles (Ryckeboer 1973). Dans la mesure où les données dialectales fournissent des moyens pour la reconstruction de l'évolution historique de la langue standard, le dialecte flamand de France est une mine d'or où l'on retrouve des éléments indispensables pour la reconstruction du paysage linguistique dans l'aire occidentale du néerlandais (Ryckeboer 1977).

Quelques isoglosses à l'ouest de la frontière étatique reflètent des oppositions très anciennes du néerlandais, notamment la répartition des dits inguéonismes, parmi lesquels la palatalisation de l' *u* en germanique occidental occupe une position importante (Ryckeboer 1977, carte 3). La réalisation de l'*a* long est très palatale (quoique ici seulement devant des consonnes vélares) comme dans le néerlandais parlé le long de la côte néerlandaise (Ryckeboer 1977, carte 4). Parmi les inguéonismes morphologiques on peut compter la suppression de l'*-n* final dans la syllabe finale des verbes et de certains noms, adverbess ou prépositions se terminant en *-en*, phénomène qui ne se produit que dans un petit coin situé à l'extrême ouest près de la frontière linguistique (Ryckeboer 1975). Le fait que l'inversion manque lorsque la phrase commence par un syntagme autre que le sujet et la postposition d'un complément essentiel au participe passé sont des exemples de ce qu'on pourrait appeler des inguéonismes syntaxiques, quoique l'influence du français puisse avoir renforcé une tendance préexistante.

Quelques caractéristiques du dialecte flamand de France coïncident avec la frontière étatique, p.e. la prononciation de l'ancien *sk* [] (aussi en fin de mot) ou la suppression de la prononciation de *-nd-* en position intervocalique (Ryckeboer 1987). La frontière étatique est devenue pendant les deux derniers siècles de plus en plus une frontière dialectale. Cette frontière n'est guère structurelle (voir Ryckeboer 1977, carte 1) mais plutôt occasionnelle et se manifeste surtout sur le plan lexical. Quelques archaïsmes ou innovations locaux dans le vocabulaire sont énumérés dans Ryckeboer (1987). En raison d'une longue période de bilinguisme, pendant laquelle on pratiquait souvent le code-switching, l'emprunt lexical au français y est beaucoup plus important que dans le Ouest-flamand limitrophe.

Aspects du contact linguistique

C'est précisément ce mélange typique des deux langues qui a souvent été considéré par les Flamands de France comme une sorte de dégénérescence linguistique. Déjà au début du XVIIIème siècle l'instituteur Casselois Andries Steven, auteur d'un manuel scolaire de néerlandais très populaire se plaint de cette altération dont il disait avoir honte. Et on retrouve les mêmes éléments dans les observations de l'instituteur M. Blomme d'Armboutscapelle à la fin du XIXème siècle (Ryckeboer 1983a en 1989).

Le fait que l'administration ait été graduellement francisée après l'annexion a eu pour effet que les toponymes, du moins dans la langue écrite ont été francisés. Les résultats et l'ampleur de cette évolution dans le dialecte parlé ont été mis en rapport avec les facteurs favorables ou défavorables à un contact linguistique dans une recherche interdisciplinaire conduite avec l'historien L. Milis (Milis-Ryckeboer 1985).

Pour ce faire les deux auteurs ont compilé une liste de noms français, hydronymes, toponymes et noms de bois dans la région (à l'exception de la Flandre française encore flamandophone). Ces noms ont été présentés aux interlocuteurs du Dictionnaire des dialectes flamands, chargés de les traduire en flamand. Leurs réponses ont été comparées par l'historien Milis avec des formes néerlandaises historiques. La recherche démontre que la survie de vieux noms néerlandais est étroitement liée aux possibilités de communication et de contact sur le plan local et régional. Ainsi, il apparaît que beaucoup de noms néerlandais ne se sont maintenus que s'ils se trouvent à proximité immédiate des locuteurs ou si un contact social ou culturel a persisté. Cela explique, par exemple, la survie dans le dialecte flamand de France de noms néerlandais comme *Atrecht, Kamerijk, Dowaaï, Kales, Sint-Omaars, Ariën et Rijsel* (pour Arras, Cambrai, Douai, Calais, Saint-Omer, Aire et Lille). Ces villes étaient toutes pertinentes dans la vie quotidienne des Flamands de France. Par contre les noms néerlandais de villes frontalières comme *Komen, Waasten, Tourkonje* et le nom désuet *Robaais* (pour Comines, Warneton, Tourcoing et Roubaix) leur sont inconnus, parce qu'elles se trouvent déjà trop loin ou n'ont jamais eu une importance administrative ou économique pour eux. En outre, la recherche a démontré combien, dans l'altération de certains noms, les deux codes linguistiques sont enchevêtrés de diverses façons et à des niveaux différents (Milis-Ryckeboer 1985).

Des indications provisoires sur l'interférence du français dans le dialecte flamand de France sont données dans Ryckeboer (1977). Une recherche plus approfondie sur cette interférence et surtout sur l'adaptation phonologique et morphologique des éléments français dans le vocabulaire flamand a été effectuée en 1995 sous ma direction par l'étudiante gantoise R. Vandenberghé et fera l'objet d'une publication ultérieure.

La présence historiquement importante du néerlandais dans la région Nord - Pas-de-Calais se laisse également déduire de l'existence de quantité d'éléments lexicaux dans les dialectes et dans le régiolecte du Nord de la France (Ryckeboer 1997, dans ce recueil).

L'étude du contact entre le néerlandais et le picard dans le Nord de la France a été entravé jusqu'il y a peu de temps par un manque de données localisées. Cette lacune a été comblée en grande partie par la parution du premier tome de l' *Atlas linguistique et ethnographique du Picard* et d'une monographie dialectologique de Denise Poulet sur la zone comprise entre Calais, Gravelines et Saint-Omer (Poulet 1987). J'ai relevé de ces sources nouvelles - complétées de quelques autres - un grand nombre d'emprunts lexicaux au néerlandais. La confrontation de leur répartition géographique avec leur attestation historique permet de jeter un nouveau jour sur les aspects diatopiques, diachroniques et diastratiques du contact des langues dans le Nord de la France et sur le substrat néerlandais que le

processus de conversion linguistique a laissé dans les dialectes picards et le régiolecte français du Nord - Pas-de-Calais (Ryckeboer 1997).

Curriculum vitae van Hugo Ryckeboer

Hugo Ryckeboer is geboren te Veurne op 26 juli 1935. Hij groeide op in de Belgische Westhoek in het dorp Izenberge, thans een onderdeel van de gemeente Alveringem en volgde de lagere school tot en met de 4de graad achtereenvolgens in de gemeenteschool van Izenberge en van Alveringem. Van 1948 tot 1954 doorliep hij de oude humaniora in het Bisschoppelijk College te Veurne. Van 1954 tot 1959 studeerde hij Germaanse filologie aan de universiteiten van Leuven en Gent. In 1959 werd hij in Gent licentiaat in de Germaanse filologie. Hij schreef als licentieverhandeling: *Een bijdrage tot de antroponymie van de streek rond Brugge in de eerste helft van de 14de eeuw aan de hand van 3 cijnslijsten van de Gentse St.-Pietersabdij.*

Van 1959 tot 1970 was hij werkzaam in het middelbaar onderwijs, achtereenvolgens in het Koninklijk Atheneum te Koekelberg, de Rijksnormaalschool te Gent en de Rijkshogere Technische en Handelsschool te Gent.

In 1970 werd hij gedetacheerd met bijzondere opdracht als wetenschappelijk medewerker bij de Afdeling Dialectologie van het Instituut voor Dialect-, Volks- en Naamkunde van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam (thans P.J. Meertens-Instituut), met de opdracht mee te werken voor het Vlaamse taalgebied aan de Atlas der Nederlandse Klankontwikkeling (ANKO) en een informantennet voor de dialectenquêtes in Vlaanderen uit te bouwen.

Vanaf juni 1972 tot heden is hij redacteur aan het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten. Sedert 1982 is hij de coördinator van dit woordenboekproject.

Van 1976 tot 1984 werkte hij tevens als chargé de cours complémentaires aan de Section de Néerlandais van de Université Charles de Gaulle - Lille III in Rijsel.

In 1987 is zijn gezamenlijk wetenschappelijk werk door de Raad van Bestuur van de Universiteit Gent op advies van de faculteitsraad van Letteren en Wijsbegeerte gelijkwaardig verklaard met een doctoraatsdiploma.

Vanaf 1989 is hij secretaris van het Permanent Overleg Regionale Woordenboeken (REWO) onder de auspiciën van de Nederlandse Taalunie. Van 1992 tot 1994 was hij bestuurslid van de (Vlaams-Nederlandse) Vereniging voor Dialectologie en vanaf 1990 van de Stichting Nederlandse Dialecten, die de Dialectendagen organiseert in 's-Hertogenbosch.

In 1994 werd hij lid van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie.